

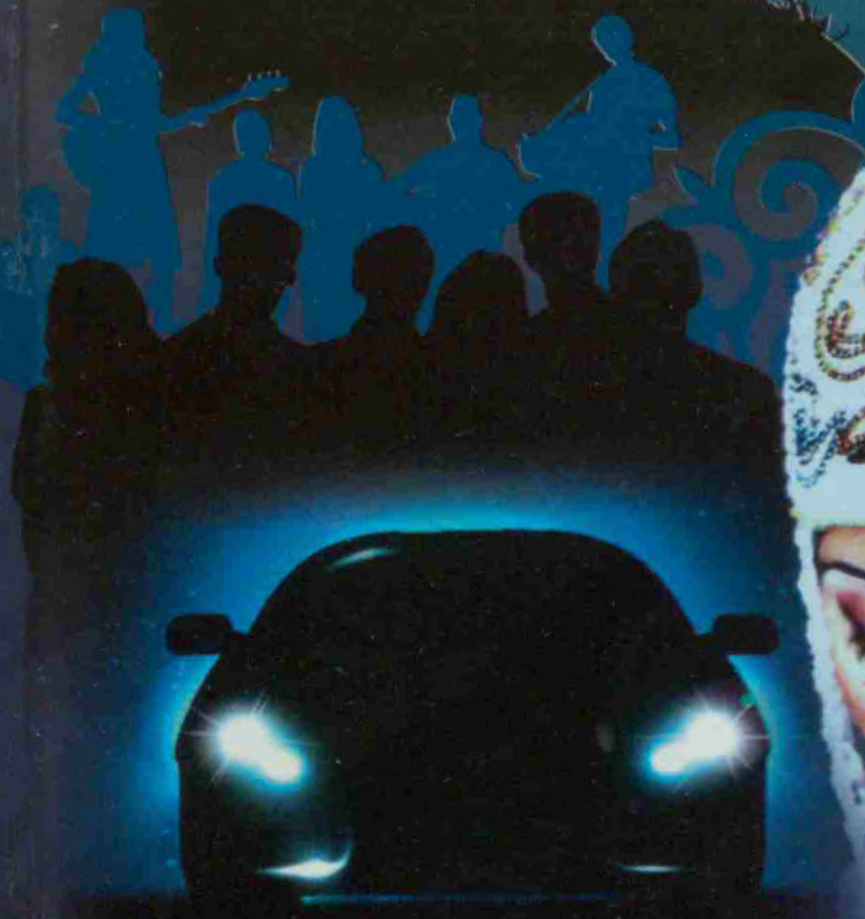
74(5103)

Д-99

Сабит Дүсенов

РАШҚИР

УЛИГАН ТҮН

**Kitob shu yerda ko'rsatilgan muddatdan
kechiktirilmagan holda topshirilishi shart**

Ilgarigi berilmalar miqdori _____

--	--

УЎК 821.512.122-3

КБК 84(5Каз)

Д 99

Тўплаб, нашрга тайёрловчи

Мирпўлат Мирзо

Собит Оймухон ўгли Дўсанов (1940) – ҳозирги замон козок адабиётининг таникли намояндаси, адиб ва публицист, шоир ва драматург, атокли жамоат арбоби, Қозоғистон Республикаси Давлат мукофоти ва М.Шолохов номидаги Халқаро мукофот совриндори, Россия педагогика ва ижтимоий фанлар академиясининг академиги.

Собит Дўсановнинг «Йигирманчи аср» роман-эпопеяси, «Тоғ йўли», «Иккинчи ҳаёт» романлари, «Арвона» лиро-эпик киссаси аллақачон жаҳоннинг кўплаб тилларига таржима қилиниб, адиб номини чет элларга машҳур қилган. Собит Дўсанов ўзбек ўқувчиларига илгаридан яхши таниш, ёзувчининг «Арвона», «Дилдаги оҳим менинг», «Ёвshan иси» каби кисса ва ҳикоялари ўзбек китобхонларининг кўнгил мулкига айланган.

ISBN 978-9943-28-762-4

© Собит Дўсанов, 2017

© «O`zbekiston» НМИУ, 2017

ЗАБАРДАСТ АДИБ

Қардош қозоқ халқи адабиёти, айниқса, прозаси XX асрда мисли кўрилмаган бадиият чўққиларини забт этди. Мен бу ерда Бейимбет Майлин, Мухтор Аvezов, Собит Муконов, Ғабит Мусрепов, Ғабиден Мустафин, Анвар Олимжонов, Абдужамил Нурпеисов, Ўролхон Бўкеев сингари ўнлаб атоқли номларни келтириб, фикримни далиллашим мумкин. Қувонарлиси шундаки, бу адабиёт кейинги 20—30 йил давомида янада янги-янги номлар билан бойиб, қудратли истеъдодларни намоён қилиб келди. Қозоқ адабиётини сўнгги йилларда олам аро танитиб келаётган забардаст адиблардан бири — Собит Дўсановдир.

Собит Дўсанов олтмишинчи йиллар ўрталаридан бошлаб қозоқ матбуоти саҳифаларида мақола ва очерклари, ҳикоя ва қиссалари билан кўрина бошлади. Айниқса, ёш адиб ўзининг илк асари «Арвона» («Она туя») қиссаси биланок адабий жамоатчилик назарига тушди. Мазкур асарга қозоқ адабиётининг атоқли вакили, машҳур адиб Собит Муконов жуда катта баҳо берди ва ёш адибнинг келажагига ёрқин ишонч билдирди. Ўшандан буён ўтган ўттиз-қирқ йил ичида Собит Дўсанов эълон қилган романлари, қисса ва драмалари, публицистик асарлари билан устозлар билдирган ишончни тўла маънода оклади. Бугунги кунда Собит Дўсанов — қардош ва жаҳон халқлари тил-

ларига энг кўп таржима қилинаётган адиблардан бири. Қолаверса, Собит козок ва Марказий Осиё халқлари адабиётини чет элларда кенг тарғиб қилиб келаётган йирик жамоат арбоби, илм-фан фидойиси ҳамдир.

Унинг «Тоғ йўли», «Иккинчи ҳаёт» романлари, «Йигирманчи аср» роман-эпопеясининг дастлабки икки китоби аллақачон рус тили орқали кўплаб тилларга таржима қилиниб, адиб номини чет элларга машхур қилди.

Айнан мана шундай кенг қамровли, халқлар тақдири билан чамбарчас боғланиб кетган насрий асарлари Собит Дўсановни бугунги замонамизнинг забардаст адиблари қаторига олиб чиқди. Халқлар тақдири, мамлакат келажаги, келгусидаги турмуш ҳақида безовта ўйлар Собит Дўсанов насрига, публицистикасига, драма ва шеърларига қувват бағишлаб турган мангу мавзудир. Шунга кўра, унинг қаламига мансуб бўлган ҳар бир асарда – шеърми, ҳикоя ё драмами, қисса ёки романми – албатта, давлат тақдири, халқлар келажаги, инсониятнинг яшаб қолиши билан боғлиқ бўлган муаммолар ўртага қўйилади, эртага нима бўлиши, халқаро ҳаётнинг энг долзарб масалалари, инсон маънавияти ҳақида бонг уриб битилган сатрлар адиб қаламининг, истеъдодининг инсоний қирраларини аниқ-ойдин намоён қилиб туради.

*Одил Ёқубов,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси.*

АРВОНА

Насрий достон

I

Мана бир хафтадирки, арвона¹ олис сафарни кўзлайди. Машъум тақдир уни бу ғаним юртига ўлжа қилиб олиб келганига ҳам оз эмас, кўп эмас, етмиш кун бўлиб қолди. Шундан бери унга бир сеҳрли куч тинчлик бермайди: кўнгли олисда қолган она юртини кўмсайди, қандайдир бир илоҳий оҳанрабо уни ўша томонларга бетиним ундайди. Ўша машъум айрилиқдан бери унинг кўзлари қорачиғида киндик қони тўкилган юрт осмонининг парку булутлари акс этади. Ўзи туғилган юртнинг кўм-кўк кўлларию яшил ўт-ўланлари кўз олдидан нари кетмайди. Олабута билан янтоқнинг, ёвшан билан изен²нинг хушбўй иси ҳамон димоғида. Шуларнинг барини соғинади, беихтиёр кўзларига ёш келади. «Эй Тангрим, кўм-кўк яйловларингда бемалол ўтлаб юрган кезларимда, текисликларингда эмин-эркин чопиб юрган пайтларимда нима учун кадрингни билмаган эканман-а?!» – деган каби сўзлар ётса ҳам, турса ҳам унинг ушалмас армонига айланган.

Тўғри, ёт элларда юрса-да, ахволи унчалик ёмон эмас. Жони тинч, егулик ўт-ўлан мўл. Лекин, барибир... Аслида қалмоқларнинг туялари

¹ Она туя.

² Чўл гиёҳлари.

мўғулларнинг туялари билан қондош. Улар танаси юмур, юриши чакқон, жунлари ўсик бўлгани билан, козоқи туяларга нисбатан кўримсизрок, унча мунча оғир юк ортсангиз, ётағон келади. Бегона юрт туялари кони аралашмаган козок туяларининг эса ўркачлари баландлиги нақд ярим газ, худди тоғ чўққиларидай тик, гўштдор, манглайлари дўнг, яғринлари кенг, тумшуклари худди кўчкорникига ўхшайди. Ҳам улкан, ҳам сутли, бунинг устига, жундор ҳам. Мушаклари бақувват, бели узун, чидамли.

Тунов куни қалмоқ хонининг чорвачилик соҳасида ўнг кўли ҳисобланмиш чуқур кўз, кулоғи чинок, мушукмўйлов хос ходими – чуваккина қора чол арвонанинг яғринларини, елкасию почаларидаги чувалиб турган чувда¹ларини силаб туриб, козоқи туяларнинг бошка туялардан афзалликларини қарамоғидаги хизматкорларига обдан тушунтирган. Ўшанда у козок туяларини қалмоқ туялари билан чапиштириб, ўзгача зотли туя олмокчи эканини ҳам яширмаган эди. Шу гапдан сўнг арвона ўзига бўлган эътибор сабабини англагандай бўлди. Англади-ю, аммо бу эътибор унинг кўнглидаги ўксикни, ғам билан андуҳни бирпасга бўлса-да, нари суролмади. Ростки, арвонанинг бу ерда эмин-эркин яшаши учун ҳамма шароит бор. Аммо, биргина нарсаси етмайди. Бу – ўзи туғилиб ўсган юртнинг мусаффо ҳавоси. Тўғри, ҳаво бу ерларда ҳам бор. Бироқ ўзи туғилган юртнинг мусаффо ва ши-

¹ Ипга ўхшаб эшилиб қолган юнлар.

рин ҳавосига нима етсин! Она юрт ҳавосида эркин нафас оласан, у танангга қувват беради. Ўзга юрт ҳавоси нафасингни кисади, қандайдир юк устингдан босиб тургандай, қоронғи тунақда юргандай ҳис қиласан ўзингни.

Арвона тагин бир нарсани эсидан чиқармайди. Бу – туғилган юртининг тупроғи. Ўша тупрокда ўсган ўт-ўлангина тотли. Унинг таъми ҳамон танглайдан кетмайди, борингки жисмидаги барча фазилат ҳам ўша сертаъм гиёҳлардан. Шунинг учун ҳам у кўпдан бери ўша сертаъм ўтларга етаклаб боровчи йўлга интизор. Бу армон ўз юртига етмай ушалмаслигини у аниқ-тиник ҳис этади.

Арвона ўзи туғилиб ўсган юртнинг қайси томонда эканини яхши билади. Шунинг учун ҳам ўша томонга энтикиб, соғиниб, термилиб, алоҳида бир меҳр билан боқади.

У энди бундай энтикишу хўрсинишлардан, қолаверса, кўз ёшлардан ҳеч қандай наф йўқлигини, ўзида қандайдир бир журъат топиш лозимлигини тушунди, бир йўлини килиб, бу ердан жуфтакни ростлашга жазм этди. Тўрт оёғи омон бўлса, зимзиё тун уни бағрига олса, Тангри таоло йўлини берса, жуфтакни ростлаши аниқ.

Бундай қарорга келгунча арвона шўрликнинг бўладигани бўлди. Хаёли ҳар ёкка чарх уриб, роса қийналди. Яхши ўйлаб кўрмабди, ҳали унинг олдида яна бир муаммо турган экан. Йў-ўқ, бу муаммо олис йўлнинг азоби эмас, бу – тақдирнинг мазоғи эди. Тан-жони сихат бўлиб турса, бу йўл азоблари

унинг учун ҳеч гап эмас. Толикса ҳам, азоб чекса ҳам чидаб, жонажон юрт меҳрини қанот қилиб учар эди-я! Аттанг, мана бу кўш кўзлари мўлтираб турган мурғаккина бўталоғини каёққа ташлаб кетади?! Ёв кўлида қоладими? Қандай қилиб ўз жигарпорасини кўзи қийиб ташлаб кетади?! Мабодо ташлаб кетгудай бўлса, эртага уни соғиниб, кўмсаб онаизорнинг жигари хун бўлмайдими? Бугун ўзини асирликдан озод қилиб кетгани билан, эртага бўталоғига бўлган соғинч дарди унинг ич-этини емайдами?

Ўзининг боши бўш бўлгани билан, бўталоғининг бошида нўхтаси бор, улкан хариға боғлоғлик. Уни бир амаллаб бўшатишнинг чораси бормикан? Арвонанинг юрагида тош бўлиб турган ҳадиги – мана шу. Мана шу муаммо уни ипсиз боғлаб турар, армонига етолмас, оқимга қарши сузолмас эди. Олти кундирки, у шу азобда қийналарди. Олти йилга татигулик олти кун!..

Туғилган юрт оҳанрабоси, туғилган юрт муҳаббати унинг ўксик юрак-бағрини худди оч бўридай таталарди. Мана, еттинчи куннинг укубатли тонги ҳам ёришди. Бўзариб ёришган осмон ҳам, чулдур-чулдур сайраётган бўзтўрғайларнинг навоси ҳам, худди янги келинчаклардай ясаниб, ястаниб ётган далаю дашт ҳам, шу дала-даштда барча сепини кўз-кўз қилган табиат ҳам арвонанинг ўксик кўнглини ёзолмасди. Унинг кўнглида фақат биргина армони бор. У ҳам бўлса, қандай қилиб бўлса-да, иложини қилиб ўз жонажон юртига, ўз ота маконига етиб

олиш эди. Шу армонга етса, майли, ўлиб кетишга ҳам рози. Ана шунда кўнглидаги армони ушалади.

Арвона шу каби оғир хаёллар билан осмонга каради. Қуёш қок тепага кўтарилибди. Шу сонияда унинг бошига йилт этиб бир фикр келди: бўтасини боғлаб турган нўхта ипларини ўтқир тишлари билан ғажиб, узиб ташласа-чи! Бу фикрдан унинг хаёли ёришиб кетди. Ғоз кўтарган бўйнини пастга эгди. Шу захоти кўзлари ғаним юртида туғилган бегуноҳ, маъсум бўталоғига тушди. Жигаргўшаси, ҳеч нарса билан иши йўқ, кўзлари мўлтираб, оғзига олган хашакни курт-курт чайнаб, хотиржам ётар эди. Унинг учун ёруғ дунёнинг ҳамма жихати яхши, ҳамма нарса чиройли, ҳаммаси унинг учун дўст. Унинг ўй-хаёли ҳам гўдакона, ташвишию барча ҳаракати ҳам гўдакона эди. Бу бир-бири билан уришган, чопишган юрт – ғанимлар юрти эканини, бу ерда ортиқча яшаб бўлмаслигини, ҳатто бу ерда ўлиб ҳам бўлмаслигини у билмас эди...

Арвонанинг дийдаси бўшаб кетди, бўтагинасини искаб, эркалаб, боши билан силаб-сийпалади. Бўталок бир нарсани сезгандай гандираклаб ўрнидан турди. Арвона бўталоғининг нўхтасини, нўхтага боғланган ипини тумшуғи билан туртиб кўрди. Сўнг ипнинг козикқа боғланган томонини оғзига олиб ғажий бошлади. Шунақа ғажидики, гўё ғанимнинг бирор аъзоси оғзига тушиб қолгандай, бамисоли ҳамма ўчини шу аркондан олаётгандай ғажиди. Сўнг бўталоғини гавдаси билан итариб юборди. Арқон ҳалиги ғажилиб омонат бўлиб

қолган жойидан чирс этиб узилди. Қувонганидан туя бечоранинг кўзларидан ёш тиркираб кетди. Сўнг орқа-олдига қарамай йўлга тушди. Олдиниға нима бўлганини англамай қолган бўталоғи, маъсумона бакирди-ю, онасининг кетидан эргашди...

Арвона ҳавони кўкраги билан кесиб, елиб борарди. Ҳозирча орқасидан кувиб келаётган от дупури эшитилмасди. Арвонанинг танасидан кўпдан бери тер чикмаган эди. Энди ўша тер чикди, ўзини енгил ҳис қилиб, обдан кизиб чопа бошлади. У овул орасидаги кафтдайгина майдончада ўзининг қай даражада илдам чопишини синаб кўролмасди, албатта. Эмин-эркин чопиш учун текис дала керак, дашт керак. Мана энди шу имконият туғилди. Чўзилиб чопасанми, ёзилиб чопасанми – ихтиёр ўзингда. Хоҳлаганингча чопавер! Мабодо чопа олмасанг, юлдуз бўлиб околмасанг, ўз уволинг ўзингга! Журъатинг бўлса, қанотинг бўлса, ер танобини тортиб кўр, олисингни яқин қилиб кўр. Арвона ўпкаси тошиб кетса ҳам ўзи ўсган юрт ҳудудига етмай тўхтамасликка қасд қилиб, чунонам чопдики, асти қўяверасиз.

Бамисоли отилган ўқдек учиб келаётган арвона анчагина ортда қолган бўталоғининг заифгина инграганини эшитиб, тўхтаб қолди. Бу унинг жигарпораси-ку, ахир. Орқасида бўталоғи борлиги, у ўзига етолмай келаётганини эндигина ҳис қилди. Шунда ҳам у ортига қайрилишга, боласи сари бир-икки кадам ташлашга журъат қилмади, тўхтаб бўталоғининг келишини кутди. Онасининг

кетидан чопа-чопа ўпкаси тошиб кетган шўрлик бўталок онасига етди-ю, ётиб олди, гўё бирор ножўя иш қилиб қўйган боладай онасига мўлтираб қаради. Жикқа терга тушиб кетибди, жонивор. У зўрға нафас оларди. Кўз ёшларими, ё терлаганми, кўз корачиғидан томчилар сизилиб оқарди. Арвона жигарпорасига ачиндими, узун бўйнини пастга эгиб, тумшуғи билан силаб-сийпаламоқчи бўлди, шу пайт орқадан от туёқларининг дупури эшитилди. Ҳа, бу ўша туячи чол. Жаҳл устида қамчисини ҳавода ўйнатиб, бақир-чақир қилиб чопиб келарди. Шум тақдир унга тағин бир тузок қўйганини сезса ҳам, арвона парво қилмади. Чўкиб, бўталоғига меҳр кўрсата бошлади. Қалмоқ чол буларга етди-ю, отининг жиловини тортди. У жаҳл устида бўлсада, бир-бирини ялаб-юлқаб ётган она-болани, ҳали гўдаккина бўталокнинг сабийларча ширин қилиқларини кўриб шаштидан тушди. Арвонанинг оналик меҳрини, ҳали ўпкасини босолмасада, онасига талпиниб ётган бўталокнинг ярашиқли эрқаланишларини кўриб махлиё бўлиб қолди.

Бир маҳал арвона оғир кўзғалиб ўрнидан турди. Терлаб кетган пешанасини шабадага қаратиб бироз турди-да, сўнг она юрти томонга яна бир бор кўз ташлади. Кўз ташлади-ю, қандайдир бир мунгли товушда бўзлаб юборди. Унга бўталоғининг нозик зори жўр бўлди. Она-боланинг ўз юртини қўмсаб қилаётган нолаларини эшитиб, қалмоқ чолнинг ҳам дийдаси бўшаб кетди. Бу ёруғ дунёда олтмиш йил яшаб, қирқ йил мол боқиб, туя жониворнинг

шунчалик эсли, шунчалик фаҳмли бўлишини энди англади. Чол уларни беаёв жазоламоқчи эди. Энди бу фикридан қайтди, уларга юрак-юрагидан ачинди... Ҳатто, бу бечораларни озод қилишга ҳам рози эди. Бирок унинг калласига бу хаёл қанчалик тез келган бўлса, шунчалик тез кетди. Кўз олдига хоннинг қаҳри қаттиқ хос хизматкори келди-ю, туя билан бўталок шўрликни беаёв савалаб, бақиртириб олдига солиб ҳайдаб кетди. Туяни тополмадим, деб қайтиб борса, ўша баджаҳл хос хизматкор унинг танасидан тасма тилиши, учига кўрғошин тугиб ўралган қамчиси билан орқасини тилим-тилим қилиб савалаши аниқ... «Йў-ўқ, бунақа азобдан Худонинг ўзи асрасин. Бусиз ҳам умрнинг менга атаган жабру жафолари тўлиб-тошиб ётибди!

Арвона овулга эмас – азобга, азобгагина эмас – дўзахга келаётгандай эди. У ҳозир ҳайдовда, ҳайдовдагина эмас, бойловда келарди. Бошида нўхта бўлмаса-да, хаёлида нўхта бор эди. Ташлаган қадами унмасди, ғаним юртига бир қадам ҳам ташлагиси йўқ. Бироқ... «Начора?! Вой бевафо дунё-я! Вой менинг ўз она юртимда ўйноклаб юрган давру давронларим-а! Тағин қайтиб келасанми, йўкми! Ё у кунлар бир умр орзу бўлиб қолдимми? Мен шўрлик эндиги умримни ўкинч билан, ғам-андух билан ўтказаманми? Эй бевафо дунё, нега менинг дарду ҳасратларимга кулок осмайсан! Ҳой, одамлар! Аклу фаросатларингдан айланайин, одамлар! Виждонларинг олдида икки-

ланмай жавоб беринглар! Нега урушлар бўлади? Нега ўтовларимизнинг чанғароклари чайқалиб, керагаю увуклари шарт-шурт синади? Нима учун бир-бирларинг билан ёвлашасизлар? Аямай қон тўкасизлар. Кимга керак бу жангу жадал! Нега бир-бирларингни ота макондан айирасизлар?! Туғилган ердан айро тушиш бахтдан айро тушиш эмасми? Бусиз ҳам мана бу ёлғон дунёда ғам билан қайғу-ҳасрат тўлиб-тошиб ётибди-ку!»

Бечора арвонада забон йўк-да. Агар унда тил-забон бўлганида, ўзи ақлли, фаросатли жонзот деб тушунадиган одамзодга мана шундай саволлар билан мурожаат қилган бўлар эди.

Арвонанинг эсига ҳўв бир гал кечкурун бўтасини ташлаб далага чиққани тушди. Ўшанда у ўз она юрти томонга қараб узок туриб қолган эди. Бир кетгиси келдики, бир кетгиси келдики, аммо боғлиқ турган бўталоғини ташлаб қаёққа ҳам борарди, жигаргўшасининг олдига қайтиб келди. «Бу гал ҳам ипсиз боғланиб қолдим. Сени чиркиратиб қаёққа ҳам борардим, болагинам. Бу ёт жойлардаги ёлғиз юпанчим ҳам, бахтим ҳам сенсан-ку, ахир, юмшоқкинам...»

У ҳозир қайғу булутининг ёпирилиб келганини ҳис этди. Ҳис этди-ю, барибир, бир кунмас бир кун тушовини улоктириб ташлаб, ўша ота маконига, мовий осмонли серкуёш маконга, озодлик ўлкасига кетишини кўнглига тугиб қўйди...

II

Арвона сўнгги кунларда бирдан ўзгариб қолди. Илгариги юмшоқликдан, меҳрибонликдан асар ҳам йўқ, юрак-бағри тошга айланиб, дунёдаги барча ишларга бепарво қарайдиган бўлиб қолганди.

Бунинг ҳам ўзича сабаблари бор эди, албатта. Ҳов анови куни бўталоғининг оёғига қарайман деб, ёв қўлига тушиб қолгани арвона учун қаттиқ зарба бўлган эди. Ўша оғир зарбадан кейин энди ўзига кела бошлаганда, шум тақдир унга тагин бир мусибатни раво кўрди. Туячи чол она-болани қайтариб олиб келганидан ўн кун чамаси ўтгач, шўрлик арвона суюкли жигаргўшасидан айрилди. Қалмоқ хони уни кўшни овуллик жиянига тортиқ қилиб юборди. Жияни деяётганимиз – ўн бир-ўн икки ёшлар чамасидаги мўғулбашара, беўхшов, ўнг ковоғида чандиғи бор, тентакрок бола эди. Бўталоқ қўлига текканидан бошлаб у бор ҳунарини кўрсата бошлади: бир чўктиради, бир турғазади, ҳушига келмаса боши, кўзи демай камчи билан савалайди. Хуллас, бечора бўталоқни жудаям қийнаб ташлади.

Бу ёв боласининг бўталоққа кўрсатган азобими, мазоғими, арвона буни билмайди. Аммо тентак боланинг бўталоғига нисбатан қилаётган қилиқларини, адолатсизлиқларини кўриб қаттиқ қийналди. Кўзларидан ёш оқиб, теварак-атрофида ўтирган одамларга қараб нажот кутди. «Ҳой, меҳрибон одамлар! Манави боланинг қилаётган

қилиқларини кўрмаяпсизларми? Ажратсаларинг-чи уларни! Бу адолатсизлик-ку. Нега караб туриб-сизлар! Сизларнинг ҳам ёш болаларинг бор-ку, ахир!» – дегандай бўларди унинг ёш тўла кўзлари. Бироқ кимиз ичиб қизиби олиб, қисир хангомага тушиб кетган одамлар бу ҳолга парво ҳам қилишмасди. «Аттанг, улар кўрмаяптилар-да!..» – деб овуларди арвона шўрлик ўзини. Шу орада тентак бола ўзининг навбатдаги совуқ қилғилигидан завқланиб, қаҳ-қаҳ отиб кулди. Тепаликда ўтирган бояги одамлар бола томонга ялт этиб қарашди. «Кўришди. Энди азобдан қутулди, бўтагинам!» – деб ўйлади арвона. Қаёқда, улар тентак болани тийиб қўйиш у ёқда турсин, қайтага уни рағбатлантиришди. «Бу қанақаси! Дунёда адолат, диёнат деган нарсалар қолмаганми ўзи? Шу сизларга лойиқми, хой одамлар! Биз сизларни дунёдаги энг ақлли жонзот, деб юрибмиз-ку, ахир. Бу нима қилганларинг!» – деб нола қиларди унинг дардга тўла юраги.

Бўталок кўзларидан ёш оқиб, бўзлаб турган онасини кўрди. Кўрди-ю, гўё танасида қандайдир бир куч сезиб, бирдан шаталок отиб, ўйноқлаб, устига оч канадай ёпишиб олган болани улоқтириб ташлади-да, онасининг олдида чопиб борди.

Қалмокнинг қора, думалок, мўғулбашара тентак боласи ҳам ўжар экан, ўрнидан турди-ю, бўталокнинг ортидан югурди. Бўталок эса ҳимоя истаб онасининг бағрига тикилди. Бола жон-жаҳди билан бўталокнинг пахмок жунларига ёпишмокчи

бўлган эди, арвона уни улкан гавдаси билан туртиб юборди. Бола муккасидан йиқилиб тушди. Онасига талпинган бўталок бехосдан боланинг панжаларини босиб ўтганда у кўлининг оғриғига чидаёлмай, айюҳаннос солиб йиғлаб юборди. Тепада ўтирган катталар энди аҳамият беришиб, хой-хойлаб товуш чиқаришди. Баъзилар бу ёққа чопиб кела бошлашди. Сал ўтмай шўрлик арвона билан бўталок бамисоли пишқирган илондай камчилар тагида қолишди. Арвона бўталоғини бағрига олиб ҳимоялашга уринди.

Ўша куни калмоқлар арвонани сўйил билан обдан савалашиб, коронғи кўрага қамаб ташладилар. Бўталокни эса бошқа томонга олиб кетдилар.

Ўшандан бери арвона яккаю ёлғиз. Ёт юртларда коронғу дарди-дунёсини чирокдай ёритиб турган биттагина овунчоғи бор эди, энди ундан ҳам айрилди.

III

Коронғи кўрадаги камоқдан чиккач, арвонани овулдан четрокдаги мол ёйиладиган ўтлоққа жўнатишди. Барибир, бу ердаги туялар ҳам арвона учун бегона эди. Шунинг учун бўлса керак, арвона аста-секин улардан ўзини четга ола бошлади. Шу алпозда юрганида тўсатдан кулоқларига бир нидо чалингандай бўлди. Тўхтаб кулоқ солди. Ортига бурилиб, хўв нарида ўтлаб юрган туялар тўдасига қаради. Кулоғига эшитилаётган нидо у томондан келмас эди. Кейин ўзи кўника олмаётган овул томонга разм солди. У томондан ҳам

хеч қандай товуш эшитилмасди. Ортидан хеч ким кувиб келмаётганига амин бўлди. Туячи чол эса боя коронғи туша бошлаши билан овулга кетган. Энди эртага чошгоҳда келади. Қамокдан чикқач, у бир ҳафталаргача арвонани қаттиқ назорат қилиб юрди. Яйловдан сал узоқлашса, тезда орқага қайтариб, хушёр бўлиб турди. Арвонанинг қайта қочмаслигига кўзи етдими, кейинги пайтларда туячи чол уни кўпам безовта қилмайдиган бўлиб қолди.

Бояги, арвона учун ғалати эшитилган нидо кулоғининг тагидан нари кетмасди. Арвона тағин атрофга аланглаб қарай бошлади.

Бийдай дала. Далада оппок оқ селев¹ чайкалиб турибди. Бу атрофда ундан бошқа кўзга тушадиган нарса йўқ. Адирлар, қирлар, тикка жарлар ортда қолди. Улар хов узоқдан элас-элас қорайиб кўринарди. «Унда бу қандай нидо бўлди? Қаердан келяпти? Ё Тангримнинг тағин менга атаган тузоғими бу?!» Арвона хайрон. Кун ойдин, те-варак-атроф сутдек чароғон, майин эсиб турган дашт шабадаси арвонанинг пешанасини эркалаб силайди. Арвона эса кўзлари тўрт бўлиб туғилган юрти томонга қарайди. Шу пайт осмондаги бир юлдуз пастга қараб оқди, оқди-ю, орқасидан узун из қолдириб, бирпасда кўздан ғойиб бўлди. Юрти томондан эсаётган эрка шаббодадан қониб-қониб нафас олган арвонанинг елинлари кўпчиб, ийиб кетди...

¹ Чўлда ўсадиган оқ баргли гиёҳ. Уни баъзан чоллар ҳам те-йишади.

У бошини кўтариб ҳалиги окқан юлдуз томонга қаради. Боя унча эътибор қилмаганмиди ё янгидан пайдо бўлдимиз, билолмади, унинг ўрнида бошқа юлдузларга нисбатан каттароқ, ёркинроқ бир юлдуз пайдо бўлиб қолибди. Гўё ўз юртига, жонажон ота маконига чорловчи бахт юлдузи мисол. Худди шу маҳал бояги нидо тагин элас-элас қулоғига ча-лингандай бўлди. Нидо борган сари авжига чиқиб, қандайдир бир гўзал куйга айлана бошлади. «Бу қандай қаромат бўлди?!» Арвона ҳайрон эди. Йўқ, сал вақт ўтгач, бу сирли нидонинг сири очилгандай бўлди. Бу нидо ўзининг юрагидан, қалбининг қаъридан отилиб чиқаётган юрт соғинчи нидоси экан. Буни у эндигина тушунди.

Етти қароқчи аниқ кўриниб, бояги янги юлдуз чараклаганида, арвона ўша юлдузни мўлжалга олиб, йўлга тушди. У аста-аста қадамини тезлатиб, ёт юртдан олислайверди, олислайверди. Ела-ела, ахийри Ҳулқар кўздан ғойиб бўлгунча ота маконга олиб борадиган илонизи сўқмоққа чиқиб олди.

У ёт элда тақдирнинг бунга раво кўрган ик-кита машъум синовини бошидан кечирди. Бири ҳўв анов куни қочмоқчи бўлганида қўлга тушиб, ит азобини тортгани. Иккинчиси – жигар пораси, бўталоғидан тириклай айрилгани. Мана шу икки машъум синов уни эсанкиратиб қўйган эса-да, арвона тезда ўзига келди. Ўша қалмоқларнинг ўз юртларига босқинидан бери у фақат бир нарсани ўйларди. Бу ҳам бўлса, қандай қилиб бўлса-да, ўз киндик қони тўкилган ота маконига қайтиш

эди. Мана, у ўша армонига бошлаган тақдир сўқмоғидан йўртиб боряпти.

Бироздан сўнг арвона мўлжалга олиб келаётган юлдуз ҳам кўринмай қолди. Аммо у изсиз йўқолмади, арвона йўлдан адашмасин деди-ми, ўрнига Чўлпон юлдузи чарақлаб чиқди. Тонг шабадасидан арвонанинг танаси яйраб, юриши боягидан ҳам тезлашди. Бироздан сўнг кузнинг салқин тонги ёришди. Баркашдай қизариб чиққан куёш тафти ҳам арвонанинг баданидаги терларини куритолмади. Терлагани сайин эрталабки салқин ҳавода баданидан буғ кўтарилиб, гўё танасида илоҳий куч пайдо бўлгандай жадал елиб борарди.

Ҳа, арвона учган сайин учиб борарди, армонини кучиб борарди. Орқасини кунга куйдириб, дашт елига юзин суйдириб... олға интиларди.

У йўл юриб, йўл юрса-да мўл юриб борарди. Ҳўв бирда қочганида ёв кўлига тушиб чеккан азобларини эслаб, яна қайта кўлга тушса нималар бўлишини ўйлаб, бор кучи билан елиб борарди. У чарчади-ю, толиқмади. Ота маконга етиш муроди унга мадад бўлиб, тинмай олға интилди. Фақат бир кун ўтгандан сўнггина, тонгга яқин катта бир сой бўйида тўхтади. У тўхтай деб тўхтагани йўқ, чорасиз қолганидан тўхтади: азбаройи қаттиқ терлаганидан бошидан оккан шўртак тер кўзларига тушиб ачиштириб, кўз олди хиралашиб қолганидан ноилож тўхташга мажбур бўлди. Юришлари ҳам унмай қолгани учун тўхтади. Энди бу ерда бироз дам олиб, терини куритиб олмоқчи. Шундай

килса, кайта кучга кириб, узок йўлнинг танобини тортиши аниқ.

Арвона сой бўйидаги тол тагига бориб чўкди. Бироз нафасини ростлади. Сўнг кўм-кўк сой сувидан кониб-қониб шимирди. Сув ўртасига бориб чўмилди-да, тагин йўлга тушди.

Бу маҳалда қуёш ярим газча кўтарилиб қолган эди. Куз қуёшининг заррин нурлари ер бетига ёйилиб, худди она меҳри мисоли силаб-сийпаб турибди. Арвонанинг биринчи куни босиб ўтган йўли – пастаккина тоғ, иккинчи куни юрган йўли – худди суви тортилиб қолган кўл ўрнидай ўйдим-чукур биёбон устидаги эгри-бугри сўкмоғ-у, ўт-ўлани мўл чакалакзор эди. Энди унинг олдида тагин бир ошиб ўтиши кийин тепалик, ундан сўнг чекипоёни йўқ хувиллаган дашт бор. Бир амаллаб шу ерлардан ҳам ўтиб олса, нарёғи адиру қирлари кўп, сувлари мўл, ўрмонлари шовуллаб ётган ота маконининг ҳудудига етган бўлади. Ундан нарёғи бир қадам деяверинг.

Арвона бирдан тез чопмади. Аста-секин бир маромда лўкиллаб борди-ю, кейин чўзилиб чопишга тушди. Қуёшнинг ўткир тиглари атроф-теваракни киздириб турса-да, ўз жонажон юрти ҳудудига қадами тегмай тўхтамасликка аҳд қилди. У ўмрови билан ҳавони кесиб, отган ўқдай учиб борарди. У шу зайл бепоён даштни ҳам босиб ўтди. Бу маҳалда бутун борликни ўзининг оловли тафтида қуйдириб турган қуёш ҳам ўз қўналғасига аста-секин ботаётган эди.

Кун бўйи бийдай далада чопа-чопа чарчаса-да, бир нарса унинг кучига куч кўшар, руҳини бардам қилиб борарди, бу унинг элига, юртига бўлган муҳаббатию Сариорқанинг танга даво кўнғир шабадаси эди.

Мана, бугун ҳам артилган шишадек кўм-кўк осмонда ой туғилди. Дала-туз ой ёруғида мавжланиб, худди сутранг харир пардага ўралиб тургандай таассурот қолдиради. Ҳаммаёқ жимжит, гўё табиат пинакка кетгандай. Арвона тинмай елиб борар, кечаги ёруғ юлдуз худди ота макони сари чорлаётгандай пирпираб турар эди. Шу маҳал тўсатдан ой юзини булут қоплади, шекилли, тева-рак-атрофга қоронғилик инди.

Жикка терга тушиб кетган арвона сўлиғини босиб олиш учун бўлса керак, чопишдан аста-секин йўртишга ўтди. Йўлни мўлжалга олмокчи бўлиб, бундай бўйнини чўзиб олға разм солган эди, олдинда бир тўп майда юлдузнинг ўзи томон сузиб келаётганига кўзи тушди.

Аввалига арвонанинг бу қандай юлдузлар эканлигига ақли етмади-ю, негадир юраги увушиб, такка тўхтаб қолди. Ҳалиги катталиги ангиш-вонадай келадиган юлдузлар ер бағирлаб тобора яқинлашиб келарди. Арвона бу юлдузларнинг нима эканлигини энди фаҳмлади: улар бир тўда бўрилар экан. Буни билди-ю, бечора кўркқанидан дир-дир титраб, оғзидан оқ кўпик сочди. Бу ёвузлардан қочмокчи бўлиб, ўзини ўнгга оламан деганида нимагадир қокилиб, ўмбалок ошди, аммо жон

холатда ўрнидан сакраб турди. Тиззалари титраб, ён-атрофига караган эди, ёвузлар уни аллақачон ўраб олишган экан. Жон таслим қилиш осонми? Арвона эсини йиғиб, нима бўлса ҳам, улардан қутулиш чорасини ахтара бошлади. Бўрилар ҳам бирдан унга ташланмай, олди-орқасидан оёқлари билан ер тирнаб, тупрок соча бошладилар. Арвонанинг терлаб кетган баданига тупрок ёғилиб, аслида унинг бадани қайси рангда экани ҳам билинмай қолди. Тўсатдан бўрилар икки гурухга бўлиниб, икки ёнбошидан ҳужумга ўтишди. Олд томони очилганини сезган арвона бирдан олдинга отилди. Улкан беўхшов гавдаси билан олдинга чунонам югурдики, буни бўрилар сезишмай ҳам қолишди.

Олдинга отилганида бўриларнинг орлони бир чапдаст ҳаракат билан арвонага ташланиб, бир парча гўштни узиб олишга улгурган эди. Арвона этининг кизувида буни унча сезмаган эди. У шу кўйи олдинга отилиб, бўрилар тўдасини анчагина орқада қолдириб кетди. Шундай бўлса-да, йиртқишлар уни тинмай таъқиб қилиб келар, арвона эса жон-жаҳди билан олдинга интиларди. Бир пайт орлон бўри бор кучи билан олдинга чопиб ўтиб, арвонанинг йўлига ғужанак бўлиб ётиб олди. Унинг кўзлари саксовул чўғидай ёниб турар, озиқ тишлари шак-шак қилар эди. Арвонага ҳамла қилмокчи бўлиб, ер бағирлаб ўрмалаб келарди.

Арвонага яқинлашиб, энди ҳамла қилмокчи бўлиб турган орлонга арвона оғзидаги оқ кўпигини чунонам зарб билан пуркадики, бўри олдинда

нима бор, нима йўқлигини кўролмай қолди. Арвона ҳам пайт пойлаб орлоннинг устига бор салмоғи билан чўкди, чўкди-ю, уни кўкси билан чунонам эзгиладикки, бирпасда орлоннинг нафаси ичига тушиб кетди. Шу пайт орқадан бўри ва бўриваччалар ҳам етиб келишди. Буни кўрган арвона тезда ўрнидан туриб, яна олдинга интилди. Бу маҳалда бўрилардан биттаси арвонанинг ўнг ёнбошини ўйиб улгурган эди. Боя у ярамас ёнбошдан чопиб ўтганида бадани жиз этган эди-я! Ҳозир ўша жойидан кип-қизил қон сизилиб оқа бошлади.

Арвона бунга ҳам аҳамият бермади, бу ажал кушандаларидан қандай қилсам қутуламан деб, тобора олдинга интилар эди. Мақсади ота маконга етиб олиш. Борди-ю, ўлса – ўз юртига етиб жон таслим қилмоқчи. Арвона ўмрови билан хавони кесиб борар, бўрилар эса унинг ортидан қолмай югурарди. Энди арвона баданининг қай ери йиртилди-ю, қай ери тирналди, билмасди. Аввалига баданининг у ер-бу ери тирналгани-ю, жиз этиб ачишганини сезиб келарди. Энди буни ҳам сезмайдиган аҳволга тушиб қолди. Ҳозир баданининг ҳамма жойи бараварига ачишарди. Шунга караганда, танасида соғ жойи қолмаган бўлса керак. Чамаси бўрининг тиши тегмаган жой факат олдинги оёқлари билан кейинги оёқларининг тирсаклари эди. Бироқ, буларни кўришга вақт қаёқда.

Тонг бўзариб қолди. Сал ўтмай атроф ёришиб, тевааракдаги нарсалар аниқ-тиниқ кўрина бошлади. Бу маҳалда арвона ота макон худудига етиб

улгурган эди. Шундай қилиб, у эл худудига етиб, унинг дастлабки қарич ерига кадам қўйиб, атрофи қалин қамишзор сой бўйига яқинлашиб қолганида олдидан қаттақон бир тарғил йўлбарс чиқиб қолса бўладими? У нима сабабдандир арвонани қўйиб, бирдан йўлни қанғитганча бўрилар тўдасига ҳамла қилди.

Ҳам орлонидан айрилиб, ҳам очикиб қолган аламзада бўрилар жон-жаҳдлари билан йўлбарсга ташланишди. Далаю тузнинг, бутун жон-жониворларнинг ёлғиз ҳукмдори – йўлбарс билан оч бўрилар галаси анча-мунча олишди.

Арвона бу пайтдан фойдаланиб ажал тузоғидан анча олислаб кетди.

Арвона киндик қони тўкилган муқаддас ерга товони текканини ҳис қилгач, бадан-баданини ачи-тиб турган жароҳатларини эламай яна бор қучини тўплаб олға интилди. Соғинчданми ё севинчданми, қим билади, унинг кўз қароқлари жикқа ёшга тўлган эди.

Эҳтимол, арвона элу юрт дийдорини кўролмай, бийдай далада жон таслим қилар. Бирок у бундан сира ҳам ўкинмайди. Нега деганда, у кўзлаган мақсадига етди. Жасадини ёт ерларга раво кўрмади. У муштумдайгина юраги билан суягини ота маконига олиб келди.

Арвонанинг эндиги армони – ўз эгасининг бўсағасига етиб йиқилиш эди.

Арвона энтикса-да, толикса-да, тўхтамай олдинга интилиб борарди. Қай ерга етиб йиқилишини қим билади, дейсиз?

IV

Арвона баданидаги жароҳатлари оғриғига аҳамият бермасликка ҳаракат қилса ҳам, барибир, бўлмади, аъзойи бадани ачиша бошлади. Аввал йиртқишлар билан олишиб, жон талвасасида келаётганида унчалик сезилмаган экан. Мана энди билиняпти. Вакт ўтган сайин бўриларнинг оғзи теккан, юлинган, тирналган жойлари, териси осилиб қолган ерлари бирам зиркираб оғрирдик, асти чидаб бўлмасди. Қуёш найза бўйи кўтарилиб қолган, унинг тигли нурлари кечагидан кўра иссиқроқ эди. Йўқ, иссиқроқ эмас, худди олов пуркаётгандек эди. Арвонанинг жароҳатлари бу олов тафтида кизиб, тириша бошлади.

Жароҳатлари азоб бергани сайин унинг юриши ҳам унмасди. Шундай бўлса ҳам тинмай олдинга интилаверди, интилаверди. Мақсади, эсидан айрилмай, амаллаб юртига етиб олиш. Шу биргина мақсад билан жон талвасасида бир нафас ҳам ором олмай олдинга йўртгарди.

Мана, қуёш ҳам тикка кўтарилиб, унинг ўткир тиглари арвонанинг жароҳатларини тобора қуйдириб, бамисоли кескир пичоқдай тилкалар ёхуд бир бемехр қўл ўтда киздирилган темирни жароҳатларига жиз-жиз босаётгандай бўлар эди.

Шунда ҳам у эгасига етиб олиш учун жон таллашиб йўртиб борарди.

Борган сайин арвонанинг куч-қуввати камая борди. Гўё олдинга ташланган қадами орқага кетаётгандай. Кўзи бот-бот юмилаверди, юмила-

верди. Бир маҳал гандираклаб, йиқилиб қолаёзди. Ҳайтовур, зўр-базўр ўзини ўнглаб олди.

Шу алпозда у қанча юрганини билмади. Ҳаёли жойида эмас, боши лўкиллаб оғрирди. Бўғинлар бўшашган, суяклари кисир-кисир қиларди. Гўё бутун бадани сочилиб кетадигандай оёқларини зўрға судраб босар, унинг суратигина келар эди.

Арвона шунда ҳам тўхтамади.

Куёш тиккадан оғиб, манзилига шошиларди. Арвона энди улкан гавдасини аранг кўтариб борарди. Гоҳ-гоҳ кўзларининг олди қоронғилашиб кетарди. У яна гандираклаб, йиқилиб тушаёзди. Бу гал ҳам кучини тўплаб, ўзини ўнглаб олди. Энди у гандиракламасликка, йиқилмасликка ҳаракат қилди. Чунки йиқилгудек бўлса, қайта туролмаслигини яхши биларди.

Арвона куёш ётоғига бош қўйган маҳалда ўз овулига етиб келди. Аккли жонивор ўз эгаси — марҳум Турлибекнинг бўсағасига етиб йиқилди. Йиқилди-ю, ҳушидан кетди.

Ок ўтовда эри Турлибекка қора кийиб, аза тутиб ўтирган бойвучча эшиги олдида бир нима гурс этганини эшитди. Ниманидир юраги сезиб, хизматкорини чақирмай, ўзи эшик олдида чиқди. Орқама-орқа хизматкори ҳам югурди. Не кўз билан кўрсинки, эшик олдида тўрт оёғи тўрт томонга тарвақайлаб бир туя йиқилиб ётарди. Югургилаб унинг олдида боришди. Бу ҳолни кўриб, хизматкор лол бўлиб қолди. Бойвучча арвонани дарҳол таниди. Ўзининг арвонаси, ҳалолдан топган моли

кўзларига ўтдай босилди. Ҳаш-паш дегунча овул одамлари тўпланишди. Бу маҳалда туя жонивор ўзига келолмай ҳарсиллаб зўрға нафас олиб ётар эди.

Бир маҳал арвона оғир кўзғалиб, оёқларини базўр бағрига йиғиб, кўзларини очди. Одамлар нафасларини ичларига ютиб, арвонага тикилиб қолишган эди. Бойвучча арвонанинг бошига ёстик бўлиб турган қайроки ерда сизиб оққан қон изларини кўриб, юраги алланечук бўлиб кетди...

V

Арвонанинг юрт тупроғига томаётган кўз ёшини кўриб, атрофда турганларнинг дийдалари бўшаб кетди. Бу кўз ёшлар не-не юраги тошларнинг ҳам кўнгилларини бузиб юборди. Турлибекнинг бева-си, шу овулнинг кайвониси ўзини зўрға тутиб турарди. Бир маҳал у ўтира солиб арвонанинг бошини кучди. Бунини кўриб турганлар ўзларини тутолмай, энди барала ҳўнграб юборишди.

Тақдирнинг кўрсатган азоб-укубатидан кутулиб, юрт тупроғига келиб йиқилган арвонанинг кўз ёшларини кўрганда баъзи бир лоқайдларнинг юракларида ҳам душманга бўлган адоват жўш урди, қалбларида бу адоват исёнга айланди, эркаклар нафсониятлари туғён уриб, ёвга нисбатан нафратлари минг чандон ошди. Аёллар ҳам чидаёлмай қолишди. Эмаклаган гўдакдан тортиб, то соқоли селкиллаган чолларгача бу ҳолатдан юраклари зиркиради. Овул кишилари, агар қўйиб бер-

санг, хозирок отларига миниб, наъра тортиб ёв устига отланишга тайёр туришар эди. Улар шу вақтгача нима учун ўчоқ бошидан айланиб, нарирок чика олмаганларига хайрон бўлишарди. Эл ори, номуси учун қилич яланғочлаб, ёв билан олишмаганларига ачинишди. Ҳатто, энг кўрқоклар, энг қуёнюраклар ҳам худди шу фикрда турар эдилар.

Арвона ҳали ҳам юм-юм йиғлаб ётар эди.

У кўкси тўла ғам-андухни, ёвдан тортган азоб-укубатларини, ёв қўлида ҳимоясиз етим қолган бўталоғининг аҳволи зорини, ажали олдидаги ҳасратга тўла мунгли кўшиғини ва ниҳоят, ушалган армонининг қувончини кўз ёшлари билан тўкиб солаётган эди.

Қуёш ботганига анча маҳал бўлиб қолди. Овул одамлари уй-уйларига таркалишган, арвонанинг атрофида эса уч-тўртгина бообрў кишилар қолишганди. Бойвучча боягина ҳув наридаги супа устига кўчкормугуз накш туширилган кигиз ёздириб, устига тўшак солдирган эди. Одамлар бир амаллаб арвонани ўрнидан турғизишдида, аста суяганча олиб бориб, ўша тўшак устига чўктиришди. Ҳозир арвона ўша жойда.

У ҳамон юм-юм йиғлаб ётарди. «Майли, менга деса осмонда Ой тутилиб, Қуёш сўнсин! Аммо юртимиз устига ёв чопиб, мен кўрган-кечирган қайғу-ҳасратлар такрорланмасин!» – дегандай оқарди унинг кўз ёшлари...

Арвона ётган жойдан сал нарида тўбилғию саксовулдан уйилган гулхан ловуллаб ёнди. «Ажал-

га қарши бориб, ёв кўлида азобу уқубатларга дош бериб, туғилган юрт бағрига етиб йиқилган қаҳрамонимиздан иссиғимизни аямаймиз» дегандай қирсиллаб, чирсиллаб ёнарди саксовулу тўбилғи шох-шаббалари. Гулхан ловуллаб ёниб, арвонанинг музлаган баданини иситар, алангаси эса унинг сўниб бораётган кўз қорачикларида йилт-йилт акс этар эди.

Овулдаги чоллар арвонанинг жароҳатларини эмладилар, йиртилган терларини тикдилар, ҳар хил гиёҳлардан тайёрланган малҳамларни суркадилар. Шундан сўнг унинг жони бироз ором олгандай бўлди. Буни кўрган овул одамлари ич-ичларидан қувонишди. Афсус, уларнинг қувончлари узокқа бормади. Тонгга яқин арвона безовталаниб ингра-на бошлади. Овул кишилари хавотирланиб, тун бўйи унинг бошида ўтириб чиқдилар. Тонг отиши билан улар арвонанинг жароҳатларига қайтадан малҳам кўйишди. Бирок, буларнинг ҳаммаси қор қилмади. Қуёш чиқиши билан у кўзларини юмди...

Тўғри, унинг ўлимига ҳеч ким кўз ёш қилмади, йўқлов ҳам айтишгани йўқ. Аммо чанковуздан, сибизгадан мунгли куйлар таралди. Овул одамлари гўё қаҳрамонидан айрилгандай аза тутишди. Айниқса, бойвучча каттик қайғурди. Унга гўё ўша куни кўл хўрсиниб, тоғ нидо бергандай, ер силкиниб, осмон чайқалгандай, жон-жониворлар маърашиб, қушлар мунгли нола қилишгандай туюлди. Бойвучча қалбидаги шунча оғриқларга, ҳозир бошидан кечираётган аламларга мардларча бардош

берди. Унинг маслаҳати билан овул одамлари арвонани сўнгги сафарга кузатиб қўйиш тараддудини кўра бошладилар. Намози аср пайтида барча овул кишилари ҳув наридаги тепаликка тўпланишди.

Одамлар арвонанинг иззат-ҳурматини жойига қўйиб дафн этишди...

ДИЛДАГИ ОҲИМ МЕНИНГ

Қисса

*Кимларда йўқ мўл бойлигинг, ботирлигинг,
Муҳаббатнинг йўл-йўриги бошқа лекин...*

I

Она юрт, сенсан иссик баридан ҳам,
Сабаби – Ватан бўлдинг туғилган дам.

Қачонлардир, қайсидир бир китобдан ўқиган шу сатрлар ёдимда сақланиб қолган экан. Йўлга тушсам бўлди, шу сатрлар хаёлимни эгаллаб, ўз-ўзимдан куйлай бошлайман. Бу кўшиқ менинг чарчаган пайтларда айтадиган эрмагимгина эмас, бутун умримнинг маъно-мазмуни ҳам. Сабаби, мен бу фоний дунёда одам боласи учун туғилиб-ўсган юртидан ортик жаннат йўқ бўлса кераг-ов, деб ўйлайман. Мени, аспирантурада ўқиб юрган бир йигитни, пойтахтдан туғилган юртига бошлаб келган ҳам шу ўй, шу туйғу.

Шундай қилиб, мен ўзимизнинг совхозда кичик бир бўлим зоотехниги бўлиб ишга жойлашдим. Ундан бериям орадан бироз йиллар ўтди. Ҳозир ўша бепоён Тўрғай далаларидаги совхозларнинг бирида директорман. Мана, тонг саҳардан йўлга чикиб, «вилоят маркази, қайдасан?» деб машинада юриб келяпмиз. Соат тўққизга яқинлашиб, одамлар шоша-пиша хизматга жўнай бошлаган бир пайтда янги ташкил қилинган ёш вилоят маркази – Орқалиқ шаҳрига кириб келдик.

Ёз фасли. Эндигина кад ростлаётган ёш шаҳарнинг кўчалари бўйлаб экилган дарахтлар ҳам айни яшил рангга бурканиб, барг ёзган бир давр. Орқалиқ шаҳридаги кўп қаватли уйлар олисдан оқариб кўринса-да, яқинлаб келсанг, бошқача бир ранг касб этиб, нигоҳингни ўзига тортади. Бу, албатта, иссиқ ёз кунининг оловли тафтидан ёки шу тафтни ўзига шимаётган ямшил япроқларнинг жимир-жимир эркаланишидан бўлса, ажаб эмас. Машинамиз юришини секинлатиб, марказий кўчаларнинг биридаги баланд иморат олдида тўхтади. Бу – вилоят қишлоқ хўжалиги бошқармасининг биноси. Совхозлардаги кўп тармоқли ишлар ҳеч тутаганми ўзи, биттасини битди деб ҳисоб берсанг, иккинчиси тайин туради. Яна денг, бари шошилинч ишлар. Мен ҳам бугун шундай шошилинч ишларнинг бирини битказиш мақсадида келган эдим, асли. Машинамдан тушаётиб, йўл бўйлаб ўтиб бораётган қотма юзли, оқчиройдан келган, гўзал бир аёлга

кўзим тушди. Устида ёқаси очик, енги қиска, янги-ча модада тикилган оқ ипак кўйлак, оёқларида оқ-сарик шиппак, кўлида худди кўйлагига мос рангда чет эл сумкаси. Сочларини енгил турмаклаб олган. Юзлари, ковоклари кенг пешанасига яраша ажиб бир уйғунликда порлаб тургандай. Қомати расо. Рафторлари хиромон. Ўзи ҳам хиёл кулимсираб, устидаги оқ ипак кўйлақдан қолишмай порлаб, нур сочиб келаётир. Мен бу аёлдан кўз узолмай, турган еримда қокқан козиқдай қотиб қолдим. «Ё кудратингдан!.. Манов аёл ростдан ҳам... ўшами? Ҳа, ўша, худди ўзи! Худойим-ай, кимни ким билан, қай тарзда рўбарў қилишни ўзинг яхши биласан. Бу каттол тақдир бизларга худди шу кун, шу соатларда учрашишни насиб қилган экан-да?!» Юрагим нақ кармоқка илинган балиқдай ўйноқлай кетди. Қалбим ажиб бир ҳисларга чўмиб, тўлқинланиб кетдим. У ҳам мени таниди. Яқинлашгани сайин қадамларини жадаллаштирди. Мен ҳам унга талпинаётгандайман. Бу – тасвирига тил ожиз фарахли лаҳзалар эди. Кўз олдимдан бутун ҳаётим кинотасмаси янглиғ ўтаётир. Бу қанақа тасвир, унда нималар акс этган, дерсиз. Буниси энди узок бир тарих, ўқувчим, менинг то шу кунгача бирор кимсага тиш ёриб айтмаган сирим, қуйламаган кўшиғим, азизлар. Олов нафасли ёшлик хотираларини, ўша бебаҳо дамларни унутиб бўлар эканми? Ахир, у пайтларда биз икковимиз... Йўқ, сабр қил, юрак, сабр қил. «Яхшисини оширмай, ёмонини яширмай» дегандай, ҳозир ҳаммасини бир чеккадан айтаман. Ҳукм чиқариш сизга ҳавола, азизлар...

II

Бу – тасодифан юз берган бир учрашув ту-
файли бўлди. Шу йили мен институтнинг учинчи
босқичини тамомлаган эдим. Дўстим Олимжон,
синглим Марварид учаламиз ёзги таътилга кела-
ётгандик. Йўл-йўлакай Туркистонга тушиб, Рав-
шанойни кўриб кетишга келишиб олганмиз. Рав-
шаной – Олимжоннинг аҳдлашиб юрган қайлиғи.
Қайлиғи бўлгандаям «бешиккерт» қилиб қўйган
ё сеп йиғиб, қалин ўтказиб қўйган эмас, Олим-
жоннинг ўзи севиб, жон-тани ила интилиб юрган
қиз. Ўзи-ку, Олимжон таърифлаганчалик гўзал ҳам
эмас, аммо истарали, ўрта бўйли, қорачадан келган
қиз. Чимкентдаги Технология институтининг учин-
чи босқичида ўқийди. Хуллас, шу куни поездимиз
жадвалдаги вақтидан сал кечикиб, тунги иккилар-
да Туркистон шаҳрига кириб келди. Учаламиз пер-
ронга чиқишимиз билан кучоклари гулга тўлган
бир тўп қиз-йигитларга дуч келдик. Ҳаммамиз ҳол-
аҳвол сўрашиб, шовкин-сурон билан вокзал томон
юрдик. Вокзал олдида кутиб турган иккита енгил
машинага бўлиниб миндик-да, Равшанойларнинг
уйига келдик. Бу – Равшанойнинг ўз уйи эмас, ама-
лиёт ўтаб юрган тўртта қизнинг шу шаҳарда топ-
ган ижара уйи. Ўртада ихчамгина, кичик даҳлиз,
икки томонда ҳужралар. Ҳужраларнинг бирига
қизлар ўзлари жойлашибди-да, қаршидаги кат-
тароқ бир хонани бизга қўйишибди. Ўнг томонда

икки кишилик кенг каравот, чап томонда эскирган бир неча курси, тўрда диван, ўртада узун стол турибди – бор-йўқ жихозлар мана шуларгина. Ўртадаги узун стол талабаларнинг юпун хонасига оз-моз кўрк бағишлаб тургандай.

Қизлар бизнинг келишимизни анчадан бери кутиб, ҳозирланиб қўйишган шекилли, стол усти турли хил таомларга тўла эди. Ўртада кирдаги кизғалдоқлардан териб дасталанган кип-қизил гулдаста турибди. Дераза олдидаги радиода бастакор Муҳаммаджоновнинг «Шодлик ватани» куйи янграпти. Худди никоҳ тўйида ўтиргандаймиз. Ҳаммамизнинг кайфиятимиз кўтаринки. Юрагим аллақандай ҳаприкиб, қандайдир нотаниш ҳислар билан тўлгандай яйраб-яшнаб ўтирибман. Боя, поезддан тушган пайтимизда бизларни кутиб олган шўх-шодон ёшлар орасида кизғалдоқдай кизариб, икки юзи лов-лов ёниб турган бир кизнинг оҳудай хуркак кўзларига кўзим тушган эди. Ўшанда бадамим худди ток ургандай жимирлаб, ғалати бўлиб кетган эдим. Ҳозир ўша киз, мана, ёнгинамда ўтирибди, тиззаларимиз бир-бирига тегиб кетганда олов теккандай сесканаман, тинчим йўколади. Қоним қайнаб, томирларим гуп-гуп уриб турибди. Кўзга кўринмайдиган аллақандай бир қудрат менинг шоён диққат-эътиборимни шу кизга боғлаб қўйгандай, тез-тез киз томонга қарайвераман. Бизларни перрондаёқ таништириб қўйишган эди. Исми Ойнур экан. Ўзиям хушодоб киз экан, ипакдай эшилиб, юз-кўзидан ҳаё уфуриб турибди. Узун-

узун киприкларига, уятчан, ўт-олов чакнаб турган оху кўзларига кўзим тушгани сайин юрак-бағрим эриб кетаётгандай, кўзларим кувонади: ажабо, дейман ўзимга-ўзим, одам боласи ҳам бунчалик гўзал, бунчалик мафтункор бўладими ахир?! Кўзининг қорачиклари шунчалар қора! Қимтинибгина турган лаблари худди икки олча каби кирмизи. Оппоқ юзларида, кирра бурнида, ойдай ёноқларида кизлик ибоси, таровати товланади. Узун, қуюқ қора сочлари ўрилган. Нозик-нихол қадди-қоматидан ажиб бир латофат ёғилади. Чиройли оёқларию тўладан келган болдирлари ҳар қандай йигитни ўзига ром этади. Одатда, киз боланинг икки хусусияти йигитни асир қилиб олади, бири – хусни-чиройи бўлса, иккинчиси – ҳаё-ибоси. Хасис табиат кўпинча қиз болага шуларнинг бирини берса, иккинчисини бермайди. Яратган эгам шу икки фазилатни бирдай қилиб бериб қўйган аёл зоти – анқонинг уруғи.

Ёнимда ўтирган Ойнур ана шундай камёб кизлардан бири бўлса керак, деган ҳаёл фикру зикримни эгаллаб олди. Бошқаларни билмадим-у, мен ўзим Ойнурдан кўзимни узолмай қолдим. Бегона муҳит, эндигина танишган йигит-қизлар даврасида ҳар қанча иймансам ҳам, гоҳ ошкор, гоҳ ўғринча унга кўз ташлаб ўтирибман...

Меҳмондорчиликдан кейин бирпас кўчага чиқиб сайр қилдик. Зулмат пардаси сидирилиб, кунчиқар томонда Чўлпон юлдузи чарақлай бошлабди. Йўлакчанинг торлигими ёки кўнгиллар

азми шуни ихтиёр қилганми, ишқилиб, тунги сайрга чикқанлар икков-икков бўлиб, жуфтлашиб қолишди. Фақат менгина ёлғиз эдим. Меҳмондорчилик бўлгандан кейин, камтаргина дастурхон устида бир-икки шиша ичимликнинг оғзи очилган эди, шундан озгина-озгина татинган бўлувдик. Бунинг устига, бўзариб келаётган манов тонг олдидаги соф ҳаво, гўзал табиат кўнгилларга қанот бағишлаб юборганди. Дилқаш суҳбат у ширин хотиралар, беғубор қулгиларга ғарқ бўлган ёш кўнгиллар жуфт-жуфт бўлишиб мулоқотга киришган, яққа ўзим келаётганимни пайқамаган шекилли, бирортаси мен томонга кўз ташламасди. Мен изимга қайтдим. Уйга яқинлашиб қолганимда, ўнг томондаги тор кўчадан... Ойнури чиқиб келди!

– Равшанойга кўмаклашаман деб уйда қолган эдим, Олимжон «ўзимиз йиғиштирамиз» деб, биронтаям ишга қўлимни урдирмади, – деди у ёнимга келиб. – Ёлғиз қолибсиз-ку, зериккандирсиз?

У жавобимни қутмасданок, олисдаги дугоналарини қойган бўлди:

– Бу қанақаси, қизлар тушмагурлар, меҳмонни ёлғиз ташлаб кетганларинг нимаси?!

Қизлар шарт бурилиб, шивирлашиб-қулишиб олишди, сўнг ўзларининг бепарволикларидан уялгандай, яна жуфт-жуфт бўлишиб, орқага қайта бошладилар. Сутдай оқара бошлаган тонг-сахарда қизлар орасида қимдир овозини кўтариб:

– Биз сенга ишонган эдик, Ойнури! – деб юборди. Дув қулги бўлди. Назаримда, Ойнури қизариб

кетгандай эди, уялганини билдирмаслик учун кўча бўйлаб олға юриб кетди. Мен беихтиёр унга эргашдим. Нима деб гап қотишимни билмайман. Чор атроф жимжит, сукутда. Ёзнинг ёқимли шабадаси юзларни мулойимгина силаб ўтади.

Олам ёриша бошлади. Бу – бизда «Бўз бола тонг» деб аталадиган манзил. Ёнимда ёшгина бўйсара киз. Эгиз кўзилар каби ёнма-ён юриб борапмиз. Гапни мен бошлашим керак, албатта, бироқ бунақа пайтда нима дейиш ўринли бўлади – шуни билмайман.

Тонгда шаҳар чиройли кўринар экан, – дедим мен ниҳоят. Тўсатдан оғзимга келган сўз шу бўлди.

– Рост айтасиз. Тонг-сахар, ҳаво тоза... – деди-ю, Ойнур жимиб қолди. Мен ҳам унсизман. Энди нима десам экан? Оббо, менга нима бўлди ўзи, аввалги сўзамоллигим қайда қолди, ахир?! Аллақандай бир куч тилимни танглайимга боғлаб ташлагандай эди. Сўз бошлашга ийманаман. Юриб бораётиб Ойнурнинг бармоғига бармоғим тегиб кетган эди, баданим жимирлаб, юрагим дук-дук ура кетди. Ойнур қай аҳволга тушди экан деб, унга кўз ташлаган эдим, қизнинг кўзлари вужудимни тешиб юборгандай бўлди. Анчагача индамай бордик. Охири, чидамадим:

– Бу ерда... амалиётда қачонгача бўласизлар? – дедим сўз бошлаш ниятида.

– Кейинги ойнинг ўнинчи санасигача...

– Мен нимани ўйлаб келаётганимни биласизми?

– Бу гапингиз худди... – Ойнур жимиб колди. Сўнг топкирлик билан гап ташлади: – Мен ўйлаган нарсани ўйлаб келяпсиз, – деди-да, ҳазилга олиб кулиб юборди.

Мен-ку, нима дейишимни билмасдим, оғзимга келган гапни айтворган эдим, энди нима бўлсаям, орани совитмай, гапга гап улаш керак эди, шунинг учун ҳам энди муғамбирликка ўтдим:

– Тополмадингиз, – дедим кулиб. – Ўзим айта-қолайми?

– Айтинг!

– Сизни аввал қаерда кўрганимни ўйлаб келатган эдим.

– Аввал учрашганмизми?

– Учрашганмиз.

– Қўйсангиз-чи. Қачон? Қаерда?

– Ўтган йили, худди шу вақтда, Олма-отада.

– Ўтган йили мен...

– Йўк, ўзингизни эмас, суратингизни кўрган эканман, – яйраб кулдим мен.

– Бу ёлғонингизга ишонса бўлади, – кулди Ойнур ҳам.

– Нега ёлғон бўлар экан? Рост айтяпман. Боя поезддан тушиб, сизни учраганимдан бери ўйланаман, қайда кўрган эканман? – деб. Энди эсимга тушди. Олимжоннинг альбомида Равшаной икковингиз тушган сурат бор... Айтгандай, сиз қаерликсиз?

– Шу, жануб вилоятдан, Саригоч туманидан.

– У ёқларгаям борганман, яхши жойлар, табар-рук қадамжолар бор... Туман марказининг ўзи сал кичикрок... шаҳарча эди, шекилли.

– Қачон боргансиз?

– Уч йиллар бурун.

– Ҳозир анча кенгайиб, гўзаллашиб кетди.

– Ўзингиз қаерликсиз?

– Тўрғайдан.

– Энди уйга қайтамиз, – деди Ойнур бурилиб.

Биз уйга кириб келганда тонг отган эди.

Чарчокни босиш учун бироз мизғиб, ухлаб олиш керак эди. Аммо ҳеч ухлагим келмайди, кўз олдимда Ойнурнинг кулиб турган сурати. Қулоғимда Ойнурнинг ипакдай майин овози, кумуш жарангли кулгиси. Кўзимни очсам ҳам, юмсам ҳам – шу гўзал сиймони кўраман. «Ажабо, менга нима бўлди ўзи? Авваллари ҳеч кимни бунчалик ўйламасдим, соғинмасдим. Қизларга, ҳатто парво ҳам қилмасдим. Бу нима, муҳаббат деганлари шуми? Одам ҳам бир кўргандаёқ ошиқ бўлиши мумкинми? Яқиндагина «Бир кўрганда ошиқ бўлиш» деган кино томоша қилган эдим, бироқ комедия эди. Бунчи, бунчи нима деймиз энди? Ишқилиб, охири бахайр бўлсин-да...»

Уйқум, барибир, келавермади.

Нима қилсам экан-а?

III

Ойнур билан танишганимизга ҳам анча вақт бўлди. Ёзги таътилда икковимиз узлуксиз хат ёзишиб турдик. Овулдан ёзган сўнгги хатимда, энди

Олма-отага ёз, деган эдим. Мен бу ёкка келиб, ўқишга киришиб кетганимга ҳам бир ойдан ошди. Ҳозиргина Марказий почтага бориб келдим. Ойнурдан ҳалиям хат-хабар йўқ. Жоним орзиқиб, ҳорғин юриб, ётоқхонага қайтдим.

Зооветеринария институтининг ётоқхонасида, бир ҳужрада (учинчи қаватда) етти нафар йигит бирга яшаймиз. Етти йигитда етти хил орзу-армон, етти турли хулқ-атвор, етти хил тақдир бор. Етти йигитнинг бири – Олимжон. Унинг киликлари ўзгаларга ўхшамайди. Масалан, Олимжон фалсафий фикрлашга, ҳар бир нарсадан ҳикмат излашга мойил, яна ўз фикрини бошқаларга ўтказишда кучини аямайди. Бизнинг хонамизга қадам босган одамнинг кўзи, аввало, чап томонда, бўсаға ёнидаги катта, эски шифоньерга кўзи тушади. Ярми ўша шифоньер билан девор орасида қолиб, ярми чиқиб турадиган кўк каравот – Олимжоннинг тўшаги. Баъзан ярим тунгача масала талашиб, ухламай баҳслашиб чиқадиган одатимиз бор. Шундай пайтларда Олимжон кизишиб, чунонам сўзга тушиб кетадики, асти қўяверасиз, айтганлари ростми-йўқми, майли, ўзининг гапини бошқаларга ўтказмагунча тинмайди. Баъзан тўшагига ястаниб олиб, ўзи ўйлаб топган фалсафани сўқиб ётади. Мана, ҳозир ҳам Олимжон сўзга тушиб, ўз фикрини бошқалар олдида ўлибтирилиб ҳимоя қила бошлаган пайт экан. «Боши оғримаганнинг фалсафа сўқишига боқ» деб шуни айтадилар-да, Олимжон гап бошлаб қолди:

– Менимча, ҳозирги пайтда одамлар тақдирдан икки нарсани сўрашлари керак, шулардан бири – тинчлик, иккинчиси – сиҳат-саломатлик. Шу икки нарса бор экан, биз барчамиз бахтлимиз. Шундай яхши замонда шу икки шарт мавжуд бўлиб, каторингдан кам бўлсанг, бунинг учун ўзгалар эмас, аввало, ўзинг айбдорсан. Ҳозир истеъдодингни намоён қиламан десанг, ҳамма имкониятлар бор. Тўғри, истеъдодинг бирдан кўзга тушиб, ҳаммадан олдинга ўтиб олсанг, сени пастга – тирик чиқмас ўпконга итариб ташлашга интиладиган ҳасадчилар ҳам топилади. Бунинг сабаби шуки, одамнинг вужудидан жой топган ҳаром безлар бор, буларнинг бири – ҳасад бўлса, иккинчиси – қизғанчиқлик. Ҳасад ҳам, қизғанчиқлик ҳам осон маҳв бўладиган иллатлар эмас. Эвоҳ, шу ҳаром безларни ўроқдай ўриб ташлайдиган жасур ва эпчил жарроҳ топилса экан-а! Балки шунда инсон боласи янада яйраб-яшнаб, кайғу-ҳасратдан фориғ бўлармиди? Балки шунда киронқуш билан қарға осмонга баробар кўтарилиб, олқишга сазовор бўлмас эдими? Эҳ, бу дунё шундай ҳасратли-армонли дунё... Йўқ, балки булар гуруч орасидаги курмакдай оз учрайдиган ҳодиса, бизнинг турмуш тарзимизга ёт жаҳолат, дерсиз? Аслида-ку, маънавий-руҳий ғалабага, ютуқларга истеъдодли одамлар, меҳнатсевар одамлар эга бўлмоғи жоиз. Бизнинг ижтимоий тузум мана шунга кўмак бериши лозим. Шундагина биз юртимизни «Бахтлар макони» деб айта оламиз...

Олимжоннинг бу фикрини хато деб айтолмайман. Шунга карамай, барибир, одам боласининг калбида ўз хасрати, ўз кайғуси бўлмайдими? Ҳали ҳаётда кўрганидан – кўрмагани, олганидан – олмагани, берганидан – бермагани кўп навнихол ўсмир ёшлар баъзан ноҳақликларга тез-тез дуч келиши мумкин. Менинг ҳам калбимда ширин орзулару тотли хаёллар, тарқалмай ётган ҳасратлар бор, булар – менинг ҳали ҳеч кимга айтмаган сирим. Бу сирнинг бир учи Римкешдан бошланади-да, Ойнурга келиб такалади...

Ойнур билан учрашгунга қадар мен йигитликдан кўра – болалиги, онгдан кўра – анқовлиги устун келиб юрган гўдак эканман. Мана, эндигина аклим кириб, эсимни таний бошладим шекилли. Ёруғ дунёга келиб, босиб ўтган қисқагина ҳаёт йўлимни тафаккур қилиб, ўзимга ўзим ҳисоб бера бошлаган кунни яхши эслайман – бу Ойнур билан танишганимдан бу ёғи.

Ҳар кимнинг ҳам ҳаётда ўзгача бир соғинч билан, орзиқиб-орзиқиб эслайдиган бахтли лаҳзалари бўлар экан. Бироқ ўкинчли бир томони шуки, одам ортда қолган кунларнинг қадрини, чинакам баҳосини ўша лаҳзаларнинг ўзида билавермас экан. Орадан анча-мунча вақт ўтиб кетгандан сўнггина, ортда қолган бебаҳо дамларнинг, қайта топилмас азиз лаҳзаларнинг қадрини англаб, соғинар экансан, армон билан ёдга олар экансан. Туркистонда Ойнурлар ёнида ўтказган бир ҳафталик дийдор лаҳзалари мен учун ана шундай бир бебаҳо бахт, соғиниб кутадиган ноёб туш бўлди.

Шу озгина вақт ичида мен Ойнурнинг юриш-туриши-ю, гапирган гап-сўзини ўй-хаёлимдан курук ўтказиб юбормай, тафаккур элагиди саралаб, муҳокама қилиб оладиган бўлдим. Кечки сайр соатларида икковимиз доимо бирга юрадиган бўлдик. Турли хил масалалар юзасидан фикрлашамиз. Кўпинча, икковимизнинг ўйимиз бир ердан чиқарди. Бир куни биз Туркистондаги Хожа Аҳмад Яссавий мақбарасини зиёрат қилиш учун бордик. Шайх бобомизнинг қадимий маҳобатли даҳмаси, дунёда ягона меъморий ечим-манзарага эга бўлган гўзал иншоот ўша пайтда кўздан четда, кўнгилдан йироқ, абгор ва ташландик ҳолатда, қаровсиз қолган экан. Муфассал таъмир ва парваришга эҳтиёжманд эканлиги шундоққина кўриниб турибди. Мен тегишли маҳкамаларга айтиб, бу ҳақда маълум қилиб қўйиш керак экан деб ўйладим. Хуллас, ўша лаҳзаларда ҳаёлимга келган фикрни ҳеч кимга билдирганим йўқ. Ўйлаганларимни ичимга яширдим-у, кейинроқ буни газетага мақола қилиб ёзиб, таклиф киритарман деб қўйдим. Ойнур эса уйга келишимиз билан бугунги кўрганларимиз ҳақида тегишли жойларга хат ёзиб, унга ҳамманинг имзо чекишини таклиф қилди. Шундай хат ёзилди ҳам. Ўшанда мен Ойнурнинг яна бир фазилатини кашф этдим – у битта дафтар тутиб, Туркистон шаҳридаги ер ости йўллари, эски шажара битиклари, қум тагида қолиб кетган қадимий қалъалар ҳаробалари ҳақида ёзиб, одамлардан эшитган маълумотларни, ривоят ва нақлларни тўплаб юрар экан.

Шулар ичидан ўзимиз зарур деб топганларни ҳам хатга кўшиб ёзиб юбордик.

Туркистондан отланар чоғимиздан олдинги кеча ҳали-ҳануз ёдимда. Равшаной, Олимжон, Ойнур, мен – тўртовимиз «Чангда қолган гул» деган хинд фильмини томоша қилиб, уйга кеч қайтдик. Ҳовлига етиб қолган ерда Олимжон: «Равшаной икковимиз пича айланиб келмоқчи эдик. Сизлар уйга қирмаёк, шу ерда кутиб турунлар, бизлар ярим соатда келамиз», деб қолди. «Маъқул», дедик-да, қолавердик. Менинг Ойнурни ёктириб қолганимни улар сезганими ёки ўзларининг бирор гаплари бормиди – буёғи менга номаълум, ҳайтовур, улар нақ икки соатлардан сўнг қайтишди. Ажабо, Ойнур икковимизнинг гапимиз шундаям тугамаган эди. Боя кўрган киноми ҳақидаги мулоҳазалар, баҳслардан бошланган суҳбат ҳаёт ҳақидаги, бахт ҳақидаги, келажак борасидаги ширин ҳаёлларга туташиб кетди. Ёз мавсуми бўлгани билан, Туркистон туни негадир салқин эди. Ойнур совқотдим дейиши билан, устимдаги пиджагимни ечдим-да, унинг елкасига ташлаб, ўраган бўлдим, секин ўзимга тортдим. У қаршилиқ қилмади. Қулоғига бирон гап шивирламоқчи бўлгандай энқайиб, лабимни унинг юзларига яқинлаштирган эдим, қиз бир силтанди-ю, қучоғимдан чиқиб кетди. Кейин менга чала бурилиб қаради-да:

– Енгилтак бўлманг! Бу қилиқ сиздай яхши йигитга ярашмайди, – деди бўғриқиб.

Ойнурнинг шу сўзлари сира ёдимдан чиқмайди. Факат шу сўзигина эмас, унинг ҳар бир хатти-ҳаракати, мулоҳазаси, ҳар бир ишини ақл тарозусига солиб тортганим сайин, менинг унга бўлган муҳаббатим, интиқлигим орта бошларди. У шу пайтгача бирон-бир ортиқча сўз айтмабди, бирон беўхшов қилиқ қилмабди-я! Овози мулойим, иши ярашимли. Ойнурнинг чехрасида ёшига ярашган ҳаё, ибо, хижолатли бир чироқ порлаб турар, чиройига чирой кўшиб турган фазилатлари эса, бу бебаҳо вужудни кўз олдимда янада юксакларга кўтарган эди. Ўша соҳир лаҳзаларда мен муҳаббат майидан маст эдим, чин ошиқлар ёр теварагида қанчалар гирдикапалак бўлса, мен ҳам Ойнурнинг атрофида парвона мисоли чарх урардим.

«Чин ошиқ бўлган йигит севган кизидан ҳеч қанақа нуқсон топмайди», дерди «файласуф» Олимжон. Шу гап ростми ёки табиатнинг ўзи Ойнурни яккаю ягона, фариштамонанд қилиб яратганми, ҳайтовур, шу кизнинг юриш-туришида, бўй-бастида, қилиқ-хосиятида бирон-бир нуқсон кўрган эмасман. Тўғриси айтма қолай, мен ҳамиша унинг ёнида сабрли бўлишга, ўзимни одоб доирасида тутишга уринардим.

Бунга бир неча сабаблар бор эди.

Шулардан биринчиси – Римкеш.

Кўнглимга қўл сололмаган одамга мен ўзининг туйғуларимни, қалбимни тўла тушунтира олармидим? Журъатим етиб, қизга кўнгил туйғуларимни ошқор қилсам-у, қиз бола буни тўғри

тушуниб, муҳаббатингга яраша чин дилдан жавоб топиб бера олса – яхши, йўқса, тескари караб, бепарво колаверса-чи? Ойнурга тирмашавермаганимга яна бир сабаб, мен бу маъсума вужудни бегона кўзлар, ғийбат сўзлардан саклашга уринардим. Хуллас, кўнглимдаги муҳаббатли туйғуларни мен ўшанда Ойнурга айтмадим, айтолмадим...

Айтолмасдан овулга кетдим.

Шундан бериям бир йил ўтди. Бу мен учун бир-бирига коришиб кетган зилдай ўй-хаёлга, турли хил ҳадик ва таҳликага тўла қийин бир давр бўлди. Олди-ортимни ўйлаб, Ойнурни кўрганда уйғонган асов, шаддод, пок туйғуларимни асраб-авайлаб сакладим. Аммо иложи не, бор вужудингни олов қоплаб олса, бу оловнинг ҳоврини бошқалардан пинҳон тутиш осон эмас экан. Аввалига бу оташин ҳиссиётлар ёз ёмғири сингари ўткинчи бир ҳавас бўлиб чикмасайди, деб шубҳаландим. Шунинг учун ҳам мен шу йўли ўзимни ўзим узок синадим. Барибир, йигитнинг ақл-идрокини ўзига бўйсундириб оладиган кучли ҳиссиётлар ҳам бўлар экан. Бу муҳаббат ҳам менинг инон-ихтиёримни, эркимни ўзига бўйсундирган олов – ишқ бўлиб чикди. Шунинг учун ҳам мен Ойнурни ҳеч унута олмадим. Унга бўлган муҳаббатимни, соғинчимни пинҳон тутиш, менинг ихтиёримдан ташқаридаги хатти-ҳаракат эди. Бунинг устига, Ойнурдан хат келмаётгани ўлганнинг устига тепгандай мени ҳавотирга солиб қўйганди. Ҳатто, бир якшанба қуни

Ойнур ўқиётган шаҳарга караб отландим. Йўл бўйи хаёлга ботиб бордим. Эртага мана шу «Қозоғистон» поезди мени Чимкент шаҳрига етказади. Ойнурни кўриб келиш учун атайлаб йўлга чиққанман, юзма-юз ўтириб, оғизма-оғиз гаплашиб, ҳаммасини очик-ойдин тўкиб ташламоқчиман. Йўқса, кўнглим тинчимайди. Юрагим учиб келяпти, учиб. Сўнгги бир хатимда «бораман» деб ёзган эдим, Ойнур «келинг» деган. Телеграмма ҳам жўнатганман. Кутиб олишга чиқармикан? Бу бепарво тақдир ёш бошимга яна қандай савдоларни солар экан?

IV

Тўққизинчи синфни тамомлаб, ўнинчига ўтган йилим эди. Август ойининг ўрталари. Ўттиз нафарча ўқувчи бир синф бўлиб колхозга ёрдамга келиб, пичан ўраётган эдик. Саритол деб аталмиш айланаси от чоптирим дала ям-яшил ўт-ўлан билан қопланган. Бу ерларнинг чўп-ўти тикка, яна жуда қалин. Бепоён Тўрғай далаларида бундай ўтлари ўскин ўнгир ерлар кўп. Бирок бир ноқулай жойи – овулдан овлоқда, серкатнов йўлдан йироқдамиз. Саритолнинг кунгай томонида тўртта ўтов тикилган. Олти канот кора уйни – кизлар, керага, увоклари эскирган кўш ҳовлини эса биз – ўғил болалар эгаллаганмиз. Бир синф ўқувчиларидан бошқа яна уч нафар катта ёшдаги одамлар ҳам бор, булар – синф раҳбаримиз, ошпазлик қиладиган иккита аёл. Марказга жуда узок, атайлаб излаб келган бирон-бир одам бўлмаса, бу ерга бошқа би-

ровнинг йўли тушавермайди. Шунинг учун ҳам кимдир иш билан келиб қолса, ҳаммамиз худди ноёб меҳмон ташриф буюргандай югуришамиз. Пичанни тонгда, кечки салқинда чопиб, кундузги иссиқда ухлайдиган одатимиз бор. Шундай дам олиш соатларининг бири эди. Кўзим илинган экан. Уй сиртига келиб тўхтаган машина шовқинидан уйғониб кетдим.

Сиртга чиксам, хув анови ерда бензовоз машина турибди. Машина атрофига бироз одам ҳам йиғилган эди. Ўртада турган хайдовчини танигандай бўлдим. Бу – менинг акам билан бирга ўқиган чиноккулок йигит эди. Омон-эсонлик сўрашиб, янгиликларни сўраб-суриштира бошлаган пайтда синф раҳбаримиз:

– Ие, йигитлар-ов, бу қанақаси, кани, меҳмонни ичкарига бошланглар! – деди. Ичкари кириб, бироз салқинлагандан сўнг шофёр йигит шошилишч бир иш билан келганини, ҳозир колхоз марказига ўтиб келишини, акамнинг илтимосини ерда қолдирмай бу ёққа бош сукқанини айтиб, қўлтиғидан тўрт буклоғлиқ қоғоз олиб, ўқитувчимизга узатди. Синф раҳбаримиз хатга тез кўз югуртириб чикдида, «хўп, рухсат бераман», деди. Шофёр йигит менга кўз қисди:

– Тез отлан, Эрғали, кетамиз! – деди.

Юрагим шув этди. «Нега менга отлан деди? Қаерга боришимиз керак? Уйимдагилар омон-микан, ишқилиб? Бу нима жумбоқ ўзи?» Бирок чиноккулок йигит нохуш хабар олиб келган одамга

ўхшамасди. Икки гапнинг бирида кулиб-илжайиб турибди. Менинг юзимдаги ташвиш аломатларини сезди, шекилли, елкамга уриб:

– Ваҳимага тушаверма, қувончли хабар олиб келдим. Йўлда айтаман. Суюнчини ўзимга бера-сан, кани, тез бўл, кетамиз! – деб қўйди.

Апил-тапил кийиндим. Шофёр машинасини ўт олдирди. Ўнқир-чўнқир йўлдан юриб боряпмиз. Кабина ичида бошимни эгиб-эгиб ўтирибман. Қани энди ҳайдовчи гап бошлай колса. Акамнинг нима учун шошилиш чакиртирганини билгим келади. Чиноккулоқ ҳали-бери сир очадиганга ўхшамайди. Охири сабрим чидамай, ўзим гап бошладим.

– Оға, акам мени нега чакиртирди, тинчликми?

– Тинчлик, тинчлик. Ҳозир катта йўлга чикиб олайлик, ҳаммасини эшитасан, – деди у. – Йўқса, гап бўлиб, йўл четидаги манавиндай... хандакка тушиб кетишимиз ҳеч гап эмас!

У машинани чаптастлик билан бошқариб борар, ҳайтовур сал вақт ичида катта йўлга етиб олди. Яна шофёрнинг оғзини пойлайман.

– Уйингдагилар нега чакираётганини билгинг келяпти-да, а? – деб гап бошлади у ниҳоят.

– Албатта.

– Унда айтақолай, муғамбир отанг катта тўй бошлаётир.

– Қанақа тўй?

– Қанақа бўларди, аканг уйланыпти!

– Акам?

– Ҳа-да, аканг – менинг дўстим, сенинг аканг Нурғали уйланаётир!

– Кимга?

– Эҳ, Эргалижон, катта одамлар билан куда бўляпмиз!

– Ким экан у?

– Колхоз раиси билан куда тушыпмиз, раис билан!

– Қайси раис?

– Қайси, қайси... шу, ўзимизнинг раис, «Олға бос!»нинг раиси билан.

– Яхши-ку, – дедим сал тикланиб.

– Яхши деб секин айтасанми, бизгаям энди тенглик тегадиган бўлди...

Сўнг ковоғини уйиб:

– Сеними ҳали, шошмай тур! – деб сўкиниб кўйди. – Ҳали сенга кўрсатиб қўяман...

– Кимни айтиб келяпсиз?

– Анави, бизнинг завгарни айтяпман-да. Қари хўрозга ўхшаб кеккаяверади, кеккайгани-кеккайган. Раис билан куда бўлиб, апоқ-чапоқ бўлиб олайин, кейин мен унга кўрсатаман!

Мен сўздан тийилиб, бўлажак келинойим ҳақида ўйлай бошладим. Раиснинг қизини яхши биламан. Мактабни бу йил битирди. Уятчангина киз... Синф хоналаримиз ёнма-ён эди, бир-биримизни кўриб юардик.

Ота-онасининг бир айтганини икки қилмайди, жуда тарбияли оила, дейишарди уйдагилар. Келинойим ҳам акамга ўхшаган мулойим, хулқ-атвори ҳалимдеккина. Акам ундан етти-саккиз ёш катта. Саккизинчи синфда ўқиб юриб, ўқи-

тувчисига нимадир деганми, хуллас, шундан сўнг мактабга бормай қўйди. Бироқ, ўзи жуда тиришкок. Ҳозир ҳам ўзи катори йигитлардан кам ери йўқ, топармон-тутармон. Ўзи билан бирга ўкиган, ўнинчини битирган манов дўсти машина ҳайдайди. Акам эса ферма мудир. Отам уни «яхши топади» деб мактаб ўтиради. Бошқа жойларни билмадим-у, бизнинг «Олға бос!» колхозимизда раисдан кейинги одам – мана шу, менинг акам. Овулимиздаги одамлар: «Нурғалидан раис ҳам чўчиб туради, сабаби, у ижрокўм билан жўра», деб айтишганини ўзим ҳам бир неча бор эшитганман. Манави чиноқкулок шофёр ҳам доимо оғамни пана қилиб юргани-юрган. Бу ҳам ўзининг ҳолига боқмай, завгар билан жанжаллашиб юради. Бир гал жанжалнинг устидан чиқиб колганимда, шофёр кўлини пахса қилиб: «Сени Нурғалига айтаб думингни тугдирмасамми!» – деб ўдағайлагани эсимда. Раиснинг қизиям тузуккина. Бизнинг «Олға бос!»даги манаман деган йигитларнинг кўпчилиги унга сўз отиб кўришди. Ҳаммасининг попуги пасайиб қолаверди. Шу қиз «Олма-отага бориб, Фармацевтика институтига кириб ўқисам», деб орзу қиларди. Ўзлаштириши яхши эди, аълочилар сафида тилга олинарди. Энди, хамманинг ҳам ўзига яраша сири бор... Римкеш ўн иккига чиққанида онасидан айрилиб қолди, онаси туғаётиб дунёдан кўз юмиб кетди. У пайтлар отаси ҳали раис эмас, фермада (акамнинг ўрнида) мудир эди. Римкешларнинг оиласи узоқдаги яйловга кетиб яшарди. У пайтлар манавиндақа ма-

шиналар қайда дейсиз. Онаси раҳматлининг ҳар гал тўлғоғи оғир кечар экан. Ўтовнинг босқурига¹ осилиб олиб, тун-кун чинқириб, ёнидагилар билан рози-ризолик тилашиб, васиятини айтиб, кўзининг оқу қораси – Римкешини қўшниларга топшириб, ҳайтовур, охири ана кетди-мана кетди билан омон қолар экан. Сўнгги гал, қаторасига уч кун тўлғоқ тутибди, тўртинчи кун тонгда жони узилибди, бечоранинг. «Онам илмли-билимли доялардан ёрдам ололмай, ўкимаган хотинларнинг кўлида қолиб қайтиш бўлди», – дерди Римкеш. Шундан сўнг у яхши ўқишга, шифокор-фармацевт бўлишга аҳд қилди. Буни мактабдаги бир байрам йиғилишида ўзи менга айтган эди. Шундай эзгу мақсадлар билан яшаётган кизнинг... нега энди тўйи бўлиши керак?! Ёки раис отасининг гапини икки қилолмай, унинг амрига бўйсундимикан? Бу нима, ҳаётга энди қадам қўяётган ёш қалбнинг умидлари пайҳон бўлганими? Ахир акам билан Римкеш бир-бирларини тузук билмайдиям-ку! Икки ўртада муҳаббат бўлиши ҳақида гап бўлиши мумкин эмас! Қиз билан йигит ота-она ҳавасининг қурбони бўлиб, бир умр ҳасратда ўтадимиз энди? Йўқ, бунақа бўлиши мумкин эмас! Эски замонлар аллақачон ўтиб кетган. Агар ростдан ҳам шунақа тўй бошланаётган бўлса, мен Римкешни ҳимоя қилиб чиқишим керак! Бироқ менинг қўлимдан бирор иш келармикан? Қинғир қилиқли бизнинг

¹ *Босқур* — ўтовнинг синч (қовурға)ларини бир-бирига боғлаб-маҳкамлашда ишлатиладиган ипак тўқима, ип.

чол кўнармикан? Отамнинг феъли маълум, кийик миназли киши. Бизнинг овулда кийиклар кўп. Шамолдай учадиган бу жониворнинг одатини жуда яхши биламиз. Ҳеч қачон, ҳеч ким уларнинг йўлини кесолмайди. Олдида олов ёниб турса ҳам чопаетган йўлидан ортга қайтмайди. Отам худди шундай киши. Айтгани – айтган, дегани – деган. Бир гапни айтдим, таом, шу иш битиши керак. Отамга мен тугул Нурғали акам ҳам ботиниб бир сўз айта олмайди.

Энди нима қилиш керак?

Шуларни ўйлай-ўйлай қанча бош қотирмайин, раиснинг кизига ёрдам бериш қўлимдан келмаслигини англаб етдим. «Ўзимга тенгдош бир қиз мушкул аҳволда қолган бўлса-ю, мен унга ёрдам беролмасам, уни қутқариб ололмасам-а», деб кийналардим. Римкеш гўё йўл чеккасида қўл кўтариб, чанг орасида қолиб кетаётган киздай аянчли бир аҳволда. Йўқ, киз ҳам эмас, у – унсиз йиғлаб-ёлвораётган бир гул. Гулни ўсиб турган заминидан узиб олсанг, сўлиб қолади-ку. Шундай экан, нега манави ёши катталар, ҳаётнинг аччиқ-чучугини татиган катта ёшлилар киз боланинг ҳунар ўрганишга бўлган ҳавасини оёқ ости қилиб, муддатидан илгари турмуш қуришга мажбур қилишаётир?! Ҳар нарсанинг ҳам ўз вақти бор эмасми, ахир?! Мен мана шундай саволлар қуршовида қийналмоқдаман...

Юрагимнинг туб-тубида раиснинг кизига нисбатан чиндан ачиниш ҳисси уйғонди. Бахтсизлик

ўпкони ёнига бориб қолган навнихол қизнинг нажот сўраб қилган фарёди қулоғим остида янграгандай бўлади, ўзимнинг унга ёрдам беролмаслигимни, ожизлигимни тан олиб баттар эзиламан. Кўзларимга иссик ёш келади.

Ўшанда уйга қандай етиб борганим эсимдаям йўқ. Оғир ўйлар остида эдим. Мен келгандан сўнг уч кун ўтиб, акам оксоқолларнинг ок фотиҳаси билан никоҳланган ёшгина қизни келин қилиб келтирди. «Умрда бир марта бўладиган тўй гуриллаб ўтиши керак!» деган отам топган-тутганини ўртага чиқарди. Шундай қилиб, тунов куни менга ўзининг ширин орзуларини ишониб, кўнглимга ғулу ташлаган киз бир-икки куннинг ичида менга келинойи бўлиб бўсағадан ҳатлади. Шу Римкеш, шу.

V

Раиснинг қизи уйимизга келин, менга келинойи бўлиб келгач, энди мен унинг исмини айтиб чакира олмасдим. Буни менга ман қилиб ташлаган ҳам, қаттол отам бўлди. Римкеш уйимизга келин бўлиб тушган йилнинг киши эди. У пайтда мен ўнинчида ўкийман. Икковимиз бир куни эшик олдидаги корга кўрпа-тўшакларни чиқариб кокдикда, ҳазиллашиб бир-биримизга қор ота бошладик. Икковимиз ҳам ҳали боламиз, кўнгилда ҳеч бошқа ўй йўқ. Мен-ку, ҳали ғирт бўзболаман. Шу қор отишиб ўйнаётганимизни отам узоқдан кўриб қолган экан, ҳайқириб юборди: «Эрғали! Бу ёкка кел!»

Нима гап экан деб, югуриб бордим. Отам эса кош-ковоғига тош ёпишгандай ўқрайиб, мени сўка кетди. Мен ҳайрон эдим.

– Нима килдим ўзи? – деб сўрадим мўлтираб.

Отам индамай колди. Қовоқ-тумшуғи сал ёзилгандай бўлди-ю, кўлимдан тутиб, мени кўра томонга етаклаб кетди. Икковимиз кўрага кириб, коп-коп сули устига жойлашиб ўтирдик. Отам мендан кўзини узмай ўтирди-да, тилга кирди:

– Сендан бир нарсани сўрамоқчиман, фақат тўғрисини гапир! – Бу гал отамнинг овози сал титраб, юмшоқроқ оҳангда эшитилди.

– Сўранг, – дедим мен ҳамон ҳайроним чиқиб.

–Тўғрисини айт, болам, келин мактабда ўқиб юрганида, икковинг бир-бировга сўз берганинг ростми?

– Буни сизга ким айтди?

– Буёғи билан ишинг бўлмасин, фақат тўғрисини гапир!

– Йўқ! – дедим мен ҳам титраб. Оғзимга бошқа сўз келмади. Уятдан лов-лов ёнардим.

– Унда, келин келадиган кунда кувонишинг керак бўлганда, нега хафа бўлиб юрдинг?

– Ўзим...

– Менга кара, – деди отам овозига буйруғона тус бериб. – Хотинлар оғзига келган гапни айтаверади. Бирок сен тек юр, бола. У – туққан акангинг хотини. Киши ўзининг келинойиси билан ўйнашмайди. Бу – бир. Иккинчиси – бундан кейин унинг исмини айтиб чақирмайсан. Тушундингми?

– Тушундим.

– Тушунган бўлсанг, энди уволинг ўз бўйнингда.

Отам илгариям бир-икки марта «исмини айтма, келинойи деб чақир», деб айтган эди. Ўтибор қилмаган эканман. Ўрганиб қолган оғиз «келинойи» дейишга қўнмай, эскичасига айланиб, яна исмини айтаверардим. Римкешнинг ўзи эса келин бўлиб тушганининг эртаси қуниёқ менга «Сол» деб от қўйиб олган эди. «Нима бўпти шундай десам? Уйдаги ёши улуғларни ранжитмайлик дейман-да. Сен ҳам «келинойи» десанг, бирон ниманг кетармиди?» – деб танбеҳ берган ҳам шу Римкешнинг ўзи. Энди отамнинг айтганини қилиб «келинойи» дейишга ўрганмасам бўлмас, қилиғи маълум, сал жойда ҳамма нарсасига ўт қўйиб юбориши ҳеч гап эмас. Хуллас қалом, ота-боболар одатига қўра ўша қундан бошлаб «келинойи» деган сўзга ҳам ўргандим.

Ўнинчи синфни битирдим-у, Олма-отага қараб йўл олдим. Мақсадим – ўқиш. Яратганга шуқур, бу мақсадимга етдим. Политехника институтининг физика-математика факультетига қабул қилиндим. Ўшанда овулдан кетишда келинойим самолётга кузатиб қўйган эди. Қўзлари ёшланиб, овозлари титраб-титраб айтган шу сўзлари то ҳануз юрагимда ёзилиб қолди:

– Эргали, – деганди у энди номимни тутиб эркалаб. – Ёши катталарни сийлайман, шуларнинг айтганларини бажараман деб, мен бахтим баҳоридан, ўқиш имконларимдан айрилдим. Ота-

оналарни айтмаёқ кўяйлик, оғанг ҳам ёшлиқдаги бебаҳо мутолаа дамларидан, илм чанқоғидан маҳрум бўлди. Мана энди, яшаяпмиз, олдимизда улкан мақсадларимиз йўқ. Ҳаммамиз ҳам бугунги кун учунгина яшаймиз, мол-дунёнинг қулимиз. Энди, ҳеч бўлмаса сен ўқи. Биз томонлардан ҳам бир азамат чиксин гуриллаб. Халқ корига ярайдиган мутахассис бўлиб етиш. Мени, бизларни унутма. Тез-тез хат ёзиб тур...

– Айтганинг келсин, Римкеш! Тирик юрсам, албатта, сўзларингни унутмайман! – деган эдим шунда.

Шулар сабаб бўлдимки ё билимга ўзим жуда ихлослиманми, хайтовур, ўқишларим яхши. Мутолаани яхши кўраман. Маъруза тугаганидан сўнг ўқув залидан чикмайман. Мактабни козокча битириб, рус тилига нўноқ бўлсам ҳам, имтиҳон-синовларнинг ҳеч биридан кокилганим йўқ.

Қишки таътилга келганимда мусибатли воқеанинг устидан чиқдим. Акам автомобиль ҳалокатида вафот этибди. Менинг келишимдан бир кун аввал дафн қилинган экан. Онам билан келинойим товуш кўтариб йиғлаб ўтиришар, зорли-зорли йўқловлар айтишарди. Овул оқинлари ёзган зорли-ҳасратли ўланни фарёд ила товуш кўтариб айтганда, ҳар қандай тошбағир одамнинг кўнгли эриб, суяк-суяги сўкилиб-зиркираб кетиши сўзсиз.

Айникса, Римкешнинг товуши жуда мунгли, аччиқ эди.

Тинч-осойиш элингга
Совуқ хабар сочилди.
Лов-лов ёнган юрагим
Сув сепгандай босилди.
Армонда кетдинг, Нурғали,
Ҳасратга кўмиб бошимни.
Халқинг келди йиғилиб,
Дўстларинг юрар куйиниб.
Қалбларга ҳасрат ўрнашди,
Қирчин ёш эрта қийилиб.
Айтар сўзим кўп эди,
Шундоқ бўлар, демади.
Сафарда юриб йўл олдинг,
Тақдирнинг бўлди дегани.
Биздай ғариб жон борми
Қатордан қолиб зорлаган?
Қайғунинг қалин булути
Бошдан кетмасдай тўрлаган.
Тайғоқ бўлган тақдирнинг
Вафотига чалиндим.
Шўрликкина бошим бор,
Жон ёримдан айрилдим.
Йиғирма ёшга чиқмаёқ,
Ортингда қолиб, Нурғали,
Қайғунинг тўрин ёпиндим.
Куёшим сўнди қайнаган,
Қизил тилим сайраган,
Не чора қилсам босилар
Қайғули юрак қийнаган...

Римкеш шу йўқловларни айтганда вужуд-вужу-
димни титроқ босди.

Акам ота-онамнинг тўнғич фарзанди эди, бемахал, аянчли казо топиб кетди. Ёши олтмишдан ошса-да, кўзининг нури, белининг қуввати кетмаган отам шу икки куннинг ичида қартайиб, сочсоқоли дув оқариб кетибди. Римкеш келин бўлиб тушган куни тўйига сўйилган қисирни йилқи ичидан бирга олиб келган эдик. Ўшанда отам бакувват қўллари билан қисирнинг қўш кулоғидан тутиб босган, юган-нўхтасизоқ қимирлатмасдан қўйган эди. Тепса темирни узадиган, тўрт-беш йигитга бўй бермай судраб кетадиган асов тулпорни ҳам отамнинг ёлғиз ўзиёқ оппа-осон бўйсундирарди. Асов йилқини кўрганда отамнинг бир ғайратига ўн ғайрат қўшилиб, рухланиб кетадиган одати бор эди. Ёзда мен ўқишга кетгандаям ҳали ғайрати қайтмаган эди. Энди-чи? Аввалгидай тик юрадиган, бутун вужудидан салобат ёғилиб турадиган отам йўқ, унинг ўрнида чўкиб-кичрайиб қолган миттигина бир чол турарди. Авваллари худди ёш йигитдай чакқон, шиддатли эди, икки юзида қон ўйнаб, ёноқлари порлаб турарди, кўзларида учкун сочгандай чақин бор эди. Энди-чи? Қани ўша шахду шиддат, бургут карашлар? Отам бечора сувга тушган мушукдай аянчли ҳолга тушибди, сўздан ҳам қолибди. Бировлар фотиҳа қилса, бошини қуйи солиб унсиз ўтиради-да, уйда ҳеч ким бўлмаса, мук тушиб ётиб олади.

Айтмасам ҳам аён, бу мусибат менинг ҳам жон-жаҳонимни ўртаб, дарду дунёмни қоронғи қилиб ташлади. Аммо қазойи муаллаққа қарши чора йўқ экан. «Бирга туғилмоқ бор, бирга ўлмоқ

йўк» деб овутдим ўзимни ўзим. «Нелар келиб, нелар кетмас эр йигитнинг бошига?» – деб юпатдим. «Бўладиган иш экан, тақдирни темир бўлиб енг», дейди якинларим атрофимни ўраб. «Ёмоннинг бошига иш тушса – ўйлайверади, яхшининг бошига иш тушса – бўйлай билади» деган сўзларни эшитиб, сал ўзимга келгандай бўлдим.

Маърака-маросимлар ўтиб бўлгач, Олма-отага жўнаб кетдим.

VI

Ёзги таътил вақтида овулга келганимда кутилмаган воқеага дуч келдим. Римкеш оғироёқ экан, мен келгандан сўнг бир ҳафта ўтиб, кўчкордай ўғил туғди. Акамнинг бурнидан тушгандай, худди ўзи. Икки юзи тўрсиқдай, лўппи, жуда ёқимтой чакалоқ. Исмини Тўловхон деб кўйдик.

Янаги сафар келганимда отам овулдаги қариндош-уруғларни уйга йиғиб олди. Римкешнинг ота-онаси ҳам шу ерда. Хаёлимда ҳеч нарса йўк, балониям тушунмай, ота амрига кўра кўй сўйиб, кўлга сув қуйиб дегандай, кўноқларга хизмат қилиб юрган эдим. Бир пайт, овқат ейилиб, чой ичилиб бўлган пайт отам Римкеш иккимизни меҳмонлар ўтирган хонага чақириб олди. Мен Римкешдан бирор дақиқа олдин кириб, бўсағадаги бўш ўринга чўккан эканман, Римкеш иймана-иймана хонага кирди-ю, ўтиришга ўрин топмай эшик ёнида туриб колди. Мен «Келинойи, ўтиринг!» деб ўрнимдан учиб турдим. Отам бир муҳим гап ай-

тишга чоғлангандай йўталиб олди-да, мени энди кўраётгандай икки кўзини қаттиқ тикди:

– Сен бундан буён «келинойи» дейишингни кўй!

Отамга хайрон бўлиб қарадим.

–Энди нима дейишим керак?

– Исмини айтиб чақир.

– Отини айтма, келинойи деб чақир деган ўзингиз эмасмисиз, ахир! – дедим тихирлик қилиб. Манави йиғиннинг шунчаки машварат эмаслигини шунда сезиб қолдим. Сездим-у, отам бир шумликни бошлаётганидан ичим шув этиб кетди.

– Бўлди, бахслашма! – дея қаттол товуши билан тийиб ташлади отам.

Мехмонларнинг кўзи отам икковимизда. У бирпас менга тикилиб индамай турди-да, мени олдига чақириб, ўтирғизиб кўйди. Кейин яна менга тикилганича, айтадиган гапларини саралаб олгандай жим қолди. Кейин, бошлади:

– Во болам-а, манави йиғилган эл-юрт олдида айтадиган оталик насиҳатим бор сенга. Шунини айтиш учун чақирдим. – Ҳар бир сўзини чертиб-чертиб, вазмин оҳангда гапирди отам. – Манави муштипар онанг билан икковимиз сени қанотлига қокдирмай, тумшуклига чўқтирмай ўстирдик. Худойга минг шукур, мана, эр етдинг. Яхши-ёмонни, ўнг-сўлни ажратадиган йигит бўлдинг. Раҳматли оғанг элим деган азамат эди. Оллоҳ ишига нимаям чора бор? Ғафлатда айрилдик-қолдик. Тўнғич боламнинг қазоси ярим жонимни юлган бўлса, кели-

нимнинг кўз ёшлари кўкрагимни қарс айиради. У менга келин бўлса, сенга келинойи. Шунинг учун унинг оҳу воҳ қайғуси, увол-савоби икковимизнинг ўртамизда. «Оға ўлса – ини мерос» деган гап бор оталарда. Шу одатга кўра икковингни бошингизни қовуштирмокчиман. Келинойим есир бўлмасин, иним етим бўлмасин десанг, шу тилагимга рози бўл. У ҳам сенга ўхшаб ҳали ёш. Ўзингдан катта бўлса-ю, шунга уйланасан деб буйруқ қилсам, мен итлик иш қилган бўлардим. Келиннинг ўзидан розилик олганман. Қудалар билан ҳам келишдик. Манави овул оксоқоллари билан кенгашган эдим, улар ҳам маъқуллашиб, ок фотиҳаларини беришди. Қай козок ўз уйидаги есирни қанғиртириб ташлаган? Қулан ўз ахлатидан ўзи жирканмайди. Бегона эмас, ўз бовурингнинг узган гули бу. Аклинг бўлса, акангдан қолган оила тўзғиб кетмасин. Қайтанга, тутунини тутатиб, туғини тик. Улуғнинг гапини сийлаб ўсган элнинг фарзанди эканинг рост бўлса, бизларнинг юзимизни ерга қаратмассан деб ишонаман. Ўкишингни ташла демайман. Олма-от-ага олиб кетиб, бирга тураман десанг ҳам, ихтиёр сенда. Келиннинг сен билан кетишига онанг ҳам кўнди. Ўкишингнинг бундан кейинги харажати-га ҳам биз розимиз. Шу ўйлаганларим ўринсиз бўлса, униям айт. Ўринли бўлса, қартайганимда сўраган шу тилагимни бажар, ўғлим. Айтган га-пимни олиб, маслаҳатимга кўнсанг – манглайимга босган ёлғизимсан. Сен тентакни шу йўлга со-лолмасам, унда ўлганим ортиқ менинг. Сен ҳам

мен учун палагда тухумдан бошка нарса эмассан. Айёми замондан буён Худой таоло фотиҳа бузган бузукларни аёвсиз жазолаб келади. Қайси ота ўз боласига ёмонлик раво кўрарди? Тўримдан кўра гўрим якин турган бир пайтда кудрати улуғ Худойимнинг қарғишига учрамасин деяпман, сени. Менинг айтадиган гапим шу. Энди нима дейишни ўзинг биласан, болам...

Сўзини тугатган бўлсаям, отам мендан кўзини узмади. Дунёқараши кенг, нигоҳи теран, тил хазинаси бой киши-ку, отам, ҳалиги айтганлари менга қандай таъсир қилганини синаётган эди. Нима дейишимни билмай эсим кетди. Отам гапира бошлаган вақтдаёқ пешанамни совуқ тер босиб кетган эди.

Бошимни кўтариб қараган эдим, уй тўла дўст-ёр менинг оғзимга қараб, маҳтал бўлиб ўтирганини кўрдим. Кўнгилларнинг кўзгуси — кўзларига карасам, ҳаммасиям отамнинг сўзини маъкуллаб ўтиргандай.

Факат қаршимда ўтирган ўрта яшар, узун бўйли, узунчок юзли, қоп-қора кишининг чехрасида бу қарорга кўнма, деган қайсар бир маънони уқдим. Унинг қаҳрланаётгандай юзи, тез-тез учаётган ковоғи менга «ғайратингни йиғ, кўна кўрма» деб тургандай эди. Бирок ичидан мени ҳимоя қилиб, кўзи билан ҳар қанча қамчиламасин, у ҳам журъат қилиб, қарши сўз айта олмади. Аччиқ-аччиқ ўй-хаёллар вужудимни кемирарди... Отам мендан кўзини олди-да, ёнида ўтирган онамга ола қараб,

унга кош кокқандай бўлди. У киши шуни кутиб тургандай, укки каби сергакланди-да, гуноҳ иш қилиб кўйгандай отамга қараб-қараб, менга бўйин бурди:

– Болам, менинг ҳам оналик тилагим шу. Отангнинг гапини икки қилма, – деди ялинчок паст овозда.

– Ҳа-да, оладиган фарзанд бўлса, қанча фойдали сўзлар айтилди!

– Худойим-ай, бугуннинг ёшлари фойдали сўз қадрини билармиди?!

– Аввалги замонларда эди, эрнинг хуни икки-уч оғиз гап билан битарди-кетарди.

– Унақа дема-е, ота-она гапини оладиган бола, мана шу-да.

– «Оталар сўзини орсишлар олмайди» деган гап бор, оксоқолларнинг ок фотиҳаси бузилмасин!

– Ота-онанинг ок сутини ҳатлаб бўларканми?

– Ҳа, ўйлан, қароғим, ўйлан!

Уй тўла эркагу аёл ҳаммаси баҳслаша сўзлаб, ақл-насихат айтса ҳам, мен меров одамдай киприк қокмай, индамай ўтиравердим. Бошим гангиб қолаёзди, миямда минг бир хаёл-ўй чаппар урарди. Тўксон томонга тортқилаётган ўй бир-биридан устунлик қилиб, бирорта ақллироқ чора-тадбирни мана деб ушлашга имкон бермасди.

«Шунча одам менинг учун жавоб бераётир. Нима дейиш мумкин ўзи буларга? Отамнинг истак-хоҳишини ноўрин деб айта оламанми? «Нўхтали бошга – бир ўлим» деганларидай, охири, барибир,

кимгадир уйланишим керак экан, нимасига бош қотираман энди? Римкеш кимдан кам? Шундай экан, отамнинг айтганлари тўғри.

Йўк, асло! Юрак нима дейди ўзи? Мен Римкешни севаманми? Ахир, бир пайтлар мен мана шу вужудни орзу қилмаганмидим? Бироқ уни энди муҳаббат деб айтиш мумкинми? Йўк, бу туйғу муҳаббат эмас, муҳаббатга ўхшамайди.

Хўш, унда муҳаббат деганлари нима? Ҳаётда борми ўзи муҳаббат? Ёки фақат китобларда, киноларда кўз-кўз қилинадиган мавҳум суратми у? Билмайман. Тушунмайман. Мен, ахир ҳаётда бировни севиб кўрдимми? Йўк. Ўтган йили Олма-отада танишган оқ-сарик қиз-чи? Тўғри, уни ёктириб қолган эдим... Лекин тезда унутиб юбордим-ку. Демак, бу ҳам чин севги эмас экан-да. Чин севгини унутолмайсан дейишади-ку. Ё... муҳаббат деганлари бу ёлғон гапмикан? Ёлғон бўлмаса, нега энди Лайлию Мажнун, Ромео ва Жульетталар, қабрга бирга кирган Қўзи Кўрпеш билан Баянсулувлар ҳозир йўк? Марҳум акам ақлсиз эмасди, лекин у ҳам Римкешни севиб, ўлиб-ўчиб олгани йўк, уларни ҳам отам кўшди бир-бирига. Кўкламда, мана шу қизга уйланасан, деган. Ёзда тасир-тусур тўй қилган...

Тўхта-тўхта... Отамнинг менга сездирмасдан, оёқ остидан бу гапларни бошлаганини қандай тушунмоқ керак? Дап-дурустдан, шунча меҳмонни чақириб олиб... шу тўғрими? Ўйланишга ҳам вақт қолдирмай, ўнғайгина кўндираман деб бошла-

ган кувлигим бу? Отам олисни кўрадиган ақлли одам эди-ку. Айтса, бир нимани билиб айтарди-ку. Менга жони ачимайдими унинг? Қани-кани, айтганларини бир мулохаза қилиб кўрайин-чи, қайси сўзи хато экан... Йўк! Айтган-ўйлаганининг бари ўринли. Шу отамнинг гапини олиб юрган акам кимдан кам бўлди? Ҳеч кимдан! Қайтанга, қаторлари бари акамга хавас қилишарди. Шундай экан, мен ҳам акамнинг йўлидан юриб, отамнинг дуосини олиб яшаганим дуруст эмасми? Ёши улуғларни тингламай, эл ичида окпадар бўлиб яшасам, нима обрў топган бўламан?

Бунинг бари ўз олдида алоҳида бир масала. Аввало, отамни ўйлашим керак. Шунча одам, уй тўла эл-юртнинг олдида айтган гапини олмай, номардлик қиладиган бўлсам, ўзи куйиб юрган одам баттар букчайиб қолмайдими? Мени дуойи бад қилиб, юзкўрмас бўлиб кетса-чи? Ўзини ўзи бир бало қилиб қўйиши ҳам ҳеч гап эмас. Боя шу томонларини ҳам эслатиб ўтгандай бўлди. Ҳар ҳолда, мен томондан бирон ишқал чиқадиган бўлса, ёмон бир кор-ҳолнинг юз бериши аниқ. Отамнинг атворини биламан. Айтганидан тоймайди у. Шундай экан, соғ бошимга йўк жойдаги ғалвани сотиб оламанми? Яхшиси, айтганига кўниб, деганини маъқуллаб юрганим афзал. Ҳа, ҳа, шуниси тўғри...»

Ачитадиған қилиб оғир-оғир гапларни айтган отам ҳам, бошқа келган меҳмонлар ҳам «гапингни айт, қани, тез айт!» деб қистовга олаётганлари йўк.

Ўйлансин деб, ҳаммасиям унсиз қотиб ўтирибди. Орадан анча вақт ўтгач, отам:

– Тамоми юртни оғзингга термилтириб ўтирма, айтадиганингни тезроқ айт! – дея амр қилди.

– Сизнинг айтганингиз бўлақолсин, – деганимни биламан, отамнинг юзи ёришиб, кўзлари порлаб кетди.

– Розиман сендан, болам. Армоним кўп бўлсада, ўкинчим йўқ энди. Бахтли бўл, илоё! – деб дуо қилди отам. Уйдагилар ҳам унга кўшилди:

– Ўв, баракалла, аклингдан айланайин, азаматим!

– Кўп яша!

– Бахтли бўл, бахтли!

– Қўшганинг билан қўша қариб юр.

– Икковингнинг ҳам умрингиз узок бўлсин.

– Ширин-ширин умр кўринглар.

– Ота-онага меҳрибон бўлинглар! – Оксоқоллар қўл очиб, дуо қилишди. Бизларга қўшни турадиган бир яқин келинойимиз бор эди. Шу аёл одамлар тарқашин билан Римкеш икковимизни айланиб-ўргилиб: «Юринглар, тўшакларингни ўзим солиб қўйдим. Оқ тўшакка оқ ният билан ўзимгина сизларни обориб ётқизайин», деб ўтов томон бошлады.

Ўн кунлардан бери Тўловхон онамнинг бағрида экан. Шундан бери Римкеш ҳам отимни айтиб юрди. Анков бошим энди англаб етди, бу ҳаракатларнинг бари ота амри билан амалга ошаётган ҳозирлик экан. Буларни менга Римкеш айтиб берди.

Унсизгина ётибман. Хаёлларим тарам-тарам бўлиб, даладаги пилдир-пилдир сўқмоқдай ҳар томонга торткилайди. Қанчалик тиришмай, ўй-хаёлларимни йиғиб ололмайман. Ўзгани эмас, ҳозир ўзимни ўзим тушунолмай қолдим. Сон минг хаёлдан бошим ғовлаб кетган. Бир қарасам – қилаётган ишимнинг даҳшат-ваҳимаси вужудимни музлатиб, қалтиратиб ташлаётгандай, бир қарасам – баданимга иссиқ қон югуриб, ловуллаб ёнаётгандайман. Ҳозиргина қўшни аёл бизларни тўшакка ётқизиб кетди. Ўз аҳволим ўзимга тан, ётибман. Римкеш икковимизнинг таналаримиз бири-бирига яқинлашиб, тегиб кетганида қон томирларим тўлиб, юрагим гуп-гуп ура бошлади. Ўша лаҳзаларда биз ўт-олов, оташин ҳиссиётлар ичида бутун дунёни унутаёзган эдик...

Энг аввал Римкеш ўзига келиб, эсини йиғиб олди. У тўшакдан суғурилиб чикди-да, шивирлаб гапира бошлади:

– Мен дармонсизман... чарчадим... Аёл йўли – ингичка. Шунинг учун ёши улуғларга ботиниб гап айтолмадим. Нима қилсаям эркак-ку, деб, сенга ишонган эдим...

– Нега? Негача бунақа деяпсан? – оғзидан гапини юлиб олдим мен. – Нима, мендан норозимисан?

– Йўк, ундай эмас. Сенинг хаётинг энди бошланаётир, келажагинг олдинда. Бахтингни бойлагим келмайди.

– Менга энди, барибир.

– Унақа дема. Ўйланиб кўр. Ҳалиям бўлса кеч эмас...

– Бу нима деганинг, Римкеш. Агар ўзинг рози экансан, бас, менга бундай дема...

Римкеш унсиз ётди-да, гавдамга бошини қўйиб, йиғлаб юборди.

– Бекор қияпмиз, барини бекор қияпмиз, – деди у ҳикиллаб.

– Қўйсанг-чи, жоним, йиғлама энди... – дедим мен ҳам кўнглим бузилаётганини сезиб.

– Майли, энди йиғламайин. Ёр кучоғида ётганда ёмон ирим бошлагандай бўларман, – деди у ҳикиллаши босилиб.

– Бироқ ўткинчи ёмғирга ўхшаш вақтинчалик қувончга юпанмайман ҳам, ишонмайман ҳам.

– Қўйсанг-чи, энди. Мен сени ҳеч қачон ранжитмайман, – дедим уни бағримга тортиб.

– Қўй десанг, ана, қўйдим, – деди у йиғидан ўзини тийиб.

– Такдирдан қиска бахт тиламайин.

Икковимиз биров вақт жим қолдик.

– Агар ўз ихтиёрим ўзимда бўлса эди... – деди Римкеш бир пайт тилга кириб, – мен ҳам ўз тенгимни топармидим, топмасмидим...

– Бунақа гапларингни қўй.

VII

«Қозоғистон» поездига шубҳадан дилим хуфтон бўлиб минган эдим, кулиб тушдим вагондан. Изма-из келаётган вагонлар тизими юришини секинлатганда, перронга шошиб кўз ташлаган эдим, бир тўп ҳамроҳлари орасида Ойнурни кўрдим.

Кўлида гулдаста. Кўнгилдаги хижилни ювиб юборган кулгига сабаб, мана шу дийдор эди.

Ойнурни ташлаб кетаверишга кўзим киймасди, албатта. Шунга карамай Чимкентда узок вақт ҳаяллашга вақт йўқ эди. Ўқишга кечикиб бораётган эдим. «Эртага жўнаб кетаман» деган куни кечкурун дўстлар билан театрга бордик. Ўша кунги воқеалар худди кечагидай ёдимда. Абай номидаги академик опера ва балет театри жамоаси жанубий туманларда гастролда юрган экан. Бастакор Астафьевнинг «Боғчасарой фаввораси» балетини намойиш қилишди. Театрдан чиққач, Тинчлик бульвари бўйлаб юриб келдик. Ёруғ ва кенг кўча ҳозир биз ёшларнинг ярашикли ҳазилларимизга кулок солаётгандай сукутда эди.

Равон кўча бўйлаб шодмон қадам ташлар эканмиз, мен ҳам хаёлга толдим: «Муҳаббатга маст бўлган талай-талай ошиқларнинг вужудидаги, қалбидаги қанча-қанча мўъжизакор туйғуларига ўзинг гувоҳсан, эй кўча! Мана, энди мен ҳам келдим сенинг бағрингга. Пок юракда туғилган покиза туйғуларимни айтсам дейман ёримга, ягона Моҳимга. Кейин, майли, тақдир нени муносиб кўрса, розиман...

«Айт, айт муҳаббатингни деяётгандай бўлади осмондаги тўлин ой, ҳеч қандай айби йўқ бунинг. Ўз туйғуларингни ўзинг қачонгача пинҳон тутиб яширасан? Муҳаббат деган туйғуни, барибир, пинҳон тутиб бўлмайди...»

«Мен ҳам шуни маслаҳат бераман, ҳеч тортинма, айт» дегандай шитирлайди киз коматли оқ қайин. Ям-яшил япроқлар ҳам чапак чалиб: «Талай-талай ошиқларни кўрганмиз, бироқ сендай инжик, уятчан ошиқни ҳеч кўрмаган, учратмаган эдик, жасур бўл, йигит» деб, дадилликка чақираётгандай. Осмон тўла чароғон юлдузлар ҳам мени изҳори дил қилишга ундаб жимирлаётгандай: «Қанча узоқ яшасак ҳам, йигитга ўзи келиб сўз ташлаган козоқ кизини кўрган эмасмиз. Қиз боланинг табиати, тарбияси ўзи шунақа, муҳаббатини биринчи бўлиб изҳор қилмайди. Шунинг учун биринчи қадамни йигит киши қўймоғи керак. Қиз ўзи тунов кунги учрашувдан буён шуни кутиб юрибди. Очиқ чехраси – бунинг гувоҳи. Бундан ортиқ яна қандай фурсат керак сен учун? Бундай қулай лаҳзалар, изҳори дил қилишга ўнғай фурсат қайта айланиб келавермайди. Эртага Олмаотага йўл тортасан. Бугун айтадиганингни айтиб қол! Қиз олдида қисинчок бўлмасанг-чи. Дадил бўл, сенга омад тилаймиз ҳаммамиз!...»

Ётоқхонанинг тўртинчи қаватидаги 412-хонага кириб келдик. Бўсагадан ҳатлаган Равшаной чирокни ёқиб юборди-да, радиолани қўйди. Енгил шабадада, салкин ҳавода завқланиб ичкари кирган ёшлар, энди Штрауснинг ўйноқи вальси янграгач, куйдан таъсирланиб рақсга тушиб кетдик. Кичкинагина хона талабалар қувончу шўхликларига торлик қилиб қолди.

Яна бир-биримизга яхши тилаклар айтдик, тунни яхши ўтказиш борасида ҳазил-хузуллар

килиб тарқалдик. Ойнур икковимиз эса ётоқхона залининг бир чеккасидаги диванга келиб ўтирдик. Ўртасидаги электр чироғининг ёруғи бу ерга базўр етиб келиб, заифгина милтираб нур сочарди. Қора кўланка ер. Вакт ҳам тун ўртаси бўлиб қолган. Ҳамма ухлаган. Мабодо кимдир шамоллашга чиқиб, адашиб-улоқиб келиб қолса-да, ҳеч ким бизни шу ердадир деб ўйламайди. Кимнинг ҳам ҳаёлига келарди дейсиз, кимлардир ўтиргандир деб. Хуллас, Ойнур икковимиз шу бурчакни ўнғай кўрдик, шошилмай сир айтишадиган, изҳори дил қиладиган пана жой эди назаримизда.

Бундан аввалроқ бўлган бир дийдор лаҳзаларида мен Ойнурга ўз дилрозимни махфий ишоралар ила билдирган эдим. Шунда у мени тўлиқ тушунди. Бироқ мени узил-кесил рад қилиб ташламаган эди. Ҳар бир сўзимни шоёни диққат билан тинглаган, менинг гапларимни ичидан маъқул кўрган-кўрмаганини билдирмай ёки ёш юракни яраламайин, кўнглига кўланка туширмайин, дегандай, ўз қалбининг сирларини очмаган эди. Қизнинг ақли етган бу хил нозикликни мен тушундим, шунинг учун ҳам шу кунлари на қулолмай, на бошқа қилолмай туну кунни хўрсиниш билан ўтказардим. Ўша тунги дилрози айтишган соатлардан кейин ҳам узок вақт ухлаёлмаганман, ағанаб чикқанман, хўрсинганман, бу ёғи нима бўлишини ўйлаб, эзилиб ётганман. «Ота-онанинг гапини икки қилмаслик» деган яхши тарбия мени шу кўйларга солганини, каттани сийлаш, ҳурмат-

эъзозлаш оқибати мени боши берк кўчага тикиб қўйганини шу кеча аниқ тушуниб етдим. Ўша гал тонг оқара бошлаган лаҳзалардагина кўзим илинган, уйкуга кетган эдим. Шоирлар ҳам юриб-юриб, шеър ёзолмай, илҳом парисини қўлга ўргатолмай, узок пайт ижоддан йироклашиб, сўнг бирданига қатор-қатор шеърларни тўкиб ташлайдилар, деб эшитган эдим. Бу сафар ҳам худди шундай бўлди – залнинг киши кўрмас бурчагида ўтириб, Ойнурга узок гапирдим, кўнгил изҳорларимни тўкиб ташладим. У бу гал ҳам мени сабр билан тинглади. Барча гапларни ипидан-игнасигача айтиб бўлгач, кизга тик бокдим:

– Сен ҳам севасан-ку, шундай эмасми, Ойнур? Нима десанг ҳам, чинингни гапир. Менинг шунча саъй-ҳаракатларим, ўйлаган ўйларим бари хатоми?

– Рост, рост... Мен ҳам сени...

– Унда нега гапингни ичга ютасан, нега қийналасан? Ҳамма нарсани рўй-рост гаплашиб олишимизга нималар монеълик килади? Дастлабки пайтларда эл-юрт айтадиган маломат гаплардан кўрқасанми? Юракларимиз, тилакларимиз бир бўлса, ҳар қандай маломатни, ҳар қандай ғов-тўсиқни енгиб ўтамиз-ку, ахир. Ўйлаб қарасанг ҳаёт мана шу сўкмоқлар, ўнқир-чўнқирлар билан кизик эмасми? Ахир қийинчиликлар, машаққатлар билан эришилган бахт ҳақиқий саналади-ку. Инсонлар мана шундагина ҳақиқий бахтни қадрлаб-эъзозлай оладилар-ку. Шунини тушунишга уриниб

кўр, Ойнур. Агар кийинчилик, машаккат деганимиз бир кайроқ тош бўлса, биз бу тош олдида бўр бўлиб уваланиб кетмасдан, пичоқ каби, шамшир каби, болта каби мустаҳкам туриб қайралмоғимиз керак. «Умр деганлари курашдан иборат» деб айтиб кетган-ку. улуғлар. Курашлар, машаккатлар, кийинчилик билан топилган бахтдан азизроқ нима бор дунёда? Агар шуни тушунмайман десанг, мен сенга ишонмасдим, Ойнур...

– Тушунаман, Эрғали, тушунаман...

– Тушунсанг, нега биттагина тилагимга муносабат билдирмайсан, Ойнур? Нима сенга халақит килади?

«Мен ўнг-сўлни танимай туриб хатога йўл қўйган бўлсам, наҳотки энди бутун умр бунинг азобини чекиб ўтишим керак? – титраб ўйлардим ичимда. – Йўк! Қайтанга, бу хато қадам бизларни узоклатмасдан, якинлаштириши керак-ку. Ахир, баъзан килинган хато ҳам инсонга бир умрлик сабоқ бўлади, одамнинг аклини киритиб қўяди. Ҳаётинг бошланиши олдида қўйган хато қадам, олддаги ҳаётда бошқа хато қилмаслигинг учун балки кафолат бўлар? Бошимдан ўтган савдоларни, мудҳиш кўргиликлар олдида ожиз қолган пайтларимни чин дилдан айтяпман, хато қилганимни тан оляпман, наҳотки мени шунинг учун айблаш мумкин бўлса? Йўк, бунда фақат битта ўзим айбдор эмасман. Анковлигим, ғофиллигим, гўдаклигим панд бериб уйландим, аммо мен ҳаром иш қилган эмасман-ку. Ўйлан, Ойнур. Одамларнинг ғийбату

маломатларидан кўркиб, кейинчалик икковимиз ҳам ўкиниб юрмайлик-да...

Менинг тил билан айтолмаган мана шу дил фарёдларимни ҳам Ойнур батафсил тушуниб етди, шекилли, ўзига-ўзи гапиргандай паст овозда шивирлади:

– Бировнинг бахтини увол килиб, бахтли яшаш мумкин эмас, Эрғали.

– Ўз бахтингни, муҳаббатингни бировлар учун қурбон қилиш-чи, бу осон эканми?

– Тушунсанг-чи, Эрғали, икковимизга ҳам оғир бўлади.

– Икки одам бир-бирини сева туриб, бирга яшай олмаса бундан оғир нима бор, Ойнур?

– Сен ҳам ўйлан, бахтга элтадиган сўқир сўқмоқ ҳам йўқ-ку, олдимизда.

– Шуюм гапми, бахт йўлини ўзимиз яратишимиз керак-ку.

– Йўқ, биз учун бу ерда ҳеч қанақа йўл йўқ. Бировнинг ишончини поймол қилиш, ўз лаззатинг учун ўзгаларнинг бахтига оёқ артиш нима эканини мен жуда яхши биламан...

– Нималар деяпсан, Ойнур?!

– Ҳа, энди бундан буён мени кийнайверма, Эрғали. Эски яраларимни тирнама, ўтинаман.

– Нима демоқчисан? Сен ҳам менга ўхшаган адашганмисан, Ойнур, алданганмисан?..

Менинг жон талвасада айтган гапларим жавобсиз қолди. Ойнур юзларини кафтига босиб,

йиғлаб юборди. Ҳозиргина, бир соат-бир ярим соат мукаддам шодмон ҳисларга беланиб, театрда гулдай очилиб-яйраб ўтирган гўзал чехрани кўз ёш тўфони босди. Ойнурнинг эзилиб кетган ранг-рўйини кўриб, мен шалвираб колдим. Кўз ёши йиғлаётгангагина эмас, кўриб турганга ҳам оқар... Яна, бунинг устига, кўзларидан шашкатор ёш тўкаётган одам, жондан азиз кўрган севгилинг бўлса-чи? Бундай пайтда қийналмаслик мумкинми, чидаб туриш, сабр қилиш мумкинми ўзи? Ўзимни тутиб олишга ҳар қанча уринмай, Ойнурнинг кўз ёшларини артиб, юпатишга ҳозир кодир эмасдим. Бу яна қандай жумбоқ бўлди? Тақдир бошимга яна қандай синовларни солмоқчи?

– Бошингни кўтар, Эрғали. Ёмғир булутдан пайдо бўлгани каби, кўз ёшлари ҳам юрак тубидаги қайғудан, ҳасратдан туғилади. Мен энди сенга бир сиримни очик-ошкор айтиб берайин. Балки шуни тинглаб, бироз тиним топарсан. Фақат юрагинг, сабр-токатинг дош берса бўлди, Эрғали...

– Айтавер, Ойнур, қулоғим сенда.

– Мен ҳам сенга ўхшаб бир овул одамнинг эркаси, ота-онамнинг кўрар кўзи бўлиб ўсдим. Оилада ёлғиз киз эдим. Онам мендан аввал ҳам олти ўғил, икки киз тукқан экан. Лекин барини кора ер ўз бағрига тортиб кетибди. Урушнинг сўнгги йили эди, курок палка кўтариб, илк бор мактаб эшигини очдим. Болаликнинг беғам-беташвиш, таралабедод кунлари ўтиб, олтин уя – она бўсагадан учирма бўладиган кунлар ҳам етиб келди. Юрак тўла

тўлқин, ҳаяжон, орзулар... Мактабни битириб, ўқишни каерда давом эттираман, кайси хунарнинг бошини тутаман деган эзгу ниятлар ҳамма ўсмир киз-йигитнинг хаёлида бўлади-ку, ахир. Ҳар ким ўз орзуси томон қанот қоқишга шайланиб турган чоғлар.

Ҳали-ҳали эсимда. Эртага сўнгги кўнғирок чалинади деган куни синфдошлар билан қирга чиқиб, кизғалдок тердик. Ёз бошланаман деб турган пайтлар. Ҳамманинг кўнглида ўтаётган баҳорнинг кайфияти-ю, келаётган ёзнинг қизғин тафти. Дала яшил-қизил бўлиб гуллаб ётибди. Мен ҳам ям-яшил япрокли кўйлак кийиб олганман. Кун очик, иссиқ, заминга нур қуйилиб, меҳр тўшалиб тургандай. Нафакат дунё гўзал, тириклик гўзал, одамнинг жону дилини, бутун вужудини гўзал, бокира ҳис-туйғулар эгаллаб олган. Чиннидай тиник осмонда оқча булут ёприлиб кезинади. Мен ҳам бошимга шу нозик булут рангига ўхшаш оқ ҳарир рўмол танғиб олганман. Йигирма олти йигит-киз эдик. Беш-олти қирдан ошиб ўтгач, яна олти қирдан ошириб ашула бошладик. Ашулага маст бўлиб, кизғалдок узаверибмиз, кизғалдок узаверибмиз – қучоғимиз гулга тўлса ҳам, кўнғлимиз сира тўймасди. Бол йикқан боларидай кизғалдок қувиб юраверибмиз, сира қайтгимиз келмайди ортга. Гўё ортга қайтсак бир-биримиздан ҳам, кўзнинг ёғини олган манов гуллардан ҳам, манов даладан, ўрмондан, тоғдан, булоқдан, булоқ сувларидан, қучоғини кенг очиб чорлаётган уфқдан айрилиб қоладигандаймиз.

Одамга бўйсунмайдиган, аксинча, унга ўз амрини ўтказадиган куч-қудратнинг бири – вақт-ку. Бизни ҳам йироқ-йироқларга ошиқтираётган, янги-янги довоилардан ошиб ўтишга чорлаётган нарсаси мана шу югурик вақт эди. Биз кирдан-кирга ошиб кетганда қок тепамизда, кунботар томондаги уфқ худди кип-кизил олов ичида канотини ёйган оккуш каби керилиб, конталаш тусга кирган эди. Уфқнинг қушдан фарқи шу эдики, уфқ ёнаётгани йўқ, сеҳрли бир сурат каби ёйилиб олдимизда бизни ўзига чорламоқда.

Ҳоздаи тизилишиб овулга қайтдик.

Дуйсен икковимиз терган гуллар ҳамманикидан кўп эди. Икковимиз синфдош, икки кўшни, мактабни бирга битираётган икки ёш кўнгил... гап фақат шулардагина эмас, икковимизнинг дунёқарашимизда, феъл-атворимизда ҳам яқинликлар бор эди. Қизлар Дуйсен ҳақда гап кетса, «оқкўнгил, яхши йигит-у, аттанг, сал қизларга ўхшашроқ феълли бор-да», деб кўйишарди. Аммо у менинг ёнимда жуда сипо, уятчан кўринади. Ўзи озғин, узун бўйли, гавдали йигит. Шунга яраша, анқовлиги ҳам бор. Анқовланиб юргани учун кизишиб кетса керак-да. Сўзга йўқ, камгап. Синчиклаб қарасанг, бошқалардан ортиқ-ками йўқ, йигитмисан йигит. Шунини ёқтирардим, шекилли. У мени яхши кўришини бир неча бор сездирган. Бирок шу кунгача ўртаимизда изхори дил бўлган эмас, муҳаббатдан гап очган эмасмиз. Нима бўлганда ҳам, икковимиз кейинги пайтларда мактабда, йўлда, уй томонларда яқинлашиб қолиб,

бирга кўзга ташланиб колаверардик. Шу сафар ҳам икковимиз синфдошларнинг энг охирида юриб келдик. Кўп йиллардан бери йиғилиб ётган сой суви бир тиркиш топиб, ўзанга тушиб ўрмаласа, кучли оқим, қудратли бир нахрга айланмайдими? Кўпдан бери Дуйсенга тинчлик бермаётган ўт-олов хислар, тентак туйғулар, илк муҳаббат деб аталмиш қудрат шу куни унинг оғзини очиб, тилини ечиб юборди, бирам чечан бўлиб кетди сўзга, бирам чечан бўлиб кетди. Отиб келаётган тонг нуридай ловуллаб айтган гаплари, оловдай гуриллаган овози ҳали-ҳануз қулоғим остида турибди.

Не дейин, ҳамма гапини унсиз тинглаб келдим. Шу бўзболага бўлган туйғуларим, уни кўрганда бир ҳаприкиб оладиган юрагим шу пайтгача на ёниб-ёнмай, на ўчиб-ўчмай келарди. Қувраб қолган қамишзорга ўт кетганда қандоклар ёнади? Шу куни менинг ҳам бокира туйғуларимга олов тегди, вужудим ўтга ўранди. Бироқ муҳаббат дегани қуриб қолган қамиш эмас-ку, бирпасда ёниб қулга айланса? У қандай олов олиб ёнса, шундай жизғанақ бўлиб қуйдиради ҳам. Қиёмат койим эди бу муҳаббат, ёндираман-қуйдираман дерди.

Эртаси куни сўнгги қўнғирок чалинган кезде терган гулларимизни ўқитувчиларга тутқазиб, уй-уйга тарқалдик. Дуйсен икковимиз мактабдан чикиб, тўппа-тўғри кинога боришга келишган эдик. Бироқ, улгурмадик. Келсак кино бошланиб кетган экан. Уйга қайтгимиз келмади. «Бугун шанба-ку, кино тугагач, ракс кечаси бўлар экан. Шунга келамиз», деб далада юравердик.

Очик осмон. Ойдин тун. Овул сирти. Кенг дала. Атроф-айлана ям-яшил. Юлдузларга бой осмон худди марварид сочилгандай ялт-юлт нур сочади. Нафас олган сайин, топ-тоза хавони искаб тўймайсан одам. Икковимиз қўл ушлаша юриб, анҳор бўйига келиб қолдик. Чўлпиллаб оқиб ётган манов бир оқим йўлининг елкасида иккита қайин қиз боланинг болдири каби товланиб турибди. Бизлар ҳам икковмиз. Икковимиз жуфт қайинга суяндик. Ҳайкириб оқаётган мўл-мўл сув оқимининг овози бир гўзал бўлса, сув ичида сапчиб-сакраётган балиқларнинг чўлп-чўлп товушлари бир гўзал. Анҳор бўйида куриб қолган ўтларнинг енгил шилдираши бир гўзал бўлса, нариги соҳил томонидан эшитилаётган оккуш ашуласи бир гўзал. Анҳорда сурати порлаб кўринаётган Сомон йўли нафакат сувга, бутун ер юзига мулойим бир салқинлик уфураётгандай. Қўш қайиннинг оқ-яшил инжа япроклари «бемаҳалда юрган бу саёқлар ким ўзи?» деб шивирлашиб, чапак чалаётгандай.

Шу куни биз рақсга ҳам бора олмадик. Вактнинг қандок тез ўтиб кетганини билмабмиз. Мен умримда илк бор шу куни уйга кеч қайтдим.

Шундан сўнг ҳам биз бисёр марта сирлашдик. Аввалги юришлар юришми, энди сира бир-биримиздан ажрамайдиган бўлдик. Ҳали эсимда, балоғат аттестатини олган кунимиз мактабда катта байрам кечаси бўлиб ўтди. Ўқитувчиларимиз ҳам иштирок этди. Тун ярмида тарқалишдик. Шу куни,

хаётимиздаги энг муҳим довондан ошган тунни бирга ўтказамиз деган ўй пайдо бўлди-да, уйга қайтмадик.

Бояги анҳор бўйида қўш қайин, икковимиз учун севимли паноҳ бўлиб қолган эди. Шу ерда туриб, ўқишга ҳам бирга борамиз, бирга бўламиз, хаётимизни бирга кечирамиз деб аҳдлашдик. Икки вужуд, икки покиза қалб энди асло ажралмайди, деб ишондик. Бироқ тақдир деб аталмиш кўзга кўринмайдиган машъум бир қудратнинг тилсимли, ёвуз қиликлари борлиги бизнинг ёдимиздан кўтарилган экан. Бизлар эртага ўқишга кетамиз деб турган пайтда тўсатдан Дуйсеннинг онаси вафот этиб қолди-да, Дуйсен ўқишга боролмади.

Менинг омадим чопиб, ўқишга кирдим. Дуйсен овулда эди. Қишда мол бокди, кўкламда трактор хайдади, ёзда экин суғорди, кузда комбайн хайдаб, буғдой ўрди. Хат ёзишардик, ҳафта ўтмай хатлар изма-из келиб турар, ёзги таътилда икковимиз деярли бирга вақт ўтказардик. Ўша-ўша, анҳор ёқасидаги оқ қайинлар бизларнинг паноҳимиз эди. Улар ҳам биз каби ўсиб, бўй чўзиб бораётир. Сулув, узун, кўшалок. Ҳар борган саяин, ёшлигимизни ёдга солиб, чапак чалиб турадиган япроқлар: «Сенлармисанлар? Омонмисанлар? Яхши келдингларми? Нима янгиликлар бор?» деб сўраётгандай. Сўнгги пайтларда ёзган хатларида Дуйсен «турмуш курайлик» деган гапини кўп такрорларди. Мен то ўқишни тамомламагунча бунинг иложи йўклигини тушунтирганман,

айтганман. У эса мендан ранжиб, бир куни «Сен ўқишда ўқийман деб, мени менсимайсан. Шаҳарда бир олифта, қувоёқ йигитни топгандирсан. Майли, нимаям дердим, бахтли бўл» деб, оғир гапларни айтиб юборди. Шундан сўнг хат келиши ҳам яқун топди.

Мен ўша кезларда иккинчи курсда ўқиб юргандим. Бир гуруҳ дугоналарим билан Янги йил байрамини нишонлаш учун театр биносига бордик. Ҳамма ёшлар ракс тушиб, кулиб-яйраб юрибди. Ҳаммада байрам кайфияти. Ичимизда, айникса, Равшаной жуда очилиб, гўзаллашиб кетган. Бўлмасам-чи, Янги йилни бирга кутиб олиш учун Олма-отадан атайлаб келган Олимжон ёнида! Севимли ёринг ёнингда бўлса, ҳар қандай қиз ҳам чирой очиб, гул-гул яшнаб кетади-да.

Мен шу ерда учрашиб қолган бир юртдош йигит билан ракс тушиб турган эдим. Гап олишиб, овулда бўлган, бўлаётган тўйлар ҳақида кетди. Шунда ҳалиги йигит яқинда бўлган Дуйсеннинг тўйи ҳақида гапириб қолди. Ишонай десам, Дуйсен билан мен қанча аҳд-паймонлар қилган эдик... Ишонмайман десам, манов йигит сира ёлғончи одамга ўхшамайди...

«Бу нимаси, дейман ўзимга ўзим, қил ўтмасдай тотув эдик-ку, сал араз гапга муносабатларимиз шунчалик остин-устун бўлиб кетганими энди? Севаман, деган ўт-оловли ваъдалар қани, йигит? Аҳдинг қани, паймонинг қайда қолди?.. Шу лаҳзаларда бутун дунё қоронғи тортиб, тўнқарилиб

қолгандай бўлди. Ҳайтовур, ўша пайт чалиниб турган куй ҳам тўхтаб, ракс тушаётганлар тарқалиб кетишди. Равшанойга «мазам қочиб қолди, кетаман» дедим-да, зални ташлаб чиқиб, таксига миниб ётоқхонага бир амаллаб етиб келдим. Хонамга кирган захоти тўшакка ўзимни ташлабман. Сўнг қизлар кириб келгунча роса кўзимнинг ёши кўл бўлиб йиғладим...

Равшаной эртаси куниёқ сўраб-суриштириб, ҳамма гапни билиб олди. Олимжон билан икковлашиб, сабр қилишимни, ҳали бу гапнинг тагига етиш лозимлигини айтиб ўтишди. Учовимиз бориб, овулга сим қокдик. Тўй бўлгани рост экан. Дуйсеннинг хиёнати, менинг муҳаббатимни оёғости қилгани, ваъдадан қайтгани рост экан.

Ўнгми-туш эканлиги билинмай кўп кунлар ўтди. Дўст дегани мана шундай оғир кунларда, айникса, керак экан. Равшаной мен учун ниҳоятда азобли-укубатли кунларда ёнимдан силжимай, кош-қовоғимга қараб, менга керакли гапларни топиб гапириб, кўнглимга малҳам қўйиб турди: «Хафа бўлишга арзимаيدиган, тутуриксиз, юзи қора йигит экан-ку. Унинг нимасига куйинасан? Қайтанга, эртарок кутулганингга қувонмайсанми? Умр йўли – узок йўл. Шу билан келажагинг кесилиб қолдими? Йўк! Ҳали олдинда очилмаган ўн гулинг турибди, куйинма! Ҳали ўз бахтингни топасан, Дуйсен деган бевафо ичи ёниб, пушаймонлар қилади...»

«Севмас экан-да, – деб ич-ичимни ер эдим мен, – севса кутмасмиди? Ўткинчи ҳисга ишонган одам, барибир, бахт тополмайди. Икковимиз қўшилганда ҳам, юлдузимиз, юлдузимизга тўғри келмас экан. Шундай экан, нимасига қайғураман алдоқчининг? Унутиш керак!..»

Дуйсенни унутиш шу лаҳзалардан бошланди. Аммо унутишни канча хохламайин, бу осон иш эмас эди. Биринчи муҳаббатни унутиш мушкул иш экан. Вақт деган ҳакамнинг амри ҳамма нарсани бўйсундиради-ку, ахир. Ҳозир у воқеалар унутилди энди.

Шундан бери биронта йигитни ёнимга яқин йўлатган эмасман. Эркак зотининг бари вафосиздай кўринар, ҳеч бири билан сир айтишгим келмасди.

Ўтган йили сени кўрганда юрак тубидаги муз эрий бошлаган, янги орзулар, ҳаётга янги кизикишлар пайдо бўла бошлаган эди. Ўша учрашувимиздаёқ бир пайтлар йўкотган илк муҳаббат ғалаёнлари қайта уйғонди. Сени ўйлайдиган бўлдим. Перронда илк бор қўл бериб кўришганимизда, мен бир ширин туш кўраётгандай ахволда эдим. Бу муҳаббатни нимага ўхшатиш мумкин? Ўхшаса, бу муҳаббат – Тўғжондан кейин Ойкаримни топган Абайнинг муҳаббатига ўхшар, балки? Ўша кунлари юрагимга аланга ташлаган инсон сен эдинг. Тақдирнинг қаттоллигини караки, сени мана шундай ноқулай лаҳзаларда дуч келтирди. Ҳаётда иккимиз сал эртароқ учрашма-

ганимиз учун ўкинаман. Ҳозир ўзга тугул, ўзимни ўзим тушунмайдиган бир жумбоқ кўйдаман. Илож не, тақдирда шу бўлгач, барига кўникавераркан одам...»

Ойнур шуларни айтиб чуқур хўрсинди. Мен ун-сиз колдим. Бир маҳал наргис кўзларини кўтариб менга киё бокди. Боя театрга борганда икковимиз балконда, Равшанойлар эса партерда ўтирган эди. Севган одаминг билан ёнма-ён ўтириш нақадар саодатли лаҳзалар эканини дилдан ҳис қилган эдим. Ойнур бутун гўзаллиги билан мени ўзига мафтун қилиб, авраб олган эди. «Сиртга чиқайлик», деди Ойнур. Мен ўтираверайлик дедим. «Равшанойлардан уят-ку, чиқайлик», деди яна у. Бу гал индамадим. Шунда Ойнур ўша наргис кўзларини ўйнатиб, бир қаради. Юракларим эзилиб кетгандай бўлди. Шу тахлит наргис кўзларнинг салобати босиб, икковимиз театр фойесига чиқдик. Танаффус пайти Ойнур сахнадаги кўринишларни ёдга олар экан: «Эвоҳ, анави раққосаларга ўхшаб бор фикр-ўйимни ҳаракатларим орқали баён қилиб беролсам экан...» деди.

Шу гаплари мана ҳозир ётокхона залида ўтириб ёдимга тушиб кетди. «Қиз бола дегани ўта ҳиссиётли, зийрак, нозик имо-ишорага бой халқ бўлади экан-да. Фикрини очик айтмай, ишора орқали, рамзлар орқали ифодалайди экан-да. Ойнур сўзларида ҳам, кўз қарашларида ҳам кўп маъно бор...» деб ўйладим мен.

Бир қанча вақт унсиз қолдик. Охири Ойну́р гап қотди:

– Мени энди кўриб турибсанми, наму́нча қадалиб тикилмасанг?..

– Сенинг кўзларингда сеҳрли бир шуъла бор. Мана шу шуълага мангу исингим келади, Ойну́р...

Шундай дедим-да, мен Ойну́рни енгил кўтариб тиззамга ўтирғиздим. Қаршилиқ қилмади. Фақат, «бу нима қилганинг, қўйсанг-чи» деган илтижо тўла сўзлар элас-элас, узилиб-узилиб эшитилди. Кўзларимиз тўқнашиб, бетўхтов тикилишди. Салдан кейин Ойну́рнинг кўзлари юмила бошлади, у бошини кўкрагимга ташлади. Мен унинг сочларини силадим, кўзларидан ўпдим. Кейин унинг чиройли бағбақаларини узок искаб ўтирдим. Бир пайт унинг ой нурлари янглиғ оппоқ билаклари бўйнимга ўралди. Шу лаҳзаларда мен унинг тўлин лабларидан бўса олишга шайланиб, энди интилаётган эдим, у бир тўлғонди-ю, қучоғимдан чиқиб кетди.

Ўртага сукунат чўқди. Икковимиз ҳам ўринларимиздан туриб кетдик. Эндигина пайқадим, тева́рак-атроф ёриша бошлаган экан. Кунчиқар томонда дунёни нурга белаб тонг отиб келмоқда. Дераза олдидан теракда тунаган тўрғайлар уйқудан уйғониб, уясидан уча бошлабди. Ойну́рнинг кичкинагина, нозик қўлларини кафтларим орасига олдим. Йўқ бўлиб кетди. Анча вақт бир-биримизга қараб, юзма-юз турдик. Қизнинг қўллари кичкина бўлгани билан, иссик эди, унинг қўлларидан тарал-

ган ҳарорат менинг қўлларимга, ундан бутун вужудимга таркалди. Юрагим тезлашиб, яна тинчимни йўкота бошладим. Ойнур синиқ илжайди. Эвоҳ, қизгина ҳозир қўнғирокдай овоз билан қикир-қикир кулганидами, бутун дунёйи дун, борлик ҳавасда жим бўлиб қолар эди-я. Кўрмайсизми, шу биргина оғир табассумида дунёга татигулик нур бор! Мен Ойнурдан кўз узмай тикилиб турибман. Унинг дийдорига тўймайман, ундан бир кадам ажралгим келмайди. Қиз эса дунё бўйлаб таралаётган нурларни ўзига йиғиб олгандай, аввалгиданда минг бор сулув кўринади. Оламда бундан-да гўзалроқ, бундан-да ноёброқ нима бор экан ўзи? Менинг қараб тўймаган кўзларим Ойнурнинг юзларидан таралаётган нурларга сирғана-сирғана мунгли мўлтирайди. Яна отиб келаётган тонгга қарадим, оппоқ тонг билан Ойнурнинг покиза чехрасида ўхшашлик бор эди, иккови ҳам оппоқ-оппоқ нур таратади, иккови ҳам қизил-қизғиш ҳаракатга қўммоқда дунёни...

Шу пайт ўзим туғилиб ўсган Тўрғай далаларининг бир чети – Сарталда ишлаган дамлар ҳаёлимда жонланди. Ёз тунида кўкимтир-мовий қўл устида қанот ёйган оккушни кўриб қолган эдим. Сув қанча мовий бўлса, қанот ёйган оккуш шунчалар оппоқ эди! У худди тонг-сахарда кунчиқар томоннинг оқариб келишига ўхшарди. Мана, энди ҳаёлимдаги нурли, покиза нарсалар ёнига яна бир пок сиймо келиб қўшилди: Ойнур! Отиб келаётган тонг, қанот ёйган оккуш, синиқ табассумли

киз... «Булар мен умр бўйи тинимсиз интила-интила етолмаётган умид тонгларимикан? Балки келажакда бўй тиклайдиган бахтим кошонасини шу шуълалар ёритар? Олдинда машаккатларнинг ўчар вакти, хасратларнинг сўнар вакти яқиндир балки? Қийналиб адо бўлган жоним мана шу тонг нурларидан муҳаббат шамчироғини ёкиб олар? Хўрсиниб ботаётган куннинг кулиб отадиган вакти келар, ахир. Манов окиб ётган нурлар шу нурафшон тонгнинг илк муждалари бўлса, не ажаб?! Ҳа, ҳа, худди шундай! «Ишон, ишон, шодлик олддир!» Ундай бўлса, манов гуп-гуп қилиб ураётган юракдан суюнчи сўраш керак эмасми? Суюнчи! Суюнчи бер, юрак! «Хохлаган нарсангни ол суюнчисига. Айтганинг рост келсин фақат, эй чопар! Боримни ёйдим мен, мана, олдингга...»

Олддаги умр менинг тор гавдамга сиғмай қоришаётган туйғуларимнинг қай бирини бўғиб, қайси бирига ҳаёт бағишлашини ким билсин?! Бироқ менинг бир англаб етганим шу бўлдики, орзу каби покиза, кўз ёш сингари шаффоф, табиатнинг ўзи каби ноёб, бебаҳо бўлган мана шу кизга бутун вужудим ила интилар эдим мен, интилар эдим...

VIII

Кўпдан бери кулиб турган осмон ковоғини уйиб олди. Кўк юзини кўрғошин булут қоплади. Чакмоқлар оловли қамчисини ўйнатди. Тентак табиат ковоғини қарс ёпиб олиб, қаҳрига минди. Чап

тарафдан босиб келган қора булут бизнинг овул устида кўп ҳаялламади. Кун кўзининг кизий бошлаганига чидаёлмаган булутлар уюм-уюм бўлиб сўкилиб, кунботар томонларга жўнади. Осмон тўла булутлардан кафтдайгина ола булут бўлиниб қолган эди, озгина вақт шундан ёмғир шиғалаб турди...

Менинг кайфиятим ҳам шу тахлит эди. Овулда ёзги таътилни кўнгилли ўтказяпман. Икковимиз сир айтишган уйқусиз тундан сўнг эртаси куни Ойнур ўзи мени поездга кузатиб қўйди. Хайрлашгимиз келмай, бир-биримиздан кўз узолмай, охири хўшлашганмиз. Узилмаган умидимни олиб келдим овулга. Айтган муддатимдан бироз кечикиб қайрилганман уйга, бироқ уй ичидагилар ковоқ уймай, илтифот билан кутиб олишди. Мен, айникса, Римкеш бирор-бир гап топиб жанжал чиқарадими деб ҳадиксираган эдим. Йўқ, ҳамма кучок очиб қутаётган, ҳатто овулдаги соғинишиб қолган дўстлар ҳам кафтларида олиб юргудай хурсанд. Шуларнинг бари кўнглимни кўкка ўрлатиб юборди.

Овулда кундалик зиёфат, чақириклар, йиғинлар сал озайиб, ўз ўйларим билан ўзим яккама-якка қолган бир фурсат эди. Ойнурни тушларимда учратиб, хаёлимда сирлашиб юрибман. Шундай кунларнинг бирида сиртида «Ўз қўлига тегсин» деган ёзуви бор хат келди. Апил-тапил очиб, ошиғич кўз югуртирдим. Чакмоқ дафтарнинг ўртасидан олинган қўш варақнинг тўрт бетини тугал тўлдириб ёзилган мактуб. Хатни ёзиб ўтириб, мижжаларига

маржон ёшлар ҳам тизилган шекилли, варақнинг тўрт-беш ерида томчи излари муҳрланиб қолибди. Ҳеч нарсани тушунмадим, югуриб анҳор ёқасига бордим. Қирғоқда битта бўш қайиқ чайқалиб турган экан. Шу билан нариги томонга ўтдим-да, соя жойда ястаниб, шошилмай ўқий бошладим.

«Салом дўст!.. Қимматли Римкеш, Эрғали! Соғ-саломатмисизлар? Уй ичи, овул-аймоқлар омон-эсонми? Тўловхон қатта бўлиб қолдими?

Эрғали, овулга яхши етиб олдингларми? Олимжон, Марварид-чи? Таътиллار қалай, яхши ўтяптими? Овулда об-ҳаво қалай? Қандай янгиликлар бор?

Сени кузатиб қўйгандан кейин мен ҳам шошилиш равишда овулга жўнаб кетдим. Эртаси куни кечки саккизларда уйга кириб бордим. Отам, онам уйда мени энди келмаса керак деб, ўзларича бичиб-тўкиб ўтирган эканлар. Қувонишиб қолишди, бошлари кўкка етгандай, бири қўйса, иккинчиси кучоклайди. Она меҳри, ота соғинчи шундай бўлар экан-да. Айниқса, онам бечора қаттиқ соғинибди, шекилли, кучоғидан қўйиб юборгиси келмайди. Дарров мени ўтирғизиш қўйиб, ўзи жиз-бизга киришиб кетди. Она меҳрига тенг келадиган туйғу борми дунёда?

Эрғали, «ширин ёлғондан аччиқ ҳақиқат яхши» деб айтардинг-ку. Ушбу хатда ҳам мен юрагимдаги чин ҳақиқатларни тўкиб солишга аҳд қилдим. Бунинг учун айб қилмассан. Сезишимга қараганда, бу йилги ёзги таътил ҳар йилдагига қараганда

анча оғир ўтса керак. Авваллари уйга келганда, уй юмушлари билан бўлиб, вақтнинг қандай ўтганини билмай қолардим. Бу йил эса бундай бўлмади. Келганимдан кейин икки-уч куннинг ичида мазам қочиб қолди. «Синикиб кетибсан, тобинг йўқми? Шифокор чақирайликми?» деган онам бечоранинг ҳайҳайлашига: «Йўқ, ўзим шунақа, имтиҳонлар оғир бўлди», деб қўя қолдим. Менимча, бунинг бари қайфият билан боғлиқ бўлса керак. Бир ғалати фикр жонимни азоблаб, ҳаловатимни сўриб олаётгандай. Кўзимни тарс юмиб, «бор-э» деб ёта-версам дейман. Мана бугун овулга келганимга ҳам бир ой бўлди. Кўзга кўрингудай иш қилганим йўқ.

Анов куни ётоқхонамизда айтган гапларинг жонимни ўртади, юрагимни эзди. Икковимиз бирга ўтказган уйқусиз тун кўз олдимдан кетмайди сира. Айниқса, унинг... тонг олдида айтган сўзлари...

Одамнинг табиати қизиқ экан. Ҳозир қовок очиб, атрофга қарагим келмайди. Ёнимда сен йўқсан, «қовоғингни кўтариб юр» дейдиган... Ишонасанми, Эрғали, ўша воқеадан кейин яна йиғлоки бўлиб қолдим. Ёлғиз қолсам, шуларни ўйлайманда, йиғлайвераман. Манов хатни ёзаётиб ҳам кўзларимга ёш тўлиб бораётир. Билмайман, Эрғали, мен учун ҳаммаси оғир, ўта оғир... Тушун мени, Эрғали! Ўйлар, ўйлар...

Эрғали, ҳали ҳеч қачон чикқаним йўқ. Бир гал овулдаги қизлар ҳол-жонимга қўймай мени кинога олиб тушишди. Нима кўрдик-у, нима қўйдик – ҳеч бири эсимда қолмабди. Ўнгимда кўрган кинодан

кўра тушимда кўрганларимни яхшироқ эслайман. Рост бу. Кулма. Шу куни кинодан чикиб, кўшни кизнинг уйида меҳмонда бўлдик. Жуда кеч ётдик. Сўнгги кунларда уйкум ҳам кочиб юрганди. Шу куни негадир тез ухлаб қолдим. Туни бўйи сени тушимда кўриб чиқдим. Айтиб берайми? Йўк, ҳозир буни сўрама. Барибир, ҳаммасини айтиб тугатолмайман. Яхши шеърнинг сўзларини ўқимай, мазмунини айтиб бериш қанчалик тутуриксиз бўлса, бу ҳам шунчалик увол. Мени бир ҳайрон қолдирган ери, шундай бир оғир чоғларда кўз олдингдаги ҳаётдан ҳам кўра ширинроқ, тотлироқ тушлар бўлар экан. Ажойиб-а?!

Эрғали, мен сендан ҳеч нарса яширган эмасман. Манов Ойнур тўрт саҳифа хатни ҳам дуруст ёзолмабди, сув-сув бўлиб кетибди деган ўй келмасин ҳаёлингга. Баъзан одам ўз эркидан ташқари ишларни ҳам амалга оширадиган пайтлар бўлади. Бундай пайтда одам ақлга эмас, ҳиссиётга таяниб иш кўради. Бу гал ҳам шундай бўлди, азизим! Мен сенга бу хатни тўлқинланиб ёза туриб, беихтиёр кўнглимда мунг, кўзларимда ёш пайдо бўлди, пайкамабман ҳам...

Узр, дўст, кечир...

Вактинг бўлса, хат ёзарсан.

Салом билан: ОЙНУР».

Хатни ўқиб, ўйланиб қолдим. Мунгли муҳаббат, ҳасратли севги одамни тез улғайтирар экан. Ойнурнинг хати мазмунида ҳам бирданига англаб

олиш кийин бўлган маънолар кўп эди. Қизнинг ҳар бир сўзида турли талкин, турли маъно. Нозик-кина кўнглини, юрак тўлкинларини англаб етиш осон эмас. Хатни «Римкеш, Эрғали» деб бошлаб, Тўловхонни сўраганида ҳам теран маъно бор эди. «Овулда об-ҳаво қалай?» – дебди. Бу, уйингдаги об-ҳаво қалай, жиддий воқеалар йўқми? – дегани-да. Онасига «Имтиҳонлар оғир бўлди» – деган жавобида, ҳаётдаги синов-имтиҳонларни кўзда тутаётган бўлса, не ажаб? Хўш, энди манови сўзи-чи, «Унинг... тонг олдида айтган сўзлари...» дебди. «Унинг...» дегани ким? Юракка ишора қилмаяптими, сенинг юрагинг айтган сўзлар, демокчи эмасми?

Дарҳол Ойнурга жавоб ёзишга тутиндим. Кўнгил зор-зор ҳасратда эди. Ўзим энг бебаҳо хазинамни олдириб қўйгандай эдим. Овулда тургим келмай колди. Таътил тугамаган эди, уйдагиларга унибуни баҳона қилдим-да, Олма-отага жўнаб кетдим.

IX

Пойтахтга келган кунимок, марказий почтага бош суқдим. Ойнурдан хат бор экан. Шу хатни ўқиб, кўнглимда жавоб ёзиш истаги аланга олди. Эртаси куни ҳеч нарсага алаҳсимасдан марказий кутубхонага келдим. Ёз куни бўлгани учунми, одам кундагидан оз эди. Тўрдаги столга ўрнашиб ўтирдим-да, Ойнурга узундан-узоқ хат ёздим.

«Азизим Ойнур!

Хатингни ўкиб, араз оҳанглари пайқадим. Ҳар ҳолда, омон-эсон экансан, шунга қувондим. Тезда жавоб ёзишга ўтирдим.

Сен хатингда менга «бир қатор талаблар қўяман» деган экансан. Бу ҳам мен учун қувончли, албатта. Аммо сен хат охири «Ўзимизни ўзимиз қийнаб юрмайлик» деган гап билан якунлабсан. Сабр қил, азизам, сабр қил. Чиндан ҳам, ўзимизни ўзимиз қийнаётми? Йўқ! Ўзгага ўтрик бўлгани билан, ўзимга чин, мен то сен билан учрашгунга қадар одамнинг эрк-ихтиёридан ҳам қучли бир қудрат – муҳаббат деган туйғу бор деса, ишонмас эдим. Муҳаббат учун жонини қурбон қилиб юборган инсонлар бўлади деса, мен қулиб, бундай одамларни қалака қилишга ҳам тайёр эдим. Мана, энди кўрмайсанми, тақдир менинг ўзимни қалака қилгандай мажнунсифат ҳолга ташлади. Ўзинг ҳам тан олиб ёзибсан-ку, «хатингни ўқиш мен учун осон бўлмади» деб. Хатни ўқиш, мазмунини чақиш шунчалик мушкул экан, уни ёзиш, юракдаги ҳиссиётларимни оқ қоғозга тўқиш менга осон тушди деб ўйлайсанми? Ҳалиям мен қалбимни ўртаётган изтиробларни тўлиқ етказа олганим йўқ. Шу сабабли сен менинг гапларимни тўла тушуниб етмаётгандирсан? Балки сен ранжигандирсан, «шу бир бахтсиз қапалак қаёқдан қелиб қолди, оловда қуйиб-ёниб, жизғанақ бўлишдан ўзга не иш битирарди?» деб. Шунда, нима, мен ўзимни ўзим қийнаш учунгина мана шуларнинг барини ўйлаб топган бўламанми? Мен «сен учун бу ёруғ дунё-

дан кечишга тайёрман, менинг борим ҳам, бахтим ҳам – фақатгина ўзингсан» деб ёзсам, сен, эшитган кулоққа уят, эл-юрт нима дейди? – деб ёзибсан.

Ўзинг кўп айтадиган «эл-юрт нима дейди?» деган сўзнинг маъно-мазмунини биз ўзимиз яхши англаб етганмизми? Ўзинг айт-чи, ўтиб бўлмас ўзан, енгиб бўлмас тўсиқ борми инсон учун? Рост, эл-юртнинг оғзига элак тутиб бўлмайди. Унинг оғзидан ёлғон ҳам чиқади, чин ҳам. Кўпнинг оғзига тушиб, гап-сўзга дуч келиб колганда тентак одамларгина ховлиқиб кетиши мумкин. Кўпинча эса, одамлар «Элнинг кулоғи эллик» деган гапга ёпишиб, кўрганини эмас, фақат эшитганинигина ногора қилади. Ҳақиқатни таниб улгурмасданок, буриб сўзлайди, бузиб етказади. Албатта, бундай фиску фужур гапларни эл ичидаги боши бузук, ғийбатчи фосиқлар таркатади. Ўт бошида, ўчок қошида ивирсиб юрадиган хотин-халаж эса бундай гапни ошириб-тошириб, икки оғиз сўзга эллик оғиз қўшиб, қўшниларга етказади. Шундай пайтларда бурнининг остидан нарини кўрмайдиган баъзи бировлар ўйланиб ўтирмасданок сиртдан тўн бичиб қўя қоладилар. Сен «эл-юрт нима дейди» деганда, мана шундай ёвуз ниятли, оқсок келбатли гапларни назарда тутасанми? Қўрқасанми шундай гаплардан?

Умр деганлари, бепоен денгиз бўйида ўжар тўлқинлар билан олиша-олиша борар жойи, қўнар қўналғаси бўлмаган эшкаксиз қайиқ эмасми? Инсон, ахир яхши кунлардан, қувончли воқеалардан

умид килиб яшамоғи керак эмасми? Ўз бахтига элтадиган йўлдаги машаққатларни англаб етиш учун, кайғуларнинг олдини олиш учун инсонга ақл-тафаккур берилмаганми?

Кун бор ерда – кўланка, нур бор ерда – соя бор. Шундай экан, ҳаёт борки – кураш бўлади. Сен шундай курашдан, машаққатлардан чўчийсанми? Орзуларимга етаман, умидларимни кутаман деган одамга шулар тўсик бўла оладими?

Оловланган ўт ёшида ёр севмасанг, муҳаббатнинг аёзини кўрмасанг, иссиқ куёшини кўрмасанг, ҳар куни бир хилда кечадиган ҳаётнинг не кизиғи, не маъниси бор?

Фаранг файласуф-адиби П.Кальдероннинг ҳаётдан олиб айтган бир гапи ёдингдадир? «Сен менга тақдирга тан бериб, курашсиз бахтли бўлган бирортаям ошиқни айтиб беролмайсан. Мен эса сенга тақдирига тан бермай курашган, тўсиқлардан ўтиш учун жонларини қурбон қилган мингларча муҳаббат гадоларини айтиб бера оламан». Мен бу ҳаётнинг аччиқларини тотишга, азобларини сабру тоқат ила енгиб ўтишга розиман. Ёруғ дунёда фақатгина битта тилагим бор – тақдир икковимизни иккига бўлинган дарё сингари ажратиб юбормаса бўлди эди. Бу ҳаётда ҳозир менинг қалбимни пора-пора килиб турган битта ўкинчим бор, бу – ўзинг айтгандай, тақдирнинг иккимизни сал эртароқ учраштирмагани. Бунгаям, майли, розиман. Фақат

энди «сени нега учратдим экан?» деб, иккинчи маротаба ўксиб қолмасам бўлди эди. Худди шу ёлғиз тилагимга эришсам, жонимни яйратиб, яккаю ягона бахтим бўлиб ёнимда юрсанг экан деб, сенга кўнглимни очган эдим. Сен эса буни «қоғоздаги орзу, холос» дебсан. Ҳамма гапингга чидарман-у, лекин бу гапингга асло рози эмасман.

Сен «бунчалик ўлиб-куйиб ошиқ бўлгудай чиройли эмасман, ақлли эмасман» дебсан. Бу ерда бошқа гапларни нари сидириб ташлайман-да, бир гапни айтаман: Лайлининг гўзаллигини англаш учун унга Мажнун кўзи билан қараш керак...

Ўйлан, Ойнур. Сен бўлмасанг, мен қаноти йўқ қиронман. Мени ҳалокатдан асраб қолгувчи қуч – бу сенсан. Менинг ҳаётимга сен қай бирини бағишлар экансан – муҳаббатними ё азобларними? Менинг эгам ҳам, паноҳим ҳам – бу сен, Ойнурым! Қай бирини раво кўрсанг, розиман. Ўз қўлинг билан заҳар берсанг ҳам мен ҳеч иккиланмай ичаман...

Сени бир умр севиб қолувчи Эргали».

Х

Шундай қилиб, қафтдайгина қоғозга юрагимни эзиб ётган бутун изтиробларни тўкиб солдим. Шундан кейин, шусиз ҳам ўзи безовталаниб, ҳижронда ўртаниб, алғов-далғов бўлаётган қалбим оромини буткул йўқотди. Худди энг азиз кимсасини серҳатар сафарга отлантириб, сўнг унинг қайтишини

бетокат кутаётган одамга ўхшаб қолдим ўзим ҳам. Ўртоқларимнинг айтишича, хулқ-атворим ҳам ўзгариб, бошқача одам бўлиб қолибман. Бу гапнинг тўғри эканини ўзим ҳам биламан. Авваллари давраларда бир гапириб, ўн кулиб юрадиган кувнок йигит эдим, ҳозир-чи, юртнинг кўзидан қочаман, ҳеч ким кўрмаса дейман, ёлғизликни ёктираман. Ерга урса кўкка сапчийдиган йигит, мана энди на биров билан гаплашгим келади, на ўқиш-чизишга рағбат бор. Ҳижрон азобида эзилиб, адойи тамом бўлган юракни тошбағир бир кимса худди бигиз санчиб ўйнаётгандай. Овда чопаман деб бели лат еб, энди шикастланганидан юролмай қолган арслонга ўхшайман. Олазарақ кўзларим излаган нарсаси, ёлғизгина юпанчим, ой дийдорли Ойнурумининг сиймоси.

Хонамдан чиққим келмайди. Якка ўзим ётиб олиб, хаёл сурсам, ўтган кунларни эслаб ётаверсам дейман. Туркистонда ўтказган ойли тунлар, Ойнуруннинг ёнида ўтган бебаҳо лаҳзалар кўз олдимдан элас-элас ўтаверади. Шу лаҳзалардагина Ойнуруннинг сиймоси худди нур мисоли порлаб-чараклаб яккол кўринади. Мана, у узун киприкларини пир-пиратиб, унсиз жилмайиб турибди. Мана, у қопқора кўзларини юмган эди, оппоқ қор қаби порлоқ юзларига эндигина отиб келаётган тонгнинг нозик ложувард ранги шафақ қаби ёйилди. Чарос янглиғ ранг талашган лаблари худди ёзги ўйноқи ел лаҳзаларга силқитган қизғалдоқ қаби титранади. Шу

ҳолатда Ойнур худди кийикнинг ҳуркак улоғи каби эркаланиб, мени ёнига чорлаб тургандай. Ўша бир нурли сиймога тезроқ етақолай деган теран истак, шошилишча ҳаёл билан бошимни ёстикдан юлиб олиб, тўшакдан сакраб турганимда, талай марта бояғи ширин туш каби азиз манзарадан ажралиб қолганман. Баъзан Ойнур билан икковимиз қўл ушлашиб дунёнинг энг чекка-чеккаларидаги хиёбону саҳроларни кезиб чиқсак экан, деб ҳаёл сураман. Шундай лаҳзаларда Ойнурни шунчалар яхши кўриб кетаман, унга шунчалар интиламанки!..

Соғинч ортмоқда-ю, сабр қани, сабр? Мен буни ўша ҳижронда эзилиб, мунгланиб юрган кунларимда аниқ сездим. Шундай ёниб-куйиб юрган кунларимда Ойнурдан жавоб хати келди.

«Азизим Эрғали!

Хатингни олдим. Хат эмас, ичинг тўла олов экан-ку. Қайта-қайта ўкидим. Ўзим ҳам ёндим, шу ўт ичида куйдим. Ҳозир ҳам бу ўт тафтини сўнган деб айтолмайман. Жонимнинг ҳужайра-ҳужайрасида сакланмоқда ўша олов тафтлири. Мен барчасини ақл-идрок элагидан ўтказиб кўрдим. Аввалги ҳаётимнинг бари бугунги умримдан ортиқроқ бўлган топилмас туш экан. Ўз ихтиёримдан айри ҳолда уйғонгандайман, эсимни йиғиб олдим энди...

Жонинг сенинг – олов, туйғуларинг – чакмоқ экан-ку. Шунинг учунмикан, мактубингда ҳам ёндирувчи, кул килувчи ҳарорат бор. Баъзан бошқаларни бекордан-бекор айблайсан. Бунинг

учун сенинг битта ўзингни гуноҳкор қилиш қийин, албатта. Сабаби шуки, шу дамгача ўзим ҳам сендай олов ичида эдим. Энди шу оловларни ноиложликдан аста-аста ўчиряпман. Сендан ҳам шуни ўтинаман. Бир-биримизни унутмайлик энди. Ҳар қалай, сенга жуда қийин эканини тушунаман. Хўш, менга-чи, менга осон деб ўйлайсанми? Бирок, иложи йўқ. Кўнамиз, кўнишимиз керак. Бу машаққатлардан чўчиш, тақдирга тан бериш эмас, одамгарчилик йўли бу! Мана, мен аёл бўлсам ҳам, энг афзал йўл – ўтганларни унутиш эканини англаб етдим-ку, Эргали. Сен ҳам чида. Бошқа йўл йўқ: унут ва чида. Чида ва унут. Ахир сен олти туянинг юқини ортса кўтаришга қодир азаматсан-ку. Олдда эса отлар ўта олмас йўллар бор. Энди ўзингни ҳам, мени ҳам ўринсиз қийнайверма. Қартайиб қолган ота-онангни, Тўловхондай ёш гўдакни, айбсиз Римкешнинг тақдирини, ўзингнинг келажагингни ўйла. Шошилини қилинган иш – адаштиради. Туйғуларимизни ақл билан одамгарчиликка чархлаб олганимиз афзал. Сендан энг сўнгги тилагим шуки, менга энди хат ёзма, илтимос. Бирок, менга битта суратингни юбор.

Келажакни башорат қилиб бўлмайди. Эртага нима бўлиб, нималар қўйишини олдиндан айтиб бера олувчи сеҳргарни кўрмаганман. Ғафлатда қолиб, зулматда ошиб бўлмас ғовларга дуч келсам, сенинг хотиранг йўлчи юлдуз бўлиб порлайди деган умидим бор. Қийналсам ҳам, қувонсам ҳам сени эсга олажакман. Алвидо энди, азизим!

Ҳаётингни шодон яша, жоним! Алвидо, азиз армонлар, алвидо, чин мухаббатим!..»

«Келмайдиган бахтни кутма» деган хикмат бор халқда. Манов хатдан кейин вужудимдаги оловни буткул сўндиришга аҳд қилдим. Аммо бу ўнғай эмас. Даладами, қалъадами – табиатда лов этган гулханни ўчириш мумкин бўлар экан-у, аммо одам боласи вужудидаги оловни ўчириш мумкин эмас экан. Наинки ўчириш, балки бу ўт билан ўйнашиб ҳам бўлмас экан... Мен бенаво ошиқ, шу кунлари нима қилишимни билмай кўп қийналдим. Шундай кунларнинг бирида овулдан «Онанг оғир аҳволда ётибди, тез етиб кел» деган телеграмма олдим.

Жондан азиз онажоним-а! Ёлғиз ўғлимни кўрмагунча ўлмайман деган каби, ажал билан аёв-сиз кураша-кураша сўнгги лахзаларини яшаётган экан-а. Мен боргандан кейин бирор соатда ўзига келди. Оналик меҳрини сўнгги бора намоён қила туриб, қўлларимни қўйиб юбормай: «Мени тинч ётсин десанг, Римкешни ранжитма...» деган охириги тилагини айтди кўпнинг олдида. Шундан сўнг кўп ўтмай мангуга кўз юмди... Онамнинг еттисини ўтказиб, ўқишга кетарман деб йиғиштиринган эдим, отам: «Ошиқма, қирки ўтсин», деди. «Сўнгги курс-ку, бир ой маърузалардан қолганда қийналмасман, қувиб етарман» деб ўйладим-да, қаршилиқ қилмадим. Онамнинг қирки ўтгандан кейин ҳам отам ана-мана деб икки-уч кун ҳаяллади.

Бир куни кечаси отам мени ҳузурига чакириб олиб, шундай дегани эсимда:

– Одамлардан уялмасанг, Худодан кўрк, ўғлим! Нималар қилиб юрганингдан бизни беҳабар деддингми? Кўзим тириклигида мени сийламасанг, онангининг ўлаётиб айтган васиятини адо қил. Олма-отага бормайсан! Аризангни хат орқали юбор-да, ўқишингни сиртқиға алмаштир. Кўзим тирик экан, энди сени ҳеч қаерға юбормайман. Кетмокчи экансан, аввало, анови йўлда илашган пилдирикни йўқот. Айтганимга кўнмасанг, ўлигимнинг устидан ҳатлаб ўтасан бу уйда, бола!..

Бу гапларнинг сирини кейинчалик билдим: хув бир гал уйга келганимда шошилиб юриб, Ойнурнинг хатини қора босиб уйда унутиб қолдирган эканман. Шу хат Римкешнинг кўлига тушибди. Римкеш хатни онамга ўкиб берибди. Шундай қилиб, отам хабар топибди. «Бола бузилиб кетибди, кимдир унга илашиб, йўлдан урибди, энди нима қилдик?» деб ташвишга тушиб юрган пайтларда онам оғриб ётиб қолибди. Воқеа айланиб-айланиб, мана шундай тезоб кўриниш олган.

Онам қайтиш бўлганидан бери одам келиб-ке-тиб, келиб-ке-тиб, отам иккаламиз қўшниларникида ётиб юрган эдик. Отам олдимга шарт қўйиб, аччиқ-тиззиқ гапларини айтган қуни Римкеш икковимиз бирга ётдик.

– Онангининг қирки ўтгунча жанжал чикмай турсин деб ҳеч нима демаган эдим. Энди гаплашайликчи. Бу нима масхарабозлик?! – деб захрини соча бошлади Римкеш. – Бояғида икковимиз илк бора бир тўшакка қирган тундаги гаплар ёдингдами?

Мен шунда сенга кўнглимдаги барча ҳақиқатни тўкиб-солмаганмидим?! Шундай бир юзикоралик рўй беришини ўшандаёқ сезган эдим. Фақат сен онт ичганингдан кейин, эркак-ку, деб ишона қолган эдим. Шуларни унутдингми? Мени кўявер, овулдаги бир тасқара хотинман, бироқ чин эркак бўлсанг, туғишган оғангнинг покиза тўшагига ҳаром илаштирмасанг бўларди... Энди гапга кулок сол. Оғамнинг арвоҳини чирқиратавераман десанг, ихтиёр ўзингда. Сени ҳам бир куни Худо топар. Йўқ, ҳалол бўлиб умр кўраман десанг, кечирдим ҳаммасини. Бироқ, энди сенга ялиниб турмайман. Бузук бўлсанг – кетавер, эл ичида бетлари кора, ўзлари ялтироқ байталлар билан бўлавер! Эркак бўлсанг икки гапирма!

Римкеш бу гал отамдан ҳам ошиб тушди. «Дўст одам ачитиб гапиради». Унинг ҳар бир сўзи суяк-суягимдан ўтиб кетди. Гаплари милтик ўки каби мўлжалини топиб борди.

Жонимга арра тушиб арралангандай, барига чидадим. Ойнурни унутишга ваъда бердим-да, Олма-отага отландим. Келаси йили тўнғич қизимиз дунёга келди. Шу билан бари тинчиб кетди. Бироқ, бир неча йиллар қаторасига Ойнур тушимга кириб юрди...

Ундан бериям орадан ўн йилча вақт ўтди. Бугун тўрт фарзанднинг отасиман. Қартайдик, ақлимиз кирди деймиз-у, бироқ юрак тубидаги бир пайтлар ёнган ўт ўрнида чандиклар ҳалиям бор.

Ўзим туғилиб ўсган совхозда яшайман. Раҳбарман. Римкеш дўкон очган. Тўловхон олтинчи синфда ўқийди. Акамнинг айни ўзи, худди бурнидан тушгандай. Отам тирик, ҳали бақувват, Худо умрини берсин. Кичкинтойимиз уч яшар.

Ойнур ўзи билан ўкиган бир йигитга турмушга чиққан экан. Кўктовда туради, дейишади биладиганлар. Бир ўғли, бир кизи бор эмиш. Ўғлининг исмини Эргали кўйибди деб эшитдим. Хув бир йили Олма-отага борганимда Равшаной билан Олимжонни учратган эдим. Ойнур мени сўрабди. Демак, унутмаган-да, мен ҳам уни унутганим йўқ. Бир марта кўрсам эди, дейман. У ҳам шуни тиласа керак деб ишонаман.

Биз бир-биримизни севиб туриб қўшила олмадик. Бирок, бир-биримизни ҳеч қачон унута олмадик. «Муҳаббат қартаймайди» дейишади. Юрак уриб турар экан, унутиш мумкинми сира?! Ойнур – мен учун осмондаги ой каби ягона ва қўл етмас орзу эди-ку, одам ҳам ўзи орзу қилган инсонни унутадими?

Ҳа, Оркалик кўчасида менга дуч келган ок ипак қўйлакли аёл – ўша Ойнур эди. Янги ташкил топган вилоятимиз марказига оиласи билан қўчиб келган экан. Тайғок тақдир бизнинг бошимизга солган савдоларнинг батафсил баёни – мана шу.

Мухтарам ўқувчилар, ўзгаларнинг бахти учун ўз муҳаббатидан воз кечган Ойнурдаги шу бир инсонийликни, менинг умрбоқий, унутилмас, бахтиқаро севгимни оқлайсизми, коралайсизми – ихтиёр сизларда.

ЁВШАН ИСИ

Ҳикоя

Ўрмонга кириб адашиб, кўп сарсон-саргардонликлардан, азоб-укубатлардан сўнг ўз овулини топган бир ўспирин нафақат онасини, жонажон овулини ҳам жуда-жуда соғиниб қолган экан. Унинг кўрган-кечирганларини тинглаб, онаизорининг юраклари эзилиб кетгудай бўлди.

– Ойижон, – деди Қосим бироздан сўнг тилга кириб.

– Нима дейсан, чироғим?

– Олтиной қаерда?

– Мен қаердан билай. Ҳалиям уни унутмабсан-ку, болам.

– Йўк, унутганим йўк, ойи.

– Унутмаганинг маъкул, болам. Онангни, туғилиб ўсган овулингни ҳеч қачон унутма. Унга ҳамиша содиқ бўл, болажоним. Шундагина сен эл ардоғида бўласан, шундагина сен мард, меҳрокибатли, бақувват бўлиб ўсасан, – деди онаси Ойғанша ўғлини бағрига босиб. – Энди бироз ором ол, болам, ухла.

– Ухлагим келмаяпти, – деди Қосим шивирлаб. – Ундан кўра биронта ҳикоя айтиб беринг.

– Майли, болам, айтсам айтақолай.

Қосим хушёр тортди. Ойғанша бироз хаёлини жамлаб, ҳикоясини бошлади:

– Қадим-қадим замонларда ер юзида ягона хонлик ҳукм сурган экан. Хонликдаги фуқаролар касб-корларию ҳунарлари бошқа-бошқа бўлгани билан, фақат битта тилда сўзлашар, фақат битта мақсад билан яшар эканлар.

– У қандай мақсад экан? – деди Қосим кизиксиниб.

– Уларнинг ягона тилаги – одамларнинг тинч-тотув яшашлари экан, уларнинг ок ёки коралигига, диний эътиқодларига аҳамият беришмас экан. Улар учун Ой Ўртоқ, Кун Ўртоқ, Ер Ўртоқ экан. Улар учун чегара деган тушунчанинг ўзи йўқ экан. Уруш нималигини тасаввур ҳам қилишолмас экан. Шунинг учун қурол-яроғ ясамасдан, бир-бирлари билан дўст-тотув яшашган экан. Шундай қилиб...

– Хўш, кейин-чи?! Кейин нима бўлибди?

– Кунларнинг бирида ҳалиги ягона хонлик иккига, иккитаси тўрттага бўлиниб, хуллас калом, улар парча-парча бўлиб кетибди. Вақт ўта борган сари уларнинг оралари совий бошлабди, бири қилган иш иккинчисига унамабди. Шундай қилиб оралари совиб, бирлари иккинчиларига кўз олайтирадиган одат чиқаришибди. Охир-оқибат улар бир-бирларининг ғашига тегадиган, урушадиган аҳволга етибдилар.

Ойғанша оғир тин олиб, сукутга ботди. Ўғли ҳикоянинг охирини тезроқ билиш илинжида онасини қистай бошлади.

– Ўша уруш сабабларидан биттасини айтиб беринг, ойи.

– Бўпти. Бу гал уруш бўлишини ҳеч ким кутмаган экан. Чилланинг охирларию сумбуланинг бошларида далаю дашт тинч уйқуда, тепага келиб қолган тўлин ой ғуборланиб, атрофни аранг ёритиб турган пайт экан. Душманлар худди камондай эгилиб оқаётган сой бўйлаб писиб келишиб, тепалар билан дўнгликлар ортида ҳеч нарсадан беҳабар, каттиқ уйқу оғушида ётган тинч аҳолига кўкқисдан ҳужум қилади. Ана шундан сўнг элнинг манаман деган хос баҳодирлари қилич яланғочлаб, ўз юртларини ҳимоя қила бошлайдилар. Улар душман билан худди арслондай олишадилар-у, аммо ёв томони кучлилик қилиб, ўзларини ожиз сезиб қоладилар. Не-не баҳодирлар, гўзал киз-жувонлар ўз юртларини ҳимоя қиламан деб, ёв кўлида қурбон бўладилар. Шунга қарамадан, бу элни тамоман таслим этишга кўзлари етмаган ёғийлар орқага чекинадилар. Улар чекинган жойларда вайроналар қолади, жигаргўшаларидан жудо бўлган мотамсаро эл қолади... Дала-даштда қон ҳиди анқийди, она боласидан, бола эса отасидан айрилади.

– Нега?! – деди Қосим ҳайрон бўлиб. – Улар нега одамларни ўлдиришади?!

– Ёвуз бўлганларидан кейин ўлдиришади-да. Улар ёмон одамлар-да!

– Ундай бўлса, Отабекка ўхшаган одамлар экан-да, а?

– Ҳа, худди шундай. Улар ўзгаларнинг бахтли бўлишларини хошлашмайди. Фақат ўзларигина фаровон яшасалар бўлди, бу дунёда. Энди бу ёғини

эшит, ўғлим. Душманлар бу гал бир тўп бўй етган кизлар билан мўйловлари энди сабза ура бошлаган бўз йигитларни асир олишиб, ҳайдаб кетишибди. Ўшаларнинг орасида новчадан келган, бугдойранг, қоракўз, сохт-сумбати келишган бир йигитча ҳам бор экан. Ана ўшанга хон қизининг ишқи тушиб қолибди. Асирларни ҳайдаб кетишаётганида тузукроқ қаршилиқ кўрсатмаган бу йигитчага душман томон унчалик аҳамият ҳам бермабди. «Бу бола таги пастрокка ўхшайди. Унинг қўлидан нима ҳам келарди!» – деб ўйлабдилар-у, у ҳақда хонга хабар қилибдилар. Хон ҳазратлари бу гапни эшитгач, дарҳол: «Унақа бўлса, оёқ-қўлларидаги кишанларни ечиб, озод қилинглари!» – деб буйруқ берибди.

Шундан сўнг йигит хон қизининг меҳмони бўлибди. Охир-окибат йигит қанчадан-қанча сайрибоғлар, зиёфату сирлашувлардан сўнг хон қизининг жазманига айланибди.

– Мен сизни севаман, – дебди йигит шўрлик кунларнинг бирида.

– Мен ҳам... – дебди хон қизи юзлари лов-лов ёниб. Бу гапдан сўнг йигитнинг боши осмонга етибди. Унинг кўзига туғилган юрти ҳам, оқ сут берган онаизори ҳам кўринмай қолибди. Ҳамма нарсани эсдан чиқарибди.

– Мен энди сизникиман. Аммо бир шартим бор, – дебди қиз нозланиб.

– Қанақа шарт экан? – дебди йигит.

– Агарда ўзингиз туғилиб ўсган юртни унутсангиз... мен сизники бўлишга тайёрман.

– Айтганингиз бўла қолсин, – дебди йигит қизни кўп илҳақ қилмай. У ширин ҳаяжон оғушида ўзини идора қилолмай қолган экан-да. Шу биттагина сўз унга қанчалар қулфат олиб келишини ҳис этолмабди, бу нобакор йигит. Фаҳмлаш, ўйлаб кўриш қобилиятдан маҳрум бўлиб қолибди-да.

Эртасига лашкарбоши йигитни хон ўрдасига бошлаб кирибди.

– Ассалому алайкум, хон ҳазратлари, – дебди йигит ўнг кўлини кўксига қўйиб таъзим билан.

– Ваалайкум ассалом, ўғлим, – дебди хон тавозе билан. Улар худди синашаётган қари арслон билан ёш йўлбарсдай бир-бирларига тикилишиб, бир сония жим қолишибди.

– Ўғлим, – дебди хон бир пайт сукунатни бузиб. – Мулозимларим қизгинамнинг тилагини менга етказишди. Юлдузларинг юлдузларингга тўғри келган экан, мен нима ҳам дердим. Монелик қилмайман. Ўзинг биласан, ўғлим, менинг дўстимдан душманим кўп. Агар тақдир буюриб қўшилсаларинг, сен менинг севимли куёвимгина эмас, меросхўрим ҳам бўласан. Фақат биттагина шартим бор, агар хўп десанг.. айтаман. Борди-ю, йўқ десанг, эркинг ўзингда. Ана, тўрт томонинг қибла.

– Шартингизни эшитай-чи.

– Бу масалада кизим иккаламиз ҳамфикрмиз. Шартимиз шуки, бизга куёв бўлишни истасанг, туғилган тупроғингни унутасан. Шу юртнинг

баҳодир ўғлони, ёвга чопар кирони бўл! Агар шунга рози бўлсанг, иккаламиз анави олмос қилични ўпиб, қасам ичамиз.

– Қасам ичаман! – дебди йигит ўйлаб ҳам ўтирмай, кўзлари ёниб.

– Онт ичаман! – дебди кекса хон азбаройи хурсанд бўлганидан кўзлари намланиб.

Шундан кейин улар кескир олмос қиличнинг тигларини ўпиб, қуролларини алмашибдилар.

Эртасигаёқ икки ёшнинг тўйлари вадаванг бўлиб ўтибди...

Орадан роппа-роса олти ой ўтгач, кекса хон бандаликни бажо келтирибди. Меросхўр эса тахтга ўтирибди.

Шундай қилиб ёш хон билан ёш хонбеканинг умри ўйин-кулги, майшату сайр-саёҳат билан ўта бошлабди. Кўнглидагига уйланган ёш йигит ўзини бахтиёр ҳис этиб, юртини тезда эсидан чиқарибди. Тез орада улар яна бир хурсандчиликка етишибдилар: фарзанд кўрибдилар! Қувончдан боши осмонга етган хон тўй қилиб, элу юртга ош берибди...

Туғилиб ўсган юртини йигит эсдан чиқарган эса-да, у ёқдагилар эсларидан чиқармаган эканлар. Кунлардан бирида ўз юртидан келган элчи ёш хонга юртининг кекса хонидан олиб келган мактубини топширибди. Унда: «Туғилиб ўсган юртингдан жийранма, ўғлим. Тез қайтиб кел. Агар хатойингни тушуниб, қайтиб келсанг, кечираман. Элу юртинг ҳам кечиради. Адашганинг айби йўқ, агар сен ўз юртингни топсанг!» деб ёзилган экан.

Шунда ёш хон ўйлаб кўриб: «Йўк, – дебди. У шу ерга обдан меҳр кўйиб қолган экан-да. – Ўтган ишга салавот. Мен энди ҳеч қаёққа бормайман».

Орадан анча вақт ўтгач, элчи яна ташриф буюрибди. Бу гал у ёш хонга оқ сут берган онаизорининг илтижосини олиб келибди. Унда:

«Ўз туғилиб ўсган тупроғингни унутма, болам, – деб ёзибди онаизор. – Муқаддас тупроғингнинг уволидан кўрк. Унинг қадри онангнинг оқ сутидан ҳам мўътабардир. Дунёда тузатиб бўлмайдиган хатонинг ўзи йўк. Ҳамма айбни кечирса бўлади. Аммо тузатиб бўлмайдиган биргина хато бор. Бу ҳам бўлса, ўз киндик қонинг тўкилган тупрокни унутишдир, болам. Ҳали ҳам бўлса кеч эмас, жон болам, раъйингдан қайт! Мен сенга ачинаман, болагинам, ўйлаб кўр! Ўйлаб кўр!»

Ёт юртнинг ўткинчи ҳавасларига ўрганиб қолган ғўр болага онаизорининг бу нолалари ҳам қор қилмабди. Ўғилгинасининг олдидан қурук қўл қайтган элчининг совуқ жавобларини эшитиб, шундоққина одамларнинг кўз олдида бечора онаизорнинг сочлари қордай оқариб кетибди. Боласининг ташвишини уч кечаю уч кундуз ўйлай-ўйлай, қурук суратигина қолган муштипар она оёқларини зўрға судраб босиб, хон ҳузурига кириб келибди.

– Вой дод! – дебди онаизор бўғин-бўғинлари бўшашиб.

– Додинг бўлса сўйла! – дебди хон ковоғини уйиб.

– Бу менинг сўнгги тилагим, хон ҳазратлари! Илтимос, анави адашган бадбахт болага яна бир марта элчи юборсангиз.

– Хон номидан борди, она номидан борди... Барчасига парво қилмади у нобакоринг. Тағин нима дейсан?!

– Эр навбати учта-ку, хон ҳазратлари! Яна бир марта юборинг, илтимос, хон ҳазратлари. Кўнглим сезиб турибди. Шу гал келади.

– Гапингни кара-ю... «Шу гал келармиш». Адашганнинг олди жўн-у, орти сўкмок. Сенинг шўрпешана боланг буни тушунармиди!

– Йўк, хон ҳазратлари, унака деманг.

– Қайсарлик қилма, хотин. Тентак ўғлинг тағин ўғитимизни ерда қолдирса-чи!

– Ноумид шайтон дейдилар, хон ҳазратлари. Ахир мен унинг онасиман-ку, кўнглим сезиб турибди, бу гал, албатта, келади! Начора, борди-ю, қайтиб келмаса, уволи ўзига. Бориб ўз қўлим билан бўғиб ўлдираман.

– Қўймадинг-қўймадинг-да, хотин, – дебди хон хўрсиниб. – Майли, айтганинг бўлақолсин.

Онаизор элчини ўзи кузатиб қолибди.

– Ўғлингизга нима дей? – дебди элчи отига минаётиб.

– Ҳеч нарса дема! – дебди онаизор. – Фақат «онагинангнинг саломи» деб мана бу сандиқчани қўлига бер-у, оркангга қайт.

– Бу сандиқчанинг ичида нима бор?!

– Унда адашганнинг эсини киргизиб қўядиган асил дори бор. – Элчи худди шундай қилибди: сандикчани йигитнинг қўлига берибди-ю, бошқа ҳеч нарса демай ортига қайтибди.

Элчи қайтиб кетгач, ёт юртларга аллақачон бағир босиб қолган ёш хон онаси бериб юборган мўъжазгина сандикчани авайлабгина очибди-ю, уни юзларига босиб, хидлаб, анча маҳалгача жим ўтирибди. Кейин бирдан ўзини тутолмай болаларча хўнграб йиғлабди. Сўнг тезда отига миниб, сафарга отланибди. Уни на хон қизининг меҳру муҳаббати, на ёт элнинг бойликлари, на хонлиكنинг хою ҳаваслари тўхтата олибди. Энди унинг қалбида ҳеч вақо қолмаган экан. Ёт элнинг бунга келтирган обрў-эътиборлари, ўйин-кулгилари ҳам унинг қалбини тарк этган, ҳатто, ордан булардан жирканадиган бир аҳволга тушиб қолган экан. Кечагина кўзига киммат, қизик бўлиб кўринган нарса борки, барчаси ёт, барчаси совук кўриниб, ўз юртига етишга ошиқибди. Аллақачон кун оғиб қолганига қарамасдан йўлга тушиб, сабрсизлик балан отига қамчи босибди. Йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, бир кечаю бир кундуз деганда ўз элининг ҳудудига яқинлашибди. Бунга қарангки, юртига энди етай деб қолганида шўрликни оч бўрилар ўраб олиб, отининг қорнини ёриб ташлабди. Яраланиб, бўладигани бўлиб, бечора бола ўз элининг тупроғига судралиб кириб борибди. Шу аҳволда ҳам онаизори бериб юборган мўъжазгина сандикчани қўлидан ташламабди. У қаддини

базӯр тутиб, одимламоқчи бўлганида, кўккисдан кокилиб кетиб кўлидаги сандикча ерга учиб тушибди. Йигит бор кучини жамлаб, сўнгги бор туришга ҳаракат қилибди-ю, аммо туролмабди. Бор-йўғи кўлидан учиб тушган сандикчани бир амаллаб олиб, бағрига босишгагина чоғи келибди, холос.

У ўзи туғилиб ўсган тупрокнинг сўз билан таъриффу тавсиф қилиб бўлмайдиган ажойиб исини туйиб, бадан-баданида кандайдир бир роҳатбахш ором сезиб жим ётар, оч бўриларнинг ўткир тишлари ботган аъзоларида ҳеч қандай оғрик сезмас, кўнглида бу сафаридан ҳеч қандай ўкинч ёки афсус-надомат аломатлари йўқ экан. Қайтанга: «Ўз киндик конинг тўкилган тупроққа етиб ўлиш – юпанчгина эмас, балки қувончдир!» – деган гап кўнглидан ўтибди. «Эй мукаддас тупроқ! Эй менинг муштипар онам, эй менинг жонажон элу юртим! Адашган фарзандингнинг гуноҳидан ўтинглар!» – деган афсус-надомат бор экан унинг ўксик қалбида. Қуёш уфққа ёнбошлаб ботаётган ғира-шира пайтда йигит шўрлик она тупроққа бош қўйганча жон таслим қилибди.

Эртасига бир тўп навкарлари билан овга чиққан кекса хон бийдай далада ўлиб ётган йигитни кўриб қолибди. Шунда улар йигитнинг кўлидаги мўъжазгина сандикчани олиб, очиб қарашса, унинг ичидан бир туп ёвшан-у, илдизларига илашган бир сиким тупроқ чиқибди.

* * *

Ойғанша ҳикоясини тугатиб, чукур хўрсинди. Осуда тунда Қосим жимгина ётар, онаси сўзлаб берган ҳикоят унга шунчалик таъсир этган эдики, бирор сўз кўшишга мажоли келмас, ҳозиргина эшитгани – даҳшатли воқеалар кўз олдидан бир-бир ўтар эди...

ОҚБОШ БУРГУТ ҲАҚИДА РИВОЯТ

Бу воқеа бундан бир неча аср муқаддам содир бўлган. Ўшанда қаймоғи бузилмаган козок эндигина миллат бўлиб уюшаётган замонлар эди... Оқбош бургут ҳар гал ёлғизликдан озор чекканида жондоши Кўкдовул билан ҳаёлан сирлашиб, ўша воқеани эсларди. У бугун ҳам қизқушдай севиб, ардоқлайдиган Буюк даштнинг у бошидан-бу бошигача бўйлаб учиб, олис сафардан қайтди. Шу пайтгача у қанча узоқ учмасин, қанча тўсикларга дуч келмасин, вужудида янгича қувват, янгича куч ҳис қилар, чарчаш нималигини билмасди. Лекин, бугун у илк бор ўзини ҳорғин сизди. Аммо бу ҳорғинлик узоқ учидан эмас, ёлғизликдан эди...

Қуёш ботиши олдидан ўзгача гўзал манзара кашф этувчи Қизбел тоғининг Қизил деб номланувчи эгизак қояларнинг бирига Оқбош бургут келиб қўнди. Яратганнинг қудрати, муҳаббатнинг мўъжизаси ила Окюлдуз исмли қиз Кўкдовул номли бургутга айланиб, унга қанотдош-жондош

бўлди! Окбош ҳар гал Кўкдовулни эслаганида, уни учратган ўша сархуш дамлар худди ипга тизилган маржондай кўз ўнгидан бирма-бир ўта бошлайди.

Окбош бургут оламни алвон нурлар билан мунаввар этган тонг куёшини Қизбелнинг Қизил қоясида қарши олди. Чакмоқдай ёник кўзларини катта очиб, борликни кузатди. Пастда ям-яшил пичанзор тонг елларида эркаланиб, мавжланади. Тоғ бағридан яркираб, қайнаб чиқаётган қумушранг булок сувлари йўлига ғов бўлган майда-йирик тошлар устидан ошиб, пастга қараб югуради. Тўнкарилган гумбаздай мовий осмон беғубор. Бургут азалий одатига кўра уфқлар ортидан охиста кўтарила бошлаган заррин куёшни шодон кичкирик ила қаршилади. Қушнинг ўктам қичкириғи тоғ-тошларда акс садо берди. Окбош қаттиқ силкинди-да, улкан қанотларини ёйиб, кўкка кўтарилди. У даштдаги жонзотлар, тоғ йирткичлари, тирикчилик дардида тонгдан сарсон кезган одамзод, ҳатто булутларга туташ асқар тоғлар-у, кўкни тўлдириб учаётган ўзга қушлардан ҳам юксакка кўтарилгандагина ўзини ўзгача, енгил сизди.

Қизбел тоғининг Қизилдаги уясидан кўтарилган бургут кадрдон даштнинг ўр-қирини чорлаб учди. Омонтўқайни қиялаб, Қушуяга қок тушда етди. Ёллама ўзани узра учиб борар экан, соҳилда сувдаги аксига махлиё бўлиб ўтирган соҳибжамол қизга кўзи тушди. Қизнинг оппоқ ҳарир кўйлаги

нозик қоматига ярашган. Оккуш мисол оппок бўйнини эгиб, кўзларини сувдан узмай ўтирган кизнинг пастга осилган тим кора сочларини дарё суви силаб ўйнарди. Ниҳоят, киз сувдан бошини кўтариб, Омонтўқай сари юзланди. Тўқай четидаги сандиктошга келиб ўтиргач, ўйга чўмди: «Кўкда чарх уриб парвоз этадиган кушнинг ҳам армони бормикан? – Кейин Омонтўқайни янградиб сайраётган кушларга ҳавас ила тикилди. – Ерда ивирсиб кун кечиргандан кўкда парвоз этган афзал эмасми? Кушга битган қанот менгаям битса эди, ўшанда ҳар тонг қуёшни юксак чўққи тепасида қаршилар эдим. Табиатнинг ажиб чиройини юксакдан туриб томоша қилардим. Завқим юракка сиғмасдан чах-чахлаб сайрардим. Эҳҳе, нега менга ушалмас орзулар бахшида этдинг, ёлғон дунё?!»

Шундай маънос ҳаёлларга чўмиб ўтирган бу кўнгли нолали, қалби ярали малакнинг исми Окюлдуз бўлиб, у ёлғиз отли камбағалнинг тилаб олган ёлғизгина нуридийдаси эди. Қиз мана шу кимсасиз овюк тўқайдаги ёлғиз хужрада дунёга келган. Уч ёшлигида онаси вафот этган. Онасининг дафн этилганини кўрмаган гўдак уни доим излаб йиғлайди. Ана шунда бувиси уни бағрига босиб, эртак айтиб юпатади.

- Буви, онам қайда? – деб сўрайди Окюлдуз.
- Онанг осмонда, – дейди бувиси.
- Осмонда нима қилади?
- Учиб юради.
- Одам кушга ўхшаб уча оладими?

- Учади, албатта!
- Онам қайтиб келадими?
- Келади, бўтам, келади.
- Қачон келади?
- Бу бир Худогагина аён, бўтам.
- Келмаса нетамиз?
- Сабр килиб кут, болам. Сабр таги – соф олтин..
- Онажонимни жудаям соғиндим.
- Унда унинг ёнига ўзинг учиб борасан, чироғим.
- Қачон бораман?
- Бўй етганингда борасан.
- Яна эртак айт-чи, буви.
- Қадим-кадим замонда, эчки юрган томонда, қозокнинг жаннат элида, Еруюк деган ерида, акли ғоят ошган, ғайрати ундан тошган бир бой яшаган экан. Бу ёлғон дунёда, армонсиз ким бор дейсан. Ана шу донғи оламга таралган бой бир тирнокқа зор экан. Ул бечора кун ҳам, тун ҳам Худога ёлвориб, бир фарзанд бер, деб йиғларкан. Ўша боёқиш тунларнинг бирида туш кўрибди. Тушида оппок салла, оқ тўн, оппок соқолли Хизр бобо кириб, шундай дебди: «Ваҳм таги – тубсиз жар, ботасанда, кетасан, таваккал таги елканли қайиқ – армонингга етасан. Бунинг учун Яратганга нола кил, ундан мадад сўра. Парвардигор бандаларига шафоатли. Чин кўнгилдан йиғласанг, сўкир кўздан ёш чиқар. Оллохнинг хидоят йўлидан бориб, Пайғамбаримиз (с.а.в.) илмини ўргансанг, адашмайсан. Кўшкумайкўк деган тулпорингга мин-

да, аёлинг билан йўлга чиқ. Кўкчатовни кўклаб, Чингизтовни оралаб, узок юрганингдан кейин Улитовга етасан. Тулпорингни тоғ этагида колдириб, Улитовнинг тепасига чиқ. Тоғ тепасида уларкуш бор, унинг бирини отиб олиб, этини хотининг билан бўлишиб ейсан. Шундан кейин тоғни ошиб, нариги тарафига ўтасан. Қаршингдан ойнадай яркираган кўм-кўк кўл чикади. У тубсиз кўл. Ундан от ҳам сакраб, одам ҳам сузиб ўтолмайди. Сен кўзларингни юмиб, хаёлингга куш бўлиб уч. Кушга битган кўшканот менгаям битса экан, деб тилак қил. Ана шу тилак билан бир ухлаб тургунингча сен кушга, оддий кушга эмас, семурғ кушга айланасан. Ана шунда аёлингни елкангга ўтказиб, олти кулоч канотингни керагадай ёйиб, кўлнинг нариги соҳилига караб уч. У ерда Одам Ато билан Момо Ҳавонинг қабри бор. Ана шу муқаддас қабрни тавоф қилиб, Яратгандан фарзанд ато қилишини тилаб, бир кеча қабр ёнида тунайсан. Субҳисодикда қилқўбизини чалиб Қўркит бобо тепангга келади. Сен унинг этагини ўп. Шундан кейин элингга қайт. Орадан тўққиз ой, тўққиз кун ўтгач, армонинг ушалади. Дўмбок юзли ўғил, ой юзли қиз кўрасан».

Хизр бобонинг айтганларини бекам-кўст адо этган бой айтилган муддатда Фотима-Ҳусан эгизак фарзанд кўриб, мурод-мақсадига етибди, бу дунёдан армонсиз ўтибди.

Бувисининг эртаклари таъсирида Окюлдуз тасаввурга бой қиз бўлиб улғайди. Лекин бир мудҳиш кунда Окюлдузга меҳрини бахшида эт-

ган ёлғиз йўлдоши, суянган тоғи – бувиси вафот этди. Окюлдуз ёлғизликнинг чинакам жафоларини бувиси фонийдан бақога кетганидан кейин тўлик ҳис килди. Отаси бир маҳаллар Эсимхон билан Қосимхон етакчилигидаги уруғга кўшилиб, кўчишни эп кўрмасдан, оиласи билан мана шу овлоқ тўқайда хужра қуриб, яшашни афзал кўрган эди. Ота ҳар тонг дарёга балиқ овлагани кетиб, қоронғи тушгандагина хужрага қайтади. Кун бўйи тутган баликларни тозалаб, уларни ҳовлига осади-да, қизи билан гаплашишга ҳам ҳоли келмай, тўшагига йиқилади. Окюлдуз бўлса, унга сут берган ёлғиз эчкини соғиб, куни бўйи унинг улоғи билан ўйнайди, урчук йигириб, кора улоққа бувисидан эшитган эртакларни айтади.

Баъзан хужра ташқарисида ўтириб, Окбош бургутнинг келишини кутади. Мана шу, ўзга бургутлардан гавдаси анча йирик қиронкушни отаси отиб келган қуён гўшти билан сийлайди. Бургут эса, баднафслик қилмасдан, гўштни жиндай чўкиб, тотинган бўлади. Кўпинча у Окюлдузга узок мунғайиб тикилиб ўтиради, кейин «ҳозирча хайр» дегандай бир қийқириб, оловли кўзларини чакнатиб, учиб кетади-да, кўп ўтмай яна хужра ёнига қайтиб келади. Окюлдуз кора улоққа айтган эртакларини Окбошга ҳам айтарди. Бургут уни худди ихлос билан тинглаётгандай бошини эгиб ўтиради.

«Худо бир айлантирганни – чир айлантиради» деганлари рост экан. Окюлдуз, бўй етиб, ўн етти-

га тўлганида бу дунёдаги ёлғиз суянчи – отасидан ҳам жудо бўлди. Ўк-дориси тугаб, охирида куён у ёқда турсин, ташлаган тўрига балиқ ҳам тушмай, чорасиз қолган отани қайғу ичдан емириб, адо қилди. Қора улоқ ҳам, фалокат босиб, ит-кушларга ем бўлди. Отасининг ёлғиз отини йўлбарс ёриб кетди. Овлоқдаги ёлғиз хужрада бир амаллаб кун кечираётган Оқюлдузга қариликдан ҳолсизланган, сутдан чиққан ёлғиз қора эчкигина ҳамроҳ эди.

«Хурарга ит, сикарга бит йўк» деганлари шу экан-да, – деб ўйларди Оқюлдуз. Қасд қилгандай ўқда-текта учиб келадиган, ичимдаги ўйимни билладиган Окбош бургут ҳам бедарак кетди. Бир эрмагим, эчкининг жунини қайта-қайта титиб, урчук йигирув. Ҳозирча ёз, Омонтўқайнинг мева-чеваси билан куним ўтиб турибди. Қир ортида қахратон қиш пойлаб турибди. Кунлар совигандан кейин ҳолим нима кечаркин? Манов жар ёкасида товукнинг куркасидай, кунимни қандай кўраман? Кузнинг қора совуқлари бошланмасидан одамлар яшайдиган бирорта манзилга етиб олсаммикан? Тезроқ кетиш керак! Лекин, кетганда қайга борардим? Минарга на отим, на кўлигим бўлмаса. Пойи-пиёда йўлга чиқай десам, эл қай томонда яшашини билмайман. Унда нима қилиш керак? Ўлсаммикан? Бу дунёда мен қиймайдиган нима қолди? Ҳа, ўлмоқ керак! Лекин қандай ўламан? Осилиб ўлсаммикан? Энг осони – дарёга чўкиб ўлиш. Отам боёқиш: «Ўз жонига қасд қилиш – гуноҳи азим» деганлари-чи? Нима қилай? Ақлдан

озяпман, шекилли? Ўлиш ҳеч каёққа қочмас. Қиш келгунича сабр қилайин. Ноумид шайтон, дейдилар. Умид ҳам бирданига узилмайди. Манов дарахтларнинг барглари сингари одам вужудини аста-секин тарк этади. Умид узилгунича яшаш мумкин. Шунда мен бадбахт нимадан умид қиламан, кимдан нажот кутаман. Ёлғизнинг ёри – Худо. Унинг қудрати чексиз, меҳр-шафоати тугалмас, ўзи яратган бандасига нахотки нажот қўлини чўзмаса?! Бировларга зарарим тегмаган – окман, ел этагим елпимаган – покман. Покни Худо асрайди. Раҳматли бувим айтгувчи эди: «Кунига тўксон турли бало кўрганинга ҳам, Оллохдан умидингни узма. Сабр кил, Окюлдуз, бардошли бўл. Ўлмаганга ўлик балиқ учрайди. Ўлсам ҳам армон қилмайман. Тупроқдан бунёд бўлдим, тупроқ бўлиб аслимга қайтарман...»

Окюлдуз сандиктошда ана шундай хаёлларга ғарк бўлиб ўтирганида Окбош бургут Омонтўкай чеккасидаги оқ қайин шохига кўниб, унга тикилиб колганди. Бир пайт Окбош бургут ила унинг нигоҳлари тўкнашиб, юрагини қувонч камради. Бургутнинг ҳам юраги дукиллаб ура бошлади. «Ёпирай, – ўйлади Окбош бургут, – у киррасидан-бу киррасига еттунича кироннинг канотини, тулпорнинг туёғини толдирувчи козокнинг Буюк Дашти узра учганимда, не-не хушқад қизларни кўргандим-у, лекин бу киздай соҳибжамолни учратмагандим. Бу кизда чиройдан ўзга, вужудингни сеҳрлаб, ўзига тобе қилувчи яна кандайдир хосият

бор. У нима экан? Юракнинг нозик пардаларини чертувчи зийраклиг-у, калбининг бойлигимикан?»

Окбош бургут кизга суқланиб тикилгани сайин бўғинлари бўшашиб, юраги сув бўлиб оқаётгандай туюлди. Ҳаяжони жунбишга келди, забон битиб:

– О, парирухсор! – дея хитоб қилди у. – Мана шу кенг оламда тонг нуридан йўғрилган, табиатнинг гўзаллигидан ранг олган сенингдек яна бир сулув бормикан?! Қуёшда яркираган ойсимон манглайингдан, шундай гўзални дунёга келтирган онанинг садағаси кетайин, мени танлаб, кироним, десанг, мен сени, жоним, деб эркалайин.

– Худойимнинг яна бундай ҳам мўъжизаси бормиди?! Яратган парвардигор, оддий кушни ҳам одам каби сўзлатасанми?! – деди ҳайратдан лол қолган киз.

– Исминг нима, гўзал киз? – сўради Окбош бургут.

– Окюлдуз! – деди киз ҳамон ҳайратдан ўзига келолмасдан.

– Исминг жисмингга монанд гўзал экан! Мен Окбош бургутман. Сен айтгандай кушман, лекин оддий кушмас – киронман! Тоғни кулатгудай шиддатим, кушларнинг кироли – бургут номим бор! Яратганнинг инояти, муҳаббатнинг кудрати билан сенинг тилингда сўзлаяпман. Тўлин ой мисол чехрангни, калб туғёнларинг акс этган мунгли кўзларингни кўрдим-у, бир умрга шайдойинг бўлдим!

– Ё Раббий, бу яна қандай синоат бўлди?! Эс билиб, этак ёпгали эсли-хушли йигитни кутганим

рост, лекин менга йигит эмас, кирон ошиқ бўлиши етти ухлаб тушимга кирмаганди.

– Бунга ажабланмасанг ҳам бўлади, Окюлдуз! Бу дунёда мухаббат деб аталмиш сеҳрли туйғуга юраги ошуфта бўлмаган мавжудот йўқ. Шу боисдан мафтунинг бўлмиш ошиқ юрак розига кулок тутгил-да, менга жондош бўл, суюкли ёр бўл!

– Сенга суюкли ёр бўлсам, одамлар нима дейди? Ерда йигит зоти қуриб, осмондаги қушга кўнгил қўйибди, акли-хуши жойидами бунинг, демайдами?!

– Одамлар нима деса дер. Ерда сохта ҳаёт кечиргандан, самода чарх уриб яшаш афзал эмасми?! Ахир бу кўҳна заминда қанчадан-қанча адолатсизликлар, ёвузликлар содир бўлмади дейсан. Қанотли қуш бўлсанг, ложувард осмон қўйнида вужудинг яйраб-яшнайти, юксакларда эмин-эркин парвоз этасан. Мен мана шу она табиатнинг эрка ҳамда эркин қушиман! Мана шу ёруғ оламини, борликни жонимдан ортиқ кўраман. Инсон оёғи етмаган, тиррик мавжудотнинг товони тегмаган чўққилар изимда. Манов бепоён даштнинг ҳар бир қарич ерини, унинг ўр-қирларини кўз қорачиғимдай асрайман. Ҳув анов гўзал, яшилликка бурканган ўрмон, манов асқар тоғлар тепасидан учиб ўтаётганинда гўзал манзаралардан юрак завққа тўлади. Оламда бундан ортиқ роҳат бўлмаса керак?! Бошимиз узра сузаётган парку булутларнинг нарёғида эртақлар, афсоналар салтанати бошланади. Уни кўрмокнинг ўзи чексиз бахт эмасми?!

– Уни менам кўроламанми?! – ҳаяжонланиб сўради Окюлдуз.

– Бунинг учун ердан воз кечиб, куш бўлиб учмоғинг керак. Ердагиларнинг севгиси муваккат, қанотлиларнинг севгиси – абадий. Шу боисдан ҳам одамлар орасида оккуш севгиси афсонага, қўшиққа айланган. Одамлар висолга етгунларича бир-бирларини қадрлашади, висолга етганларидан кейин эса, ўзгача ҳунар кўрсатишади.

– Окбош, сен одамларнинг ҳақиқий севгиси қандайлигини билмас экансан. Айрилиқдан кўра, ўлимни афзал билган Қиз Жибек билан Тўлаганнинг севгисини кўрганингда, бир қабрда ёнма-ён ётган Баян сулув ва Кўзи Кўрпеш ҳақида эшитганингда, бу гапларни айтмасдинг. Билмаганинг боисдан шундай деяпсан.

– Нега билмас эканман, биламан. Қозоқнинг Буюк Даштида мен кўрмаган воқеа, мен билмаган тарих йўк.

– Билсанг нега нотўғри гапирдинг?

– Нотўғри гапирмадим. Ўша, сен айтган севишганлар ҳали ёш, гўр бўлишган. Шу боисдан ҳам улар муҳаббат тафтидан тез тутаб, тез ёнишган. Олов қанчалик ловуллаб тез ёнса, шунча тез сўнади. Улар бир-бирларининг висолига етишолмади. Етишганларида уларнинг юракларини куйдирган севги чўғи сўнган бўларди. Ажралишлар, бир-бирларининг кўзларига чўп солишлар ана шундан кейин бошланарди. Тўғри, одамлар ораси-

да ҳам севгилари оккуш мисол абадийлари учраб туради. Лекин, афсуски, улар мингдан ёки миллиондан бир бўлиши мумкин. Асл муҳаббат ерда эмас – самода! Самода парвоз этувчилар орасида қанотлари толмасдан, барча қушлардан йироққа учиб, барчадан юксакка кўтарилиб, Оллоҳга яқини – мен! Бу мактаниш эмас – ҳақиқат.

– Кўкда парвоз этишнинг завқи ўзгача бўлса керак? Шундайми, Окбош?

– Ола булутлардан ҳам юксакка кўтарилган лаҳзалардаги кенгликлардан юракка инган завқ-шавқни ифодалашга тил ожизлик қилади. Ундай завқни бошдан кечиргандагина ҳис қилиш мумкин. Самоларда чарх урганингда вужудингда ўзгача бир лаззат сезасан. Мусаффо осмоннинг соф ҳавосидан яйраб симирасан, заминга яқинлашганингда димоғингга урилган гул-чечакларнинг анвойи ҳидидан маст бўласан. Парвоз чоғи сахар еллари юзингдан силаб, эркалайди. Қайинзор, теракзорлар, эманзор, жийдазорларнинг ям-яшил япроқлари қарсак чалиб, сенга оқ йўл тилашади. Юксак тоғлар кўксидан отилиб чиқаётган шалолаларнинг шовуллаши, ойдин булоқларнинг шилдираши соҳибжамол қизнинг хандасидай вужудингга ҳузур бағишлайди. Қозоқнинг Буюк Дашти узра тонгдан шомгачайин чорлаб, парвоз этсанг-да, унинг гўзаллигига кўзинг тўймайди. Пастда, бир водийдан кейин яна бир водий, бир тепаликдан кейин яна бир тепалик, тоғдан сўнг тоғ алмашиб ўтаверади. Мовий денгиз сингари чайқалган ўрмондан сўнг ўйноқи тойдай

яйраган, сонсиз кушлар сайраган, юзида ой акси чалкиган кўллар билан дарёлар, шамолда эркалаб, мавж урган соф олтин буғдойзорлар, тоғу дашт-нинг кўрки – оқ сайғокларни кўриб кўзинг яйрайди. Шунда бу ажиб ўлкани менингдек биладиган, менингдек севадиган жонзот бормикан дунёда, деб ўйлаб кетаман.

– Мен борман, Окбош бургут! Қозоғимнинг Буюк Даштига, унинг бетакрор ҳусну тароватига мен ҳам ошиқман. Дашт ҳақидаги қўшиқ мисол таърифингни яна давом эт, Окбош бургут.

– Қизбелнинг Қизил қоясида олтинранг қуёшнинг Буюк Даштни сўнгги бор нурларга чулғаб, уфқ ортига чўкаётган дамларини кузатар экансан, унинг чексизлиги-ю, маҳзун гўзаллигидан бошинг айланиб, тотли уйқуга кетасан. Яна эрта тонгда уйғониб, заррин нурлари ила оламни ёритиб, жилмайиб кўтарилаётган қуёшни ердагиларнинг барчасидан олдин қарши оласан. Паға-паға булутлар сузаётган осмон, сулув заминга тикилиб, буларни кўриб турганингдан шукроналик кўшигини айтасан. Кейин кўкка парвоз этиб, қуёш нурларига чўмилган олам манзарасидан чексиз лаззат оласан. Ердагиларга бу завқ бегона. Улар кўзларини очиб, кундалик ташвишларга ўралашиб кун кечиришади, корин, кийим, дунё, мансаб ғамида елиб-югуришади, урчукдай эшилиб, чир айланишади. Тирикчилик ғамида тирмашиб юриб, ҳориб-толиб, окшом тушиши билан ёнидаги ёрини ҳам суюб-эркалашни унутиб, тўшакка мук тушиб ух-

лашади. Шундай куйманиб юриб, беш кунлик дунёнинг ўтиб кетганини ҳам сезишмайди. Лекин қанотлиларнинг йўли ҳам, ҳаёти ҳам ўзгача! Осмон остида кийкириб учадиган киронларнинг муҳаббати абадий.

– Шу айтганларинг ростми, Окбош бургут?

– Айланайин, Окюлдуз! Мен ердагилар каби ёлғон гапиришни билмайман. Сенга юракдаги дардимни айтдим. Сенга нисбатан қалбимдаги тонг шудрингидай соф туйғумни қабул этсанг, умр бўйи сени эъзозлаб, авайлаб асраган бўлардим. Агар гапларимга инонсанг, мен-ла бирга парвоз эт!

– Юракдан чиққан гапларингга инондим. Ёлқин бўлиб ёнган кўзларинг юрагимни ёндирди. Сенга эргашардим, афсуски учолмайман...

– Учолмайман, демагил, муҳаббатнинг қудрати чексиз, у ҳамма нарсага қодир. Ахир сен аёлсан, асил аёлсан! Донони – бола, болани доно этувчи ҳам аёл. Агар аёл жазм қилса, қўлтиқларидан қанот чиқариб уча олади. Севган аёл мўъжизалар яратишга қодир. Сенинг ҳам юрагингга муҳаббат қўнди. Шу боисдан ҳам ана шу муҳаббатингдан мадад олиб сенга қанот тортиқ қиламан, жоним Окюлдуз.

– Бунга қандай эришасан?

– Кўзларингни юмиб, орзуларинг оламига ғарк бўл, ҳаёлан қанот силкиб уч. Қуш бўлиб училишга бутун вужудинг билан ўзингни ишонтир. Кўз олдингда Кўктубитни тасаввур қил.

– Кўктубит деганинг нимаси?

– Нима эмас, ким дегин?

– Ҳа, ким у?

– Кўктубит олти ёшли бургут. Мен уч, Кўктубит, деганимда кўкка кўтариласан.

– Шунда менинг исмим Кўктубит бўладими?

– Қанотларинг каттиклашиб, Қорадовулни қок ёриб ўтиб, Кўкдовулга айланасан. Сени «Кўкдовул» деб атайман. Ана энди кўзларингни юм-да, ҳалиги мен айтганларимни айнан такрорла.

– Ана, юмдим, Окбош бургут.

– Энди чурк этма, Кўкдовул.

Шундан кейин иккови унсиз қолишди, ўз ўйлари билан банд бўлишди. «Учсам эди. Мен кушман, учаман», деб ўйлади кўзларини юмган Окюлдуз хаёлида. «Парвардигор Эгам, ўзинг қўлла. Окюлдузни кушга айлантириб, унга қанот бағишла. Токайгача ёлғиз бўламан? Ёлғизлик фақат Худогагина ярашади. Мен Худо эмасман, ота-болар руҳидан бунёд бўлган арвоҳ – киронман! О, Тангрим! Омад бер!»

Иккови хаёлларга кўмилиб, узок ўтиришди. Бир пайт кўкда момақалдирок гулдираб, чакмоқ чакди. Ана шунда Окбош бургут:

– Кўкдовул, уч! Изимдан эргаш! – деб кичкириб юборди.

Кўкдовул қанотини силкиб, ердан кўтарила бошлаганида Окбош кучли қанотлари билан уни суяб, оқиш булутлардан юксакларга кўтарилишига кўмаклашди.

Ўша куни окшом тушганида Окбош бургут билан Кўкдовул Қизбел тоғдаги ёнма-ён турган Қизил қояга келиб кўнишди...

Ширин туш шу ерга келганида Окбош бургут кандайдир каттик гумбирлашдан чўчиб уйғонди. Уни ҳавонинг каттик гулдираши чўчитган экан. Момақалдиروقдан кейин борлик чакмоқдан ёришиб кетди. Кўкдан олов бўлиб оккан яшин тоғ этагида минг йиллар мобайнида довуллару бўронларга кўксини қалқон қилиб, мағрур турган кекса эманнинг танасига найза бўлиб санчилиб, тенг иккига ажратиб юборди. Ёз бўйи бир томчи ёмғирсиз қовжираб ётган барглар ловуллаб ёна бошлади. Бир зумда тоғ этагидаги яшил ўрмон олов ичида қолди...

УЧРАШУВ

Ҳикоя

Ойнадай яркираган бепоён кўлда чағалай янглиғ оппоқ кема ортида Сомон йўлига ўхшаш кўпикли йўлак қолдириб, оҳиста сузиб бормоқда. Ботаётган қуёшнинг қизғиш нурлари кўлнинг шабнамдай шаффоф сатҳида товланиб, турфа рангларда мавжланади. Тик тепада, тўнқарилган қозондай мовий гумбаз токида қалқиб бораётган бир парча оқиш булут малак кўлида хилпираётган дуррача каби хаёлни олисларга олиб қочади. Кема

кўкси ила ёриб бораётган сувнинг шовури-ю, моторнинг бир маромдаги гувири тоғ кучоғидан кайнаб чиқаётган ойдин булоқ шалоласининг шодон шарқирашини эсга солади. Бу канорада бундан ўзга сас эшитилмайди. Нарёғи Тарбағатой тоғларига бориб туташган мовий сароб ва зангор осмон сутдай оппоқ шуълаларга чўмган уфқ ила уйғунлашиб, ҳайратланарли соҳир бир манзара кашф этган. Уйқудаги санамдай табиатнинг мана шу гўзал тароватидан сархушланган Ўлжас устоз-шоир Абдилда оғанинг:

Шунчалар гўзал дунёда

Ёвузлик қандай яралар?— сатрларини эслади.

«Ҳа, — деди у ичдан тўлқинланиб, — «ёруғ олам» дегувчи манов ёлғонда сулувлигу улуғликда табиатга тенг келадиган нима бор? Лекин биз мана шу сулувлигу улуғликни кадрляпмизми? Ибтидода Яратган эгам одамга «Ер юзидаги бутун тирикликни ихтиёрингга топширдим. Чексиз кенгликлару юксак тоғлар, кўм-кўк уммонлару зилол кўллар, зангор ўрмонлар — ҳамма-ҳаммаси сеники! Унинг гуллаб-яшнашию заволи ўзингга боғлиқ. Ҳаммаси учун Менинг олдимда ўзинг жавобгарсан!» — деган экан. Бизга Яратгандан ато этилган она заминни кўз корачиғидек асраш ўрнига бири-биридан қудратли, бири-биридан дахшатли бомба, ракеталар ўйлаб топиб, кулини кўкка совуришга киришгандаймиз. Биргина Семей атом полигони —

қозоқ даштининг битмас жароҳати, кулфатига айланди. Полигоннинг касофатидан қозоқ даштида ҳар қирқ сонияда битта мажруҳ гўдак дунёга келмокда!.. Шундай танг вазиятда мамлакат миллий даромадининг йигирма фоизи ҳарбий саноат равнақига, халқ соғлиғини сақлаш учун эсанинг уч фоизигина ажратилаётганини қандай изоҳлаш мумкин?! Маданият ва маориф соҳалари эса садақа эвазига кун кечираётган тиланчига ўхшайди. Оқибат нима бўлади?! Оқибатда – Шекспир туғилмаган юртда Ньютон ҳам туғилмайди!

Ғарбдаги таҳлилчиларнинг ҳисоб-китобларига кўра, синов учун портлатилаётган ҳар бир атом бомба учун ўттиз миллион доллар маблағ сарфланар экан. Бинобарин, йилига йигирмата бомба портлатиладиган Семей атом полигонидида ҳар йили олти юз миллион долларлик маблағ ҳавога учиб кетар экан. Бу маблағнинг бир бўлаги сув ўрнига захар ютаётган, на йўли, на электр чироғи бўлмаган чекка туманларга ажратилса, даштдаги халқ ҳам рўшнолик кўриб, қадларини аллақачон тиклаб олмасмиди?! Афсуски, халқининг манфаатини ўйламайдиган, унинг эҳтиёжлари билан ҳисоблашмайдиган жамиятда бунга эришиб бўлмайди чоғи.

Бу кўҳна даштнинг шўришлари бунча кўп бўлмаса?! Қўриқни ўзлаштириш шиори остида азалий тинч ерлар тилка-пора қилиниб, минг йиллар мобайнида аждодларимизни боқиб келган саховат-

ли буюк даланинг ҳосилдор катлами чўл шамолларида кора куюн бўлиб, ўт-ўлансиз тақир саҳрога айланди. Халқ бошига тушган бу кўргиликларни шоир айтмаса, ким айтади? Аччиқ бўлса-да, ҳақ гапни очик айтиш учун туз кўз, муз юрак юзлаган генераллари, минглаган зобитлари бўлган «ҳарбий саноат» монополиясига қарши туриш учун майдонга тушадиган вақт келди. Аслида бу кураш маъмурий бошқарувнинг бошида турган «марказ» деб аталувчи аждаҳо билан олишиш дегани. Бошни гаровга қўйиб, «Аз и Я»ни ёзганимдай яна бир бор майдонга тушсам, халқ мени қўллармикан? Ёки «Ёлғиз отнинг чанги чиқмас, ёлғиз йигитнинг донғи чиқмас» деганларидай, майдонда ёлғиз қоламанми? Алалоқибат, кимдир ҳақиқатни айтиши керак-ку! Нозим Ҳикмат айтганидай:

*Мен ёнмасам ловуллаб,
Сен ёнмасанг ловуллаб,
У ёнмаса ловуллаб,
Осмон қандоқ ёришсин?!*

Бомбаларнинг тинимсиз портлашларидан кўкси тилкаланган қозок даштининг ҳасратларини ўйлаганда юрагим шеърга, кўзим ёшга тўлади. Буюк Мағжон айтганидай:

*Тугилмас оқин халқни йиглатай деб,
Тугилар оқин халқни юпатай деб,
Шеърларин рўмолчадай ёяди у
Кўз ёшин одамзоднинг йўқотай деб.*

Одамзоднинг кўз ёшини йўқотиш кўлимдан келмаса-да, лоақал ўз халқим кўз ёшини жиндай аритишга ярасам армоним қолмас эди. Шоирлик ва фуқаролик – эгизак, дейишади. Фуқаролик туйғуси йўқолса, шоирлик ҳам ўлади... Халқ учун бошни гаровга тикиб, аччиқ ҳақиқатни очик айтадиган пайт келди.

– Хайрли окшом, Ўлжас Ўмарович! – деди пастдан палубага кўтарилган вилоят партия кўмитасининг котиби Сергей Петрович Сорокин.

– Хайрли кеч, Сергей Петрович!

Ўрта бўй, ок-сарикдан келган Сергей исмли йигит билан Ўлжас ўтган йили вилоятга, учрашувга келганида танишган эди.

– Кайфиятингиз йўқроқ кўринади, Ўлжас Ўмарович? – кулумсираб сўради Сорокин.

– *Қайгу-мунг кимларни сўрмади?*

Ўйнашдик ўт билан ҳам, ўқ билан ҳам.

Умидсиз кунларим бўлмади,

Шул сабаб мукамалдай бахтим ҳам, – деб Ўлжас Сергейнинг елкасига кўлини ташлади.

– Ўхў, бу ўйлантирувчи сатрлар ўзингизникими, Ўлжас Ўмарович?

– Йўқ, меникимас, булар аллақачон бошқирд халқининг тимсолига айланган улкан шоир Мустай Каримники.

– Камина адабиёт олаmidан олис бўлсам-да, бадий адабиётни кўп ўқиганимданми, ижодкорлар хақида айрим шахсий фикрларим йўқ эмас,

дейишим мумкин. Мустай Карим «Ташлама оловни, Прометей» драмасида, тарихий воқеалар замирида бугунги кун муаммоларини айтиб, истеъдод йўлига ғов бўлувчи цензурани доғда қолдирган, деб ўйлайман.

– Сизнингча, цензура истеъдод йўлига ғов бўла оладими?

– Ғов бўлиш у ёқда турсин, уни қуртаклигидаёқ бўғиб, йўқ қилади!

– Бу фикрга қўшилолмайман, – деди Ўлжас. – Пушкин цензура катағони шароитида ижод қилди. Толстой, Достоевский, Тургенев, Чернишевский ҳам цензуранинг хушёр назари остида қалам тебратишган. Сталин давридаги цензурани эса баҳорда энди ниш ураётган майсани пўлат тасмаси билан эзғилаган танкка ўхшатиш мумкин эди. Лекин Бондарев, Распутин, Астафьев, Айтматов, Биков, Кугультинов, Ҳамзатов – шўровий цензуранинг қахрли нигоҳи остида мумтоз асарлар яратиб олдилар. Хрущёв шўролар иттифоқида фақат битта тил – рус тили бўлади, миллий тиллар ўлади, деб айюҳаннос солган давларда Ҳамзатов «Авар тили эртага ўлса – мен бугун ўлишга розиман!» деб хитоб қилди. Менимча, ҳақиқий адабиёт цензура, давлат сиёсатининг тазйиқида, қайтанга тобланиб, юксалади.

– Тўғриси, бу ҳақда ўйлаб кўрмаган эканман, – деди Сорокин.

– Асли касбим геолог, – деди Ўлжас. – Тузли чўкиндилар мавзусида диплом иши ёзганимда ернинг пастки туз катламлари тепадаги босимни енгиб, юзага кўтарилишини ўқигандим. Бу жараён геология фанида – ер ости катламларининг тектоник ҳаракатланиши, дейилади. Тадқиқотларимга асосланган ҳолда айтишим мумкинки, ана шу тузли катламларга тепадан бўладиган босим қанчалик кучли бўлса, улар ер юзасига шунчалик тез кўтарилар экан. Аксинча, тепадан бўладиган босим йўқолса, пастдан бўладиган қаршилиқ ҳам сусайиб, тепага интилиш ҳам тўхтайтиди. Адабиётдаги ривожланиш, юксалиш ҳам худди шунга ўхшайди.

– Беш бармоқ баробар эмас, деганларидай, бу турфа оламнинг одамлари ҳам турфа хил: бири – саёз, бири – теран, бири – пакана, бири – дароз! Хуллас, одам кўп-у, шахс кам. Сизнингча, бунинг сабаби нимада?

– Ҳар бир тирик организм ўз муҳитининг маҳсули. Ҳатто, гул ҳам серҳосил, унумдор ерда ўсади, нобоп ерда қурийди. Одам ҳам гулга ўхшайди. Ёруғ дунё эшигини ингаси билан очиб келган гўдакларнинг ёмони, ноқобили бўлмайди. Уларнинг ким бўлиб улғайиши ўсган муҳити-ю, олган тарбиясига боғлиқ. Доно Абайнинг «Кимда-ким ёмон бўлса, бунга замондошлари айбдор», деган гапида теран маъно бор. Туғилганнинг жўни бўлак, йўли бошқа. Одамнинг шахс даражасига

етиши учун, юкоридагиларга кўшимча қилиб айтганда – билим, меҳнат, ўзига талабчанлик, иктидор ва теран фикрлаш салоҳияти, шунингдек, хур фикрли, илғор муҳит бўлиши шарт. Буларсиз шахс бўлиб етилиб, юксакка кўтарилиш кийин. Американинг атоқли иктисодчиси, Нобель мукофотининг соҳиби, асли россиялик Леонтьев: «Шўролар тузумининг энг катта нуқсони – шахсга етарлича эътибор бермаслигида», – деб бекор айтмаган.

– Ўлжас Ўмарович, сиз билан мана шундай яқиндан суҳбатлашишни орзу қилардим, ортикча саволлар билан бошингизни котирганим учун узр сўрайман...

– Ҳечкиси йўқ, Сергей Петрович, бемалол... Сиз билан фикрлашиш менга ҳам ёқади.

– Бугунги кунда Солженицин ҳақида турли гаплар айланиб юрибди. У ҳақда қандай фикрдасиз? – деди Сорокин Ўлжасга қисқ кўзларини синовчан тикиб.

– Александр Исаевични ёмон ёзувчи десак – виждонсизлик, яхши сиёсатдон десак – ҳақиқатга хиёнат қилган бўламиз. Солженицин океаннинг нарёғидан ҳаётимизга қора кўзойнак такиб қарагани боис, уни факат қора рангда кўраётгандай...

– Яқинда Семей вилоятидаги Абай, Абирали, Шубартов, Аксувот, Кўкбетти туманларида ўтказган учрашувларингиз ҳақидаги ахборотларни маҳаллий рўзномаларда ўқигандим. Сафар-

дан кайтибок республиканинг биринчи раҳбари кабулида бўлиб, вилоятда зудлик билан ҳал этилиши зарур бўлган бир қанча муаммоларни кўйибсиз.

– Семей вилоятида зудлик билан ҳал этилиши зарур бўлган учта муаммога тўхталдим. Бунинг биринчиси, яъни ўта мушқули Семейдаги атом синов полигонини ёпиш. Иккинчиси – чекка туманлардаги халкнинг юрагида армон бўлиб қотган муаммоларни, яъни, сув, йўл, электр таъминоти пайсалга солинмасдан, тезда ҳал этилиши керак. Учинчиси – юртимиздаги экологик вазиятнинг танглиги. Бу танглик фақат Семей вилоятигагина эмас, балки бутун Қозоғистонга дахлдор.

– Бу гапларингиз тўғри-ю, лекин уларнинг ечимини топиб бўлармикан? Айниқса, Семей полигони муаммосини ҳал этиш қийин бўлса керак...

– Тўғри, қийинликка-қийин, – деди Ўлжас ўйчанлик билан. – Аммо қийин деб қўл қовуштириб ўтириб бўлмайди. «Пессимист – ҳар қандай имкониятда қийинчиликларни кўради, оптимист – ҳар қандай қийинчиликлардан имконият ахтаради», – деган экан Уинстон Черчилль. Кези келганда, мазкур муаммоларни Москванинг эски майдонидаги Кремлга ҳам, иттифоқдош ўн беш республика халқига ҳам етказармиз.

Қуёш уфқ ортига беркиниб, оқшом қоронғилиги қуюклаша бошлади. Энди сув сатҳини шалоплатиб сакраган улкан ва майда баликлар ҳам, чағалайларнинг тинимсиз чийиллаши ҳам тиниб, қўл узра сокинлик чўка бошлади.

– Ёруғроқда пастга туша қолайлик, – деди Сорокин.

Улар зинадан пастга тушаётганларида кема оёғига ем тушган отдай юришини секинлата бориб, такка тўхтади. Сорокин билан Ўлжас бир-бирларига урилиб, зинадан пастга йиқилишларига оз қолди.

– Эҳ, жин урсин! – деди Сорокин.

– Нима гап? – ажабланиб сўради Ўлжас.

– Кема лойқага тикилди.

– Энди нима қиламиз?

– Тонг отгунча кутишдан бошқа иложимиз йўқ.

– Шуниси етмай турувди! – деди Ўлжас асабийлашиб.

Лекин ялпокбет, каттаоғиз кема капитани Жўлим бамайлихотирлик билан:

– Ҳечкиси йўқ, – деди у устарада киртишланган ялтир бошини кафти билан силар экан. – Ҳозир кўлда сув пасайди, лекин тун ярмида қайта кўтарилади. Тонг отиши билан зувиллатиб, сизларни нариги соҳилга етказиб бораман. Сергей Петрович тонггача зериктирмайди, вақтнинг қандай ўтганини сезмайсизлар.

– Вақтни-ку, бир амаллаб ўтказишга ўтказармиз, лекин соҳилда йўлимизга кўз тикиб ўтирган халқ нима дейди? Шундок ҳам тайинланган вақтдан кечикдик. Улар бизни эртагача кутишмайди, – деди Ўлжас ҳафсаласи пир бўлиб.

– Балки кутишар? – деди Жўлим илжайиб.

– Нима бўлсаям, борганда кўрармиз, – деди Сергей Петрович.

Жўлимнинг айтгани бўлди. Сергей Петровичнинг бир ўзи бир театрга татийдиган хунари бор экан. Палубага ёзилган дастурхон тепасида ҳангома, латифагўйлик қилиб, ҳаммани кулдирди, баянни кулочлаб чўзиб, лапарлар айтди:

*Ўрмон кезиб Ванюша,
Кўриб қолди Маняни.
Маня ҳам тинч юрмасдан,
Севиб қопти Саняни.*

...Тонгги ширин уйкуда ётган Ўлжасни Сорокин уйғотди.

– Ўлжас Ўмарович, туринг, учрашув жойига яқинлашиб қолдик.

– Соат неча бўлди? – деди Ўлжас ўриндикдан турар экан.

– Тонгги беш.

Ўлжас дарров кийиниб, ювинди-да, Сорокин изидан палубага кўтарилди. Улар ёнма-ён туриб, соҳилга тикилишди.

– Ана, учрашув жойига етиб ҳам қолдик, – деди Сорокин қўли билан соҳилни кўрсатиб. – Соҳилда турганларни кўряпсизми?

– Кўряпман, улар жуда кўпчилик-ку? – деди Ўлжас ажабланиб.

– Камида икки юзтача. Булар кеча окшом сиз билан учрашувга келишган.

– Бундан чикди, улар бизни мана шу очик осмон тагида, кўл ёқасида туни билан ухламай кутишганми?

– Албатта, Ўлжас Ўмарович...

– Ёпира-ай! Халкни куттириб кўйганимиз нокулай бўлди-да! Бу гуноҳни энди қандай ювामиз?

– Бунга сиз айбдормассиз. Манов Зайсан кўлида сувнинг сатҳи оқшомлари пасайиб, тун ярмида яна кўтарилишидан кемалар баъзан лойқага тикилиб қолишини маҳаллий халқ яхши билади.

Икковлари сўзлашиб, пастга тушишди. Кема юришини секинлатиб, соҳилга келиб тўхтади. Шундан сўнг кўл ёқасидаги кенг майдонда оломон кемадан тушаётганлар истикболига юрди. Олдинги тўпда келаётган миллий либосдаги баланд бўйли қиз тўдадагилардан бир қадам олдинга чикди. Унинг чиройли бўта кўзлари мўлтираб, оппоқ чехараси тонг қуёшининг қизғиш нурларидан товланиб, шоирга нон-туз тутди. Ноннинг бир чеккасидан ушатаётган шоирнинг нигоҳи қизнинг нигоҳи билан тўқнашди. Шу лаҳзада нон тутган малакнинг ёноклари аввалгидан-да ловуллаб кизарди, юраги гупиллаб урди.

– Хуш келибсиз, Ўлжас оға! Сизни қарши олаётганимдан бахтлиман! – деди қиз ҳаяжонини яширолмай, овози тўлқинланиб.

– Раҳмат, қароғим!

– Бутун халқ сиз билан тилакдош, оға!

– Исминг нима, бўтам?

– Окморол!

– Исмингни топиб қўйишган экан, Окморол деса окморол экансан, қайда юрсанг ҳам омон бўл! – деди шоир кизга меҳр билан тикилганича. Шу пайт майдон узра:

– Ўлжас!

– Ўлжас!

– Ўлжас! – деган хитоблар янгради.

– Ўлжас!

– Ўлжас!

Шоир қўлини кўксига қўйиб, халққа таъзим қилиб:

– Куттириб қўйганимиз учун узр сўрайман! – деди.

– Ҳечқиси йўқ, бир тун – минг кун эмас! – деди ўртада турган микти гавдали йигит. – Биз сизни қанча кутиш керак бўлса, шунча кутишга розимиз!

– Ўртоқлар, – деди Сорокин. – Вақтни ўтказмасдан ишга киришайлик, учрашувни қаерда ўтказамиз? Клубдами, очик майдондами? Халқ театрининг режиссёри қани?

– Шу ердан, Сергей Петрович, – баланд бўйли ок-сарикдан келган йигит оломон ичидан чиқиб, Ўлжаснинг қаршисига келиб тиз чўкди-да: – Исми тилларда дoston бўлган буюк шоирни кўриб турганимдан бағоят бахтлиман! Сиз билан замондошлигимдан фахрланаман, Ўлжас Ўмарович! – деди ҳаяжон билан.

– Ўрнингиздан туринг! Бу нима қилганингиз? – деди норғул йигитнинг тиз чўкиб туришидан ўнғайсизланиб, қулоғига қизариб кетган Ўлжас, сўнг уни қўлтиғидан кўтариб, ўрнидан турғазди. – Исмингни билсак бўладими, йигит?

– Исминим – Анатолий, фамилиям – Иванов.

– Нима дейсан, режиссёр, учрашувни қаерда ўтказсак бўлади? – сўради Ўлжас.

– Клубимиз кичик, тўпланганлар сиғмайди. Қарши бўлмасангиз, шу очик майдонда ўтказсак, дегандим.

– Маъкул, сен айтганча бўла қолсин, – рози бўлди Ўлжас. – Унда учрашувни бошла, режиссёр.

Режиссёрнинг ишораси билан Зайсан соҳилидаги майдонда, шаҳар театрларидаги спектакллarga ўхшамайдиган, ўзгача бир томоша бошланиб кетди. Томошабинлар нигоҳи олдидан Маҳамбетдан Ўлжасгача ўтган ботирлару шоирлар бир-бир ўта бошладилар. Улар шунчаки ўтмасдан, санъатларини Ўлжаснинг шеърлари жўрлигида намоёйиш этиб ўтишарди. Майдон узра шоирнинг ақиқ сатрлари кирк дақиқа давомида барала янграб турди. Ундан кейин Ўлжасга нон-туз тутган Окморол гўзал кўшиқ айтиб, раксга тушди. Учрашув сўнгида Ўлжас мухтасар кириш сўзи айтиб, сўнг:

Сен деб оздим,

Сени деб қалтирадим.

Сен бўлмасанг,

Менинг ҳам йўқ юрагим, –

деб мухлислар олдида ҳаяжон ва завқ билан шеърларини ўқий бошлади.

«Ёпирай, садағанг кетайин, Ўлжас оғам-эй, манов шеърни сиз эмас, мен ёзгандайман, – дерди Окморол ўзича пичирлаб. – Ушбу сатрлар менинг сизга умр бўйи айта олмаган туйғуларим, бу ёлғон дунёдаги қалбимни ўртаган армонларим, чин дунёга ўзим билан бирга олиб кетадиган сирларим-ку. Қосим оқин айтганидай, «Ошиқ эдим, нетайин, уни билар жон қайда, армон билан ўтайин, армон-сиздан не фойда?» Мана шу Ўлжаснинг «Севмаса гар мени тоғлар, мени қандай кадрларди одамлар» деган шеъри бор эмасмиди? Шунини ўзгача қилиб, «Севмаса мени Ўлжас агар, мени қандай кадрларди одамлар!» – десам манов халойик нима деркин? «Худо бўлиб бировни бир хатардан қутказсанг, бундан ортиқ бахт йўқдир агар билсанг!» – деб ёзгандингиз-ку, Ўлжас оға! Худо бўлмаёқ, Ўлжас бўлиб, сен деб ёнган юрагимнинг оловини ўчирсанг, мен учун «бундан ортиқ бахт йўқдир агар билсанг», арслоним, донишмандим, жон оғам, қайда юрсанг омон бўл, йўлингга жонимни садаға қилайин!»

Ғарб ҳам йўқдир,

Шарқ ҳам йўқ.

Ҳазилашманг, бўзарманг.

Барча улуг тилларда

Битта сўз бор – бу Замин.

«Бу Гагарин фазога учган кечадаёк бургутдайин парвоз қилган истеъдоднинг теран тебранишидан куйма олтин бўлиб қоғозга қуйилган «Инсонга таъзим қил, Замин!» достони-ку, – ўйлади Окморол. – Ёкут сўзлардан тўқилган гавҳар сатрлар сиёхи қуримасданок, республиканинг энг мўътабар газетасида эълон қилиниб, варақа ҳолида Олма-ота осмонидан аэропландан сочилганини матбуотда ўқигандим. Бу юлдузли дoston шоирнинг ҳам юлдузини юксакдан порлатган эди. «Инсонга таъзим қил, Замин»ни Ўлжас бадавлат АҚШ билан калондимоғ Англияда, башанг Францияда ўқиб, ҳаммани лол қолдирди. Ўшанда шоир атиги йигирма беш ёшда эди. Ўттизга етмасдан ўрда бузган олтин оғам-эй, ўшандан бери сен жаҳоннинг қай гўшаларида бўлмадинг. Жаҳонни бошдан-оёқ неча бор кезиб чиқдинг. Кўхна Африкани ҳам оловли шеърларинг билан мудроқ уйкудан уйғотиб, «қозоқ» деган номни оламга машҳур қилдинг. Айланайин, олмосдай асил оғам-эй, бу сенинг биринчи жасоратинг эди. Ундан кейинги яна бир мардлигингни эл унутганича йўқ. Илмда янгилик яратиб, тўнтариш ясаган «Аз и Я» китобинг республиканигина эмас, бутун шўролар Иттифоқини ларзага солмадими?! Миллионлаган одамлар онгини ўзгартирган ўша китобингнинг бир донасини одамлар битта «Волга» автомашинасига айирбошлаган пайтларда, такаббур шовинистларнинг сенга ёппа ҳужуми бошланиб кетди. Ўшанда

сенга ит ҳам, кит ҳам ташланган эди. Бу ҳужумга икки юз эллик миллионлик халқи бор « СССР» деб аталмиш улкан империянинг сур кардинали Сусловнинг ўзи бош бўлган эди. Шунда ҳам сен эгилмадинг, синмадинг...

Қуёшнинг Шарқдан чиқиши қанчалик ҳақиқат бўлса, юксалиш ҳам Шарқдан бошлангани аксиома эканлигини кўркмасдан айтиб, бошингни кундага қўйиб, халкининг қадрини юксалтиришни мардлик демай, не дейин?! Ёлғиз менгина эмас, оламдаги жами гўзал қизларнинг орзусига айланган Ўлжас оғамга табиат сахийлик кўрсатиб, ўйдан ҳам, бўйдан ҳам қисмаган. Яратганнинг назари тушиб, бўйи билан ўйи, чиройи билан буюклиги мос тушган бундай йигит яна қайда бор? Овози ҳам бунча ёқимли бўлмаса, бундай ажойиб талаффуз оддий артист у ёқда турсин, жаҳон халқ артистида ҳам йўқ! «Инсонни инсон этувчи бир улуғ фазилат бор, унинг номи – ҳаё!» деган экан донишманд адибимиз Мустафин. Агар қозоқ кизига хос бўлган ҳаё билан уят тушов бўлмаганида, ўзим сени излаб бориб, бўйинингга кўриқ ташлаган бўлардим! Энди сенга ғойибдан ошиқ бўлиб, олисдан туриб сенга омонлик тилашдан ўзга чорам йўқ, жоним оғам!...»

Тўлқинланиб, шиддат билан шеър ўқиётган қизил кўйлакли шоирга тикилган Окморолнинг кўнглида ана шу ўйлар туғён урарди.

Шоир шеър ўқишдан тўхташи билан майдон узра гулдурос қарсақлар ила:

– Ўлжас!

– Ўлжас!

– Ўлжас!!! –

деган овозлар янграй бошлади.

– Қойилман! Бу унутилмас учрашув бўлди! – деб хаяжон ила Ўлжаснинг қўлини сикди Сорокин.

– Энди нима қиламиз? – сўради Ўлжас.

– Энди Зайсан туманидаги Куршим совхозига борамиз.

– Совхозга бормасак бўлмайдими? – деди Ўлжас эртанги чет эл сафари ёдига тушиб. – Олма-отага эрта тонггача етиб боришим керак.

– Совхозга бормасангиз бўлмайди! – деди бу пайт унинг ёнига етиб келган Окморол.

– Нега, бўтам? – кулумсираб сўради Ўлжас.

– Биринчидан – у менинг овулим, иккинчидан – халққа айтиб қўйганмиз. Эл йўлингизга интизор бўлиб кутиб ўтирибди, оға!

– Иккала сабаб ҳам салмоқли экан, начора, борсак борайлик, – деди Ўлжас. Шу тобда майдон узра яна:

– Ўлжас!

– Ўлжас!

– Ўлжас! –

деган хитоблар такрор янгради. Тўпдан ажралиб чиккан рус, козок йигитлар келиб, Ўлжасни ердан даст кўтариб олишди.

– Ўлжас!

– Шоир Ўлжас яшасин!

– Ботир Ўлжас яшасин!

деган хитоблар такрор-такрор янгради.

– Йигитлар, шоирни толиқтирманглар, қани энди отларга! – деди Сорокин.

Йигитлар Ўлжасни кўтарганча, машина ёнига олиб келишди. Шу пайт Окморол қандайдир номаълум бир куч ила Ўлжасни кўтариб бораётган йигитлар тўдаси ортидан югуриб бориб, машинанинг олд эшигини очаётган шоирга:

– Ўлжас оға, сизнинг ёнингизда кетсам майлими? – деди ҳаяжонини босишга интилиб. Қизнинг мўлтираган кўзларидан унинг қалбида жунбишга келаётган ҳаяжонни уккан шоир:

– Ўтирақол, бўтам, ўтир, – деди машинанинг орқа эшигини очиб, унга Окморолни чиказди-да, ўзи ёнига жойлашди.

Қайтган ғозлардай қатор тизилган машиналар қарвони совхоз маркази томон елиб борарди. Кутилмаган бахтдан боши айланган Окморол узун киприкларини ерга тикканича, ўйлаб борарди: «Бу ўнгимми ё тушимми?! Худойим-эй, наҳотки Ўлжас оғанинг ёнида ўтирган бўлсам? – У кўзларини оҳиста очиб, ўнг томонда ўтирган Ўлжасга чўчибгина кўз кирини ташлади. Тушим эмас, ўнгим-ку, бу! Кўкдан тилаганингни Худойим ердан беради, деганлари шу бўлса керак-да! Пешанам бунча яркираган бўлмаса!

Шу пайт Окморолнинг дилидан кечаётган ўйларини уккандай, Ўлжас сўз бошлади:

– Қай тоғнинг кийигисан, бўтам?

– Баяновул тоғининг кийигиман, оға.

– Ўхў, унда иккаламиз ҳамюрт, туғишган эканмиз-да...

– Қандай қилиб? Сиз Олма-отада туғилмаганмидингиз?

– Ҳа, Олма-отада туғилганман, лекин Сулаймон бобом ҳам, отам Умар ҳам Баяновулда туғилганлар. Бошини гаровга тикиб, Аблайхонни асирликдан қутқазган бобокалоним Ўлжабойнинг мақбараси ҳам Баяновулда. Киндик қоним Олма-отага тўкилган бўлса-да, туб томирим Баян тоғи этагида. Аблайхон лашкарининг ўнг қанот сардори бўлган Ўлжабой ботир қозок ерига бостириб келган жунғорларга қарши жангларда мислсиз жасорат кўрсатган экан. Жунғорлар билан бўладиган ҳал қилувчи жанг олдидан бўлиб ўтган машваратда айрим уруғ сардорларининг кўрқоклигидан ғазабланган Ўлжабой бобом аждаҳо илоннинг бошини кўлтиғида қисиб, оғзидаги тилини суғириб, кейин илоннинг бошини тиши билан юлиб олиб, ерга туфлаб, лабидаги қонни артмасдан, муштини тукканича: «Агар биз эл бўлиб, бир муштга жипс-лашиб, жасорат кўрсатсак, аждаҳонинг бошини худди мана шундай чопиб ташлаймиз. Бошимиз бирикмасдан, мана бундай сафсата сотиб ўтирсак, аждаҳо бизни ютиб юборади!» – деб наъра тортган экан.

– Жунғорларнинг туғида аждаҳо тасвирланганда!

– Топдинг, бўтам!

– Шу йўл билан кўпнинг гурурини уйғотган Ўлжабой бобомиз канчалар доно экан. Сизнинг шажарангизни яхши билмасам-да, Ўлжас оға оддий эмас, асил бўлиши керак, деб ўйлардим. Бекорга шункордан – шункор, тулпордан – тулпор бунёд бўлади, дейилмаган! Янглишмаган эканман. Билсангиз, сизда юксаклардан юксалтирувчи қўш қанот бор...

– Бу нима деганинг, бўтам?

– Бу – шоирлик билан ботирлигингиз деганим. Бу икки фазилатни Аллоҳ суюкли бандасигагина ато этар экан.

– Офарин, бўтам, гапларингни тинглаб, табиатингга шоирлик хосми дейман-да...

– Яширмайман, унча-мунча шеърлар машк килиб тураман. Лекин шоирликнинг манзили биз учун ғоят олис, оға...

– Битта шеърингни ўқи-чи, бўтам.

– Сизнинг олдингизда шеър ўқишга уяламан.

– Уялма. Ўқи, бўтам, ўқи.

– Майли, ўқисам ўқийин, лекин жиндай кутасиз.

– Нега?

– Юрагим жиндай тинчиб, ўзимга келиб олайин. Майлими... – деди Оқморол. Сўнг хаёлини бир жойга жамлаб, кўзларини бир нуқтага тикканича, Ўлжасга аталган шеърини ўқишга тутинди:

*Эр йигитнинг сўзи бир, тупроги чин,
Элимнинг баланд учган қирони – сен.*

*«Аз и Я»-ла дунёни титратгандинг,
Қозоқнинг ифтихори, ишончи сен!*

*Минг йилларда бир туғилар сендай инсон,
Номинг – донгинг келаётир ҳув олисдан,
Азиз номинг шарафлансин яна минг йил,
Шунқор довинг келиб турсин
Аршдан.*

*Шеърларингда замон руҳи, жони бор,
Миллатимиз имони бор, қони бор!
Ўлжас каби улуг шоир, ботирни,
Ҳей асрлар! Ётсирмай таниб ол!
Кўкда Аллоҳ,
Ерда Халқ,
Тилагимни қабул ол,
Қабул ол! –*

деб шеърини якунлади Окморол.

– Шоир онамиз Мариям Ҳакимжонова ибораси билан айтганда, «Истеъдодинг томири теран, кўк тол экан, сездим, юрагингда ўт бор экан», – деди Ўлжас.

– Менга сизнинг фикрингиз қадрли, жон... оға, – наргис кўзларини ерга тикканича деди Окморол юзи лов-лов ёниб.

– Сен – шоирсан, бўтам.

– Ростданми, жон оға?

– Рост, бўтам, рост! Яхши оқиннинг истеъдоди битта шеърданок кўринади. Сен адабиётимизнинг

эртасисан. Чикар тоғинг юксак бўлсин, кўксинг гумбирлаган куйга тўлсин!

Шу пайт Ўлжаснинг хаёлига Пушкиннинг Анна Кернга бағишлаган шеърий сатрлари келди:

*– Эсимдадир сеҳрли дам ҳали,
Кўз олдимда бўлдинг намоён –
Сен – севгининг олов-машъали,
Соф гўзаллик кўзгусисимон!*

«Бу лаҳзалар сира хаёлдан кетарми? Ўзга бир шодлик, кувонч бу бахтга етарми? Бундан кейин эртага ўлиб кетсам-да, армоним йўқ, жон оға! Чивин жоним сизга садаға бўлсин!» – дерди Окморолнинг ёниқ нигоҳи.

*– Мен шундайман ҳар қачон, ҳар лаҳзада,
Яширмасман жоним ёниб-қўйса-да.
Кўп нарсага етмади куч, бироқ мен
Алдамадим,
Алдаш қўлдан келса-да, –*

деди Ўлжас қизга меҳр ила тикилиб.

Шу тобда машиналар овул чеккасидаги кўркем бино қаршисига келиб тўхтади.

– Бу бизнинг маданият уйимиз, – деди Окморол.

– Чиройли экан, – деди Ўлжас бинони кўздан кечиран экан.

Улар ўзаро суҳбатлашиб Маданият саройининг ичкарисига кириб боришди. Меҳмонлар остонадан киришлари билан томоша залини тўлдириб

ўтирган халқ оёққа калкиб, уларни қарсақлар билан қарши олди.

– Ўлжас!

– Ўлжас! –

деган хитоблар янгради.

Учрашувни мухатасар кириш сўзи билан очган Сорокин:

– Шоир Ўлжас Сулаймонов шеърляти ҳақида сўз Оқморол Асқаровага! – деди. Минбарга чаккон кўтарилган Оқморол хаяжонини босиб, пешанасига тушган бир тола сочини кафти билан орқага қайириб, сўз бошлади. У кўлидаги кафтдай қоғозга онда-сонда кўз ташлаб, шоир ижоди ҳақида тўлқинланиб, жўшиб гапирарди. Қизнинг овози ҳам ҳуснига мос, ёқимли, ойдин булок сувидай шаркираб, қуйилиб келарди.

– Марҳамати чексиз Аллоҳ таолонинг ирода-си ила ўйдан ҳам, бўйдан ҳам мукаммал қилиб яралган сирти нурли, қалби сирли, барчага бирдай суюкли шоиримиз ҳақида ўйлаганда қадимдан қолган бир эски ривоят ёдимга тушади. Ўтмишда ўз элининг хазинаси ила ерига кўзи тўймасдан қўшни мамлакат ери билан хазинасига кўз олайтирган бир подшо ўша элнинг сирлари-ю, ожиз ерларини ўрганиб қайтган айғокчиси билан шундай суҳбат қилган экан.

– Сўзла, арслоним, қўшни шоҳнинг қанча лашкари бор экан?

– Лашкари юз минг экан, шоҳим!

– Юз минг?! Менинг етти юз минг лашкарим олдида бу бир урвокча ҳам бўлмас экан! Юз минг лашкарни нари борса, бир соатга қолмай кириб ташлаймиз! Унда эртаданок юриш бошлаймиз!

– Эй, подшоҳи олам! – дебди жосус, – аммо у юртнинг оташнафас, тили тигдан ўтқир шоирлари кўп экан.

– Менга шоирларининг сонини эмас, салмоғини айт! Халқи шеърларини ёддан айтадиган, қўшиқ қилиб қўйладиган шоирлари нечта экан?

– Халқи шеърларини ёддан биладиган, оғзи билан қуш овлайдиган шоири етти нафар экан.

– Эл суйган шоири етти нафар дедингми? – дебди подшо ўйга толиб.

– Ҳа, онҳазрат, етти нафар!

– Унда фикримдан қайтдим, урушга бормаймиз, – дебди шоҳ. – Ундай юрт билан қасдлашиб бўлмайди!

– Олампадох, нега фикрингиз бунчалик тез ўзгарди? – ажабланиб сўрабди жосус.

– Халқ суйган етти нафар шоир – ошиб ўтиб бўлмайдиган етти тоғ, сузиб ўтиб бўлмайдиган етти денгиз! Етти денгиздан кечиб, етти тоғдан ошиб ўтиб бўлармиди? Етти шоир етти томондан наъра тортиб, отга минганда халқ денгиздай тўқинланиб, алп тоққа айланмайдими? Денгизни – довул, халқни – шоир кўтаради. Менинг етти юз минг аскарим бўлгани билан, халқнинг руҳини кўтарадиган, дилига қувват бўладиган битта ҳам шоирим йўқ. Давлатимиз қудратли. Элимизда

хамма нарса бисёр. Лекин, энг кераклиси – суянса бўладиган шоири йўқ. Қирк вазирим билан минг асхобимни оғзи дуоли бир шоирга алмашмас эдим. Афсуски, бу менинг армоним! – деганича подшо бармоғини тишлаб, боши хам бўлганича ўтириб қолибди. Биз бугун мана шу ривоятни ҳақиқатга айлантира оладиган атоқли шоир – Ўлжас Ўмар ўғли Сулаймонов билан учрашиш бахтига муяссар бўлиб турибмиз, – деб бошлади Окморол сўзини.

Сўнг у «Биз Ўлжасни нима учун севамиз, нега уни жаҳоннинг жами зиёли кавми ҳурмат қилади? – деган саволга ўринли жавоб берди. Гапларини шоирнинг шеърларидан ихтибослар келтириб, далиллади.

«Ўлжасга ўхшайдиган рус шоири М. Ю. Лермонтов «Шухрат учун шоир азобдан хирож тўлайди, у шухратни текин олмайди» деган сатрлари хаёлимга келади. Мен шу ўринда шоирнинг «Аз и Я» китобини назарда тутмоқдаман», – дея сўзини давом эттирди қиз.

Ўлжас минбардаги қизга хайратланиб тикилди. «Манов қиз бу гапни чекка овулда эмас, шаҳарда айтганида боши балоларга қолган бўларди...» – ўйлади шоир.

Оқморол сўзини Ўлжаснинг «Маҳамбетга» шеърининг:

Қандай бахт бу – оқин бўлиб тугилдим!

Йўқса сени танирмидим оқин деб?! –

сатрлари билан якунлади.

Оқморолдан кейин Сорокин гулдурос қарсақлар остида навбатни Ўлжасга берди. Шоир сўзининг бошида чекка овулларда ҳам замон талабига мос мактаблар қуриш ҳақида гапирди. Шу пайт, зал ўртасидан ўтмиш баҳодирларига ўхшаш алп комат, бургут қарашли қария ўрнидан туриб:

– Айланайин, Ўлжас! Сўзингни бўлганим учун кечир, овулларимиздаги кам-кўстларни ўзимиз бутлармиз. Сенга халқ номидан айтадиган иккита омонатим бор. Рухсат бўлса, шуларни айтсам, – деди.

– Айтинг, – деди Ўлжас.

– Айтсам, биринчи омонат – Семей полигонини ёпишга ёрдамлаш, иккинчиси – «Аз и Я»нинг давоми – «Бир минг сўз»ни ёзиб тугат.

– Исмингиз нимаиди, оқсоқол?

– Исмин Абзал, отамнинг исми Муҳаммаджон.

– Халқ айтса – хон туясини сўйипти, деган отам қозоқ. Мен хон ҳам эмасман, халқдан буюк ҳам эмасман. Халқ номидан айтган омонатингизни қабул қилдим. Уларнинг урдасидан чиқишга ваъда бераман, Абзал оға!

Зални яна қарсақлар тутиб кетди.

Шоир сал тин олиб, сўнг шеърларини ўқишга тутинди. Шоирнинг ўқтам овози, унинг ўтли сатрлари вужуди қулоқ бўлиб ўтирганларнинг қалбини жунбишга келтирарди.

Учрашув сўнггида халқ шоирнинг елкасига хонлар қиядиган зар тўн ёпди, тагига оқ арғумок миндирди, қўлига тилла соат тақди.

– Қозокда «Ғоз еганига эмас, сакраганига семи-
ради» деган гап бор, – деди Ўлжас, – сизларнинг
менга кўрсатган илтифотинглардан бошим осмон-
га етди. Менга кўрсатган бу ҳурматни козок ада-
биётига кўрсатилган ҳурмат, деб биламан. Уч хил
совғангиздан ғурурланиб кетдим. Совғангизнинг
бири – манов оқ арғумокни овулингизнинг оксо-
қоли – Абзал оғага, манов тилла соатни ижодимни
ўринли ва ўйли таҳлил қила олган олтин қизинг-
лар – Окморол Асқаровага тақдим этишга ижозат
бергайсиз! – деди у қарсақлар остида. – Энди, бу
елкамга ташлаган тўнни Олма-отага олиб кета-
ман. Бу тўн менинг танамгагина эмас, юрагимга
ҳам илиқлик бағишлаб, сизларни эслатиб туради,
садағанг кетайин, халким. Сизларга соғлиқ, бахт
тилайман. Ойларимиз – ёруғ, йилларимиз – юлдуз-
ли бўлсин!

Шундан сўнг меҳмонлар шарафига зиёфат бе-
рилди. Зиёфат сўнггида Абзал оға томоқ кириб, сўз
бошлади:

– Айланайин, Ўлжас! Сен тарихни биздан яхши
биласан. Қозокда не-не сўзга чечан шоирлару
оқинлар ўтган. Шулардан бири – Кўр Қоракерей.
Уни кўрган-билган донишмандлар ўз замонаси-
нинг забони бўлган бу оқинга:

*– Хон олдида борганда,
Қалтираб ёлгон айтмасди.
Халқ олдида борганда,
Халқи ҳам шу сўздан қайтмасди.*

Ясоқни ёвга салганда,

Юраги қўрқувдан қотмасди, –

деб таъриф берганлар.

Бугунги даврнинг ана шундай марди ўзингсан, Ўлжас! Эл учун қилган ишларинг олти алашга маълум, номинг эса оламга машхур. Сен ўтмишдаги алпларнинг кўзисан, Маҳамбет билан Мағжоннинг ўзисан! Халқ сени мана шу қўш алпнинг қўшилмаси деб тан олди, мудрок босса ўтли сатрларингдан уйғонди. Буюк мансаб – юксак қоя, унга қанот қоқиб кирон ҳам чиқади, судралиб илон ҳам чиқади. Сен оддий эмас, асилсан. Ўлжабой сингари ботирнинг еттинчи авлодисан. Сенга Худо ато этган олмос сўз билан қозоқ деган элни оламга танитдинг. Олатоғдай юксак номинг билан халқингга кўрғон бўлдинг. Шоирликка, фарзандликка муносиб эрсан! Шундан сен ёшу қари, эркагу аёл, қозоғу ўрисга қадрлисан. Қайга борсанг-да, халқ йўлингга пешвоз чиқиб, қучоқ очиб кутиб олади, бошига кўтариб, иззат қилади. Халқим, деган ўйингдан, элим, деган сўзингдан чекинма! Ана энди, қўлингни оч, халқ номидан дуойимни берайин:

Бисмиллаҳир роҳманир роҳим!

Худо ўзи қўлласин!

Хизр бўлсин йўлдошинг!

Қасд айласа ким сенга,

Икки дунёда ўнгмасин!

Сўзинг – шамшир,

Хаёлларинг – қўрғошин!
Осмонда – Аллоҳ,
Ерда – Халқ,
Ўлжас каби арслонни,
Ақлли донишмонни,
Ҳар қачон ҳам қўлласин!
Жон бовурим, Ўлжасим,
Бахт бўлсин йўлдошинг!
Омин!
Омин!

Дуо айтилиб, кафтлар юзларга силангач, одамлар меҳмонларни кузатгани ташқарига гуриллаб чиқди. Ўлжас кўкка қаради. Осмон беғубор эди. Овулга келганларида тик тепада турган куёш уфк ортига оҳиста чўка бошлабди. Унинг кирмизи нурлари Тарбағатой тоғининг олабош чўкқиларида товланарди. «Қанча жигарларимиз мана шу тоғнинг нарёғида, мусофир юртда умргузаронлик килишмоқда. Ана шу уч миллион козоқ бовурларимизни Хитойдан Қозоғистонга кўчириб келсак эди! Бунинг учун юрт мустақилликка эришмоғи керак. Ота-боболарнинг ана шу асрий орзуларига бизнинг авлод етишармикан? Истиклолга элтувчи ана шу саодатли йўл қайда экан? Билиб-билмай қилган гуноҳларимизни кечириб, бизни ана шу йўлга бошлагайсан, Парвардигор!» деган хаёллар бир зум шоир кўнглидан ўтди, кейин у хушёр тортиб, кузатиб чиққанларга қараб:

– Азизларим! – деди Ўлжас ҳаяжонланиб, – биз юрдик энди. Кўришгунча – кун яхши, йўликкунча – йўл яхши бўлсин!

Халқ ила шоир бир-бирларини қиймасдан хўшлашди.

Ўлжас минган машина жойидан қўзғалганида Окморолнинг кўзлари ёшга тўлди...

«Айланайин халқим, қанчалар меҳрибон, доно-сан! Шоирини сенингдек суюб, сенингдек ардоқлайдиган олтин халқ яна қайда бор?! Кафтида солиб – бола, олдига солиб – доно қилган халқни севмай бўладими?! Менам сени жон-дилимдан севаман, айланайин олтин халқим!» – Ўлжаснинг кўнглида ана шу гаплар ўтар экан Маҳатма Гандининг ўлими олдидан айтган «Мен сени севардим, халқим, сен ҳам мени ардоқлаб севардинг», деган сўзлари ёдига тушиб кетди.

Тасмадай тортилган асфальт йўлда енгил машинанинг тезлиги тобора ошиб борарди.

Қуёш эса, эртанги тонгда оламни яна мунаввар қилиш учун тоғлар ортига яширинди...

Шоир орзу қилган нурафшон истиклол тонгига эса ҳали яна бир неча йиллар бор эди..

ҚАШҚИР УЛИГАН ТҮН

Роман

*Собит Дўсанов ўғли Дониёр ҳақида, унинг
фараҳбахш йиллари ҳақида китоб ёзди.*

*Фикримча, бу адабий қоидаларга
сигмайдиган, сири ҳам, мунги ҳам ўзгача
китоб бўлганига аминман.*

Ўлжас Сулаймонов

Чақиб оладиган романларнигина ўқиш керак.

Кафка

БИРИНЧИ БЎЛИМ

I

Хобхонада ухлаб ётган эди. Хонага баҳайбат, кўрқинчли кимса (девмиди?) бостириб кириб, устидаги чойшабни юлкиб олди, сўнг маймун-симон жундор, кепчик юзидаги ботик кўзлари кўкиш оловланиб, унга тешиб юборгудай тикилди. Даҳшатдан танаси карахтланган аёл:

– Кет, кет! – деб кичқирди (ёки хаёлида шундай дедими, ўзи ҳам билмай қолди).

– Кўйнингдаги болани бер! – деди кимса гулдурак овозда.

– Нега берар эканман?! – деди аёл болани бағрига каттикрок босиб.

– Унинг бул фанодаги умри тугади!

– Нега?! Ҳали у норасида-ку?!

– Бу саволни менга эмас, Яратган эгамга бер. Оллоҳ таоло бу болага умр берганида унинг манов бевафо ёлғон дунёдан чин дунёга қай куни, қандай кетишини ҳам манглайига битиб қўйган.

– Сен кимсан?

– Мен Оллоҳ таолонинг буйруғини адо этувчиман. – Кимса шундай деди-да, она кучоғида беғамгина ухлаётган сабийга қўл чўзди.

– Йўк, бермайман! Бермайман! Боламни эмас, менинг жонимни ол! – кимса боласини бағрига каттиқ босган аёлни чинкиртириб, гўдакни юлқиб олди-да, кўздан ғойиб бўлди.

– Йў-ў-ўк, йўк! Бермайман! Ўлсам ҳам боламни бермайман! – аёл додлаганча каравотдан ирғиб турди...

Тушидан кўрқиб уйғонган Ойгул юраги бўғзига тикилиб, бутун вужуди анчагача дир-дир титраб ётди. Оқшом силласи куриб тўшакка аранг етгани боис, каттиқ ухлаб қолган экан. Уйқуси қонганиданми ёки ёмон туш таъсириданми, ҳайтовур, кўнгли ҳувиллаб, ухлай олмагач, ўриндан туриб чирокни ёкди. Каравот қаршисидаги девор соат тунги тўртни кўрсатиб турибди. Ҳар куни қанча кеч ётмасин, у тонгги олтида уйғонарди.

Сўнгги пайтларда уй юмушларига иштиёқи қолмади. Сикилса, газета ўқиб овунган бўлади.

Шу боис анча-мунча газета-журналларга обуна бўлган. Улардан ташқари, уйнинг каршисидаги, пастдаги дўкончадан ҳам кунда бир даста газета сотиб олади. Уларни ҳам илгаригидай кунт билан ўқимайди: айримларини шунчаки варақлаб чиқади, бошқаларидаги битта-яримта мақолага кўз югуртирган бўлади. Бугун ҳам, одатдагидай, нонушта қилмасдан, пастдаги дўкончадан бир даста газета сотиб олди. Ошхонада ўтириб, уларни бир-бир кўздан кечириб, сарлавҳаси диққатни тортган мақолаларга кўз югуртирди. Кейин ювиниб, бир кесим нон еб, бир финжон чой ичди: азалдан шунака, нонуштага иштаҳаси йўқ. Тушлик билан кечга тайёрлаган овкатларини ҳам чукалаб ўтириб тотинган бўлади. Шу боисданми, кундан-кун озиб, сўниб бораётир. Авваллари ҳам дуркун эмасди, энди эса бутунлай қок суяги шиқирлаб, аранг юрадиган ҳолатга келган...

Ишга бориш учун эшикка яқинлашганида даҳлиздаги қора телефон жиринглаб қолди. Истамайгина гўшакни кўтарди.

– Хайрли тонг, Ойгул. Қалайсан? – гўшакдан таниш овоз эшитилди.

– Яхши. Ўзинг қалайсан, Кулаш?

– Бир нави...

– Яхши ухладингми?

– Бугун ҳар кунгидан эрта уйғондим.

– Нега?

– Ёмон туш кўриб, тунги соат тўртда чўчиб уйғониб кетдим. Шундан кейин, қани кўзим илинса...

– Толикқандан-ку, бу...

– Ҳа, толикишни айтма...

– Дам олишинг керак. Дам олгани бирор ёкка борайлик, десам кўнмайсан.

– Ҳеч нарсага иштиёқ йўқ.

– Театрни яхши кўрардинг. Авезов театрида янги спектакль бўляпти. Жуда бўлмаса ўшанга борайлик.

– Ҳозир мени ҳеч нарса кизиқтирмайди.

– Ишдан кейин уйда бўласанми?

– Қайгаям борардим, ишга бораман, уйга келаман. Бошқа ҳеч ерга бормайман. Менинг қолган умрим мана шу тўрт девор ичида ўтса керак-ов.

– Мен бугун кечкурун сени кўргани ўтаман.

– Майли, кел, кутаман...

Ойгул учун кунлар бир алпозда ўтаётгандай. Кунига кеч ётиб, сахар туради. Тунлари алоқ-чалок тушлар кўриб, кўрқиб уйғонади. Тушларида кўпинча бадбашара, кўркинчли бир кимса каравотининг тепасига келиб унга тикилиб туради-да, кейин кўйнида ётган боласини тортиб олмоқчи бўлади. У бўлса жон ҳолатда чинқирганча, чўчиб уйғониб кетади...

Бугун у ишдан кеч кайтди. Кулаш ҳовлида, эшик олдида кутиб турган экан. Ойгулни ғуссадан чалғитиш учун анчагача гурунг бериб, окшом тушиши билан кетишга чоғланди.

Дугонаси кетгач, Ойгулнинг ҳувиллаган кўнглини яна зулмат пардаси коплади, яна тобутдай зил ўйлардан силласи қуриб, тун ярмидан ошгандагина ўриндикқа беҳол чўзилди...

II

Бир-бирига ўхшаш кунлар аста-секинлик билан ўтиб борарди. Ана шундай дилгир кунларнинг бир окшомида эшик кўнғироғи жиринглаб қолди. Ойгул эшикни очиб, остонада университетда бирга ўқиган курсдошини кўриб, қувониб кетди:

– Улжон!

– Ойгул!

Курсдошлар бир-бирларининг кучоғига отилишди.

– Хуш келдинг!

– Хуш кўрдик!

– Олма-отага қачон келувдинг?

– Бугун, кечки рейсда келдим. Меҳмонхонадан жой олдим-у, хузурингга учдим.

– Яхши, жуда яхши.

Кўпдан бери учрашмаган дугоналар дастурхон устида талабалик йилларини эслашиб, анчагача гурунглашиб ўтиришди.

– Кеч бўлиб қолди, энди мен борай, – дея Улжон ўрнидан кўзғалиб қолди.

– Ҳеч қаёққа бормайсан, бугун шу ерда қоласан, – деди Ойгул буйруқ оҳангида.

– Амрингиз вожиб жаноби олиялари! – деб кулди Улжон.

– Жаноби олияларинг нимаси?

– Талабалик пайтингда университет ёшларига йўлбошчи бўлиб, ҳаммамизни ётқизиб-турғазганларинг ёдимга тушиб кетди! – кулди Улжон.

– Ҳа, у даврлар ҳам ширин тушдай ўтди-кетди! – хўрсинди Ойгул, сўнг талабаликдаги машхур кўшикни эслади. – «Аста-аста олислаб, ўтиб кетди бол йиллар».

– Майли, бугун сен билан қолиб, талабаликдаги альбомларингни варақлаб, ёшлигимизнинг мунаввар онларини эслайлик... Ойке, альбомингни!

Улжон билан Ойгул алламаҳалгача меҳмонхонадаги диванда тиззалашиб ўтириб, альбомлардаги суратларни кўра бошлашди.

– Манов Эрасил икковингни никоҳ тўйларингдаги суратлар-ку. Қиз дугона – Кулаш, куёвжўра – Султон бўлувди. Манавинда Бойбўта билан раксга тушаётган эканман. Ҳаммамиз ёш эканмиз! Ёздай ёниб-қайнаб турган пайтларимиз! «Бирингдан биринг сулувсанлар! Қай бирингга ошиқ бўларимни билмасдан бошим айланиб, кўзларим тиниб кетди-ку!» – деб Бойбўта ҳазил қилувди-я, эсингдами? Энди эса мен кўзгуга қарашдан кўркадиган бўлиб қолдим.

– Мен ҳам, – деб қолди Ойгул.

– Эсиз ёшлик, яна қайтиб келармиди ўша даврлар!

– Бойбўта Кулашни бир кўришдаёқ севиб қолганди, – деди Ойгул. – Бу гапларни у Кулашни рашк қилдириш учунгина ҳазиллашиб айтарди.

– Оғир қарвон Кулаш бўлса парво қилмасди, – деб қолди Улжон.

– Оғир қарвонлиги шунчалик, Бойбўта учрашувга таклиф қилса, икки соат кечикиб борган!

– Қайга борса-да, кечикиб бориш Кулашга кўндоқда теккан одат эди-ку! ...Ўхў, тунги уч бўпти! – деди Улжон девордаги соатга кўзи тушиб. – Гап билан бўлиб тонг отиб қолганини сезмабмиз, сени толиктириб қўймадимми? Ётайлик энди.

– Ётсак ётайлик.

Бир-бирини соғинган дугоналар бир тўшакда ёнма-ён ётишди. Хонада чирок ўчиши билан, кўп ўтмасдан Улжон ухлаб қолди.

Шу кунгача юраги эзилиб келган Ойгулнинг кўзига уйқу келмасдан, яна тонг ёришгунича бедор тўлғаниб ётди.

III

Худонинг куни ёниб, иссик авжига чиқди. Кўкдан бир томчи ёмғир томмаганига ҳам бир ойдан ошди. Августнинг ўртаси бўлса-да, дарахт барглари сарғая бошлади. Лоакал «уф» деган шамол ҳам эсмай қўйди. Дим ҳавода нафас олиб бўлмайди. Ойгул бугун ҳам туш кўриб, чўчиб уйғонди-ю, туни бўйи ухлай олмай, тонг отганда кўзи илинди. Уйғонгач, қўл етгудай ердаги уяли телефонини олиб, вақтга қаради. Соат кундузги бир, таквимга қараб, бугун августнинг ўн еттинчи санаси эканини кўрди-ю, вужуди музлаб, юраги зиркираб кетди. Унинг учун мана шу август ойи, августнинг ўн еттинчи санаси энг мудҳиш, энг ёмон кўрадиган заҳил сана эди...

Атроф тим-тирс. Оғир сукунат юракни сиқади. Ёлғизлик ҳам жонини қуртдай кемиради. Дашт-

нинг донишманд қариялари: «Ёлғизлик Яратгангагина ярашади», – деб бекор айтишмаган. «Шундай пайтда оёғингга суйкалиб, миёвлайдиган мушугим ҳам йўқ, – деб хаёлдан ўтказди Ойгул. – Мушук бўлганида миёвлаб, манов нохуш сукунатга салгина бўлса-да, жон киритармиди? Худойим-ай, бирорта жониворнинг бўлса-да, сасини юборсангчи! Ёлғизлик билан бу мудҳиш сукунат қўш биқинга ханжардай санчилиб, ўладиган бўлдим-ку! «Ўлиб қолсам майитимни тарғил мушугим еб қўяди. Ўлик-тиригимдан хабар олувчи бирорта ҳам яқиним йўқ», – деб йиғлайдиган қўшни кампирнинг аҳволи ҳам меникидан яхшироқдир-ов...»

Ўйлар, ўйлар... Қай бири яхши ўй дейсан? Гўрдай зимистон, тобутдай оғир, кўз ёшидай аччиқ ўйлар хобхонада ётган аёлнинг қон сизган юрагига игна санчарди...

«Эй Яратган, заифгина бўлса-да, қулоғимга бирор садо эшиттирсанг-чи! Манов ўлик сукунатдан бутунлай ўладиган бўлдим-ку», – дея зорланди бахти қаро аёл.

Шунда хонадаги ўлик сукунат ичра қулоққа заифгина сас эшитилгандай бўлди. «Чин кўнгилдан йиғласанг, сўқир кўздан ёш чиқар. Худо бандасининг сўраганини бераркан. Бу қандай сас, у қайдан келди?» – деб Ойгул ён-верига аланглади. Эшикка тикилди. Кўзига ҳеч нима кўринмади. «Мени сен сўраганмидинг? Унда, тингла!» – дегандай ҳалиги заиф сас яна такрорланди. Ён-верида ҳеч нима кўринмагач, у шифтга тикилди. Ё қудратингдан!

Битта чивин ётоқхона шифтида ғинғиллаб учиб юрарди. Ўшанинг ғинғиллашидан юраги таскин топибди. «Оллоҳим кўз ёшларимни кўриб, зорларимни эшитди, – ўйлади у. – Ёлғизликдан қийналиб, сукунатдан сиқилганимда жонига оро кирсин, деб шу зиғирдеккина чивинни юборибдим... Кемтик бўлса-да, тирик жон эмасми, юрагим таскин топгандай бўлди. Яратган эгам, ўзингга шукур...»

Аччик ичакдай чувалашган махзун ўйларини уяли телефоннинг заиф садоси бўлди.

– Ойгул, уйдамысан?

– Уйда бўлмай, қайда бўлардим?

– Билмасам, домофоннинг тугмасини қайта-қайта боссам ҳам жавоб бермаяпсан.

– Эшитмабман. Ҳозир эшикни очаман.

– Қалайсан?! – энтикканча деди новча бўйли, нозик аёл эшикдан кира солиб.

– Шукур, Кулаш, шукур. Тонг-сахарлаб намунача ўпкангни қўлтиқлаб юрибсан?

– Тонг дейсанми, пешин бўлди-ю.

– Шундайми?

– Соатингга қара, тушки бир-ку.

– Вой Худойим, ўлмаган кулга пешин вақти ҳам бўп қолдими?

– Самолётдан тушибок уйга бормасдан, тўғри бу ёкка шошилдим.

– Тинчликми? Шунча шошилиб... зарурмиди?

– Шошилмаганда-чи? Суюнчбека чет элда. Мақпал шифохонада. Ёнингда ҳеч ким йўқ. Само-

лётнинг ғилдираги ерга тегиши билан кўнғирок килсам, жавоб бермасанг. Сенга бир нима бўлдим, деб капалагим учди-кетди. Таксига ўтирдим-у, ҳайдовчига «Дўстлик кўчасига ҳайда, Қобонбой ботир муюлишида тўхтайсан!» – дедим.

– Сотканинг овозини ўчириб қўйгандим. Шаҳар телефони ишламаяпти.

– Нега?

– Бетобланиб, пулини вақтида тўламагандим. Узиб ташлашган бўлса керак.

– Нонушта килдингми?

– Йўқ.

– Нега?

– Иштаҳам йўқ.

– Ундай бўлмайди. Ювиниб, кийин. Унгача мен чой тайёрлаб, дастурхон тузайин.

– Овора бўлма. Мен ўзим. Сен уйингга бор. Бойбўта келмади, деб хавотирланиб ўтиргандир?

– Бойбўта ишда. Тушликни ишхонасида қилди. Шошиладиган юмуш йўқ. Сен тузалмагунча қувсанг ҳам кетмайман!

– Аҳволим тузук.

– Тузуклигини кўриб турибман. Рангинг заъфарон. Тез ёрдам чакиртирмайсанми, шифохонага ётмайсанми? Энди сени нима килсам экан?

– Менга ҳеч нима керак эмас. Ҳозир ўладиган турким йўқ. Ўлсам шу уйда ўларман.

– Сўзни қўй. Ке, дастурхонга ўтир. Нонушта қил. Ўзингни қўлга ол. Бундай давом этаверса, аҳволинг оғирлашаверади. Сени қайғу еб тамом

қилади. Бунча қайғураверма! Чимкентдан хат йўллаган шогирдинг Алия нима деганди?

*Умид, ишонч, тилак бор,
Қувончдан қувват олдирар.
Йиғи деган азоб бор,
Қовурар, ўтда ёндирар!—*

демаганмиди? Кўзинг ёшини тий! Қайғуга берилма! — деди Кулаш Ойгулга жони ачиб.

Кулашнинг гапи Ойгулнинг ёдига Эрасилнинг сатрларини солди:

*Ойгулим сўниб борар,
Вужудин қиймалар ғам,
Мен шўрлини шўрлатмай,
Асрайқол уни, Эгам!*

Кулашнинг кистови билан иссиқ овқат егач, Ойгулнинг танасига озроқ қувват кириб, юзига кон югургандай бўлди. Энди Кулаш ғуссага ботган дугонасини чалғитиш учун турли хил хангома-ю, Интернетдан ўқиган янги бир-икки латифани айтди. Булар Ойгулнинг кўнглига сиғмагач, телевизорни қўйиб, каналларнинг бирида берилаётган кўп серияли чет эл фильмини биргаликда томоша қилган бўлиб, сўнг: «Давомини ўзинг кўр, анави етим кизнинг тақдири нима бўлганини менга айтиб берарсан, эртага яна келаман», — деди-да, уйига отланди.

Кўнгли ғуссали одамни ҳеч нарса кизиқтирмайди. Ҳаётга бўлган муҳаббати ўша қарғиш теккан қора кунда сўнган Ойгул кино у ёқда тур-

син, ундан афзалрок нарсани ҳам кўролмайдиган ҳолатда эди. Шу боис, Кулаш кетиши биланок телевизори ўчириб, ётоққа кириб ўриндикқа чўзилди. Ҳар кунги ухлаш вақти келса-да, кўзи илинмай, яна хаёлларга чўмди.

«Нега бундай ғуссага дучор бўлдим? – ўзини ўзи сўроққа тутди у. – Нега бошимга бунча мусибат тушди экан? Мен шўрпешана ёруғ кунларимнинг зулматга уланиб кетишини етти ухлаб тушимда ҳам кўрмагандим. Кечагина оламдаги омади кулганлардан бири эдим-ку! Нима сабабдан бошимга бунча азоб-укубат ёғилдийкан? Бадбахтлигим энг бахтли кунимда бошланувди... Бахт кучоғида елиб-югурган кундан бошланувди қора кунларим...»

IV

«Одамзод, табиат деб аталмиш буюк онанинг фарзанди. Табиатнинг ёзи билан қиши, куни билан туни бўлгани каби, одам умрининг ҳам қувонч ила қайғуси навбати билан келар экан-да, – деб ўйлади Ойгул. – «Инсон ҳаётга йиғлаб келиб, йиғлаб кетади», – дерди раҳматли Макпал энам. Ёруғ дунёга барча норасидалар каби йиғлаб келсам-да, кечаги кунгача ҳаёт мени бунчалар ўкситмаганди. Илм-лилар оиласида туғилиб, ота-онамдан ибрат олиб улғайдим. Фақат бир жойда – Ал-Форобий номидаги миллий университетда ишладим. Мактабни олтин медаль билан битирдим. Мен таълим олаётган физика факультетида икки нафар, университет бўйича эса, атиги беш нафаргина талаба стипен-

диант эди. Ўшаларнинг бири – мен эдим. Университетни қизил диплом билан битиргач, Москвада уч йиллик аспирантурада ўқидим, Киевда фан номзодлигини олиш учун диссертация ёкладим. Мен учун масъулиятли ва омадли йиллар кўз очиб-юмгунча бўлмай зувиллаб ўтди-кетди. Шундан кейин ўзим ўқиган университетга қайтиб келдим. Меҳнат фаолиятимни шу ерда дарс беришдан бошлаб, факультет декани, кафедра мудирлигига кўтарилдим. Ўша йилларда мени аввалига ректорлик, кейин вазир лавозимларига таклиф қилишганди. Лекин оилам, турмуш ўртоғимнинг шароитини ўйлаганим туфайли бу таклифлардан бош тортдим. Оила деб, рўзгор ташвишлари билан бўлиб, докторлик диссертациямни анча кеч ёкладим. Профессор, академик унвонларига ҳам ўзим каторгилардан кейин эришдим. Унда ҳам, бу унвонларни ўз интилишим билан эмас, «адолат» аталмиш йўлда собит бўлган ҳалол шахсларнинг тавсия, қўлловларидан кейин беришган. Университетда ҳам обрўйим баланд. Талабалару домлалардан тортиб, ректоргача ҳурмат қилишади. Мана бир мисол: нафақа ёшига етиб, ўз хоҳишим билан кафедра мудирлигини топширганимда, бир овоздан мени фахрий мудир қилиб сайлашди. Ўрнимга шогирдим Гулнурнинг номзодини таклиф қилганимда ҳам бошчиси бошлаб, қўшчиси қўллаб, барча маъқуллаб юборди.

Худога шукур, умр йўлдошим Эрасил яхши, иннок уядан парвоз қилган ҳалол инсон бўлиб

чикди. У билан Ўрта денгиз бўйлаб саёҳат чоғида танишгандик. Навбатдаги мамлакатга етгач, кемадан тушиб, автобусда шаҳарни томоша қилганмиз. Ана шундай томошалар чоғида Эрасил орқадаги ўриндикка ўтириб, менга севги мактубларини ёзарди. Бир гал у автобусдаги сайр чоғида қоғоз топилмай, мактубни юз долларликка битибди. Ўша пайтда юз долларга чет элнинг учта яхши костюмини олса бўларди.

Тўнғичимиз Суюнчбека туғилганида, унинг қувончини кўрсангиз эди! Ёзувчи эмасми, масрурлиги ҳам ўзига хос. Ҳадеб: «Зўрсан, Ойгулим, зўрсан!» деб кулади. Диссертация ёклайман, олима бўламан деб илм йўлида юриб, турмушга кеч чиққанман. Суюнчбека ўнга тўлганидагина иккинчи фарзандим – Дониёрим туғилди. Данчигим бўйимдалигида соғлиғим ночорлашди. Буйрак оғриғига учраганимда шифокорлар: «Сиз учун туғиш ўта хавфли» дейишди. Эрасил: «Менга сен кераксан. Таваккал қилиб юрма, ўзингни асра!» – деди. Лекин мен узил-кесил: «Боламдан воз кечмайман. Ўлсам-ўламан, аммо туғаман!» – деган қатъий қарорга келдим. Неча йиллардан бери Эрасил иккаламиз ўғиллик бўлишни орзу қилгандик. УЗИда курсоғимдаги гумона ўғиллиги маълум бўлгач, қувончим ичимга сиғмасдан, ҳаётимга хавф солаётган хатар ҳақида ўйлаб ҳам ўтирмадим. Боламнинг дунёга келиши жуда оғир кечди. Ҳомила уч ойлигидан бошлаб пойтахтдаги туғуруқхоналарнинг биридан-иккинчига кўчиб

юрганман. Ниҳоят, ҳомила етти ойлик бўлганида шифокорлар уни «кесарча усул» билан ёриб олишди. Шундан кейин шифохонада қирқ кун ётиб, чакалоқнинг қирки чиккан куни уйга келиб, уч кун бўлгач, соғлиғим ёмонлигидан яна шифохонага қайтишга мажбур бўлгандим.

Дониёримнинг ўн ёшгача касалдан боши чиқмади. Уни Қирғизистоннинг «Чўнгтуз» деган туз кони-ю, Олмониянинг Тюбинген шаҳридаги университет клиникасигача олиб бориб даволатдим. Ўша клиника машҳур «Мерседес» енгил автомашинаси ишлаб чиқариладиган Штутгарт шаҳрига яқин экан. Данчигим машинага ишқибоз бўлгани боис, «Мерседес» чиқадиган заводга олиб бордим. Заводда бўлганимизда боламнинг қувончини кўрсангиз эди!

Қайда бўлсак-да, қанча даволансак-да, Данчигим бутунлай соғайиб кетолмади. «Астма» деган бедаво дард умр бўйи уни тарк этмади. У курсоғимдалигида дори кўп истеъмол қилганимданми, уч ёшгача баданидан бир хил қўтир тошма кетмай юрди. Қўтир баданни зувиллатиб кичитса керак, боланинг қўли бўш бўлса, терисидан қон чиккунча қашинаверарди. Шу боис, болам аравадада ўтирганида ҳам қўлларида ушлаб турардим. Отаси уни тебратиб:

*Дониёр деган боласан,
Ақли етук доносан,
Айтган гапни оласан,
Президент ҳам бўласан,—*

деб алла айтарди.

Эрасил икковимизнинг қайноқ севгимиз ме-
васи, Худодан тилаб олган Дониёримиз бошқача
бола бўлиб ўсди. Ўн ёшга ҳам тўлмаган ўйин бо-
ласининг ўйчан, мунгли кўзлари, жонини кийна-
ган дардга тўзимлилиги, атрофдаги янгилигу,
турмушдаги ўзгаришларни сергаклик билан ҳис
қилишидан барчамиз ҳайратланардик.

Эрасил эрталаб ишга кетаётганида уч ёшли
Дониёрнинг: «Папа дас, дас, айт, йўлинг бўлсин,
тезроқ қайт!», – деб кузатарди. Худо юктирган ис-
теъдоди, меҳнаткашлигию камсуқумлиги билан тез
орада халққа танилиб, эл-юрт ҳурматига сазовор
бўлган Эрасилнинг фақат Олма-ота билан Остона-
дагина эмас, Бишкеку Москва, Парижда ҳам ижо-
дий кечалари ўтказилди. У қачон, қаерга бормасин,
ҳатто ҳукумат уйидаги давлат раҳбарлари билан
бўладиган учрашувларга борганида ҳам Дониёрни
уйда қолдирмасдан, ўзи билан олиб юрарди...»

Телефон кўнғироғи Ойгулни хаёл оғушидан
кайтарди.

– Тате¹, соғмисиз?

– Туморбекмисан?

– Ҳа.

– Қаердан гапиряпсан?

– Уйдан, Остонадан.

– Овозинг тиниқ эшитилганидан Олма-отага
келибсанми дебман...

– Аҳволингиз яхшими, тате?

– Шукур. Яхши.

¹ Тате – хола, опа

– Сизни бетоб, дейишгач, уйда безовта бўлиб ўтирибмиз.

– Кўникиб кетган эски дард-ку, бу... Ваҳима қиладиган эмас. Хавотирланманглар.

– Жумагул икковимиз Олма-отага бормокчимиз.

– Нега?

– Ёнингизда бўлиб, сизга қарасак дегандик...

– Ҳожати йўқ. Бекорга овора бўлманглар. Қўлоғим бутун. Ҳозирча ўзимни ўзим эплаб турибман.

– Яхши унда. Керак бўлсак айтарсиз, тезда етиб борамиз.

– Раҳмат.

Ўшакни жойига қўйгач, Ойгулнинг хаёли яна ўша, ўтган кунларга оғди...

V

...Бу воқеа Дониёр беш ёшлигида бўлганди. Ўша куни уйда тўнғичимиз Суюнчбеканинг туғилган кунини нишонлаётган эдик. У пайтларда барча оилавий тантана, байрамлар ҳозиргидай ресторан, тўйхоналарда эмас, хонадонларда нишонланарди. Зиёфатнинг танаффус пайти хонадонимизнинг «зал» деб аталувчи кенг хонасида ёшлар минг мукомга буралиб, рақсга тушишмоқда. Ҳаммаси ёш, ҳаммаси кўркам. Ёшлик деганлари ўзи гўзаллик-да! Ана шу гўзалларнинг энг гўзали – Жамиладан кўз узмай ўтирган Дониёр бир пайт дадилланиб, ўрнидан турди-да, қизнинг қаршисига келиб:

– Сизни раксга таклиф қилсам бўладими? – деди катталарга таклидан енгил таъзим билан.

– Сен таклиф қиласан-у, мен йўқ дейманми? – деди Жамила кулумсираб ўрнидан турар экан, оккушникидай узун, чиройли бўйнини эгиб.

Бўйдор, толмабел, каламкош, учи эгик узун киприклари, киёқ баргидаги тонгги шабнамдай тип-тиник икки наргис кўзлари-ю, икки ўрим тим қора сочлари болдирини ўпган, оқиш чехрасига кизил кўйлаги ярашган Жамила ҳар қандай йигитнинг юрагига лаҳча чўғ солгудай сулув эди. Дониёр ўзидан ўн беш ёш катта, бўйи икки баравар баланд Жамила билан ўзгача завқ, ўзгача туйғу ила ракс тушар, чир айланишда кизнинг узун этагига ўралиб қолса-да, ҳаракатлари жозибали, мусикага мос келарди.

Ўша кундан бошлаб Жамила Дониёрнинг кундузлари хаёлидан, кечалари тушларидан кетмай кўйди.

Дониёр учун ана шундай ҳаяжонли кунларнинг бирида, Жамила ўқишни давом эттириш учун Хитойга жўнаб кетди.

Эрасил билан Ойгул кундузлари ишда, уйда эса икки нафар талаба киз, бири Эрасилнинг туғишган жияни Нозгул, иккинчиси, Дониёрнинг энагаси Ёнар қолишади. Бир куни кечкурун ишдан қайтган Эрасил ўғлини қайғули ҳолатда кўриб, бошини силаб:

– Сенга нима бўлди, қовоғинг бунча солиқ бўлмаса? Ким сени хафа қилди? – деб сўради.

– Анави Нозгул билан Ёнар, – деди Дониёр кўзларида ёш қалқиб.

– Нима дейди улар?

– Жамиланг чет элга ўқишга кетмаган, хитойлик қисик кўз йигитга эрга тегиб кетган, энди у қайтиб келмайди, дейишди.

– Ҳозир таътил пайти, қизлар бекорчиликдан зерикиб, сен билан ҳазиллашишган. Ўксима. Жамила Хитойга ўқигани кетди. Таътилга чиқиши биланок келади. У сени яхши кўради, – деб Эрасил ўғлини юпатди.

– Менам шундай деб ўйлайман. Жамила мени яхши кўрмаса, Хитойга кетишдан олдин мени кўргани шифохонага келмасди, – деди чехрасига қон югурган Дониёр кўзлари чакнаб.

Ўша суҳбатдан бир ҳафта ўтгач, Дониёр кўчадан уйга ҳайқириб кириб келди:

– Ура, ура! – дерди у қувончи ичига сиғмасдан, сўнг цирк артистларидай қўлларини полга тираб, оёқларини тепага кўтариб, бир неча бор чархпалак бўлиб айланиб, умбалок ошди. Кейин ўрнидан тура солиб, келиб отасини қучоқлаб олди.

– Бугун жуда хурсандсан, нима бўлди, қулуни? – деди Эрасил ўғлининг бетидан суйиб.

– Жамила келди, Жамила! – деди Дониёр қувончи ичига сиғмасдан.

– Ана, демак, сени унутмабди-да?

– Унутмабди!.. «Мени унутмадингми?» – деб сўрасам, «Йўк, унутмадим», – деди.

Ўша куни нима бўлганини Суюнчбека ота-она-сига батафсил гапириб берди.

– Нозгул билан Ёнар уйда бўлмагач, университетга Данчикни олиб кетувдим. Иккаламиз ёнма-ён ўтириб, лекция тинглаб, танаффусга чиксак, эшик олдида Жамила кутиб турган экан. Учовлашиб кафега бордик. Жамила иккаламиз овқатланяпмиз, Данчик ҳеч нима емасдан, Жамиладан кўз узмай ўтирувди. Бир пайт, ўтирган ўриндикнинг устига чикди-да, бошини силкиб, сочини орқага қайирди, кейин ўнг қўлини олдинга чўзиб:

–Жамила, бу қўшиқни сенга бағишлайман!—деб қўшиқ бошлаб юборди:

*Я жил по старинной привычке
И свой ритуал не менял,
Но стал для меня целый мир безразличным,
Когда я тебя потерял.*

*Я жил не святой, не провидец,
Кутил и тебе изменял,
Всех женщин я до смерти возненавидел,
Когда я тебя потерял.*

*Позови меня в ночи, приду,
А прогонишь прочь с ума сойду,
Всех из памяти сотру друзей,
Лишь бы ты всегда была моей.*

*Шло время в игре бесполезной,
И кончился дьявольский бал.
И понял тогда, что стою я над бездной,
Когда я тебя потерял.*

Одам тўла кафедаги ғала-ғовур бирданига сув куйгандай босилиб, ҳамма Данчикка ҳайрат билан тикилиб қолганди. Қўшиқ тугаши билан хўрандалар қарсак чалиб, Данчикни олқишлай кетишди.

– Полапондай бўлиб, билган балосини қаранглар бу боланинг!

– Овози бирам ёқимли эканки!

– Келажакда машҳур қўшиқчи бўлади бу бола!

– Айланайин сендан, болажон, бахтли бўл!

– Оддий эмас, асил бола экан! – деган овозлар эшитиларди. Жамила ўрнидан туриб:

– Раҳмат! – деб Дониёрнинг юзидан ўпди.

Ўша куни Эрасил Ойгулга:

– Бугун яхшилаб ҳозирлик кўринглар, эртага Жамилани меҳмонга таклиф қиламиз. Суюнчбекага айт, Қуттибекни ҳам чақирсин, – деди.

– Катта ёшдагиларга хизмат қилишим етмагандай, энди ёшларни меҳмонга чақириб, хизмат қиламанми? – деб эътироз билдирди Ойгул.

– Бошқаларга хизмат қилмасанг ҳам, Жамилани азиз меҳмондай кутиб олиб, тик туриб хизмат қилишимиз керак.

– Нега энди? – ажабланди Ойгул.

– Биз учун дунёда азиз инсон ким? – деб Ойгулнинг саволига савол билан жавоб берди Эрасил.

– Мен учун дунёда ҳеч ким Данчигимчалик азиз эмас!

– Худодан тилаб-тилаб эришган Данчик иккаламизнинг бахтимизми?

– Албатта!

– Шундай экан, ўғлимизнинг қувончи учун Жамилани меҳмонга чакир.

– Бу гапинг тўғри, чакирсак чакирайлик.

«Жамила эртага кечқурун уйимизга меҳмонга келади», – деган хабарни эшитган Дониёрнинг қувончи ичига сиғмай кетди. У хонасини ўзи саришта қилиб, столдаги расм чизилган қоғозларни тартибга солди. Айниқса, «автомобиль хўжалиги»ни алоҳида кунт билан саришталаб, ҳар бир машинанинг макетини ялтирагунча артиб, аскарлардай қатор териб қўйди.

Ўша куни Дониёр учун вақт секин, имиллаб ўтди. Ниҳоят, соат кечки олти – Жамила келадиган вақт бўлди. Дониёр девордаги соатдан кўз узмайдди. Меҳмон келадиган вақтдан ўн дақиқа ўтди, Жамила йўқ. Соат мили олтию ўн бешни кўрсатди – Жамила йўқ. Яна беш минут ўтди. Жамиладан ҳамон дарак йўқ эди. Шу ораликда даҳлиздаги кўкиш телефон уч марта жиринглади. Дониёр кўзи кўкаргудай бўлиб, бир телефонга, бир эшикка жавдираб қарайди. Орадан яна беш дақиқа ўтгач, эшик кўнғироғи чалинди. Ниҳоят, остонада Жамила кўринди. Унинг ҳурматига тузалган дастурхон атрофидан бир гуруҳ одамлар: Эрасил, Ойгул, Қуттибек, Суюнчбека, Нозгул, Ёнар жой олишди. Дастурхон тўридаги ўриндиқларга Эрасил Дониёр билан Жамилани ёнма-ён ўтқазди.

– Кечикканим учун узр сўрайман, – деди Жамила. – Данчикнинг модели автомобилларни

яхши кўришини биламан. Унинг коллекциясида бўлмаган мана бу моделни топгунимча дўконма-дўкон юравериб, ушланиб қолдим.

Шундай деб Жамила бежирим автомашина моделини Дониёрга тақдим этди:

– Янглишмасам, бу модель сенда йўқ эди?

– Ҳа, менда йўқ, бу «Мерседес-500»нинг худди ўзидай ишланган нусхаси! Раҳмат, Жамила!

Дониёр шундай деди-да, «Мерседес-500»ни дераза раҳига қўйди. Одатда, у автокўликнинг янги моделини кўрганида ҳамма нарсани унутиб, фақат ўша билан банд бўларди. Шу куни унинг бутун фикру зикри, эътибори автокўлик моделига эмас, фақат Жамилага қаратилди. Бу дастурхон атрофидагиларнинг, Қуттибекдан ўзга барчани лол қолдирди: бўлғуси куёвимиз Қуттибек қизимиз Суюнчбека билан яқиндагина танишган, ҳали Дониёрни яхши билмасди-да.

Ўша кунги даврада Дониёр ўзини беш ёшли бола эмас, худди йигирма-йигирма беш ёшли йигитдай тутиб, Жамиланинг тарелкасига егулик солар, боқалига шарбат тўлдириб, хушёр ўтирарди.

Меҳмонлар чигал ёзиш учун туришганида, Дониёр Жамилани ўз хонасига бошлаб бориб, автомобиль моделларини, ўзи чизган расмларини кўрсатди. Шундан сўнг боғчасида содир бўлган кизик воқеаларни гапириб, иккалови қулишди, кейин худди бир нарса ёдига тушгандай жиддий тортиб, Жамиланинг кўзларига тикилганча:

– Сен етти хазинанинг нималигини биласанми? – деб сўради.

– Йўк, билмас эканман.

– Сен қозоқ қизисан, буни билишинг керак, – деди Дониёр.

– Сен билсанг, айтакол.

– Айтаман, ёдлаб ол. Хўпми?

– Хўп.

– Етти хазинага кирадиганлар:

Эр йигит.

Сулув аёл.

Учкур от.

Асл милтик.

Югурик този.

Қирон бургут.

Ўткир ханжар. – Англадингми?

– Англадим.

– Англасанг, ёдингда тут, унутма.

– Яхши, унутмасликка ҳаракат киламан, – деди Жамила Дониёрнинг сочидан силаб.

– Етти авлодни биласанми? – деди яна Дониёр Жамилага синовчан тикилиб.

– Уни ҳам билмас эканман.

– Етти авлод бундай:

Ота.

Бола.

Невара.

Чевара.

Эвара.

Дувара.

Бегона.

«Етти отасини билган – етти юртнинг ғамини ер, ўзинигина билган манман бўлиб, жағини ер», дейди отам.

Дониёр билан Жамиланинг кизгин суҳбатини Нозгулнинг дастурхонга таклиф килган овози бузди.

Шу кундан бошлаб Жамила Дониёрнинг тушига тез-тез кирадиган бўлди.

VI

Сабий борки, фариштадай ёкимтой бўлади. Ойгул билан Эрасилнинг кенжаси Дониёр ёкимтойлигидан ташқари ўта ақлли, зийрак бўлиб ўсди. Ҳали тили тўлиқ чикмаган икки ёшлигида ўзига керакли нарсаларни имо-ишоралар билан кўрсатарди. Айрим сўзларни бузиб айтса-да, фикрини тушунтиришга интиларди. Гўшт (эт)ни – «ек», келаётирманни – «кезалатирман», бораётирманни – «базалатирман» дерди. Ўзининг исмига тили келмасдан «Дан-дан» дерди. Бола тўрт ёшлигидаёқ ҳарфларни кўшиб, сўз тузишни, янглишмай минггача санашни ўрганди. Ўшанда у:

*Мен тўрғайман, тўрғайман,
Совуқдан ҳам қўрқмайман.
Қурт, қумурсқа, чивиндан
Бог-богчани қўрғайман, –*

деб қўшиқ айтарди.

Беш ёшидан бошлаб расм сола бошлади. Олти ёшидан бошлаб шеър ёзди. Ўн ёшида ақли тўлиб, фаросатда, мулоҳазалиликда тенгдошларидан анча

илгарилаб кетди. Тўртинчи синфдан бошлаб «Автомобилларга кизиқиши зўрлигидан, юзлаган автомобилларнинг айна ўзидай қилиб ишланган моделларидан иборат бой коллекция тўплади. Дониёр уларнинг моторлари билан алоҳида қисмларигача бўлакларга ажратиб, қайтадан жой-жойига ўрната олар, кўчадан ўтаётган ҳар қандай автомобиль фараларининг жойлашишига қараб, уларнинг қайси маркага тегишлилигини, қайси мамлакатда, қачон ишлаб чиқарилгани-ю, қанча тезликда юра олишини айтар, уларнинг техник хусусиятларидан ҳам хабардорлиги катталарни ҳайратга соларди.

– Чет элнинг мақталган «Жип»лари ҳам мукамал эмас, камчиликлари бор, улар такомилига етказилиши керак, – деди Дониёр бир гал отасига жиддий қараб.

– У қандай камчилик экан? – ажабланди Эрасил.

– Ўтган йили овулга борганда «Жип»имиз ўнқир-чўнқир йўлда дўкиллаб, юролмади-ку.

– Бунинг учун йўлни тузатиш керак, айб машинадами?

– Тўғри, йўлни тузатиш керак, лекин автомобиллар такомилига етказилса, бу – йўл тузатишдан кўра анча арзонга тушади. Бунинг учун автомобиллар йўлсиз ерда, энг ками эллик-юз метр баландликка кўтариладиган бўлиши керак.

– Донишим-ов, бу мумкин эмас-ку.

– Жуда мумкин-да. Мен бу борада тажриба ўтказиб кўрдим. Юринг, кўрасиз, – деб Дониёр отасини ваннахонага бошлади.

– Ўтга келган хотиннинг ўттиз оғиз гапи бор, деганлари шу-да. Ўзим ҳам Ойгулникида бўлса керак деб ўйловдим.

– Кечки овқатни менсиз емайди, деб ҳалиям шошилганим бу.

– Таксида келгандирсан?

– Йўк, Дониёр машинасида ташлаб кўйди.

– Умрнинг ўтишини кара, – деб хўрсинди Бойбўта, – куни кечагина ўзимиз туғурукхонадан олиб чиққан Дониёр ҳам катта йигит бўпти. Қариётганингни ортга қараб биласан, деганлари шу-да.

– Атиги олтмишга энди етганда қарилик ҳақида гапирмайлик.

– Олтмиш ҳам оз ёш эмас. «Олтмишга етдинг, пешиндан ўтдинг» демасмиди халқ.

– Бу гапинг ҳам тўғри.

– Сенга айтсам, Дониёр билан йўл-йўлакай суҳбатлашиб, унинг ўзгача йигит бўлиб улғайганидан ниҳоятда фахрландим.

– Ўзгачагина эмас, гений у, гений!

– Дониёр оккўнгил, акллилигидан ташқари ҳаётга нисбатан ўз дунёқараши, фикрига эғалиги билан келажаги баркамол бўлишига имоним комил, – деб Кулаш тўлқинланиб сўзлади.

– Бу фикрингга қўшиламан, – деди Бойбўта. – Дониёрнинг келажакда халқнинг корига ярайдиган буюк шахс бўлиб етишишига мустаҳкам асос бор.

– У қандай асос экан? – сўради Кулаш.

– У – Тангридан ато этилган ғайрат, кўп киррали истеъдод, меҳнатсеварлик, дунёқарашнинг кенглигию теранлиги, олган таълими билан билими. Таги-тахтининг аслиги. Тулпорнинг туёғи, кироннинг каноти у. Табаррук оилада, табаррук инсонлардан улгу олиб ўси. Отаси ҳам дунёга танилган машҳур арбоблар билан дўст-қадрдон. Она томондан яқинлари ҳам бировнинг кўнглини қолдирмаган ҳалол инсонлар. Ҳар бир инсон ўз муҳитининг махсули. Отанинг қони, онанинг сути билан сингган фазилат ила асл муҳитда улғайган инсон юксак мавқега кўтарилишига шубҳа қилмаса бўлади. Дониёр эндигина йигирма бир ёшда, Оллоҳнинг нури, пайғамбарнинг шафоати билан унинг келажаги порлоқ эканлигига умид қилсак арзийди, – деган ишонч билан Бойбўта фикрини яқунлади..

Кечки овқат устида Дониёр ҳақида Бойбўтанинг гапларини Кулаш ўша окшомдаёқ телефонда Ойгулга етказди.

«Ҳаммасига вақт ҳакам. Ким бўлсаям боши омон бўлсин. Ёмон кўздан қулунимни Ўзинг асрагайсан!» – деб Ойгул ўғлига Яратгандан омад тилаб уйқуга кетди.

Ўша кечаси у Дониёрни тушида кўрди. Жонидан ортик кўрадиган фарзанди аржуманди оқ арғумоқда қандайдир оломон пойгада иштирок этаётган эмиш. Аввал бошдан пойганинг олдида бораётган Дониёр марра чизиғидан биринчи бўлиб ўтганмиш. Одамлар: «Яша Дониёр, яша!» – деб олқишлашармиш.

Шу пайт юлдуздай учиб келаётган от кокилиб, Дониёр аргумок устидан учиб кетганмиш...

VIII

Окшом пайти ижодхонасида ёзиш билан банд бўлган Эрасилнинг хаёлини хонага кўл ушлашиб кирган она-бола – Ойгул билан Дониёр бўлди.

– Дониёримиз жуда зарур гапим бор деяпти, шунга ақлашсак, деб кирдик, – деди Ойгул кулумсираб.

– Хўш, нима гап экан? – деди Эрасил.

Дониёр кўзларини ерга тикканича, елкасини қашиди.

– Қашинмасдан гапир, – деди Ойгул ўғлига далда бериб.

– Уйланмоқчи эдим... Қарши бўлмасанглар, – деди Дониёр оёғига ем тушган аргумокдай ланжланиб.

– Кимга? – деди Эрасил.

– Кимгалигини ичдан сезиб тургандирсизлар, – деди у онасининг ўзига мулойим тикилиб туришидан дадилланиб.

– Анжеликагами? – сўради Ойгул.

– Ҳа.

– У онасидан эрта етим қолиб, бир марта бахтсиз бўлган экан, – деди Эрасил сўзи Дониёрга тегишли бўлса-да, «Сен нима дейсан?» дегандай Ойгулга кўз қирини ташлаб. – Ўйламай кадам ташлаб, уни иккинчи бор бахтсиз қилсанг, буни

Худо кечирмайди. Ҳалиям бўлса, яхшилаб ўйлаб, ҳиссиётингни яна бир синаб кўрсанг бўлармиди?

– Уч йил оз муддат эмас, – деди Дониёр. – Кейинги уч йил мобайнида иккаламиз доим биргамиз: ўқишда ҳам, чет элдаги амалиётда ҳам бирга бўлдик. Бир йилдан бери бир жойда ишляпмиз. Ўзинглар уни икки йилдан бери яхши биласизлар.

– Ундай бўлса, гап йўқ. Онанг рози бўлса, мен рози.

– Энг муҳими, икки ёш бахтли бўлиши, – деди юраги ҳаяжондан довулли кундаги денгиздай жунбишга келган Ойгул. – Мен розиман. Бахтли бўл, бўтам!

– Раҳмат! – деди Дониёр оқиш чехраси ҳаяжондан кизариб.

Ўша суҳбатнинг эртасигаёқ Эрасил билан Ойгул туғишганларини уйга, маслаҳатга чорлашди.

* * *

– Аввало, бўлажак куда, кудағайнинг розилигини олиш керак, – деди Ҳамид.

– Тўғри, кудаликка бориш керак, – деди Эрғали.

– Улар бизни қай кун, қайси вақтда қабул қилишларини билишимиз керак, – деб гап қўшди Ойгул.

– Буни қандай биламиз? – деди Кулаш.

– Анжелика отаси билан гаплашсин. Уларга қайси кун қулай бўлса, ўша куни борамиз, – деди Қуттибек.

Ушбу кенгашдан бир ой ўтгач, кўзини операция қилдириш учун Тумарбек Олма-отага келди.

– Хуш келибсан, – деди уни аэропортда кутиб олган Ҳамид.

– Раҳмат!

– Остонада об-ҳаво қалай?

– Об-ҳаво худди Олма-отадагидай, – деди Тумарбек. – Қудалик қалай ўтди?

– Қудаликка оғам билан Ойгул бошчилигида қудамиз Малик, қудағай Равшаной, Қуттибек билан Суюнчбека, Абен билан Айман, Кулаш билан Бойбўта, Салима билан Сайилхон, Улжонлар билан ўттиз чокли бўлиб бордик, – деди Ҳамид машинага ўтирар экан. Сўнг ҳангомасини давом эттирди. – Олмаотанинг қоқ марказидаги «Бахт қуши» ресторанида қуда томоннинг ўттиз чокли якинлари бизни сурнайлатиб, ўланлатиб кутиб олишди.

Эрасил оғам бошлаган гуруҳ мезбонларга гулдасталарни тақдим этишгач, ичкарига кириб дастурхон атрофидан жой олди. Биринчи сўзни Андрейнинг ҳамкасби Ўразбек олди:

– Манов сулув хоним Андрейнинг рафикаси Елена, – деб таништирди келишган, нозик қомат, оқ-сарикдан келган аёлни. – Бўлажак қудангиз Андрей кирк уч ёшда, қудағайингиз Елена – йигирма иккида. Эшитгандирсизлар, Андрейнинг биринчи аёли Элина бундан биров йиллар аввал вафот этган. Ўшандан кейин орадан икки йил ўтиб, Еленага уйланган. Андрейнинг ўнг томонида ўтирган Тамара Григорьевна – Элинанинг онаси, Анжели-

кани шулар тарбиялаган. Уларнинг ёнида ўтирган Оксана Сергеевна – Элинанинг синглиси. Тўрда ўтирганлар – Раиса Анатольевна билан Галина Семёновна. Уларнинг ёнида...

Ўразбек келин томонни таништириб бўлгач, Эрасил оғам ҳам куёв томондан келганларни таништириб чиқди.

Кудачилик маросими бошдан-охиригача козоқча таомилда ўтди. Дастурхонда ноз-неъмат бадас-тир, куш сутидан бошқа ҳамма нарса бор: қўйнинг боши дейсанми, аёло сифатли коньяк, виски, арак, маркаси оқ, қизил шароблардан тортиб кимиз билан кимронгача қўйилган экан.

– Қани, энди қуйруқ-жигарни келтиринглар, – деди Ўразбек хизматдагиларга ияк қоқиб.

Официант йигит катта товоқда қуйруқ-жигар келтирди. Эрасил оғам бошчилигидаги куёв томон қудалар, яъни бизлар ҳам бўш келмаган эдик, қуйруқ-жигардан навбати билан еб, биримиздан кейин биримиз лаганга янги, бели синмаган беш мингталик тенгелардан ташладик.

Ёши ўттизлардаги ўрта бўй, оқ-сарикдан келган, озғин, қисик кўз Ўразбек гапга чечан, хуш-чакчак йигит экан. Зиёфат охирлаган кезде куда билан кудағай «кудажонларим» деб юриб, козоқ удумига кўра, Эрасилдан бошлаб барчамизга сарпо кийгизди, – дея ҳангомасини якунлади Ҳамид...

Дониёр қудаликка боришдан бир кун аввал футбол ўйнаб, оёғи жароҳатлангани боис,

кўлтиктаёкда бўлса-да, ҳаракатлари одатдагидай чакқон ва тетик эди. У бир чеккада ўтирганча, ёнидаги Анжеликага кулумсиб қарайди, ота-онасига кўз кирини ташлаб, жилмаяди. Қалбини тўлдирган қувонч туйғуси, ҳис-ҳаяжон чехрасида, боши атрофида кизғиш шуъла гардишидай бўлиб товланади.

Бу Дониёрнинг ҳаётидаги энг бахтли кун эди...

IX

– Мен Дониёрнинг уйланиш тўйига элимизнинг машҳур хонандалари – Алибек Донишев билан Нурғали Нусипжоновни, Роза Римбаева билан Мақпал Жунусовани таклиф қиламан, – деди Эрасил. – Улар тўйнинг кўрки-да. Ойгул, айт-чи, тўйни қаерда ўтказишимизни хоҳлардинг? Шаҳар марказидаги «Қабул уйи»дами ёки Отакентдаги «Боғчасарой»дами?

– Қиммат демасанг, – деди Ойгул, – иккаласи ҳам ажойиб!

– Қиммат бўлса нима бўпти? Дониёр учун маблағниям, бошқасиниям топаман. Ўғлимнинг никоҳ тўйига дўст-ёронлар, қариндошлар билан бирга атокли ёзувчи, олимлар ҳамда эл ҳурматлайдиган раҳбарлар, шунингдек, бошқа таниқли арбобларни таклиф қиламиз.

Қувончдан кўнгли жўшиб, тўлқинланиб гапирган отасининг сўзлари қанчалик ёқимли бўлса-да, тўй хусусида Дониёрнинг ўз ўйи бор экан. У отасига боадаблик билан тушунтирди:

– Дада, менимча, сиз айтган машхур санъаткорларни таклиф қилиш шарт эмас, – деди Дониёр.

– Нега? Уларни дўппингга сиғмайди деб ўйлайсанми?

– Уларнинг санъатига шак келтирмоқчи эмасман. Уларни менам яхши кўраман, кўшиқларини севиб тинглайман. Аммо...

– Нима аммо?

– Гапини бўлмай, нима демокчилигини охиригача эшитайлик-чи, – суҳбатга аралашди Ойгул.

– Шундай бўлса-да, – гапини давом эттирди Дониёр, – сиз номларини айтиб ўтган, барча севадиган санъат юлдузлари ёшлар учун янгилик эмас-да. Мен тўй янгича бўлишини, аввал саҳнага чиқмаган ёш истеъдодлар, бўлғуси юлдузларни таклиф қилсак дегандим. Мен ана шундай умидли гуруҳни топганман. Ҳаммаси ёшлар, истиқлолимизнинг тенгдошлари. Уларни дўстларим билан тинглаб кўрганман. Репертуарининг асосий қисми қозокча кўшиқлардан иборат, унутилаёзган халқ ўланларини ижро этишади. Дада, ойи, уларни сизлар ҳам тинглаб кўринглар, ишончим қомилки, бу гуруҳ сизларга ёқади. Қозокча тўйларимизда бир ёмон қамчилик бор, бизнинг тўйда ўшанинг такрорланишини истамасдим.

– У қандай қамчилик экан? – деди Эрасил.

– Тўй ёзда баланд бинонинг фалончи қаватида эмас, очиқ осмон остида ўтиши керак. Одамлар тоза ҳавода маза қилиб ўтириб, дам олиб кетиш-

лари учун кулай. Шунингдек, тўйга келганларнинг ҳаммасига сўз берилиши ҳам шарт эмас. Ҳозирги тўйларда келган меҳмоннинг ҳаммаси гапирмокчи бўлади. Бундай мажлисбозликдан одамлар зерикиб, толикиб кетишади. Бизнинг тўйни бир оксокол очиб, фотиҳа берса-да, меҳмонлардан тўрт-беш нафаригина табрик сўзи айтса бўлди-да...

– Ахир, ҳаётингдаги энг бахтли кунда яхши ниятлар билдирилмайдими?

– У ниятлар деворга тортилган матога, махсус столдаги альбомга, видео, аудио тасмаларга ёзиб қолдирилади.

– Бу фикринг менга маъкул, – деди бироздан сўнг Ойгул.

– Тўйни Олма-ота санаторийси қаршисидаги яшил қайинзор, қарғайзор ўрмон қучоғидаги очик ресторанда ўтказсак дегандим. Ресторан атрофи керагалар билан ўралган, тепасига улкан чанғарок ўрнатилган. Меҳмонлар ўзларини худди ўтовда ўтиргандай ҳис қилишади.

– Тўй куни ёмғир ёғиб қолса нима бўлади? – деди Эрасил.

– Қайнаб ётган августда қанақа ёмғир? – деди Ойгул.

– Олма-отанинг об-ҳавосига ишониб бўлмайди, – ғудранди Эрасил қовоғини уйиб. – Жиззаки хотиндай бир кунда қирк бор ўзгариб туради.

– Уёғи ҳам ҳисобга олинган, – деди Дониёр. – Об-ҳавони аниқловчи марказнинг маълумотига кўра, август ойининг иккинчи ярми ёғин-сочинсиз

бўларкан. Мабодо ёғиб қолса, унга ҳам чора кўриб қўйилади. Бир кун олдин брезент чодирлар келтириб қўямиз.

– Айланайин қулуним, ҳаммасини ипидан-игнасиғача пухта ўйлаб қўйибсан-ку! – деди Ойгул ўғлидан фахрланиб.

– Энди сизларга тўй сценарийсини қисқача баён қилсам, – деб Дониёр сўзини давом эттирди. – Тўй бошида ресторанга кираверишдаги қўш қанот эшикнинг икки томонида қадимги сак кийимида, қўлда қилич, найза, қалқон ушлаган, бошларига дубулға кийган икки нафар сарбоз туради. Бир томонда Қиз Жибек либосидаги қизғалдоқлардай қизлар, иккинчи томонда Тўлагандай хушбичим, хушчиroy йигитлар қаторлашиб туришади. Довулчи, чанқовузчилар меҳмонларни илиқ табассум, ёқимли қўй билан қарши олишади. Улар қиядиган либосларининг эскизини китоблардан ҳамда Интернетдан топдик. Шиғабой билан Алдарқўса, Хон билан Жиранша чечаннинг хотини Қорасоч иштирокидаги бир акти спектакль, шунингдек, оқинларнинг қисқа айтишуви ҳам меҳмонларга манзур бўлса керак. Масхарабозлар мўл-мўл қулги улашишлари маълум. Беточар оқин Серик Калиевга топширилса. Аммо ўртага товоқ қўйиб, унга одамлар туртиниб келиб, пул ташлашмаса дейман. Беточарнинг пули дадамнинг қалам ҳақидан бўлгани маъқул... Никоҳ кечасининг мухтасар сценарийсида ана шулар кўзда тутилган. Хўш, розимисизлар?

– Рози бўлмасак-чи? – деб Эрасил Дониёрга синовчан тикилди.

– Унда таклифларингиз...

– Бизда таклиф йўқ. Бу – отангнинг сени сўзлатиш учун шунчаки айтаётгани-да. Бунақа янги-ча, ажойиб лойихага ким ҳам қарши бўларди? Режанг дуруст. Тортинма, кулуним, – деб Ойгул ўғлининг пешанасидан ўпди.

– Сценарий менга ёқди, – деди Эрасил.

Ота-онасининг қўлловидан рухланган Дониёр ўша куниёқ тўй тадоригига киришиб кетди...

– Менинг Донишим ўзининг уйланиш тўйига ўта масъулият билан, шунингдек, фалсафий-тарбиявий нуқтаи назардан туриб ҳозирлик кўраётган экан-да, – деди Ойгул Эрасилга ғурур билан.

– Мен ўғлимиз тузган бу режанинг теранлигига, фавқулодда мазмундорлигига қойил қолдим, – деди Эрасил ҳам тўлкинланиб.

Х

Ерўчоқдаги катта қора дошқозонда қайнаётган гўштнинг ок кўпигидай олачипор осмонда учиб юрган Окбош бургут атроф-теваракни оловли кўзлари билан камраб ўтди. Ғарбга қараб оҳиста ботаётган қуёшнинг кечки нурлари балкиётган мисдай кўнғирлашиб борарди. Олатов бағридаги кўркем шаҳар – Олма-ота узатилаётган қизнинг сеп-сидирғасидай қизил-яшил рангларда жилваланади. Дарахтларнинг яшил барглари орасидан қиялаб ёғилган қуёш нурлари тўқ жигарранг

намхуш тупрокни эркалаб силайди. Бу йилги ёз серёмғир келганидан шаҳардаги тол-терақлар у ёкда турсин, тоғ ёнбағридаги арчалар билан тошлок ердаги карағай, ок кайин, қайрағочларгача ям-яшил бўлиб, яшнаб турибди. Қумлок ерларни ҳам ипакдай майин майсалар буркаган. Тоғнинг ола-була тошларини кўкиш пўпанак босган.

Қозоқнинг Буюк Дашти узра чарх уриб юрган Окбош бургут шимолдан ернинг жаннати – Ет-тисувга окшомга якин етиб келди. У юксакларда учиб юриб, осмон билан ер орасидаги табиат кўринишлари-ю, тириклик ғамида ғимирлаган жами жониворларнинг ҳар бир ҳаракатини кўздан қочирмай кузатарди.

Тўрғай даштида «Қизбел» номли тоғ бор. Кўндаланг ётган хипчабел қизга ўхшаш ана шу тоғнинг қок ўртасида дилбар келинчакнинг анорига ўхшаш, бир-бири билан жуфтлашиб турган эгизак чўкки қад кўтарган. Халқ Қизил дейдиган бу эгизак чўккида тухумдан чиқиб, юксакда қаноти чийратма бўлган Окбош – бошқа қиронларга ўхшамайдиган, ўзгача яратилган бургут. Қолган бургутлар унинг ёнида энди пати чиққан товукнинг жўжасига ўхшаб қолади. Ҳайбатини айтинг, ҳайбатини, нақ арслонмонанд дейсиз! Йўғон, семиз болдирларидан бўртиб чиққан кўкимтир томирлари худди пайдай таранг тортилган. Оёғи ҳам ўзга қиронларникидан анча узун. Унинг ана шу узун оёғи ўта қучли тўрт бармоқдан иборат. Тўрт бармоқнинг энг қучлиси, ичкиси – «ембос-

ди», ўртанчиси – «сиқим», сиртқиси – «чангал», орқадагиси – «пих» дейилади. Тўртала бармоқ ханжардай кескир, кўкёл кашкирнинг панжасидай қудратли бўлади. Парвоз қиладиган маъвоси – козокнинг нозланиб ётган бепоён, кўркам даласи, осмон билан ернинг ораси. Таштулак дейдиган тўрт ёшни ортда қолдириб, бу йил «музбалақ» аталадиган, яъни еттинчи ёшни қаршилаган Окбош бургут Кўктепани кўклаб ўтди-да, Толғар тоғининг юксак чўққисида кўноқлаб, теварак-атрофга кўз ташлади. Тоғ этагидаги овул чироқлари кўкиш туман орасида милтиллаб кўринади. Окбош бургут кўкка тикилди. Кулранг осмонда от такасидай ёйсимон ой ғарбга томон охиста сузиб бормоқда. Юлдузлар сўнаётган мойчироқдай бемажол милтирайди. Анов бир йили уни ўлдирмоқчи бўлиб жонталашган олачипор илоннинг вишиллашидай қутуриб эсаётган шамол баданга игнадай жазиллаб санчилади. Бир пайт кашкирнинг улиган овози эшитилди: «У-у-у...»

Қашкирнинг чўзиб, бор овозда улишига бойтеватнинг жон-жаҳди билан ҳуриши уланди. «У-у-у...» «аф-аф-аф...»

Бироздан сўнг кашкирнинг ҳам, итнинг ҳам уни ўчди. Тоғни қуршаган туман пардаси кўтарилиб, теварак-атроф аниқ кўрина бошлади. Қутуриб эсган шамол ҳам тинди. Борлиқ сукунат оғушида. Тоғ пойидаги овулга ҳам сукут чўккан. Ана шу сокинликда кўзи илинган Окбош бургут

кашкирнинг қаттиқ улишидан чўчиб уйғонди. «Уу-уу...» Окбош овоз чикқан томонга қаради. Узокдаги кимирлаган қумурскагача кўрадиган қироннинг оловли кўзлари тоғ пойидаги чорвадор овулнинг қаршисида чўнкайиб, бўйнини кўкка чўзиб увлаётган Кўкбўрини кўрди. Бўри бу гал аввалгидан ҳам қаттиқ ва узок увлади. «У-у-уу... Уу-уу...» Танаси йўлбарсдан ҳам йирик кашкирнинг овози кучли ва аччиқ эди. Ғарбга томон оҳиста сузиб бораётган ойга қараб узок увлаган кашкирнинг мунг тўла ноласи чўккилардан акс садо бериб, Окбош бургутнинг вужудини титратиб юборди...

Бургут Толғар тоғининг юксак чўккисидан кўкка ўқдай кўтарилиб, Кўкбўрининг тепасида чарх уриб айлана бошлади. Сут пиширим лаҳзада ерга яқинлашиб, кўкка қараб увлаётган Кўкбўрини аниқ кўриб олди. Қийғоч тушаётган ой нурида бўрининг яғринидан тортиб кўк елкасигача қирпининг тиканидек дикрайган кўкиш жунлари кўзига аниқ кўринди. Окбош бургут оловли кўзларини Кўкбўрига қадади. Шу лаҳза иккисининг нигоҳлари тўқнашди. Кўкбўри бургутни кўрса-да, сесканмади. Қизғиш-яшил оловли кўзларини ой шуъласидан жилваланган булутли кўкимтир осмонга тикиб, увлашда давом этаверди. Окбош ҳам бўрини кўрмагандай бўлиб, тоғ пойидаги овул тепасидан айланиб-айланиб, сўнг Олатов томонга учиб, энг юксак чўккига кўнди. Кўкбўри сингари Окбошнинг юраги ҳам бугун нотинч эди. Бургутнинг шанғиллаган кескин қийқириғи билан

Кўкбўрининг узлуксиз аччиқ увлаши кўшилиб, еру кўк орасида акс садо берди. Бир ёмонлик юз беришини олдиндан ҳис қилган Кўкбўри билан Окбош бургут тонггача бедор қолиб, сас чиқариб юришди.

Кўкка қараб увлаган Кўкбўрининг мунгли товуши билан овул тепасида айланиб учган Окбош бургутнинг кийкириғи ширин уйкуда ётган Сейилхонни ҳам уйғотиб юборди. У ташқарига чиқиб, кўрадаги молларни кўздан кечирди. Ҳаммаси тугал. Думини ликиллашиб, оёғига ўралашган октўш бойтеват кашкир овози чиққан томонга қараб, ҳафсаласизгина хуриб кўя қолди. Ҳар галгай ваҳимали вовуллаш қайда дейсан. Одатда, кашкирга ташланадиган баҳайбат бойтеват Кўкбўрининг тепа сочи тикка қилиб, суякни зиркиратувчи аччиқ нола билан Окбош бургутнинг шанғиллаган кескин кийкириғидан кўркдимикан?

Сейилхон уйга кириб, тўшакка чўзилганида Савле уйғониб кетди.

– Музлаб кетибсан-ку, сенга нима бўлди? – деди тўшакнинг ярмини эгаллаб ётган хотини.

– Ташқарига чиқиб, молларга қараб келдим.

– Ит, қушдан омон эканми, ишқилиб?

– Омон... Аммо, уйга яқин жойда кашкир увлапти. Увиллашидан чўчиган ок арғумок қулоқларини диккайтириб, олд туёғи билан ер тепиняпти, кашқа қулуннинг танаси ҳам дир-дир титрайди.

– Улар бир хатарни сезишган, милтик отиб, кашкирни чўчитмадингми?

– Кераги йўк, – деди Сейилхон.

– Нера?

– Увлаган кашкир ҳеч нарсасага – молгаям, одамгаям хужум қилмайди.

– Увлашадими, жуфтлашадими, кашкирнинг оти – кашкир! Ок арғумокни кашкир тортиб кетса, Эрасил жигаримнинг олдида нима деган одам бўламиз?

– Бу кашкир йилқингни тортиб ҳам кетмайди, ёриб ҳам.

– Нима бало, кашкир билан келишиб, шартнома тузиб келдингми?

– Қариялардан эшитганман, увлаган кашкир молгаям, одамгаям хужум қилмайди.

– Ўзинг шу гапга ишонасанми?

– Ейдиган бўлса, шу пайтгача еб кетган бўларди.

– Барибир, сергак бўлган яхши-да.

– Э, еса есин-да. Йилкинигина эмас, кўрадаги қўй билан сигирниям еб кетса майли. Қашкир яхшиликка увламайди. У бўладиган бир ёмонликни сезган. Қашкир сезган ёмонлик шулар билан кетса, рози эдим, қайтанга қувонардим ҳам. Қўш кизим – қўш қанотим. Нозгулим билан Ёзгулимнинг бошлари омон бўлсин. Ёмонлик жонга эмас, молга келиб тегса, армон не? Бола чоғимда Мингсари отам айтган бир хангома ёдимга тушди. Бу воқеа бешинчи синфни битирган йилим юз берган эди. Ўшанда эл яйловда – Учқўнғирда бўлган. Савле, эшитиб ётибсанми? Ие, ухлаб копсан-ку...

Сейилхоннинг гапларини тинглаб ётиб ухлаб қолган Савле тонгга якин туш кўрди. Туғишган оғаси Эрасил ўтган йили етмишга тўлганида Сейилхон иккалови совғага оқ арғумок миндиришган эди. Эгарланган отга миниб, бир тепаликдан ошиб, ортга қайтган Эрасил: «Бул арғумокни Дониёрим минади», – деганди. Ўша оқ арғумок эгар-жабдуксиз, яйдоқ келиб, эшик олдида кишнаб турганмиш. Кумуш безакли, тилла суви югуртирилган юган ўртасидан қоқ узилганмиш. Ерда чуваланиб ётган қил хивич арғумокнинг олдинги оёқларига ўралиб қопти. Отнинг сағрисидан кипқизил қон оқяпти. Оппоқ танасидан тилим-тилим бўлиб илондай оқаётган қон от туёғидан тешиб чиқаётган эмиш.

Савле уйғониши билан тушини Сейилхонга айтиб берган эди, у:

– Кечаси ит хурди, қашкир увлади, уйкинг бўлинди. Шунинг таъсири бу. Бундайда, уч марта «кет фалокат, кет!» – дейиш керак.

– «Туш тулкининг тезаги», дейишади-ю... аммо юрагим ғаш. Кўкам бетобланиб қолмадимикан?

– Эроғани айтяпсанми?

– Ундан бошқа ким бўларди?

– Эроға билан кечагина сўзлашдим, соппа-соғ экан. Овози телефонда шанғиллаб турибди.

Сейилхон билан Савле гаплашганча ташқарига чиқишди. Мол-қўрага қарашди: йилки ҳам, қўй ҳам, сигир ҳам омон, ҳаммаси бут экан. Ярим кечадан тонггача увлаган Кўкбўри ҳам йўқ. Яшайдиган маконига кетган бўлса керак.

– Айтдим-ку, – деди Сейилхон, увлаган кашкир молга ҳам, одамга ҳам тегинмайди деб.

– Ўша кашкиринг кўрадаги бор жонликни еб кетганида яхши бўларди, – деди Савле.

– Нега ундай дейсан?

– Қашкир бекорга увламайди, бир ёмонлик бўлишини сезса, увлайди, деб ўзинг айтдинг-ку. Ўша ёмонлик молга тегса яхши бўларди, деямман-да...

– Э, сенинг ваҳиманг курсин! – деб қўл силтади Сейилхон.

– Ваҳима қилмай бўладими? – деди Савле Сейилхонга маъюс тикилиб. – Қашкир увласа, ёмонлик бўлишини мен ҳам биламан. Қарияларнинг айтишича, кашкирлар увлаган куннинг эртасига Иккинчи жаҳон уруши бошланган экан. Ашхобод, Спитак шаҳарларини ер билан яксон қилган даҳшатли зилзила ҳам, Афғонистондаги ҳалигача давом этаётган уруш ҳам, Чернобиль атом станциясидаги офат ҳам кашкир увлаган кечадан бошланмаганмиди?

– Бу айтганинг рост. Шундай бўлса-да, тонгсахардан ёмонликни чакириб, кўнгилни чўқтирмайлик. Оллоҳнинг ўзи ёр бўлсин. Онда-сонда шундай бир кийинчилик бўладиган бўлса, қайга қочиб қутуласан. Кўпга келган тўй бу, деймизда. Чунончи, кашкир нафакат хавф-хатардан, балки яхшиликдан ҳам хабар беради, дейишади. Яхшиси, эзгуликдан умид қилайлик. Айтгандай, кашкир – қозоқнинг, қозоқнинггина эмас, бутун туркий халқларнинг онаси ҳам.

– Қўй-э, сенам қайдаги куракда турмайдиган гапларни айтасан-да.

– Мен сенга кашқирни «она» деб бекорга айтмадим, – деди Сейилхон хотинига кулумсираб. – Шу гапимга нафакат илгак бўладиган, балки тиргак ҳам бўладиган ривоят бор.

– Қанака ривоят экан у?

– Бу воқеа одамзод Ер она билан Осмон ота орасида дастлаб умргузаронлик қилишни бошлаган ўша қадим замонларда бўлган экан. У тарих қаърида кўмилиб кетмасдан оғиздан-оғизга ўтиб, то шу бугунгача етиб келган ушбу ҳайратангиз ривоятнинг асл моҳиятини тўлиқ ифодалаш учун ёстикдай китоб ёзиш керак бўлади. Бу сенинг оғанг, менинг кайноғам Эрасилнинггина кўлидан келадиган иш. Мен эса ёзувчи эмасман, шу боис мазкур ривоятнинг қисқача баёни билан чекланаман.

Кенг даштда умргузаронлик қилаётган қадим бир қабилага тун қоронғисида қароқчилар ҳужум қилиб, қаршилик кўрсатган-кўрсатмаган тирик жон борки, қиличдан ўтказибди. Қирғинбарот уруш эртасига, қуёш ботиши олдида тугаб, ҳеч қим тирик қолмаганига ишонч ҳосил қилган босқинчилар ўз йўлларига кетишибди. Аммо икки қўли, икки оёғи қиличда чопиб ташланган, мўйлови эндигина сабза урган ёлғиз бир бўз йигит жанг майдонида кундадай думалаб қолаверибди.

Худонинг қудрати чексиз! Ўлмаган бандасига ўлик балиқ йўлиқипти, деганларидай, яйдок дашт-

да емиш илинжида изғиб юрган ёлғиз ҳайвон – урғочи кашкир оч бўлса-да, ўша ярадор жонни емапти, аксинча, унга ғамхўрлик кўрсатибди! Жароҳатини тили билан ялаб қонни тўхтатиб, елкасидан тишлаб, кўл соҳилига олиб бориб чўмилтирибди. Кўлнинг суви жароҳатларига шифо бағишлаб, ярадор бўз йигит соғая бошлабди. Ул нотавон бечора ёмонликни одамдан, яхшиликни ҳайвондан кўрибди. Кунлар ўтиб, ўттизга чиққанда жароҳатлари тўлик битиб, соғайган ўғлон урғочи кашкирга уйланибди. Қашкир йигитдан юкли бўлган чоғда, қабилалар ўртасида яна киргин-барот уруш бошланибди. Ўзининг жонини эмас, курсоғидаги урпоғини ўйлаган урғочи кашкир ғорга қочиб кириб, жон саклабди. Қишнинг қора совуғида очликдан силласи қуриса-да, ғордан чиқмабди. У шу ерда очлик ва дўзах азобларида ўнта бола туғибди. Тоқат қилиб бўлмайдиган очлик азобида ул махлуққа сабот бағишлаган буюк туйғу – оналик туйғуси эди. Ўша нотавон банда билан урғочи кашкирдан дунёга келган ўн нафар боладан туркий халқлар тарқалган экан. Биз, қозоқлар Кўкбўрига урпоқмиз, дейишимиз ҳам, аждодларимиз ўтмишда бўрини муқаддас билиб, туғларида Кўкбўрини тасвирлашларида ҳам теран бир сир бор.

Ҳақиқатга йўғрилган мазкур ривоятда аёл-онагагина хос бўлган чексиз меҳр ва аёлнинг буюклиги таърифланади. Аёл – ҳаёт таянчи. Умрнинг мазмуни ҳам, файзи ҳам, таровату таронаси ҳам –

аёл. Аёлсиз умр – ойсиз тун... Оламнинг калити аёлда! Аёлга Худо яратувчилик кудратини ато этган. Аёл шундай хосиятли, мукаддас, кудратли бўлгани боис ҳам сенга қарши гапирмайман, барча истакларингни бажараман.

– Вой, гапдоним-эй, – деб кулди Савле. – Гапни қадимги замоналардан айлантириб келиб, охирида менга тақадингми?

– Сенга бир хушомад килай дедим-да.

– Нимага энди?

– Остонага боришимга рози бўлишинг учун...

– Остонада нима бор экан?

– Ўтган гал айтувдим-ку, бошликлар бир ойлик семинарга юборишмоқчи деб.

– Дониёрнинг ташвишлари билан банд бўлиб, бу гап ёдимдан кўтарилибди. Аввал Дониёрнинг тўйини ўтказиб олайлик-чи, бу ҳақда кейин ўйлашармиз.

Эр-хотин нонуштадан кейин молларни яйловга чиқаргунларича пешин ҳам бўлди. Кундалик майда-чуйда ташвиш билан «ёруғ дунё» деб аталувчи ёлғоннинг яна бир куни зувиллаб ўтди-кетди.

«Эй, Худойим-эй, ёлидан ушлатмай, ёлғонлигини сездирмай ўтиб бораётган умр-эй! Қайга бориб, қачон тўхтар экансан?!» – дея ўйлади Сейилхон. У ана шу хаёллар билан уйга кириб келганида, Савле кечки овқатга ҳозирлик кўраётган эди.

Оллоҳ таолонинг меҳри тушган икки бирдай тирик жон – мукаддас Окбош бургут билан хосиятли Кўкбўри эса ўша кечаси бекорга безовта

бўлмаган эди. Олдинда қанотларини керагадай кериб қайғули кун, ярали тун яқинлашиб келарди...

XI

Эрасил ниҳоят бугун тонгга яқин «Машакқатли муҳаббат» романини яқунлаб, сўнгги нуктани қўйгач, елкасидан тоғ ағдарилгандай ўзини енгил сезиб, «уфф» деб иш столидан турди-да, айвонга чиқиб, теварак-атрофга кўз ташлади. Шаҳар ҳали уйку оғушида, сахар сукунати аҳён-аҳёнда, пастдан, шохкўчадан ўтган машина гилдиракларининг асфальт устида шувиллашигина бузади. У лола-ранг тонг шафағида ёлқинланган Олатовнинг мош-ранг чўккисига тикилди. Чўкки бошидаги окиш булут «Улкан шаҳардаги танҳолик» романининг қаҳрамони Қор-Онага жуда ўхшар экан. «Урушда ёлғиз ўғлидан жудо бўлган мотамсаро Қор-Она қорли тоғлар орасида ҳамон саргардон кезиб юргандир?» деб ўйлади у. Ўша лаҳзада кўз ўнгида қаҳрамони – мотамсаро сулув Қор-Она гавдаланди. Қулоғига у айтаётган мунгли қўшиқ эшитилди:

*Фарзандим ўлиб, зам қучган,
Қайғулар ютиб, қон қусган.
Мотамсаро Қор-Онаман,
Бола ўрнига тош қучган.*

*Куйиб кетган жонимга
Маҳкам бормикин, айтинглар.
Дардларим айтсам, тушунган
Одам бормикин, айтинглар.*

*Бирингга биринг ўқ отдинг,
Боламини шундан йўқотдим.
Қайғуриб, қанғиб юрарман,
Керакмас энди жаннатинг.*

*Ялмоғиз уруш ўр-олов эди,
Юракка қайғу чертади.
Жонимни еган бу шеърим,
Мангу тузалмас дард энди.*

*Боламлаб она йўқлайди,
Шум уруш қачон тўхтайди?
Ёрилса яна бомбалар,
Олам қайғудан бўзлайди.*

*Оқбошим кўкни қамрайди,
Урушни қуш ҳам қарғайди.
Бўлмаса уруш оламда,
Бахтсизлик ҳам бўлмайди..*

*Арвона бўлиб бўзлайман,
Олам дардини сўзлайман.
Йўқолгунча уруш оламда
Бўзлайвераман, тўзмайман.*

У мана шу сатрларни ёзганида қаҳрамони – мотамсаро сулув Қор-Она билан бирга қайғуриб, бирга йиғлаган эди. Ўша куни кечаси тоғда паға-паға қор, шаҳарда челақлаб ёмғир ёққанини эслади. Фарзанд доғида тирик арвоҳга айланган Қор-Она билан қайғусини бўлишган Осмон-Ота Оллоҳ тао-

лонинг амри билан кўз ёшини кўл қилиб йиғлади. Мотамсаро сулув Қор-Она билан Осмон-Отанинг кўз ёшлари оғир қайғуга аранг дош берган Ер-Онага сингаверди, сингаверди...

Уяли телефони жиринглаб, уни хаёл оғушидан қайтарди.

– Эрасил оға, саломатмисиз? – Эрасил Ойкарамни овозидан таниди.

– Қалайсан, бўтам? Олма-отага қачон келдинг?

– Олма-отада эмас, Москвадаман.

– Э, шундайми? Овозинг нақ ёнимда тургандай аниқ эшитилганидан Олма-отага келиб қолдимидесам...

– Сизга суюнчи хабарни айтмоқчийдим.

– Эшитаман, – деб хушёр тортди Эрасил.

– Сизни Россия Ёзувчилари уюшмаси Гумилёв номидаги олтин медаль билан тақдирлади. Биринчилардан бўлиб бу медаль ёзувчилардан Юрий Бондарёв билан Евгений Евтушенкога берилган эди, унга лойиқ топилган учинчи шахс сиз бўлдингиз.

– Хушхабар учун раҳмат, Ойкарам. Худо сени ёрлақасин.

Телефондаги суҳбат тугаши билан гўзаллик салонига кетган Ойгул кириб келди.

– Ким билан гаплашдинг, овозинг йўлаккача эшитилиб турди.

– Москвадан Ойкарам қўнғироқ қилди.

– Нима дейди у?

– Кувончли хабар айтди.

– Қандай хабар?

– Россия Ёзувчилари уюшмаси мени Гумилёв номидаги олтин медаль билан тақдирлабди.

– Табриклайман! Қутлуғ бўлсин! – деб Ойгул Эрасилнинг бетидан ўпиб қўйди.

– Сафдошларим яна шовқин соладиган бўлишди-да, – деди Эрасил маъюсланиб.

– Нима деб шовқин солишади, уларинг?

– Нима дейишлари маълум. «Чет давлат Эрасил Жаксобековга Букер мукофотини ҳам, орден, медални ҳам берди. Икки марта академикликка сайлади. Шулар етмагандай, бунисига бало бормиди?» – дейишмайдими?

– Дейишса дейишар, уларни тиланиб ёки сотиб олибсанми? Қурук ҳасад килиб ётгандан кўра, сенга ўхшаб тинмай меҳнат қилишсин эди, – деб Ойгул хушхабардан қувониш ўрнига кўнгли ғашланаётган эрига далда берган бўлди.

«Эҳ, эсиз қозоғим-а! – ўйлади Эрасил. – Евтушенко «Россиянинг шоирлари эгиз туғилар Дантеснинг ўқи билан» – деганидай, «ҳасад» деб аталмиш қопонғич кўппак қозоқнинг ўзи билан бирга туғилиб, бирга ўсади. Ўша «ҳасад» деган серпушт ўлармон кўппак тишламаган қай яхшинг қолди, айт-чи, қани, қозоғим? Оз бўлдимми ўшалардан тортган азобинг?! Энди бу касалдан қачон тузалар эканмиз? Ўзимиздан улуғимизни юқори қўя олмаган, худбинлигимиз боис ҳали-ҳамон туғишганлигу жузчилик тузоғи оёқларимизга тушов

бўлиб ўралиб юрибди. Кечаги Авезов, Муконов, Мусрепов, Мустафинлар қандай шахслар эди? Ўзлари ҳам, сўзлари ҳам, ишлари ҳам буюк эди уларнинг. Биз сизлардай бўлолмадик, кечиринглар, оғалар! Оптимизда бизга ишонган халқ турибди. Ҳасадда куйгандан кўра халқ учун ижод қилсак бўлмасмиди? Буюк оғаларимиздай бўлолмасак, улардан ўрнат олсак, улардай софдил бўлишга интилсак эди. Оғаларим, соғиндим сизларни! Ҳар гал сиз ҳакингизда ўйласам, юрак қурғур соғинчдан зиркирайди. Сизлар биздан олислаганингиз сайин тоғ каби юксалаверасиз. Сиз бизгагина эмас, комилликка эришган келгуси авлодларга ҳам кераксиз. Ҳа, ғоят соғиндим сизларни, буюк Оғаларим!..»

Ана шундай ўйлардан мутаассир бўлган Эрасил ўша кечаси анчагача ухлай олмади...

XII

Туяўрқач чўққилари нозик белли кизларнинг дуррасидай оқ булутлар оғушидаги Олатов осмонга викор ила тикилади. Тоғ пойидаги чиройли Олма-ота оқ арғумокда келаётган йигитини кутаётган қайликдай гул-гул очилиб, ўзича ёқимли жилмаяди. Шаҳарнинг жанубий чеккасидаги Олатов билан Олма-ота оралиғидаги «Олма-ота» санаторийсининг кўркемлиги кўзни қувонтиради. Улкан отчопардай майдонни эгаллаган санаторийнинг мухташам, кўп қаватли биносига қарама-қарши томонда оқ қайин, тол-терақлар оғушидаги

ёзги тўйхонанинг таровати бугун ўзгача эди. Ўтов каби доира шаклидаги ресторан тўрининг тепасига чанғароқ ўрнатилган, атрофи керагалар билан ўралган. Икки томондаги столларга ёзилган ок дастурхонлар куёш нурида жилваланиб, кираверишдаги сакнинг кўш сарбозлари турган остона билан ажойиб уйғунлик юзага келган. Бу ердаги табиатнинг ороланиши, манзаранинг кўркидан кўнгил завқланади. Дониёр билан Анжеликанинг бахт кечасига таклиф этилган икки юзга яқин меҳмонларнинг кайфиятлари кўтаринки. Оркестр Сиддик Муҳаммаджоновнинг «Шодлик Ватани» куйига Қурманғозининг «Олтин яйлов»ини улаб юборди.

– Бу жаннатни қандай топдингиз? – деди атрофга суқланиб қараётган «Қозоқ овози» газетасининг муҳаррири Жазилбек.

– Буни мен топмадим, – деди Эрасил.

– Ойгул янга топдими?

– Бу ерни Дониёр топган.

– Биз газетанинг бугунги сониди Дониёр билан Анжеликани никоҳ тўйлари билан қутладик. Икковининг бир-бирларига қараб, кулумсираб тушган турли ҳолатдаги суратлари ҳам чиройли чикди. Газетанинг бугунги сонини кўролдингизми?

– Йўқ, кўролмадим.

– Икки юз донасини олиб келиб, тўйхонага кираверишдаги столга ёйиб қўйдик.

– Раҳмат, азизим. Сен муҳаррирлик қилаётган «Қозоқ овози» халқ севиб ўқийдиган нашрлардан бири бўлди. Худога шукур, ҳокимият қўлламаси

ҳам, тендерда ютказган бўлсаларинг ҳам адади йил сайин ортиб боряпти. Ҳаммаси яхши. Дарвоқе, газетага берилиб кетиб, шоирлигинг эсдан чикмасин.

Икковларининг суҳбатини «Ёшлар келди, келин-куёв келди!» деган овоз бўлди. Овоз чиккан томонга ялт этиб қараган Эрасил тўй қарвонига бошчилик қилиб келаётган оппок «Майбах» сарбонлигидаги автомобиллар санаторий қаршисидаги майдонга келиб тўхтаётганини кўрди.

– Ў, халойиқ, келин-куёвни тик туриб қарши олайлик! – деди биринчи тўй бошловчи, куймай пишган тўқочдай кўнғир, думалоқ юз, қуюқ қош, жингалак сочли йигитча.

– Ў, ардоқли оғайнилар, ёр-ёр айтишга шайланайлик! – деди иккинчи бошловчи, баланд бўй, хипча бел, озгин чехрали киз.

Меҳмонлар икки томонга ажралиб, ёр-ёр машинани бошлаб юборишди.

Тўпни ёриб икки ёш,

Келаётир, ёр-ёр!

– Қани, яна бир бор такрорлаймиз, – деди жингалак сочли бошловчи йигит.

Тўпни ёриб икки ёш,

Келаётир, ёр-ёр!

– Яхши, жуда яхши! Энди жиндай сабр қилиб, келин-куёвни кутамиз, – деди хипчабел бошловчи киз.

Тўпланганлар келин-куёвни кутиб, жим туриб қолишди. Бошловчилар тўй машиналари келиб тўхтаган майдонга тез-тез қараб қўйишади.

Тўйга ташриф буюрган мартабали меҳмонларнинг ҳам нигоҳлари машиналар турган томонда. Ойгул: «Ёшлар нега келишмаяпти? Билайин-чи», – деб «Майбах»га қараб югуриб кетган эди, негадир у ҳам ортига қайтмади. Яна бироз вақт ўтди. Аммо, келин-куёв кўринмади. Тўйхонадаги пашша ғинғилласа эшитилгудек оғир сукунат яна бир неча дақиқага чўзилди. Келин-куёвдан эса ҳамон дарак йўқ эди. Бетокат бўлган иккала бошловчи «Майбах» автомашинаси томон югуриб кетишди. Кўп ўтмай улар тўйхонага ранглари ўчган ҳолатда қайтиб келишди.

– Кечирасизлар, никоҳ тўйи бугун эмас, кейин, кейин, – деди ҳалигина овози олтин косага тўкилган кумуш тангадай жаранглаб турган чумолибел бошловчи киз бўшашиб.

– Тўй қачон бўлиши ҳақида қўшимча равишда хабар қилинади, – деди боя кирондай шанғиллаб турган жингалак соч бошловчи йигитча журъатсизлик билан. Гўрдан чиққандай эшитилган бу синик, бўғиқ овоз тўйга келганларнинг юрагини титратиб юборди...

Нима бўлганини билолмай гангиб қолган тўй катнашчилари кора туннинг кора пардасига чулғаниб, таркала бошладилар. Меҳмонлар уйлари-га етиб бормасидан табиат ўзининг асов феълени яна бир бор кўрсатди. Бодрок юлдузлар чараклаган тип-тиник, зангор осмон бир зумда қозон қуясидай тим кора тусга кирди. Шу аснода Жазилбек ўрдали илоннинг «у-у-у»лаб, вишиллаб, хуштак чалишга

Ўхшаш, ваҳимали, тушунарсиз бир овозни эшитди. Кейин бу шовкин баҳайбат аждаҳо «ух»лагандай кучли овозга айланди. Юксак қоя атрофида айланиб учаётган тикучокнинг кучли вариллашидай номаълум шовкиндан қулоғи битиб, чакка томири лўқиллай бошлаган Жазилбек ҳайрат ва қўркинч аралаш теварак-атрофга қаради. Бир зумда атроф қалин, оқиш туманга бурканиб, ҳеч нимани кўриб бўлмай қолди. Товони тагида ер дириллаётгандай туюлди. «Ер силкиняпти чоғи?» – ўйлади Жазилбек.

Шунинг изича кўтарилган шиддатли довул йўлида неки учрамасин ҳасдек учириб, ағдар-тўнтар кила бошлади. Довул тўйхона тўридаги келин-куёв учун ўрнатилган керагаларни кийратиб, тепадаги чанғароқни юлиб олиб кетди. Қора довул юлиб олган қора чанғароқ думалаб бориб олдиндаги теракка қарсиллаб урилиб, чилпарчин бўлди...

XIII

Дониёр билан Анжеликанинг тўйи бошланмасдан нега тарқалгани ҳаммани ҳайратлантириб, турли тахмин, турлича гап-сўзларга сабаб бўлди. Олатов санаторийси қаршисидаги яшил ипакдай ялангликда тузалган тўй дастурхонидан туз татиб улгурмаган одамлар бир-бирларига сим қоқиб, нима бўлганини билишга ошиқишарди.

– Салима, тўй нега бўлмай тарқганини биласанми?

– Билмайман, Ҳалима, билмайман. Сен мендан сўрагунча Ойгулга, Эрасилга қўнғироқ қил.

– Қилдим.

– Улар нима дейишяпти?

– Ҳеч қайсиниси гўшакни кўтармаяпти.

– Ҳамид, Суюнчбека, Қуттибек билан хабарлашдингми?

– Уларнинг ҳам соткаларига кўнғирок қилдим. Телефонлари ишлаб турипти, аммо жавоб беришмаяпти.

– Вой Худойим-эй, Худойим-эй... Нима бўлди экан? Ишкилиб, Дониёр билан Анжеликанинг бирови бир фалокатга дучор бўлмаганмикан?

– Улар омон, – деди Ҳалима.

– Буни кайдан биласан?

– Ўзим кўрдим.

– Қайда кўрдинг?

– Эҳ, Салима-ей, сенам... улар машинадан тушганларини ўз кўзим билан кўрдим. Кейин, негадир, машинага қайта ўтиришди.

– Ойгул ҳам ўша машиналар томон кетганича ортига қайтмади. Юраги яхшимасди, ишкилиб Ойгул омон бўлсин-да, деб Худога илтижо қилиб ўтирибман.

– Агар бирорта хабар эшитсанг, менга кўнғирок қиларсан, Салима?

– Бир нима билсанг сенам хабар қил, Ҳалима.

– Албатта, Салима, албатта...

Гўшакни жойига қўйгач, Ҳалимани хаёл ҳар томонга олиб қочди. «Салима Ойгулни ўйлаб, ваҳима қилиб ўтирибди. Эрасилнинг ҳам соғлиғи яхши эмас. Ёши етмишдан ошди. Инчунин, ўтган асрда

авиаҳалокатга учраб, етмиш саккиз йўловчининг ичида ёлғиз ўзи омон қолган. Ундан кейин, автомобиль авариясида тос суяги синди. Яна неча бор ажал билан юзма-юз келиб, Худо асраб, омон қолганди. Ёши ўтган одам учун шунча зарбага бардош бериш осонми? Кунига бир ҳовучдан дори ютиб, қилтиллаб зўрға юрипти ўзи. Қон босими ҳам бот-бот кўтариларкан. Тўй ташвиши билан зир югуриш юрагига оғир келмадимикан? Ишқилиб, Эрасил омон бўлсин-да...»

Шу алпоздаги ноҳуш саволлар тўйга таклиф этилган барча меҳмонларнинг кўнглидан кечарди...

Тўйга Остонадан ташриф буюрган меҳмонлар орасида Эрасилнинг неvara жияни Анварбек билан келини Маржон ҳам бор эди. Улар «Олма-ота» меҳмонхонасида эзилиб ўтира-ўтира, ниҳоят сабрлари тугагач, бир неча киши бўлиб Эрасилнинг уйига келишди. Эшикни Савле очди.

– Дониёрдан хабар борми? – деб сўради Анварбек.

– Йўк, – деди Савле мунғайиб.

– Эрасил кўкам¹ билан Ойгул янгам қайда?

– Билмайман.

Буларнинг савол-жавобини даҳлиздаги кора телефоннинг жиринглаши бўлди.

– Тумарбекмисан? – деди гўшакни кўтарган Савле.

– Ҳа, мен, Тумарбекман.

– Қаердасан?

¹ Кўкам – оғам маъносида

- «Олма-ота» тўйхонасидаман.
- У ерда сендан бошқа яна биров-миров борми?
- Ҳеч ким йўқ, ҳамма кетиб қолди.
- Унда сен у ерда нима иш битириб юрибсан?
- Бирортасидан хабар бўлармикин деб...
- Уйга келмайсанми?
- Эрасил кўкам келдими?
- Келгани йўқ.
- Дониёрдан хабар борми?
- Хабар йўқ, таксига ўтир-да, уйга тез кел.

Савле телефон гўшагини қўйиши билан Жазилбек кириб келди. У ҳам «Дониёр қаерда, Эрасил келдими? Ойгул янгам-чи?» – деб бошқалар бераётган саволларни такрорлади.

– Бир-бирларининг кетидан югуриб чикиб кетишган оғамдан ҳам, Ойгул янгамдан ҳам, Ҳамид билан Қуттибек, Равшаной, Малик, Улжон, Кулаш, Суюнчбека, менинг икки кизим Нозгул билан Ёзгуллардан ҳам хабар йўқ. Ҳеч бири телефонга жавоб бермаяпти, – деди Савле йиғламсираб.

«Ишкилиб омон бўлсин-да! Омон бўлсин. Худойим, бало-қазодан ўзинг асрагайсан!»

Ўша кечаси Дониёр билан Анжеликанинг бахт кечасига таклиф этилган икки юз нафар меҳмоннинг ҳар бирининг кўнглидаги ягона тилак мана шу эди!..

Кўпчиликнинг қалбидаги бу яхши тилак Парвардигор даргоҳида қабул бўладими ёки бу хонадонда мусибат рўй бериб, чиркираб қолишадими?..

Бу ҳали ҳеч кимга маълум эмасди. Ҳақ таолонинг ҳукмисиз бирорта хас ҳам синмайди. Олдинда нима бўлиши Унгагина аён...

XIV

«Дониёр билан Анжеликанинг тўйи бошланмасдан нега таркади? Оёқ остидан бирорта бахтсизлик содир бўлдимикан?» – деган саволга жавоб ахтарган Жазилбек ҳам Эрасилнинг яқин кишиларидан бир нечтасига кўнғирок килди. Аммо улар ҳам бўлиб ўтган англашилмовчиликдан гангиб ўтиришганини айтишди. Дунёда бундай мавҳумликдан оғир, кутишдан машаққатли нима бор? Жазилбек кўнглидаги ғулғулани босиб, вақтни ўтказиш учун телевизорни қўйди.

Зангори экраннинг миллий каналида атокли академик билан суҳбат берилаётган экан.

– Ўзингиз узоқ йиллар ишлаган тиббиёт университидан нега кетганингизни билсак бўладими? – деб сўради манглайда қарчиғайнинг кўзидай қора холи бор, сийнадор, сулув суҳандон қиз ингичка қошларини кериб.

– Кетганим сабаби, – деди куюқ сочи қумушдай оқ, чакмоқ тошдай кичик, озғин гавдали, қарчиғайдай чаптаст академик кўрсаткич бармоғининг учи билан бурни устидан кўзойнагини босиб қўйгач, – университетда йўл қўйилаётган қонунсизликлар билан келишолмадим.

– Айнан қандай қонунсизликларга йўл қўйилмоқда?

– Уларнинг барчасини санаб ўтирмай, энг асосийсини айтайин. Бошқа ўқув юртларида ахвол қандайлигини билмадим-у, бизнинг университетда талабалар ўқишмайди, дипломни сотиб олишади.

– Ҳаммасими?

– Деярли ҳаммаси.

– Буни батафсилроқ изохлаб ўтсангиз.

– Ҳозирда барча олий ўқув юртларида, жумладан, бизнинг Тиббиёт университетида ҳам талабалар пул тўлаб ўқишади. Бўлажак шифокорлар ўқишга тўланадиган пулни топиш учун кундузлари ишлашади. Шу боисдан, улар кундузги маърузаларга келолмайди.

– Унда зачётларни қандай олишади, имтиҳонларни қандай топширишади? – деди хайратини яширолмаган мухбир киз кафтини ёйиб.

– Домлаларга пул беришади.

– Домлалар пулни олишадими?

– Олганда қандок!

– Ҳаммаси олишадими?

– Порадан ҳазар қилганларни кўрмадим.

– Сиз ҳам талабалардан пора олганмисиз?

– Худо асрасин! – сесканиб тушди академик. – Инсон ҳаётига зомин бўладиган ҳаром акчани олиб, Яратгanning олдида гуноҳга ботишни истамайман.

– Кўпдан ажраб, кўзга ёмон кўринмайсизми?

– Ёмон кўринганда қандок, мендай ёпишмаган ямоқни ким ҳам ёқтирарди, дейсиз. Афсуски, мендай ўйловчилар жуда оз, бармоқ билан санарли даражада кам...

– Бундай қонунсизликка чек қўйса бўладими? – деб сўради аҳволдан мутаассир бўлган суҳандон қиз.

– Бўлади!

Боядан бери оҳиста гапириб ўтирган академикнинг овози тоғ киронининг кийкириғидай жаранглаб эшитилди.

– Бўлади! – яна такрорлади академик.

– Қандай қилиб? – кўзлари чакнаб сўради мухбир қиз.

– Эл корига керакли бўлган мутахассисларни тайёрловчи олий ўқув юртларида, албатта, биринчи галда, тиббиёт олийгоҳларида таълим бепул бўлиши ҳамда улар хусусийлаштирилмаслиги шарт!

– Бозор иқтисоди буни кўтарармикан?

– Иқтисод, иқтисод деб, энди одамларни ажалдан олдин ўлдиришимиз керакми?! – дея академик мухбир қизга қарши кескин савол берди.

– Нега ундай дейсиз?

– Мана шу хусусийлаштиришнинг оқибатида рўй берган, тепа сочни тикка қиладиган бир воқеани айтаман.

– Айтинг.

– Манави Олатов ёнбағридаги «Олма-ота» санаторийсининг яқинида «Приват» номли клиника бор. Ўша клиника давлат тасарруфидаги энг яхши шифохоналардан бири эди. Қуруқбоев деган кимса уни хусусийлаштириб олгач, адойи тамом қилди. Адойи тамом бўлиши шундан бошландики, у ерда

ишлаётган малакали шифокорлар билан билимли мутахассислар ҳар томонга таркалиб кетишди.

– Сабаб?

– Сабаби, клиниканинг янги эгаси штатларни қисқартириб, меҳнат ҳақини икки баравар камайтирди. Ишдан кетган малакали шифокорлар ўрнини, суҳбатимиз бошида айтганим, дипломни сотиб олган, табобат илмидан беҳабар кимсалар эгаллашди.

– Чиндан дахшат-ку, бу!

– Дахшатнинг кўкаси шундаки, гап – бу ердаги кардиограммани ўқий олмайдиган оқ халатли дўхтирсимокларнинг қанчалаб одамларни ажалидан бурун нариги дунёга равона қилаётганларида! Улар нечта одамнинг бошига етгани Яратгангагина аён!

– Табобат соҳасида яна қандай ҳал қилинмаса бўлмайдиган муаммолар бор?

– Ў, муаммо деганлари бошдаги сочингиздан кўп, бижғиб ётибди!

– Ўшаларнинг энг асосийсини саралаб, айтиб ўтсангиз.

– Саралаб айтиш керак бўлса, – академик асабийлашганиданми кўзойнагини ечиб, қайта кийди, – манов «тендер» деганлари халқ бошига битган бало бўлди.

– Нега?

– Ўзингизга маълум, Қозоғистонда дори-дармон деярли ишлаб чиқарилмайди. Ўзимизда йўқни ўзгалардан тендер орқали сотиб оламиз. Тендер-

нинг қондаси – энг арзонни олиш. Энди, дорининг энг арзони секин портловчи минанинг ўзи. Эрта-ми, кечми, бу мина, албатта, портлайди. Тендер оркали арзонга олинаётган сифатсиз, аксарият ҳолларда, муддати ўтган дорилар қанчалаб инсонларнинг умрига зомин бўляпти! Бунга қўшимча қилиб, табобатдан беҳабар, дипломи сотиб олувчи кимсалардан озурда бўлган, жабр кўрганларчи! Кейинги пайтларда фуқароларнинг шифокорлар билан судлашишлари бежиз бўлмаётган бўлса керак. Шунингдек, дорининг рецептсиз сотилишидан ҳам халқ кўп жабр чекмоқда. Ривожланган мамлакатларда дори-дармонни рецептсиз сотиш деган тушунчанинг ўзи йўқ. Бу ҳолат фақат Африка ҳамда МДҲ давлатларида сақланиб қолмоқда.

– Сиз академик, профессор унвонларига эга, халқ орасида ҳурмат-эътиборга сазовор таниқли арбобсиз. Ушбу муаммоларни айтиб, юқоридагиларни огоҳлантирмадингизми?

– Сиз огоҳлантиришни айтасиз, менинг бу борада ногора қокқаним қачон эди. Юқоридагиларда буларни эшитишга кулоқ ҳам, хоҳиш ҳам йўқ!

– Афсус, – деб бош чайқади мухбир қиз.

– Афсус дейишдан бошқа чорамиз йўқ. Айтишдан бошқа, ёзишдан бошқа нимаям келарди менинг кўлимдан? – деб қафтларини ёйди академик.

– Бугунги кундаги энг муҳим, энг долзарб бир қанча муаммолар ҳақидаги кўпчиликни ўйлан-

тирадиган мазмунли суҳбатингиз учун сизга катта раҳмат! Шу билан бизга ажратилган вақт ниҳоясига етди...

Суҳбатни тинглаб ўтирган Жазилбекнинг юраги ортга тортиб, ваҳимадан ранги ўчди: «Тиббиётимиз шунчалик танг ҳолатга тушиб қолдими?! Соғлиғимиз посбонлари – шифокорларнинг савияси шу бўлса, биз қандай яшаймиз энди?! Бу гаплар даҳшат-ку, даҳшат!...»

XV

Дониёр болалигидан буён зикнафас касалидан озор чекарди. Аммо, кейинги йилларда анча соғайиб, дарддан аригандай ҳам бўлувди: онда-сонда нафас сиқишини айтмаганда, умуман, хавотирга асос йўқ эди. Шундай бўлса-да, «сақлангани сақларман» деганларидай, у беморлар «пишпиш» дейдиган аппарат – ингаляторни доим ёнида олиб юрарди. Бугун шошилинича ингалятори уйда қолган экан, йўлда биринчи учраган дорихонадан янгисини сотиб олди. «Майбах» бошчилигидаги ўн чоғли автомобиль «Олатов» санаторийсининг олдига келиб тўхтаган онда, у лоҳаслана бошлади.

– Данчик, рангинг ўчиб боряпти, бетобланиб қолмадингми? – хавотирланиб сўради ёнида ўтирган қайлиғи.

– Бироз, – деди Дониёр.

– «Тез ёрдам» чакирайми?

– Кераги йўқ, ҳозир ўтиб кетади. Одамларни куттирмайлик.

– Рангинг оқариб кетибди...

– Нафасим жиндай сикяпти. Ташқарига чикайлик-чи...

Улар машинадан пастга тушишса ҳам, нафас сикиши ўтиб кетмади. Дониёр йўлдан олган ингаляторни оғзига тутиб, тугмачасини босди. Аммо, янги аппарат пишилламади. Дониёр жон ҳолатда тугмачани қайта-қайта босса ҳам ингалятордан нажотбахш буғли дори чикмади: ингалятор эски эди. Нафаси бўғилиб, жон талвасасига туша бошлаган Дониёрни куёвнавкарлар карвондаги «Жип»лардан бирига ўтказиб, санаторийга яқин шифохонага олиб кетишди.

Автомашиналар тўхтаган майдонга биринчи бўлиб халлослаб етиб келган Ойгул «Майбах»нинг эшигини очиб, унда Дониёр ҳам, Анжелика ҳам йўклигидан ҳайратланиб:

– Келин-куёв қани?! – деб сўради нарироқда ҳурпайишиб турган қиз-йигитлардан.

– Уларни касалхонага олиб кетишди!

– Кимнинг мазаси қочди?! Ким касал?!

– Дониёр!

– Қайси касалхонага кетишди? Ёнларида ким бор?! – бўғилгудай бўлиб сўради Ойгул бир ёмонликни сезганидан юраги оғзига тикилиб.

– Энг яқин касалхонага борамиз, дейишди...

– Энг яқини қайси?

– Унисини билмадик.

– Мени касалхонага ким олиб боради?

– Мен обораи, – деди тўдадан чеккароқда турган йигит.

– Кетдик унда!

Жойидан охиста кўзгалган оқ «Жип» майдондан катта йўлга чиқа солиб, елдек учиб жўнади.

– Опа, қайга борамиз? – деди рулдаги йигит.

– Тўғрига босавер. Йўлда учраганлардан энг яқин касалхона қаердалигини сўраймиз.

Биринчи учраган икки киши сўровга жўнли жавоб беришолмади. Учинчи киши ҳайдовчига йўналишни батафсил тушунтирди:

– Мана шу кўчадан тўғрига юриб, икки кварталдан кейин ўнгга бурил. Кейин уч квартал юргин-да, сўнг икки светофордан ўтиб, учинчисида тўхтайсан. Бу атрофда энг яқин шифохона ўша ерда, йўлнинг ўнг тарафида. Икки каватли кулранг бино.

– Амбулаториями, касалхонами у?

– Поликлиника бўлса керак.

– Номи нима унинг?

– Номини ит билибдими?

Ойгул поликлиникага етиб келганида Дониёр кафель полда кип-яланғоч ётарди. Эшикдан кираётганида ҳушидан кетиб йиқилиб, қонга беланибди. Келинлик оқ кўйлагига қон сачраган Анжелика Дониёрнинг бўйнидан кучганича, уввос солиб йиғлар, уларнинг тепасида бетига бўжама тошган оқ халатли ёш аёл икки қўли халатининг чўнтагида, бўзрайиб турарди.

– Дўхтир сенмисан? – сўради Ойгул титроғини аранг босиб.

– Ҳа.

– Бу бола астма-ку, укол қилмайсанми?

– Қилдим.

– Қилсанг нега ўрнидан туриб кетмай ётибди?

– Откуда мне знать?

– Нима укол қилувдинг?

– Адреналин.

– Адреналин?! Эуфиллин қилмадингми?

– Не учите меня, я сама знаю нима қилиш кераклигини!

Бўжамабет аёл саркашлик қилиб, гапга кўнмай турганида Эрасил билан Равшаной ҳансираб кириб келишди.

– Анжела, сен Дониёрни кучоклаб, бўйнидан кисма, нафас олиши баттар қийинлашади. Нарирок тур, қани, нарирок, – деб Равшаной уларни ажратишга киришди.

– Дониёрни зудлик билан шаҳар касалхонасига етказиш керак! – деди Ойгул.

– Бунга рухсат бермайман! – деди бўжамабет аёл қошларини кериб.

– Сендан рухсат сўраб ўтиришга фурсат йўк! Мана бу эшик олдидаги «Тез ёрдам» машинасида болани зудлик билан шаҳар касалхонасига етказишимиз керак. Қани, Қуттибек, Жонпўлат, кўтаринглар Дониёрни! – қатъият билан буюрди Ойгул...

XVI

«Тез ёрдам» машинасида шаҳар касалхонасига зудлик билан етказилган Дониёрни тўрт нафар шифокор кутиб олди. Ҳалигина Малик йўлда келаётиб, бош шифокорга кўл телефонида кўнғирок қилган эди:

– Қудамни боласининг ҳаёти қил устида. Уни «Тез ёрдам»да шифохонангизга олиб кетяпти. Ўзингиз бош бўлиб, унга энг тажрибали шифокорлар ёрдам кўрсатишсин. Ёрдам беринг, ўтинаман!

– Қудангиз Эрасил Жаксибековми?

– Ҳа.

– Хавотирланманг, барча чораларни кўраман.

Мана шу кўнғирокдан кейин шошилишч етиб келган бош шифокор ташқарида турган Дониёрнинг яқинлари билан саломлашмасдан, ҳал-лослаганча ичкарига кириб кетди. Жони тирноғининг учига келган Ойгул у ёқдан-бу ёққа юриб, «Дониёримнинг ҳаётини асрагин-да!» деб тинмай Худога ёлвормокда эди...

Дониёрга омонлик тилаб ташқарида турганларнинг ичида ёши етмишдан ошган Олтин исмли кампир ҳам бўлиб, унга бу дунёда Дониёрдан яқинроқ, Дониёрдан азизроқ инсон йўқ эди. Шу дамларда сўнгги тўрт йил мобайнида бошидан кечганлари кампирнинг кўз ўнгидан илга тизилган маржондай бир-бир ўтарди...

У новча бўй, юзи фариштали йигитни «дом»нинг орқасидаги ховлида узоқдан кўриб юрарди.

Бир куни кампир бозордан ҳориб келиб, ҳовлидаги ўриндикда ўтирганида, Дониёр унинг ёнига келиб:

– Аже,¹ соғлиқ қалай?– деб худди туғишганидай сўрашди.

– Шукур.

– Сиз шу уйда турасиз-а?

– Ҳув анави энг четки йўлакнинг тўққизинчи қаватида тураман, болам.

– Лифт ишляптими?

– Ҳозирча ишлаб турибди. Ўтган ойда бир ҳафта ишламай қолувди, ташқарига чиқолмадим. Бозорга боришга ҳам ҳолим кемай, оч қолдим. Ке, ўтирсанг-чи, ўтир, болам, – деб ўриндикда сурилиб, унга жой бўшатди.

– Бозорга нега сиз борасиз, бошқа борадиган одам йўкми? – деб сўради Дониёр кампирнинг ёнига чўкаётиб.

– Йўк бўлгандан кейин ҳаммасига ўзим югураман-да. Якинларимнинг барчаси вафот этган, сўққабош кампирман. Бироз дам олдим, қоронғи тушмасидан уйимга чикиб олай, – деди кампир ердаги қопчикни ушлаб ўрнидан аранг турар экан. – Кўз тўйса-да, кўнгил тўймайди, деганлари шу-да, бир ҳафтага етадиган нарсани олиб, энди буни кўтарам молга ўхшаб кўтаролмаяпман. Уҳ, белим-эй, белим ҳам оғриб турганди бугун.

– Нега дўконга эмас, бозорга борасиз? Бозордан кўра, дўкон якин-ку.

¹ Аже – момо, буви деган маъноларда

– Бозор дўконга караганда анча арзон.

– Буви, халтани менга беринг, мен кўтарай.

Дониёр шундай деди-да, кичкина хитой копчикни сўл қўлига олиб, ўнг қўли билан кампирни қўлтиклаб, тўксон олти хонадонли бинонинг энг охирги йўлаги томон юрди.

– Буви, калитни беринг, эшикни очаман, – деди у тўққизинчи каватга кўтарилгач.

– Калит йўк, болам, йўқотиб қўйганман.

– Унда калит ясатиб берай.

– Кераги йўк.

– Нега?

– Ўғрилардан кўркмайман. Бу уйда уларнинг қўлига илинадиган ҳеч вақо йўк... Болам, ўтир, чой қўяман, – деди кампир уйга киришгач.

– Раҳмат, аже! Келаси сафар ичарман.

– Бир хонали бошпанам мана шу. Қурқилтойнинг уясидайгина ўзи. Вақтинг бўлганида келиб тур. Мен таомни жуда мазали қилиб пишираман. Қўлимдан шундан бошка ҳеч нима келмайди. Сенга сомса пишириб бераман.

– Раҳмат, аже! Мен мана шу уйнинг биринчи йўлагида тураман. Учинчи каватга кўтарилганда, ўнг томондаги эшик.

– Биламан, сиртингдан кўриб юрибман. Академикларнинг ўғлисан-да.

– Бу менинг координатларим, – деб карточкасини кампирга берди. – Керак бўлсам, телефон киларсиз. Ўзим ҳам келиб тураман.

– Раҳмат, болам! Барака топгин!

Шундан сўнг Дониёр Дўстлик шоҳкўчасидаги киркинчи уйнинг тўксон олтинчи хонадонидан ҳафтасига икки марта хабар олишни одат қилиб олди. Ҳар сафар курук келмайди. Бирда қаҳвахонадан иссиқ таом, бирда мева-чева дегандай кўтариниб...

– Болам-ов, ҳар гал бир нима кўтариб келмасанг бўлмайдами? – дерди унга кампир.

– Сиз дўконга югураверманг, керакли нарсаларни ўзим етказиб тураман, – дейди унга Дониёр.

– Кўп овора бўлаверма, болам. Ҳозирча юришга яраб турибман...

...Ишқилиб, шу бола ҳафта сайин иссиқ овкат, мева кўтариб келарди. 2011 йили, бир келганида қаттик бетоб эдим.

– Буви, нега ётибсиз? – деб сўради Дониёр.

– Бетобланиб қолдим, – дедим мен.

– «Тез ёрдам» чакирмадингизми?

– Йўқ.

– Нега?

– Телефонга етишга ҳол йўқ.

Шу гапдан кейин Дониёр мени кўтариб олди-да, машинасига ўтказиб, Жондўсов кўчасидаги шаҳар касалхонасига обориб ётқизди. Касалхонада ўн кун даволандим. Дониёр кун сайин дори-дармон, ичимликлар, мева-чева кўтариб келиб, ҳолимдан хабар оларди. Касалхонадан чиққанимдан кейин ҳам, оёққа туриб кетгунимча йўқлаб турди.

Ҳар ким – сийлаганнинг қули. Бу болага совға ҳозирлагим келди. Аммо, бунга менда пул ҳам йўқ.

Нафақам квартира ҳақи билан нон-чайгагина аранг етади. Энди нима қилмок керак? Нарӣ ўйлаб, бери ўйлаб, бунинг ҳам йўлини топдим. Аввал солдирган тилла тишларимни олдириб сотдим-да, Дониёрга тилла билагузук совға қилдим. У совғани кўнглимдан ўтолмай, қийнала-қийнала олди.

Дониёр келган сайин унга атаб пиширган ширин тўқоч¹ни оғзига тутаман. Чой дамлаб бераман. Кўлимдан бундан бошқа нимаям келарди? У мен билан бирга чой ичиб ўтириб, кўнглимни кўтарадиган ҳангомалар айтади. «Аже, қалайсиз?» деб Дониёр уйга кириб келганида, назаримда туғилган юртим, бутун Атирау кўчиб келгандай бўларди.

Ҳозир одамларнинг кўнгли кирлаб, замон бузилган пайт. Айрим имонсизлар имконияти бўла туриб, ўзининг тукқан онасини қариялар уйига топшираётган бир пайтда Дониёрнинг мендай бир бегона ғарибни кафтида кўтариб, эъзозлаши одамгарчиликнинг юксак намунаси эмасми?! Афсус, бундай асл йигитлар оз-да, аттанг! Икки дунёда ҳам розиман сендан, Дониёр!

Манов касалхонадан соғайиб чиқишингни бор ихлос билан юрагимдан тилайман. Яратган эгам, сенга ёлвораман, Дониёрни ўзинг асрагайсан. Жон керак бўлса, менинг жонимни ол!

* * *

– Бош шифокор ҳаяллаб қолди, нега бирор хабар айтмайди? – деди Ойгул токатсизланиб.

¹ Тўқоч – катта бўғирсок

– «Йўловчи кечикса – кут, тез келса – ют», де-
маганмиди қариялар, – деди Малик. – Сабр, Ойгул
Ақлжонова. Суюнчи хабар айтиб қолар, сал ку-
тайлик. Сал кутайлик.

Шу пайт Равшаной:

– Бундан ортик кутишга чидаб бўлмайди, –
деди. – Юр, бош шифокорга ўзимиз қирайлик. У
билан сенгина гаплаша оласан. Юр, Малик, юр.

У шундай деб турмуш ўртоғини етаклаб ичка-
рига киришганида, бош шифокор йўлакда уларга
юзма-юз келди.

– Дониёрнинг аҳволи қалай? – деди Равшаной.

– «Приват»га борганинлар хато бўлибди.
Унда... – деб бош шифокор гапидан тўхтаб қолди.

– У ердаги шароитни ўз кўзимиз билан кўрдик.
Дониёрнинг аҳволи қалай? Худо ҳақи, тўғриси
айтинг! – деди Равшаной йиғламсираб.

– Бизга кеч келдинглар, ке-е-ч... Сал эртарок
етганда... кечир...инлар, – деди бош шифокор
кўзлари ёшга тўлиб.

Бош шифокорни кўргандаёқ, афтига қараб,
бир ёмонликни кўнгли сезган Равшаной бу гап-
дан кейин ўзини тутолмай ҳўнграб юборди. У
бўзлаган кўйи ташқарига отилиб чиқиб, Ойгул-
ни қучоклаб олди. Равшанойнинг изидан чиққан
Малик одамлар тўдаси ўртасида турган Эрасилга
яқинлашаётганида, у:

– Нима бўлди, боврим¹, гапирсанг-чи?! – деди
овози титраб.

¹ Боврим – азизим, қадрдоним деган маъноларда

– Бардошли бўл, боврим, бардошли бўл! – дедди Малик.

– Нима, нима дединг? Данчигим... нахотки... – деганича гавдаси бир томонга оғаётган Эрасилни Малик маҳкам кучоклаб олди.

– Эй Худо, Худойим-эй... Дониёримда ниманг бор эди?! Уни олгунча мени жонимни олсанг бўлмасмиди?! – деб Олтин кампир фарёд уриб юборди.

Савле бошлаб, бошка аёллар жўр бўлган йиғидан, «жигарим»лаган йўқловлардан, эркакларнинг йиғисидан касалхона ҳовлиси бир зумда қий-чувга тўлди.

Ойгул билан Эрасил ҳушсиз эди...

Дониёр ербешикка беланган куни, айнаи пешин чоғи кўкда қуёш тутилди...

XVII

Дониёр вафот этган куннинг эртасига ҳамдардлик билдиргани келган одамлар уйга сиғмай, кўп каватли бинонинг ҳовлисида тўп-тўп бўлиб туришарди. Ўша куни яқин-йироқдаги барча кариндош-уруғлару ёр-биродарлар ҳам Олма-отага зудлик билан етиб келишди. Биринчилардан бўлиб Остонадан етиб келган Қозоғистоннинг тўнғич фазогири Тўхтар Аубакиров Эрасил билан Ойгулга ҳамдардлик билдириб, бироз ўтириб нафас ростлаган бўлди. Гап Дониёрни сўнгги сафарга кузатиш масаласига кўчди.

– Зилиха Юнусовна, Дониёримнинг мангу масканига яхшироқ ер беринглар, – деди Эрасил ўнг тарафида ўтирган шаҳар ҳокимининг муовинига мурожаат қилиб. – Шунингдек, ўша хилхонага учта қабр сиғадиган бўлсин. Оллохдан амр бўлган кун инаси иккаламиз Дониёримизнинг икки томонига бориб ётамиз.

– Ўзингларга маълум, «Кенгсой-1» қабристонини анча илгари ёпилган. «Кенгсой-2»ни ҳам ёпдик, энди яқинда «Кенгсой-3»ни очдик, Эрасил оға, сиз доврўғи олисларга етган, юртимизга меҳнати сингган ардоқли арбобсиз. Дониёрингизга «Кенгсой-2»дан бир кишилиқ жой топамиз, аммо уч кишилиқ оилавий хилхонага ер топишимиз қийин, – деди Зилиха Юнусовна.

– Биз, Абен икковимиз бугун тонгда туриб, «Кенгсой-2»ни бошдан охиригача кезиб чикдик. Шундай жой бор экан, – деб гапга аралашди Ҳамид.

– У жой шаҳар ҳокимлиги ихтиёрида эканмикин? – деди Зилиха Юнусовна.

– Шаҳар ҳокимлиги ихтиёридан ташқари ҳам ер бўладими? – деб ажабланди фазогир Тўхтар Аубакиров.

– Бор, – деди Абен. – Баъзи устумонлар қабристондаги машинада етиб борса бўладиган қулай ерларни аввалдан сотиб олишган. Вақтида сувтекинга олинган ерларни бугун ўн баробар қимматига ҳам сотишмоқда.

– Ундай сотиб олинган хусусий хилхоналарга ҳокимиятнинг ҳукми ўтмайди, – деди Зилиха.

– Эй Худо, бу кандай шармандалик?! – деди Анварбек алам билан.

– Олма-ота ҳокими қайда? – сўради Тўхтар Зилихадан.

– Ансар Сарсеновичга хабар бердик. Ҳозир у киши шаҳарда эмаслар. «Эртага ўзим кириб чиқарман. Бугун сен бориб, нимаики зарур бўлган ёрдамни кўрсат», деб менга топширик берганлар, – деди Зилиха.

– Энг катта ёрдам, ер эмасми? Ўшани ҳал қилиб беринг. Бошқа ишларни ўзимиз уддалаймиз, – деди Ҳамид.

– Зилиха, Тўхтар, юринглар, Кенгсойга бориб, хилхона масаласини ўша ерда ҳал қилайлик, – деди Эрасил. – Ҳамид, сен олдинги машинага ўтириб йўл бошла.

Ҳамид бошлаган гуруҳни «Кенгсой-2»да кабристон директори Максуд кутиб олди. Ҳамид уйдан чиқаётганларида Эрасилга «Абен икковимиз танлаган ерга олиб бораман. Ўша ерни талаб қил. Бошқа гапларга рози бўлма!» – деб тайинлаган эди.

– Биз танлаган ер мана шу, – деди Ҳамид Кўктепа адирининг юксакдаги бир майдонига келиб тўхташганида.

– Учта қабр бемалол сиғар экан. Менга шу ер маъкул, – деди Эрасил теварак-атрофга назар ташлаб. – Манави тепаликнинг ён томони ясси экан. Бу ерга олиб келувчи йўл ҳам яхши. Қишда ҳам сирғанмай келса бўлади.

– Сен нима дейсан? – дея Зилиха Максудга ияк қокди.

– Бу ерга туташ жойда яна икки ер бор. Ўшани кўринглар, – деди у кўкиш кўзлари йилтиллаб. – У ер ҳам қулай.

– Унда бошла ўша ерга, – деди Зилиха.

– Менга шу ер маъқул! – деди Эрасил эътирозга ўрин қўймайдиган оҳангда.

– Бу ер бизнинг тасарруфдами? – деб сўради Зилиха Максуддан. – Эртага сотиб олган бирортаси бу менинг хусусий хилхонам, деб даъво қилиб келмайдими?

– Бошқа ернинг кераги йўқ. Фақат мана шу ер, – деб оёқ тираб туриб олди Эрасил уйдан чиқишда Ҳамид тайинлаган гап ёдига тушиб.

– Бу нимаси?! – деб гапни чўрт кесди Тўхтар Аубакиров. – Шаҳар ҳокимлиги бу масалани ечолмаса мен ҳозирок Президентга кўнғирок қиламан. Эрасил оғага берилмаган ерни кимга берасанлар?!

– Сен нега довдираб, бир ечимга келолмаяпсан?! – Максуддан зарда билан сўради Зилиха. – Бўпти, шу ерни берамиз! Барча масъулиятни ўз зиммамга оламан.

– Ўзингиз биласиз. Сиз нима десангиз шу, – деб бош силкиди Максуд.

– Ундай бўлса, кетдик, – деди Эрасил.

Улар қабристондан қайтиб келганларида кўп қаватли бинонинг ҳовлиси одам билан янада гавжумлашган эди. Эрасил машинадан тушиши биланок, Ёзувчилар уюшмасининг бошчилари

Нуржон Ўймаут билан Салим Жондўсов икковлари уни бағирларига босиб, «Бардам бўл, бардам бўл!» дейишди

Одамлар довулли кундаги денгиздай чайкалиб, бўронли кундай гувуллашарди...

XVIII

Авваллари эрталаб соат ўнгача ухлайдиган Эрасил бугун сахарда уйғониб кетди. Кеча оқшом кеч ётса-да, анча вақтгача кўзи илинмади. Каравот қаршисидаги соат мили тонгги олтинни кўрсатмоқда. Кийиниб, айвонга чиққан онда, зувиллаб етиб келган бир гуруҳ полициячилар ҳовлида турган енгил машиналар-у, уларнинг эгаларини гапиргани ҳам кўймасдан, хаш-паш дегунча ташқарига қувиб чиқаришди. Полициячиларни поғони йирик кўш юлдузли подполковник бошлаб келибди. Юзи таниш ҳокимият ходимлари, шаҳар ҳокимининг муовини Зилиха Юнусовна атрофида чир айланишади. Яна бир гуруҳ хизматчилар кенг ҳовлига сув сепиб, бирпасда ойнадай яркиратиб, супуриб чиқишди.

– Мен Ансар Сарсеновични кутиб оламан. У киши келганида ҳаммаларинг дарвоза ташқарисига чикиб турунглар, – деди Зилиха машинаси томон юрар экан. Зилиханинг ёрдамчиси изидан пилдираб бораётган олакўз, пакана йигитча уларни айланиб ўтди-да, бориб машина эшигини очди.

– Ансар Сарсенович соат тўққизда келади. Унгача ҳовлига киравериш йўлни, йўлакни тозалаб

қўйинглар, – деди Зилиха изидан соядай эргашиб, ҳар бир сўзни бош ликиллашиб тинглаб бораётган узуноёқ, жингалаксоч йигитга.

– Бундан ташвишланманг, Зилиха Юнусовна. Ҳаммасини котирамиз, – деди жингалаксоч йигитча сўна қўнган йилқидай бошини қайта-қайта ирғаб.

Эрасил йигитни энди таниди: бу йигит Зилиха Юнусовнанинг ёрдамчиси Жапалок Жонпейисов эди. Тунов куни ҳокимиятда кўрганди. Зилиха Юнусовнанинг қабулига келган отаси тенгги одамларни бир жойга қўйдаи тўплаб, тўрда турганича манмансираб сўзлаганди. Бугун мулла минган эшакдай ювошланиб қолибди. Буларми, булар... Бундайлар ҳали бундан-да олисга боришадди. Бошлиқларнинг товонини ялаб, кетига пахта қўйиб кун кўрувчи ювиндихўр малайларни бошқаривожланган мамлакатларда кундуз куни чирок ёкиб ҳам тополмайсан...

Ёрдамчи билан ёнма-ён югурган олакўз йигитча Зилихага машина эшигини очиб, тавозеланиб турди. «Бировга бировнинг кунини қаратиб қўйган алдамчи, бевафо, ёлғон дунё-ей! Шу йўсин шошилиб, талвасага тушиб юрганимизда умр деганлари кўз очиб юмгунча бўлмаи ўтади-кетади экан. Бизнинг авлод қонга сингган мутеликдан кутулолмади. Бу сурункали касаллик, ишқилиб менинг Донишимнинг тенгдошларига ҳам юкмасинда. Агар уйкудан уйғонган бахайбат аждаҳо – Хитой бизни қомига тортиб юбормаса ёки турли

башоратгўйлар айтиб юрган охирзамон бўлмаса, яна йигирма-ўттиз йил дунё омон турса, бугун йигирманинг у ёқ-бу ёғидаги Дониёримнинг тенгдошлари козокнинг кўксини кўтариб, юртни жаннатга айлантиришларига ишонаман. Тарихнинг довуллари билан ёғинларида, сели билан елида, дарди билан ўтида йўкотганларимизнинг ўрнини тўлдиришади улар. Халқда йўкни йўклайдиган ҳам, элнинг вақтида кўлдан кетган ҳақини қайта ундирадиганлар ҳам ўшалар. Биз уддалай олмаган буюк ишларни мана шу авлод – Дониёримнинг тенгдошлари – Мустақиллик фарзандлари уддалашади. Бугун кашкалдоқнинг қонидай камёб, миллатни жонидан ортик кўрадиган элсевар, халқпарвар давлат арбоблари ҳам мана шу авлоддан етишиб чиқади. Бунга ишончим комил. Эй қудрати чексиз Оллоҳ, козоғимни ана шу бахтга мушарраф қилгайсан. Эй бевафо ёлғон дунё-ей, ушалмаган армонлар-эй! Дониёрим омон бўлганида, ўша шунқор қанотлиларнинг тулпор тўпини бошлаб юрмасмиди?! Илм ўкиб билгунича тиниб-тинчимаган, дунё кезиб кўргунича роҳат излаб ётмаган Донишимнинг орзулари ҳам кўп эди, келажаги ҳам ёруғ эди. Одамзоднинг душмани – ажал отли разил қулунимни қирчинидан қийди-я...»

Эрасилнинг оч ичакдай чувалашган ғуссали ўйларини: «Вой жигарим-эй! Дониёрим-эй, қулуним-эй, юлуним-эй, бўтам-эй!...» – деб эшикдан бўзлаб кирган аёлнинг овози бўлди.

Бу касалхонада бўлиб, тўйга келолмаган Жумагул эди.

У йўқлов айта туриб, аввал Ойгул билан кучоклашиб кўришди:

*Дониёрим, жон бўтам!
Йиқилдингми, қулуним,
Бўйнимдаги юлуним,
Мингдан ўзган чаққоним,
Суюклигим, армоним,
Бўзлатдинг-ку, полвоним,
Бул қайғуни кўргунча,
Чиқсин эди бул жоним...*

– Бас энди. Йиғлайверма, Ойгулни толиқтирма, – деб Малик уни юпатмокчи бўлди. Аммо Жумагул уни тинглайдиган ҳолатда эмасди. Бўзлаганда этаги ёшга тўлиб, фарёд чекиб, йўқлов айтарди:

*Дониёрим, жигарим!
Фариштадай пок эдинг,
Халқингга бўлган меҳринг
Қайноқ эди, чўғ эди.
Комил эдинг, чўнг эдинг,
Ёш донишманд сен эдинг,
Халқнинг гамин ер эдинг,
Подшо билан тенг эдинг,
Озод қозоқ элининг
Келажаги дер эдим.*

– Бу энди тўхтамайди, муллака, тиловат қилинг, – деди Сейилхон.

Калта ғўладай йўғон, чехраси оқ-сарикдан келган Шаштой гавдасини тик тутганича, оқ аралаган

соколини йўгон, калта бармоклари билан силаб, фотиҳа сурасини ўқиғач, дуога кўл очди:

– Эй карами кенг Оллоҳим, мана шу ўқиган Қуръон сурасидан ҳосил бўлган савобни пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи вассалламга, жамики пайғамбарларга, саҳобаларга, авлиёю анбиёларга, шаҳидларга, шайхларга, дунёдан ўтган барча мусулмонларга... – деб мулла тўхтади-да, ёнидагилардан:

– Бандалик қилган боламизнинг исми нимаиди? – деб сўради.

– Дониёр, – деди Ҳамид.

– Ҳа, Дониёрнинг руҳига бағишладик. Оллоҳ таоло унинг орқасида қолган ота-онасига, тукқан-туғишганларига, жамики мўминларга саодатли узок умр ато этгай. Фонийдан бакога эрта кетган Дониёрнинг жони жаннатда бўлгай. Барчамизга Оллоҳдан раҳм, пайғамбаримиздан шафоат бўлгай.

Дипломатик корпуснинг кўзга кўринган раҳбарларидан бири – Қуттибек Малик ўғли ўта билимдон йигит. Ўттизида қанча мартаба довларидан ошган Қуттибек ҳозирда камолга эришган, қиркка тўлган кези. Қуръон сураларини яхши билгани боис, Шаштой муллани ичдан синаб ўтирибди.

– Бу Қуръони каримнинг фотиҳа сураси, – деб ўйлади Қуттибек суранинг козоқча таржимасини ўзича қайтарар экан.

«...Меҳрибон ва раҳмли Оллоҳ номи билан бошлайман. Ҳамду сано бутун оламлар хожа-

си, меҳрибон ва раҳмли, киёмат кунининг эгаси, Сенгагина ибодат қиламиз ва Сендангина мадад сўраймиз. Бизларни, ғазабга дучор бўлмаган ва ҳақ йўлдан тоймаган зотларга инъом этган йўлинг бўлмиш – тўғри йўлга йўллагайсан! Омин.

...Сенинг қудрати чексиз Раббинг улар берган сифатларидан ҳам покрокдир. Пайғамбарларга салом. Барча мактовлар оламларнинг Роббиси – Оллоҳга тегишлидир.

...Оллоҳ таоло барчамизга имон бойлигини берсин!»

Қуръон ўқила бошлагач йўқлов айтган Жумагул ҳам, овоз чиқариб йиғлаётган аёлларнинг овози ҳам такка босилди. Исломда қадимдан келаётган удум бу: Оллоҳ таоло осмондан туширган муқаддас китоб – Қуръоннинг муқаддас каломларига жўр бўлиб йўқлов айтиш мумкин эмас. Тиловат тугагач, Жумагул бошдан-оёқ қора кийиб, қон ютиб, бўзлаб ўтирган Савле билан кўришди. Шу он Савле Жумагулнинг йўқловини ўзи тўқиган марсия билан давом эттирди:

*Дониёрим, бўтам-эй,
Никоҳ тўйи бошинда,
Йигирма бир ёшинда,
Суйган ёрнинг қошинда,
Бахт қуши бор бошинда,
Қалбинг куйлаб турганда,
Кўкдан Худой урганда,
Юрагинг сенинг тўхтади,
Бундан ўзга йўқ қайғу.*

Тулпор эдинг – туёқли,
 Шунқор эдинг – қиёқли¹,
 Сен дунёдан ўтганда
 Кўкдан юлдузлар оқди.
 Кўзимнинг оқ-қораси,
 Кўнглида йўқ оласи,
 Шунча қисқа бўларми
 Бахт билан қайғу ораси?!
 Бунга чидаб бўларми?!
 Ўрнинг сенинг тўларми?!
 Эзгуликка ҳумор эдинг,
 Ота-онанг бўйнидаги
 Хислатли бир тумор эдинг.
 Кўздан ёшлар тўкилди,
 Юрак-бағрим сўкилди!..

Савленинг овози ўта мунгли, йўқлови кўз ёшидан талхрок, тобутдан зилрок эди. У қўлларини бикинига тираганча бўзлар, бўзлашдан тўхтайдиган эмасди. Улжон Жумагулнинг қўлини Савленинг бўйнидан олиб, уни юпатмоқчи бўлганида ҳам тўхтамагач, Шаштой мулла чийиллоқ овозда яна Қуръон тиловатини бошлаб юборди.

Тиловат тугаши биланок, Нозгул зорлай кетди:

Оллоҳнинг нури қуйилган,
 Сон турли хислат буюрган,
 Зукко эдинг, денгиз эдинг,
 Эзгуликка эгиз эдинг,
 Муштдайгина юрагингга,
 Шунчасин қандай сиғдирдинг?!

¹ Қиёқ – кескир, учқур канот деган маъноларда

Озодлик олган элингнинг
 Умиди сенда кўп эди.
 Изингдан юрган қанча ёш,
 «Сардоримиз шу!» дерди.
 Сен кетгач, куйди бор умид,
 Қон қусиб, йўқлаб турибман
 Тамуз ўтида куйиб.
 Эрта кетдинг, бул қайғу –
 Оз қайғумас, мўл қайғу.
 Йўлинг равон, очиқ эди,
 Халқинг сенга ошиқ эди,
 Бахтимиз ногоҳ кесилди,
 Бу қандайин ҳасрат энди?..

Тўнкарилган осмон гумбазини куюк кора бу-
 лут коплаган кузнинг ғира-шира кунида шовуллаб
 ёккан жаладай куюлиб келаётган бундай йўклов-
 жирлар бу тўрт хонани тўлдириб ўтирган одамлар-
 нинг баданини жимирлатиб, тепа сочларини тик
 турғазди. Усиз ҳам ўзини ўта ёмон ҳис қилаётган
 Ойгулнинг юраги йўклов айтилгани сайин биров
 игна санчаётгандай зиркираб оғирди. Аёллар
 айтаётган йўклов-жирлар Эрасилнинг ҳам юра-
 гини тешиб бормоқда. Бошқаларнинг ҳам аҳволи
 оғирлашаётган эди. Буни сезиб ўтирган Анварбек
 йўклов айтаётган аёлларга қарата:

– Савле, Нозгул, Жумагул, бас энди! Овоз
 чиқариб йўклашни тўхтатиб, жиндай дам олинг-
 лар, Ойгулни толиктириб кўйдиларинг! – деди.

Нозгул йўкловни тўхтатиб, чукур нафас олди.
 Тўрт хонадаги одамлар нафасларини ичга ютиб,

рухан эзилиб, унсиз қолишди. Хоналарга чўккан юракни сиқувчи ўлик сукунатни ташқаридан йўл бошловчи машинанинг товуши бузди.

– Ансар Сарсенович келяпти, – деди Бойбўта. Зум ўтмай остонада бир нечта шериклари билан шаҳар ҳокими Ансар Сарсенович кўринди. У меҳмонхонани тўлдириб ўтирган кишиларга бош ирғаб, ён томондаги Эрасилнинг кабинети томон юрди. Ҳоким кабинетда узоқ-яқиндан кўнгил сўрагани келган бир тўп кишилар билан бош ирғаб саломлашган бўлди-да, ёзув столининг ёнидаги юмшоқкурсида ўтирган Эрасилга юзланди. У бўшашиб ўрнидан кўзғалган Эрасилни кучиб, кафти билан елкасини силаб, кресло ёнидаги ўриндикқа чўкиб, бир зумги унсизликдан сўнг:

– Қазонинг кети ёруғ бўлсин. Бардам бўлинг, – деди. Кейин хонанинг бурчагида букчайганича оқиш чехраси оғир касалдан тургандай бўзарган Ойгулга қараб:

– Сизга сабр тилайман, Ойгул Ақлжоновна. Соғлиғингизни эҳтиёт қилинг, – деди.

«Сиз соғлиқни асрашни айтасиз, энди менга яшашнинг ҳам қизиғи қолмади», – деди Ойгул ичида.

Бир зумлик сукунатдан сўнг ҳоким яна Эрасилга қараб:

– Биздан қандай ёрдам керак? – деб сўради.

– Раҳмат, ҳеч қандай ёрдам керак эмас, – деди Эрасил.

Анвар Сарсенович «ҳозирча» деди-да, ўрнидан туриб, хайрлашиб чикиб кетди.

– Ҳокимнинг ёнидаги оқ-сарикдан келган аёл, кеча келган ўринбосари Зилиха Юнусовнани танидим, – деди Анварбек. – Унинг икки ёнида тош ҳайкалдай қотиб ўтирган икки йигит ким бўлди экан?

– Улар ҳам ҳокимнинг ўринбосарлари, – деди Бойбўта.

– Улардан ҳам пастда ўтирган новча, мўйловли йигит-чи?

– У мана шу Медев туманининг ҳокими Болғабек Акежанов эди.

Уйга олис-яқиндан тўп-тўп бўлиб келганлар бирлари кириб, бирлари чикиб турибди. Эрасил кўнгил сўрашга келганларнинг бирини таниса, бирини танимайди. Ўнг билан тушининг, борлиқ билан йўқликнинг оралиғида, муз кўчкисида қолиб кетган балиқдай сирқовланиб ўтирарди. Унсиз йиғлайвериб, ичидан эзилган Ойгул кунда кўриб юрган қўшниларининг ҳам кўпини танимай қолган. Йиғлай-йиғлай кўзлари кизариб, бетлари шишиб кетган Анжелика билан Суюнчбеканинг ҳам эслари кирарли-чиқарли. Уйда зич бўлиб ўтирганлар ҳам, майдони футбол ўйингоҳидан ҳам кенгрок ҳовлини тўлдириб турганлар ҳам руҳан эзилишган. Қирчинидан кийилган навкирон йигитнинг қазоси барчани қайғуга солган эди. Эрталаб, шаҳар ҳокими билан бир пайтда уйга бош имом Саттор

хожи кириб келди. Кема келганда йўл бўшатган қайиқ сингари Шаштой мулла уйдан сирғалиб чикиб, жўнаб колди.

– Суякка кирган кишилар майитни яхшилаб ювсин, – деди Саттор хожи. – Энди Дониёр билан видолашиш мумкин. Кўп одам кирмасин. Ота-онаси билан энг яқинларинигина киритинглар, – деб у ёнма-ён турган Ҳамид билан Абенга ияк кокди.

Полда узала тушиб ётган ўғлини кўрганда Ойгул унга ўзини отиб, жонсиз танани кучиб, юзига юзини кўйди, аммо нафаси бўғзига тикилиб, йиғлай олмай ҳикиллаб колди. Эрасил тиз чўкиб ўғлининг юзидан ўпди. Лаблари тортилганидан Дониёрнинг ўттиз икки тиши оқариб, аниқ кўриниб турарди. Оппоқ, кенг манглайи, қалин қоши, коп-қора куюк сочлари, қалқайган қулоқлари – бари-бари куни кечаги, уйланиш тўйидагидай. Биргина ўзгариш – нур ёғилиб турадиган чехраси сал қорайгандай эди.

«Қулуним-ай, худди олис йўлдан хориб келиб ухлаётгандайсан-а! Кеча никоҳ тўйинг бошланишида сени ўрнингга мен ўлсам ҳеч ким бунчалар куйинмасди. Жонимдан азиз асилим-эй, сенга қандай килиб алвидо дейман?! Қора ергина кўтара оладиган бу ғуссани мен энди қандай кўтараман?!» – дея Эрасил унсиз йиғларди...

Дониёрнинг қафанланган жасадини Анварбек, Ҳамид, Абен, Муса – тўртовлон кўтариб, ховлига олиб чиқишди. Майит тобутга ётқизиблиб, жаноза

ўқилди. Шундан сўнг Дониёрнинг яқинлари билан дўстлари кўзларида ёш, эзилиб, тўлғаниб видолашув сўзларини айтишди.

Қабристонга йўл олган автомашиналар карвонининг боши «Кенгсой-2»га етганида, кети шаҳардан узокламасдан тўхташга мажбур бўлди.

Дониёрни она ер бағрига кўяётганларида Ойгул ўғлининг оёқларига ёпишиб, фарёд чекканича анчагача кўйиб юбормади. Жонидан азиз, суюкли фарзанди кучоғидан олиниб, лаҳадга жойланаётганда ҳушидан кетди. Бир-бирларини қучиб, бўтадай бўзлаётган Анжелика билан Суюнчбеканинг фарёдлари қабр тепасидагиларнинг суяк-суякларигача зиркиратди. Оқ халатли «Тез ёрдам» шифокорлари Ойгул, Анжелика, Суюнчбека атрофида парвона бўлиб питирлашарди. Кучли укол дори ҳам таъсир қилмагач, Ойгулни «Тез ёрдам» касалхонага олиб жўнади. Ойгулнинг ёнида кетган Эрасил билан Кулаш «Юлдуз» ресторанидаги эҳсон ошига кечикиб келишди.

– Ойгулнинг аҳволи қалай? – деб сўраганларга Кулаш:

– Реанимацияда, – дерди, холос...

«Эй Яратган эгам, Ойгулимни ўз паноҳингда асрагайсан. Балодан ҳазар, агар у уйга соғ-омон қайтмаса, мен ҳам тирик қолмайман», – деб ичдан бўзларди оловдан чикқандай бети қорайиб, қисмат зарбаларидан адойи тамом бўлган Эрасил.

Ойгул билан Эрасилнинг кора кийиб, қон йиғлаб ўтирган яқинлари энди Ойгулга Яратгандан соғлиқ тилаш билан бўлишди...

Жонлантириш бўлимида ётган Ойгулнинг ах-воли ҳақиқатан ҳам жуда оғир бўлиб, эртага нима бўлиши бир Оллоҳгагина аён эди...

XIX

Дониёр она ер бағрига топширилганининг иккинчи куни Эрасилдан кўнгил сўрагани уйга туркий оламда кўзга кўринган арбобларидан бири, Осиё кенгаши котибиятининг Бош директори, фавкулдда топшириқлар бўйича мухтор элчи Чинор Алдемир мирза келди. Ёнида таранг чандир ипдай озғин, ўрта ёшлардаги йигит ҳам бор эди. «Бу хиндий – менинг ёрдамчим», – деб Алдемир мирза уни ўтирганларга таништирди.

– Ўғлингиз Дониёрни кўрмаганман, – деб сўз бошлади Чинор Алдемир. – Жаноб Жаксибеков, сизни сиртдан биламан. Чет эл матбуотларидаги суҳбатларингизни ўқиганман. Туркияда ҳам китобингиз чиққанидан хабардорман. Сиз билан яқинлигимиз фақат шулардангина иборат. Лекин сизга бегона эмасман. Турк бўлганимдан кейин, бошингизга тушган қайғули хабарни эшитгач, чидаб ўтиролмадим. Қайғуларингиз канчалик оғир эканлигини сиздими, билдим. Сизлар билан, козоқлар билан бирга қайғурдим. Қайғуларингизни бўлишгани келдим. Кеча, фарзандингиз вафот этган ўн еттинчи август, бизнинг Туркия учун ҳам омадсиз кун эди, омадсиз дейиш ҳам камлик қилади – энг қора, мусибатли кун эди: 1999 йилнинг ўн еттинчи августда Туркияда энг кучли zilзила содир бўлиб,

кўплаб асил фукароларимиздан жудо бўлиб, аз тутганмиз. Қозокда бир доно сўз бор: «Қайғуни бўлишсанг – озаяди». Оллоҳнинг иродасига кўнмоқдан бошқа чора йўқ. Йиғлайверсанглар – емириласиз, сабрли бўлинглар!

– Оллоҳ таоло бўйни ҳам, ақлни ҳам аямай берган ҳалиги турк жўн одам эмас, чамаси. «Эр киши бурундор, от жонивор елкадор бўлса, бенуксон бўлади» дейишарди қариялар. Ялпок бетга жойлашган бурни ҳам каттагина экан, – деди Анварбек.

– Тўғри пайкабсан, – деди Қуттибек. – Бу Чинор Алдемир дипломатлар орасидагина эмас, бутун туркий оламдаги атокли арбоблардан бири. Ўзи Туркия Президенти Ражаб Эрдўғоннинг дўсти. Бир неча тилларни биладиган олим. Ўзига ҳам, элига ҳам доғ туширмайдиган буюк арбоб. Бунга бир мисол бўлгудай мана бундай воқеа бўлган. Чинорнинг халқаро микёсдаги нуфузли сиёсатчи эканлигини билган Президентимиз Нурсултон Абиш ўғли у кишини Остонага, учрашувга таклиф қилади. Чинор учрашув белгиланган куни Анкарадан Остонага учиб келади. Бир кун аввал меҳмонхонага буюртма берилган экан, аэропортдан тўппа-тўғри ўша ерга боради. Ўзига биркитилган номерга жойлашайин деса, меҳмонхона хизматчиси:

– Чинор мирза, сиздан кечирим сўраймиз. Жиндай кута турасиз, сиз турадиган номерни ҳозир йиғиштиришмоқда, – дебди.

– Мен номерни эмас, номер мени кутиши керак эмасмиди? Бу менга ҳам, халқимга нисба-

тан ҳам ҳурматсизлик-ку! Соғ бўлинглар! – деб меҳмонхонани тарк этибди...

– Эҳ, аттанг, шармандалик бўлган экан-да! – деди Анварбек.

– Тўғри қилган, – деди Муса.

– Етти юлдузли меҳмонхонамизда ахвол шундай бўлса, бўларимиз бўлган экан, – деди Тумарбек.

– Меҳмонхонадаги имиллаган, зилтовон аёлларнинг кўрсатган касофати-да, бу! – дея ўқинди Бойбўта.

– Қиммат меҳмонхонадагилар маошнинг каттасини олиб, қутуриб кетишган, – деди Сейилхон.

– Хизматчи аёллар бўшашган бўлса, унда уларга бошчилик қилувчи меҳмонхона маъмурияти қаёққа қараяпти? Уларда масъулият йўқми, умуман? – деди Малик.

– Уларнинг ҳам кўзини ёғ босган, – аччиғланди Қуттибек. – Ҳаммаси учига чикқан бюрократ улар.

– «Демократия, демократия!» деб, бюрократияга кенг йўл бериб қўйибмиз-да? – деди Тумарбек.

– Сен молия полициясининг полковниги эмасмидинг? Чақирмайсанми уларни тартибга? – деб чапдан лукма ташлади Сейлхон.

– Биз порахўрликка қарши курашамиз. Тартиб ўрнатиш ҳокимиятдагиларнинг вазифаси, – бобиллади Абен.

– Ҳозир бу гапларни қўйиб, Данчикнинг киркини ўтказиш ҳақида маслаҳатлашайлик, – деди Ҳамид. – Қайси ресторанга, канча ўринга буюртма берамиз?

– «Дўстлик» ресторани дурустмикан? – ўйланди Сейилхон.

– У ер торлик килади, – деди Ҳамид. – Менимча, Қалдаёков кўчаси билан Тўлабий чоррахасидаги «Арайлим» ресторани дуруст. Иккинчи каватдаги зали анча кенг. Одам мўлжалимиздан кўпроқ келса, кўшимча столлар кўйса ҳам бўлади.

– Ҳамиднинг таклифи маъкул, – деди Эрасил. – Сен, Абен, Ҳамид икковинг эртага у ерга бориб, буюртма беринглар. Шунингдек, аванс тўлаб, квинтациясини ҳам олинглар. Бу ресторан деганларига ишонч йўқ. Эртага бирортаси ортиқроқ пул тўласа, буюртмани ўшаларга ўтказворади. «Сақланганни сақлайман» деган.

Эрасилнинг фикрини тўрт кўз тугал бўлиб ўтирган дўст-биродарлару туғишганлар бир овоздан маъқуллашди.

Бугунги маслаҳат шу билан якун топди.

XX

Қозоғистон Президенти бошқармасига карашли касалхонанинг жонлантириш бўлимида ётган Ойгулни бугун иккинчи терапиянинг бир кишилик палатасига ўтказадиган бўлишди. Ойгул у ерда икки марта эмланиб, томирига икки бор томизғи дори куйдиргач, ўша кунинёқ уйга келди.

– Бунча шошилдинг? Қувватга киргунингча яна бир-икки кун ётсанг бўларди, – деганларга Ойгул:

– Энди уйда даволанаман, – дерди.

Ойгул касалхонадан чикиб, уйга келганининг иккинчи куни Остонадан Тўрағали Ташенов кўнгил сўргани келди. Кўпдан бери ҳокимиятнинг юқори поғоналарида юрган Тўрағали Нуржон ўғли эндиликда нафақат Қозоғистонда, балки чет элларда ҳам кўзга кўринган арбоблардан бири сифатида танилган эди. Ҳам сарвар, ҳам нотик Тўрағали Ташенов халқнинг меҳрини қозонган, машҳур арбоб бўлиб, уни зиёли қавм, айниқса, ёзувчилар жуда яхши кўришади. Вақтида республика ёшларининг етакчиси, кейин Президент Назарбоевнинг ёрдамчиси бўлган.

Элбоши уни доим олисларга учирар экан, ҳар гал зиммасига қийин вазифаларни юклаб юборади. У эл равнаки йўлида ҳар қандай тўсикдан йўлбарс каби шиддат билан ёриб ўтади. Истиклолимизнинг йигирма беш йиллик даврида раҳбарлик поғоналаридаги талай лавозимларни босиб ўтди: давлат котиби, Президент маъмуриятининг раҳбари, вилоят ҳокими, Бош вазир бўлди. У ўзига хос бўлган камтарлик билан «Мен – Президент етиштирган кадрман» деса-да, аслида ўта нуфузли, йирик сиёсий арбоб сифатида Элбошига муносиб сафдош эканлиги халққа азалдан аён. Заковати билан билимдонлиги атоқли шоир Олмос Ойтуғанов билан ёзишмаларидан ҳамда матбуотда эълон қилинаётган суҳбатларидан ҳам аниқ кўриниб туради. Хуллас, у фасоҳати, заковати билан барчани ўзига мафтун этган. Сардорлик истеъдодидан кўнгиллар тўлса, ботинидаги

асил фазилатлар акс этган кўркам сиймосидан кўз кувонади. Нотиклиги шунчаликки, агар у халқ олдида сўзлайдиган бўлса, нуткининг мантикий қудрати ва маҳорати билан сомеларни сеҳрлаб олади. Остонада, чет эллик билимдонлар иштирокидаги ўта муҳим бир анжуманнинг юксак минбарига сўзлаб туриб: «Юртбоши Нурсултон Абиш ўғлининг атиги ўн йил мобайнида мўъжазгина вилоят марказида, олам харитасидан яркираб ўрин олган салобати ва кўркамлиги ўзгача гўзал пойтахт бунёд этиб, шунча халқни хавфли кечувдан олиб ўтиб, бу ерга кўндиришдек заковатли сиёсати бўлмаганида, бугун биз Эдилни¹ эмас, Есилни² йўқлаб ўтирган бўлардик. Элбошимиз, ўзга жасоратларини айтмаёк, фақат мана шу жасорати учунгина халқимизнинг чин юракдан изҳор этаётган миннатдорчилигига лойикдир!» – деган эди.

Ўша Тўрағали Нуржон ўғли, бошдан ошиб ётган ишларини бир чеккага йиғиштириб қўйиб, Эрасил билан Ойгулга ҳамдардлик билдиргани атайлаб Остонадан Олма-отага учиб келибди. У дастурхон бошида уч соат ўтирди. Ана шу уч соат мобайнида чалпакдан жиндай ушатиб, ярим пиёлагина чой ичган бўлди. Оғзи ошдан бўшамайдиган айрим одамлардан бошқача, кўнгилга етиб борувчи сўзларни топиб айтиб ҳам ўзгаларни тинглаб ўтирди.

– Бу қайғунинг ўта оғирлигини халқимиз ҳам сезиб, билиб турибди, – деди Тўрағали Ташенов. –

¹ Эдил – Волга дарёси

² Есил – Урал дарёси

Бунингдек ўта оғир мусибатни Яратган сиздай улкан шахсларнинг елкасига юклайди. Суянган тоғи – Чўкон қайтмас сафарга кетганида, султон Чингиз Валихонов ҳам қайғудан қон ютиб, бошини кўтаролмай қолган экан. Суюкли Абдурахмони фанодан бакога рихлат қилганида Абай ҳам: «Ичим – ўлик, сиртим – соғ. Мен ичмаган ув¹ борми?» – дея бўзлаган. «Ердаги қалқоним» деб ўзгача суйиб, ўзгача эркалаган суюкли ўғли Жўжини ёввойи қулонлар топтаб ўлдирганида, хайбатидан ой яшириниб, қуёш сесканган Чингизхон ҳам: «Ким ўғлимнинг ўлими ҳақида хабар келтирса, бўғзига кўрғошин қуяман!» – деб тескари қараб ётиб олган экан. Шунда моҳир созанда Обил Жўжининг ўлимини ҳоконга дўмбирада мунгли куй чертиб етказибди-да:

– Эй, қудрати чексиз, теран ўйлари булутли денгиз ҳоконим! Суюкли жигарбандинг – Жўжининг ўлими ҳақидаги хабарни мен эмас, манов дўмбира айтди. Хон икки сўзламайди, жазоласанг, дўмбирани жазола! – деган экан.

Натижада кўрғошин куйчининг бўғзига эмас, дўмбиранинг кўкайига қуйилибди.

Суюкли фарзандлари вафот этганида Абиш Кекилбоев ҳам, Асанали Ашимов ҳам, Умрзок Айтбой ўғли ҳам, Иран-Ғойиб ҳам, султон Чингиз билан доно Абай, оламини забт этган фотих Чингизхон ютганчалик заҳар ютмаган дейсизми?

¹ Ув – заҳар. оғу

Худди ана шундай оғир қайғу қисматда бор эканки, сизнинг ҳам бошингизга тушди, Эрака! Сизга фақат сабр тилаймиз, сабр, сабр! Асарларингиз довуғи Парижгача етиб борган, шуҳратингиз эллардан ошган инсонсиз! Бизгагина эмас, халқимизга ҳам кераксиз. Ортингизда қалин ўрмон бўлиб халқ турибди. Ёнингизда биз – елкадош бўлиб турибмиз. «Қайғуни бўлишса – камаяди, қувончни бўлишса – кўпаяди», деманганимизни даштимизнинг донишманд қариялари. Халқимизнинг сизга нисбатан бўлган меҳридан мадад олинг, кўпнинг кўнглига суянинг. Сизга Худо сабр берсин.

Мана шундай тўлқинланиб, доно гапларни айтган Тўрағали Ташенов бир муддат тўхтаб, дастурхон атрофида ўтирганларнинг ҳам гапларига кулок тутди.

– Дониёрнинг ёш кетиши барча козокни бўзлатиб кетди, – деди етмиш ёшли машҳур ёзувчи, драматург Думан Имонжонов.

– Дониёр фаришта эди, беҳиштга кетди, – деди элликдан ошган таникли шоир Жазилбек Қуванишбоев.

– Бир эмас, учта зарбадан эсанкираб ўтирибман, – деб гап бошлади Эрасил. – Биринчидан, Дониёрим ёш, жуда ёш кетди. Худойим-эй, йигирма бир ёш деганлари бир лахзадан ҳам қисқа эмасми? Лоақал ўттизга ҳам етмади-я! Иккинчидан, ё уйланиш тўйигача ёки тўйдан кейин эмас, айнан тантанали соатга санокли дақиқалар қолганида... Ё Оллоҳим, бундай даҳшатни қим эшитиб, қим қўрибди?! Учинчидан, менинг Донишим хосиятли

эди. У туғилганида Қозоғистонда «Шимол ёғдуси» ходисаси рўй берган эди. Қутбдагина содир бўладиган бундай табиий ходиса Қозоғистонда ҳам рўй берганлиги ҳайратланарли! Бу астрономик ходиса ҳақидаги хабар ўша вақтда барча газеталарда босилган эди. Энди манов мўъжизани қаранг, менинг Дониёрим дунёдан кетган куни, айнаи ўша соат, ўша дақиқада фазода янги юлдуз – «Дельфин-2» деган сайёра пайдо бўлди. Япон олимлари кашф этган мазкур юлдуз ҳақидаги хабар Интернет сайтлари ҳамда газеталарда эълон килинди. Менинг қудам Малик билан қудағайим Равшанойнинг кизи, манов ёнимизда ўтирган куёвим Қуттибекнинг сингиси, тўнғич фазогиримиз Тўхтарнинг келини Динанинг тўйда тақарман деб сотиб олган билангузуги билан узугидаги асл тошлар Донишимнинг юраги тўхтаган онда ўзидан-ўзи қорайиб кетган. Дониёримнинг юраги уришдан тўхтаган онда хонасидаги соат ҳам юришдан тўхтаган. Фарзандимиз дунёдан кетган лаҳзаларда мана шундай тушуниб бўлмайдиган сирли, ноёб воқеалар содир бўлди.

– Ҳозирги илм-фан ривожланган даврда, – деб сўз бошлади Тўрағали Ташенов, – олимлар ўта сезгир аппаратда одам жонининг вазнини аниқлаб, суратга олишибди. Жоннинг вазни икки юз грамм, ранги кўкиш экан. «Дониёр – фаришта, у беҳиштга кетди» деган сўзларда ҳам жон бор. Айрим диний китобларда айтилишича, фаришталар ҳам тўғридан-тўғри жаннатга киришмас экан.

Улар дастлаб осмонда учиб юриб, Яратгандан ёрлик бўлган кунда беҳиштга киришаркан. Бу гаплар тўғри бўлса, Дониёр жигарбандимизнинг руҳи биз билан бирга. Унинг руҳи тетик, арвоҳи биздан рози бўлиши учун ҳам йиғлайверишимиз тўғри эмас. Доно Абай сўзи билан айтганда, умрнинг «Ёркин ялови куламай туриб» бажарган савоб амаллари билан ортида эзгу из қолдирган Дониёр барча козок билан бирга яшашда давом этади. «Оми козок кўкига ўрмалаб чиқиб куёш бўлай, куёш бўлмай ким бўлай» деб юриб, ўттизга етмай дунёдан ўтган Султонмахмуд¹нинг сўзи билан:

*Кўнгилга қайғу ув солиб,
Кўздаги ёшни қўлатган.
Юракка яра доғ солиб,
Жонни ачитиб зорлатган.
Заҳри қучли ажсал-эй.
Ёшнинг бахтини кўрмадик.
Ғафлатмиди, бу тушмиди?!—*

деб қанча қайғурсак-да, минг йилда бир бор туғиладиган Абайнинг ўғли Абдурахмон ўлганида унинг беваси Мағишга тўкиб берган қўшиғидаги доно сўзларига амал қилсак бўларди:

*Йиғлашингни тўхтатиб,
Сабр қилсанг бўлайди.
Қўймасанг, қайғу оғир бўл
Бор бўйингга тарайди.
Қизил юзинг сарғайиб,*

¹ С. Тўрайғиров (1893 – 1920) – атоқли козок шоири

*Оптоқ кўнглинг қорайди.
 Барча жонни бир қилиб,
 Қудратли Худо синайди.
 Бир сен эмас йиғлаган
 Шеригин олган талайни,
 Агар бизни аясанг,
 Ёшинг артсанг бўлайди.
 Унутганинг яхшимас
 Яратувчи Худойни...*

Тўғри, умр деганлари омонат. Етим-есирга коворғаси қайишиб, билимдонлиги, ақл-фаросати билан йигирма бир ёшида шахс бўлиб камолга етишган Дониёрнинг умри кўз очиб юмгандан ҳам қисқа бўлгани одамнинг ўзагини ўртади. Аммо узок яшаса-да, дунёга беҳуда келиб, дунёдан беҳуда кетганлардан кўра, қисқа бўлса-да, тўлақонли, маъноли умр кечирган жигаримиз Дониёрнинг жўни бўлак, йўли бошқа. Ҳаётга бўлган мухаббати билан атрофига осмондаги Ой билан Қуёшдай унсиз нур сочган, фаришта бўлиб беҳиштга муносиб бўлган Дониёримизнинг ҳаёти мангуликка дахлдор! «Яхшининг йиқилгани ҳам яхши», дебди даштнинг доно чоллари. Ўтмас умр бўлмас, синмас темир бўлмас. Дониёр ҳақида ўйлаганимизда, улуғ Абайнинг: «Қуйрукли юлдуз сингари, туғилди-ю, кўп турмади, кўрган, билган ўкинди, иллат топар жон бўлмади» деган сатрлари ҳаёлга келади. Ёш бўлса-да, жигарбандимизнинг оқил, доно бўлганлиги ғуссали юрагимизга юпанч бағишлайди.

Шошилмай, зикланмай уч соат ўтириб, ўринли, аклли гапларни топиб айтиб, Эрасил билан Ойгулнинг кўнглини овлаб, мусибатда қон қусиб ўтирган ота-онанинг кўз ёшларини аритгандай бўлган Тўрағали Ташенов ниҳоят кетишга ижозат сўради.

У кетгач, орага чўккан сукунатни дастурхон бошида ўтирган, қалин, дағал сочларига қиров кўнган, гавдали, кенг манглайдаги темир йўл изидай қўш ажини ўзига ярашиб турган, оқиш юзли киши бузди:

– Тўрағали Ташеновни халқ бекорга мактамас экан. Пайкаган бўлсангиз, чехрасидан нур ёғилиб турибди. Уйга кирганидан – уйдан чиққунигача, саломидан-каломигача бенуксонлигини кўрдингизми?!

– Қалихон, сен остоналик бўлгач, жигаринг ўша томонга тортади. Ҳар ким ўз ҳокимини мактайди! – деди Эрасил.

– Ёшлигимиздан бирга улғайиб, ҳам туғишганим, ҳам дўстим бўлганинг учун, мени чандиб, атайлаб бураб сўзлаяпсан, бўлмаса, Тўрағали Ташеновни энг кўп мактайдиганларнинг бири сенмасмидинг? – деди Қалихон.

– Нима десангизлар ҳам, Тўрағали Ташеновнинг мана шу келишининг ўзи бошқача бўлди, – деб гапга аралашди Жондўс.

– Бу нима деганинг? – деб сўради ҳар бир нарсани ипидан-игнасигача суриштирадиган Абен.

– Тўрағали Ташенов Олма-отага, рейсли учокларда келишга вақти йўқлигидан махсус учок

ёллаб кепти, шунингдек, йўл ҳакини ҳам ўз ёнидан тўлабди. Бу ерга келишдан аввал «Кенгсой-2»га ўтиб, Дониёрнинг бошига бориб, тиловат қилибди.

– Буни кайдан билдинг? – деб сўради Абен.

– Мана, Тўрағали Нуржоновични кутиб олиш учун ташқарида турганимизда у кишининг ёрдамчиси Султон Муратов келиб қолди. Ўша айтди: «Шеф барча ишларни бир чеккага суриб қўйиб, Олма-отага фақат Эрасил Жаксибековдан кўнгил сўраш учун учиб келди. Шеф бу ердан чиқиши биланок, яна Остонага учамиз», деди. Бу гапни мен билан бирга Тўрағали Нуржоновични кутиб олишга чиққан Қуттибек ҳам эшитди. Тўғрими шу гапим, айт-чи, Қуттибек? – деб Жондўс ёнида ўтирган новча бўйли, озғин йигитга мурожаат қилди.

– Тўғри, тўғри, – деди Қуттибек.

– Президент ёрлиғи билан тайинланган судьянинг сўзига гувоҳларсиз ҳам ишонамиз, – деди Қалихон.

– «Қози ёлғон сўзламайди», деганлари бекор гап. Ўзгаларни билмайман-у, аммо манов Жондўснинг айрим пайтлари, қулай келиб қолганида, ёлғонни чинга, чинни Худо урганга ўхшатиб гапирадиган одати ҳам бор, – деди Эрасил.

– Бурила қочмоқ – тулкига яхши, буриб сўзлаган – кулгига яхши, – деб Сейилхон Брежнев ҳақидаги латифалардан бирини бошлаб юборди.

Ҳалитдан бери бир-бирларига гап ташлаб, чимдиб ўтирган даврага кулги инди-қолди.

«Уйку – беор, қорин – беор, кулги – беор деганлари шу-да, – деб ўйлади Эрасил. – Манавилар Дониёр кабрининг тупроғи совимай туриб вахохолаб кулиб ўтиришибди. Буларни айблаб ҳам бўлмайди. Менга ўхшаб қайғурмайсанларми, деб айтиб бўлармиди? Бошига қайғу тушмаган одам бошқа бировнинг қайғусини на билсин. Улар кулишяпти, мен кулолмайман. Ўзагимда – ўт, юрагимда – дард. «Ичим – ўлган, сиртим – соғ» бўлиб ўтирибман. Бахтсиз, бадбахт, шўрлиман. Дониёрим мен учун бахт эди, дилбандим ила борса келмасга кетди бахтим...»

Жонидан азиз фарзанди кирчинидан кийилгандан кейин Эрасил қайғудан қон қусиб, тунлари ғам билан тунаб, кундузлари ғам билан бирга юрди. Келажаги порлок ёш донишманднинг умрини хазон қилган одамзоднинг душмани – «Ажал» деб аталмиш ялмоғиз ҳеч нарса бўлмагандай жилмайиб, кўзлаган навбатдаги қурбонлигига кўрик¹ ташлаш учун панада шайланиб турибди.

«Ё дариғо!»лаб юриб, кўз очиб-юмгунча бўлмай ўтиб кетадиган «умр» деб аталмиш омонат, ёлғончи тириклик давом этмоқда эди...

XXI

Навбатдаги пайшанба чойига таклиф этилган қирк чоғли киши «Кенгсой-2»га бориб, Дониёрнинг рухига бағишлаб Қуръон тиловат қилинган, Эрасилнинг шанғароғига келишди.

¹ Кўрик – ушлаш учун отнинг бўйнига узокдан ташланадиган ип, чилвир

– Данчигим вафотидан кейин, ўн кун ўтгач, эсимни йиғиб, унга мактублар ёза бошладим. Шеър аралашган мактубларда уйимизга ҳамдardлик билдиргани кимлар келаётганини ҳам баён қилдим, – деб гап бошлади Эрасил, – шунингдек, мамлакатда рўй бераётган муҳим сиёсий воқеалар ҳақида ҳам ўғлимга ҳисобот бериб бoryпман. У дунёга йўллаган биринчи мактубим шундай бошланади:

*Ўн кун бўлди, бошдан бахт учганига,
Ғамдан ота-онанг қон қусганига.
Дониёрим, сени бериб қўйдик-ку,
Ажал отлиг одамнинг душманига.*

*Бутун олам менга қараб тургандай,
Ўзинг борда бахтли эдим мен қандай!
Бир лаҳзада содир бўлди фалокат,
Энди мана, отанг сенинг шўрманглай...*

*Дониёрим – жоним менинг, жаннатим!
Юксакларга олиб учган қанотим!
Бор пайтингда ҳаёт турарди яшнаб,
Сен экансан – бахтим, тахтим, муродим!*

*Гар ўйласам, юрак музлаб кетади,
Кўз олдимдан бутун умринг ўтади.
Суратингга термиламан кўз олмай,
Нетсам, бўтам, қўлим сенга етади?!*

*Бу умрда азоб, дўзах кўрибман,
Ёнган ўтга – тўхматга ҳам қўнибман.
Шунинг бари оғир эмас бул кундан,
Сенсиз энди тирик арвоҳ – ўликман!*

Якинлар ҳозиргина «Кентсой»дан уйга қайтган пайтда, эшик олдида уларни икки киши кутиб туришган экан. Уйга кириб Қуръон ўқилгач, ана шу икковидан бири – Эрасил билан бир неча бор газеталарда суҳбат курган журналист Йўлбарс Аймағамбетов ёнидаги шеригини, олтмишнинг у ёк-бу ёғидаги хушбичим, новча, кўй кўзли, корамтир чехрали салобатли кишини АҚШнинг Чикаго университети профессори Султон Сулаймонов деб таништирди.

– Биз олисда бўлсак-да, туғилиб ўсган Қозғистонда бўлаётган муҳим ишларнинг деярли барчасидан хабардормиз. Эрасил Жаксобекович, ўғлингизнинг атиги йигирма бир ёшида, никоҳ тўйи тантанасига санокли дақиқалар колганида вафот этганини эшитиб, сизга ҳамдардлик билдиргани келдик. Сизни биринчи бор кўриб турсам-да, асарларингизни биламан. Ўғлингизнинг имони саломат бўлсин, – деди Султон Сулаймонов.

– Вакт топиб келганингиз учун раҳмат.

– Бу ғоят оғир мусибат, – деб сўзини давом эттирди Султон Сулаймонов. – Ғуссага бўй беравермай, ўзингизни асранг. Вакт – табиб, бул ярани ҳам даволайди.

– Ҳа, кўпчилик шундай дейишяпти. Сизнинг мана шу сўзингизга жавобан кеча ёзган шеъримни ўқисам майлими?

– Ўқинг, Эрасил Жаксобекович, ўқинг, – деб бош эгди океан ортидан келган миллатдош.

– Вақтнинг тузатмайдиган
Йўқ дейдилар яраси.
Бу сўз бизга эмас тан,
Рангимизга қаранг-чи...

Гўрга бирга тушади
Бизлар билан бу фарёд.
Ҳаётга келар кейин
Гулга ўхшаган авлод.

Йигламасин шу авлод
Биз каби бахтсиз бўлиб.
Чайқалиб, яшнаб турсин,
Сўнмас нурга чўмилиб.

Сўлмасин деб шу гуллар,
Кўз ёшим-ла суғорай.
Истиқлол бўлса мангу,
Қабрда ётиб қувонай!

Уфққа ботган кундайин,
Бир кун мен ҳам ботарман.
Эртаси порлоқ ёшларнинг
Бахтин тилаб ётарман.

Ажал мени олса-да,
Дониёримни ўйларман.
Суягим қуриб қолса-да,
Ёнида ётиб қўлларман..

– Ушбу сатрлардан калбингиздаги дардларингизни англаб ўтирибмиз, – деди Йўлбарс

Аймағамбетов. – Ўтмайдиган умр бўлмас, синмайдиган темир бўлмас. Бизгагина эмас, халққа ҳам кераксиз, оға! Олдинда ҳам ҳаёт бор.

– Бу ҳаётдан бездим-ку, мен,
Дониёримсиз, эзилдим.
Бўзлаттирдинг, йиғлатдинг-эй,
Худо, сенга не қилдим?! –

деб, мана, бўзлаб ўтирибман, – деди Эрасил. – Кечир мени, Оллоҳим, мени тергади деб ўйлама. Ўзинг бердинг, ўзинг олдинг ўғлимни. «Мен нима қилдим?!» деганим сенга эмас, Оллоҳим, ўзимга қўйган саволим бу: «Қаерда хато қилдим? Яратган эгам нимага мени жазолади экан?» – деб ўйлайман-да, мен бечора. Мен-ку, майли, оғир мусибатни оркалаб, тирик ўлик бўлиб юраверарман. Ризким тугаганда эса тобутдай оғир азобдан кутуларман. Бу кайғу яқинларимга, туғишганларимга ҳам осон эмас... Аммо, барчамиздан ҳам Дониёримнинг волидаси – Ойгулга оғир, ўта оғир бўлди. Бечора уйкуга ётишдан олдин йиғлайди: «Хайрли тун, онажон!» дегувчи эди деб. Тонгда, ўрнидан туриб, яна йиғлайди: «Хайрли тонг, онажон!» – дерди деб. Ҳар жума чалпак пишириб, яна йиғлайди: «Бу чалпакни мен эмас, менинг руҳимни шодлантириш учун ўғлим пишириши керак эди!» деб. Данчик яхши кўрадиган таом пиширса-да, ҳатто, кўчада енгил машинасини кўрса-да, «Данчигимнинг темир тулпори кетяпти!» – дейди-да, кўзларига ёш тўлади, ўзаги ёниб, кун-тун бўзлайди.

– Бас, йиғлайверма. Кўп йиғласанг кўзинг кўрмай қолади, – дейман.

– Данчигимни кўрмайдиган кўзнинг нима кераги бор менга! – дейди у.

– Оёқ-кўлинг ишламай, шол бўп қолсанг, нетасан? – дейман ялиниб.

– Данчигим томонга обормайдиган оёкнинг, дилбандимни кучмайдиган кўлнинг ҳам кераги йўқ менга, – дейди у.

– Йиғлайверсанг ажалингдан аввал ўласан, кўй энди! – дейман илтижо қилиб.

– Дониёримсиз кўрган кун – кунми, бундай қон ютиб яшагандан кўра, ўлим ортик менга! – деб яна йиғлайди.

– Ўлма, сенсиз менинг ҳолим нима кечади? Суюнчбекани, Қуттибекни, Олтинойни кўзинг қийиб, қандай кетасан, ажалингдан бурун ўлиб, не муродга етасан? Бу ёлғон дунё билан икковимиз бир вақтда хўшлашсак, Дониёримизни ким эслаб, ким унинг хотирасини бизчалик эъзозлайди. Яратганга шукур қилайлик, ўғлимиз баъзи бировларнинг боласидай ўзганинг кўлида нобуд бўлмади, балкондан сакраб, ўз жонига қасд қилмади. Баъзилардай ном-нишонсиз йўқолиб кетмади. Нашаванд ҳам, аракхўр ҳам, безори ҳам бўлмади. Ақл, фаросат билан, ўта раҳмдиллиги, билими, зукколиги билан атрофига Ой билан Қуёшдай нур сочиб, умрдан кетди. Абай айтганидай: «Кирлатмай кетди кўнгилни».

Данчигимнинг онаси, жондан азиз умр йўлдошим – Ойгулимни шундай деб юпатаман. Шундан кейин у асосли гапларимга кўнгандай, йиғидан тинади. Жиндай сабр қилган бўлади, аммо, бироздан сўнг яна кўзларига ёш тўлиб, яна йўқловни бошлайди. Айримлар: «Бошига қайғу тушган ёлғиз у эмас, бошқа фарзанди ҳам бор-ку, нега у бунча йиғлайди?» – дейишлари мумкин. Шундай дегувчилар бўлса, уларга ҳам гинамиз йўқ. Ҳар ким ҳамма нарсани ўз қаричи билан ўлчайди. Бошига тушмаганлар ўзганинг қайғусини қайдан билсин, қандай англасин? Мен Ойгулимни тушунаман. Жондошим, ёстикдошим бўлганлигидангина эмас, унинг бошига тушган жудоликка ўзим ҳам дучор бўлганимдан, онасига ўхшаб ўзим ҳам Данчигимни қаттиқ суйганлигимдан. Шундан бўлса керак, менинг қайғули қаламимдан:

*Сени чексиз суйдим, ҳайҳот,
Сени кўп эркалатдим.
Донишим, чин дунёга
Нега шунча эрта кетдинг? –*

каби қайғули сатрлар қуйилмоқда. Эсим кирарли-чиқарли бўлиб, ўлпи-сўлпи ўтириб, ўйлайман: «Одамнинг оламдан-да мураккаб ички дунёсини қошу ковоғидан ҳам уқиб олгувчи қароғим, қорачиғим, донишманд Доношим-эй, айтган сайин соғинтириб, бутун вужудимни қакшатиб, пешанамга сиғмай кетдинг-а! Юрагимни хувиллатиб, бўтаси ўлган арвонадай бўзлатиб қўйган қисмат менга бунча бешафкат бўлмаса?!

– Менинг ўн ёшли неварам Олтиной кеча эр-талаб уйқудан уйғонди, – деб гапга аралашди Малик, – тушимда Дониёр тоғамни кўрдим. Эг-нида оппоқ кўйлак. «Олтиной, сен бобонг билан бувингга, яқинларимга айт, улар мени ўйлаб йиғлайвермасинлар. Бу ерда аҳволим яхши. Бола-лигимда мени эркалатган Алмухан бобом билан Макпал бувимни, аввал кўрмаган нариги боболаримни ҳам кўрдим. Улар мени ўраб, кўриклаб-кўлтиклаб юришибди», – деди у, сўнг: «Дониёр тоғамни соғиндим!» – деб йиғлаб юборди.

– Дониёрни тушимда мен ҳам кўрдим, – деди Мадина. «Сен Анжеликанинг дугонасисан-ку, унга айт, менинг қорним очқади!» – деб мунғайиб турибди. Тушимни Анжеликага айтгандим, у: «Данчик мендан дуо умид қилгандир», – деб чалпак пишириб, муллага Қуръон ўқитибди. Мачитга, черковга бориб садақа улашибди. Кейин болалар уйига совға-салом билан бориб, уларга Дониёр ҳақида гапириб берибди. Шунда кичкина болалар Анжеликага: «Яна келиб, Дониёр ҳақида гапириб беринг», – деб сўраб қолишибди.

– Данчигим менинг ҳам тушимга кўп киради, – деди Эрасил. – Ана шу тушларимдан таъсирланиб ёзган шеъримни ўқигим келяпти.

– Ўқинг, – деди океан ортидан келган олим.

– Сендан ажралиб қолган

Ўн учинчи кун бугун.

Шум ажал юлиб кетди

Ўрдамнинг олтин тўйнугин.

Сендан ажралиб қолган
Ўн учинчи кун бугун.
Куним менинг йўқолган
Қайғули қора тун бугун.

Соғиниб сени юривдим,
Тушимда кўрдим мен сени!
Дийдоринг кўриб, болам-ов,
Кўтардим жиндай энгсани.

Ётардим беҳол тўшакда,
Ранг-рўйим саргайиб.
Жилмайиб қараб турдинг-у,
Кетгандай бўлдим соғайиб.

Тушимда кўриб, Дониёрим,
Босилди сал-пал соғинчим.
Юрагим сенда экан-ку,
Сен экансан юпанчим.

Тушимда кўриб, Дониёрим,
Роҳатлар топдим шу лаҳза,
Қош қоқимдан сўнг кетдинг,
Кўнглимга тўлдириб гам-ларза!

Эзилиб тўгаган, эй юрак,
Донишим томон олиб уч.
Қучоқлаб сени суяйин,
Йўқ бўлсин жамийки соғинч!

«Дониёрни кўрдим», дедим,
Онангга – Ойгулимга.
Эзилиб узоқ йиғладим,
Дардим айтиб Ой, Кунимга.

*Ўзини ноҳуш сезиниб,
У ҳам узоқ йиғлади.
Кетгандан юраги эзилиб,
Оллоҳдан ажал сўради.*

*Қўш мунглиг икков қўшилиб,
Тагин йиғладик, йиғладик.
Нонуштани ҳам еёлмай,
Кўз ёш тўкишдан тинмадик.*

*Сени йўқотиб, Дониёр,
Бўйинга тушди бўғовлик.
Ўзингни тикла, Ойгулим,
Тақдирга қарши турайлик.*

*Гар бошга солса Оллоҳим,
Тақдирга борми ҳеч чора?!
Оламда яна бормикин,
Биздайин шўрли, бечора...*

Шеърни базўр ўкиб тугатган Эрасил кўзлари ёшланиб, оғир хўрсинди.

– Эрасил Жаксибекович, мана шу шеърингизни, шунингдек, Дониёрга ёзган мактубларингиздан бирини менга берсангиз.

– Уларни нима қиласиз?

– Америкага кайтгач, ўша ердаги козокларнинг бошини кўшиб, болангизнинг руҳига Қуръон ўқитиб, океаннинг нариги тарафидаги миллатдошларингизга Дониёр ҳақида гапириб, унга ёзилган мактуб билан шеърни ўкиб берсам дегандим.

– Америкага қачон қайтасиз?

– Бир ҳафтадан кейин.

– Унда буларни компьютерда тергизиб, икки-уч кунда сизга етказиб берайин.

– Яхши, унда биз қайтайлик. Сиз дам олинг, Эрасил Жақсибекович.

Америкалик олим кетгач, пайшанбалик эҳсон ошга тўпланган кишилар Дониёрни хотирлаб озрок ўтиришди.

– Данчикдан жудоликнинг оғирлигини сўз билан ифодалаб бўлмайди. Ушбу номукаммал ёлғон дунёда Данчик биз учун умид чироғи эди. У ўзининг фавкулудда камтарлиги, андишалиги, одоби билан қалбимизни забт этганди. У қиска умрида бажариб улгурган хайрли ишларини санаб саноғига етиш кийин, – деди қуда томондан Андрей.

– Таникли шоира Людмила Шчипахина: «Ўзининг жуда қиска умрида билган-кўрган одамларнинг меҳрини қозона олган бу «юлдуздан келган бола»нинг истеъдодли, кўркам, оқил ўсмирнинг орамизда йўқлигига ишонгинг келмайди. Усиз оламдан бир даста нур сўнди... Ҳа, ҳа, мўъжазгина, лекин жуда ёркин шуъла сўнди... Унинг табиатида буюк қозок халкининг жозибали фазилатлари муҷассам эди... Шундай эр ўғлондан жудолик – унутилмас мусибат, унутилмас ғусса. Уни унутмаймиз! Унинг ёркин руҳини ҳамиша ҳис қилиб яшаймиз! Уни ҳеч қачон унутмаймиз! Унинг хотираси олдида доимо бош эгамиз!» деб ёзганида минг бор ҳақ эди, – деди Оксана.

– Унда одамларни бир-бирлари билан дўстлаштириш хислати бор эди, – деди Мадина. – У ҳамиша ва ҳар доим ўзгаларга кўмак беришга интиларди. У, шахсан менга, юз минг бор ёрдам қўлини чўзган. Кечасими, тонгдами, қачон керак бўлса, ёрдамга етиб келарди. Унга: «Данчик, мушкул аҳволдаман!» – дейиш кифоя эди. У ҳеч нарса-ни сўрамас, унга тушунтириб ўтиришнинг ҳожати ҳам йўқ эди. У фақат: «Ҳозир қаердасан?» – деб сўрарди, холос.

Кечкурунга бориб, пайшанба чойига йиғилганларнинг барчаси кетиб, уйда Ойгул билан Эрасилгина қолишди.

– Чарчадинг, ётиб дам ол, – деди Эрасил Ойгулга.

– Майли, ётсам ёта қолай. Сен нима қиласан? – сўради Ойгул.

– Мен Данчикка навбатдаги мактубни ёзаман.

– Сен ҳам чарчадинг, кўп ўтирма, азизим.

Шундай деб Ойгул хобхонага кетди. Эрасил иш столига ўтириб, ўғлига мактуб ёзишга тутинди.

*– Айланиб қоляпман мурдага,
Ўхшайман қанғибошга-да,
Томоқдан таом ўтмайди,
Кўнгил йўқ тонгги ошга-да.*

*Ойгулим сўлиб боради,
Юрагин кемириб ваҳим.
Бизларни энди ҳеч шўрлатма,
Асрагин бизни, сен, Илоҳим! –*

дея бугунги кун ҳақида Дониёрга ҳисобот берди. Йигирма сатр шеърни юрак кони билан ёзган Эрасил у дунёга мўлжалланган мактубини:

*Қора ергина кўтарар
Ғамларни қандоқ кўтардим?
Сенимас, ажал мени олса,
Армонсиз дунёдан ўтардим, –*

дея якунлади.

Навбатдаги мактубни йиғлаб ёзган Эрасилнинг юрагида каттиқ санчик пайдо бўлди. Кўз олди қорайиб, боши айланавериб, аранг гандираклаб хобхонага етди.

– Рангинг бўзариб кетибди, нима бўлди? – деди Ойгул хавотирланиб.

– Мазам кочди.

– Кўзинг кизариб кетибди, яна йиғладингми?

– Ҳа... Жиндай...

– «Тез ёрдам» чақирайми?

– Чақирмай тур. Чарчадим, чамамда. Дам олсам ўтиб кетар. Сув бер-чи, сув, – деди Эрасил тўшакка қийшайар экан. – Кабинетимдан кон босимнинг дорисини ҳам ола келсанг...

Ойгул дориларни келтиргач, Эрасил тилининг тагига нитроглицерин ташлади. Авваллари бу дори тез таъсир қиларди, бу сафар фойдаси бўлмади. Кейин конкор ичди. Ҳар доим тез таъсир қилувчи бу доридан ҳам наф бўлмагач, Ойгул аппаратда унинг кон босимини ўлчади.

– Қанча? – деб сўради Эрасил.

– Тепаси – юз саксон, пасти – бир юз эллик.

– Томир уриши-чи?

– Ҳозир кўрамиз.

Билакдан ушлаб, томир урушини соатга қараб санаган Ойгул:

– Юз ўттиз. «Тез ёрдам» чақирмасак бўлмайди, – деди.

«Тез ёрдам» кўп куттирмади. Қорачадан келган, барзанги шифокор қозок йигит, оппоқ тиббий жомадон кўтарган, кийик боласидай истарали рус ҳамшира киз кириб келишди. Шифокор ҳамширага бемордан кардиограмма олишни айтди-да, касалхонадан ола келган Эрасилнинг даволаниш карточкасини варақлаб, унинг касаллик тарихи билан танишди. Шу аснода тайёр бўлган кардиограмма лентасини ҳам диққат билан кўриб чиқди, ҳамширага нималардир деди. Ҳамшира Эрасилга бир эмас, икки эмас, еттита укол килди. Икки соат мобайнида бўксага, билак томирига, қоринга қилинган уколлардан кейин ҳам беморнинг аҳволидан қониқиш ҳосил қилмаган шифокор энди ҳукумат касалхонасининг иккинчи терапия бўлими мудирига қўнғироқ килди:

– Уйқунгни бузганим учун узр, Сергей, – деб бошлаган гапини беморга эшитилмайдиган паст овозда давом эттириб, сўнг гўшакни қўйиб:

– Эрасил Жаксобекович, сизни ҳозирок касалхонага етказмасак бўлмайди, – деди.

– Эрталаб ўзим борсам-чи? – сўради Эрасил.

– Бўлмайди! Мен сизни бу аҳволда уйда қолдирилмайман.

– Нега?

– Тўғриси айтсам, ҳозир зудлик билан сизни касалхонага етказмасак, инсульт бўп қолишингиз ҳеч гап эмас. Сизни фақат касалхонадагина оёққа турғазиниш мумкин.

– Худо хоҳласа, де. Худонинг хоҳишисиз ҳас ҳам синмайди.

– Ҳа, Худо хоҳласа.

Касалхонага Эрасил билан Ойгул ҳам бирга келди. Уларни йўлакда кутиб олган навбатчи шифокор Эрасилни бир кишилик палатага жойлаштирди-да, ҳамширага укол қилишни, зудлик билан томирга томизғи дори юборишни буюрди.

Эрасилнинг кистови билан уйга қайтган Ойгул хавотирдан тунни бедор ўтказиб, тонг ёришиши биланок, яна касалхонага отланди. У Эрасилни кеча қолдирган палатага кирди-ю, каравотнинг бўш турганини кўриб, юраги шувиллаб, кўз олди қоронғилашиб кетди, гандираклаб йиқилаётганида орқадан кирган навбатчи ҳамшира уни суяб:

– Хавотирланманг, Эрасил Жаксобековични ҳозиргина реанимация бўлимига олдик, – деди.

Ойгул жонини ҳовучлаганича, реанимация бўлими томон югурди. Аммо уни бўлимга кириштирмади. У эшик олдида туриб-туриб, ҳолдан тойгач, судралиб уйга қайтди. Эшикдан кириши билан тўхтовсиз жиринглаётган телефон гўшагини шошиб кўтарди.

– Эшитаман.

– Хайрли тонг, Ойгул!

- Кулашмисан?
 - Ҳа, мен. Яхши ётиб турдингми?
 - Қанақа ётиб-туриш? Туни билан мижжа қокмадим.
 - Мазанг қочдими?
 - Ундан баттар...
 - Нима бўлди?
 - Эрасилнинг мазаси қочиб қолди.
 - Кечагина, пайшанба чойида соппа-соғ эди-ку.
 - Сизлар кетиб, мазаси қочди. «Тез ёрдам» чақиртирдим. Касалхонага ётқизмасак бўлмади. Эрталаб борсам, реанимацияга ўтказишибди.
- Кулаш билан гаплашиб бўлгач, Ойгул уйда ўтиролмай, яна касалхонага шошилди.

ИККИНЧИ БЎЛИМ

I

Бу Дониёр олти ёшлигида бўлган воқеа.

Ойгул кеч ётса-да, эрта уйғонди. Олис йўлдан чарчаб келиб, каттиқ ухлаганидан уйқуси қониб, тиникиб уйғонди. Ўрнидан турганида ёнидаги Дониёрнинг тўшаги бўш экан. «Бу тинчимас бола тонг отмасдан қайга кетди экан?» – деган хаёлда ташқарига чиқаётиб, ўғлига дуч келди.

– Тонгда ухлаш ўрнига қаерларда юрибсан? – деди Ойгул.

- Бойғабил бўйига бордим.
- Чўмилдингми?

– Йўк.

– Унда нима қилдинг?

– Дарё бўйида ўтириб, куёш чиқишини томоша қилдим.

– Куёш чиқишини ўтган йили «Олма-ота» санаторийсида дам олганимизда томоша қилгандинг-ку.

– Даладаги куёшнинг чиқиши шаҳардагига ўхшамас экан.

– Нимаси ўхшамас экан?

– Шаҳар куёши уйқудан турганида тумандан аниқ кўринмайди. Бу ердаги куёш уйқудан уйғонганида бошқача, тип-тиник юзи кулиб тураркан. Унинг кулиб уйғонишидан осмон ҳам, Бойғабилнинг суви ҳам жимирлаб, кулиб, кўзимни камаштириб юборди. Эртага ҳам тонгда Бойғабил бўйига бориб, куёшнинг уйғонишини томоша қиламан. Ойижон, сиз ҳам мен билан борасиз-а?

– Йўк, мен боролмайман, бувингга қарашаман.

– Унда дадам икковимиз борамиз.

– Шундай қил, бўтам.

«Отасининг киндик кони тўкилган Тўрғайни Дониёр яхши кўрганидан у ерга кўп борарди» – хаёлидан ўтказди Ойгул.

Боласининг ота юртга биринчи сафари ҳамон ёлида. Олма-отадан учган учок ушоққина Аркалик аэропортига қўнган онда Дониёр қувончи ичига сиғмасдан: «Ура, мана менинг Тўрғайим!» деб кичкирган, унинг бу хитоби салон тўла йўловчиларни ўзига қаратган. Ўшанда у эндиги-

на уч ёшда эди. Ҳа, боланинг ота юртига меҳри ўзгача эди. Дониёр тўрт ёшлигида айтган бир гапини Ойгул ҳамон кулиб эслайди. Ўшанда улар Иссиқкўлда дам олаётган эди. Бир куни уларни олисроқдаги дам олиш уйига меҳмонга таклиф этишди. Меҳмондорчиликдан ётоқ жойларига пиёда қайтишди. Кун иссиқ, қуёш тигидан кўл соҳилидаги тошлар товадай қизиб ётар, нафас олиш қийин эди. Ярим йўлга келганларида Дониёр онасига: «Чарчадим, кўтар!» – деди.

– Отанг кўтарсин!

– Йўк, сиз кўтаринг! – деди Дониёр ўжарлик билан.

– Нега мен кўтарар эканман?

– Дадамнинг оёғи оқсоқ, тез чарчайди, – деди Дониёр бир томонга шох ташлаб, оқсоқланиб, аранг кетаётган отасига бир қараб.

– Менам чарчаб келяпман, пиёда юрақолсанг бўлмайдами?

– Кўтармасангиз Тўрғайга кетиб қоламан, – деди Дониёр ковоғини уйиб.

– Йўк-йўк, ундай қилма, болам, кетма! Ке, келақол, – деб онаси Дониёрни дам олиш уйигача кўтариб келувди.

Шу йили улар Иссиқкўлдан қайтишгач, яна Эрасилнинг ота юрти, «Қозоғистон – 40 йиллиги» давлат хўжалигининг маркази – Бойғабил овулига келишди. Эртаси куни меҳмонлар билан саломлашгани хўжалик директори Бахитжон келди. Сухбат жараёнида Эрасил директордан:

– Совхозда канча кўй бор? – деб сўради.

– Саксон минг, – деди хўжалик раҳбари, – йи-
гирма минг гектар еримиз, унча кўп бўлмаса-да,
йилки билан йирик қорамолимиз ҳам бор.

– Манов Қизбел тоғида Оқбош бургут бормиш,
шу гап ростми?

– Рост. Бир гал Жонкелдин туманига бораётиб,
кўл ёқасида уймалашиб турган йилкилар тепаси-
да чарх уриб учиб юрган Оқбош бургутни ўзим
кўрганман.

– Нахотки?

– Оқбош бургут деганлари биз кўриб юрган
бургутлардан анча йирик бўларкан.

Дониёр катталарнинг ёнида ўтириб, расм чи-
зиш билан банд эди. Директор хўшлашиб, ке-
тишга чоғланганида Дониёр «Оға, бу сизга» деб
унга ҳозиргина чизган икки варақ қоғозни узат-
ди. Бахитжон қоғозларни кўлига олиб, бирин-
чи варақдаги ўзининг киёфасига тикилиб қолди.
Қоғоздан унга кенг яғринли, тепакал киши илжа-
йиб қараб турарди. Эғнида йўл-йўл кизил чизикли,
енги қалта кўк кўйлак. Бахитжон портретини
ўхшатиб чизган Дониёрга ажабланиб қаради. Ик-
кинчи варақда қамишли кўл соҳилида уймалашиб
турган йилкилар, кўлда сузаётган бир жуфт оккуш,
кўкда, йилкилар тепасида айланиб учаётган Оқбош
бургут тасвирланган эди.

– Бу расмларни қачон чиздинг? – хайрон бўлиб
сўради Бахитжон.

– Ҳозир, сизлар гаплашиб ўтирганда.

– Неча ёшдасан?

– Тўрт ёш...

– Туф-туф, кўз тегмасин! Мана кўрасиз, манов болангиз катта бўлса, улуғ рассом бўладиган сиёқи бор, – деди Бахитжон уни кузатишга чиккан Эрасилга.

– Буни вақт кўрсатар, ким бўлса ҳам омон бўлсин, одам бўлсин, – деди Эрасил.

Эртаси куни тонгда Дониёр отасини уйғотиб, Бойғабил соҳилига бошлаб борди. Энди кўтарилаётган куёш Шарқда уфкни шафақлантириб, жилмайганча оҳиста кўкка ўрлайди. Ўзан соҳилидаги кўм-кўк ўт-ўланлар, майда камишлар ва пастак бутазорлар орасидан киялаб қуюлган нур тонг сабосида мавжланган сувни жимирлатиб, оҳиста титрайди. Нариги соҳилдаги камишли кўлдан канотларини тапиллатганча кўтарилган бир жуфт оккуш сибизга товушда зорланиб учиб, Қумкечув томонга ўтиб кетгач, ўзан яна оромбахш сукунатга чулғанди. Уфқларга туташ дашт эндигина кўзи ёриган онадай енгил тин олиб, сархуш бир бахт қучоғида сеҳрлангандай ястаниб ётибди. Хув нарироқдан, қалин қамишзордан бир-бирлаб чиқиб келган бир тўп кўнғир ўрдаклар ғақиллашиб, соҳил бўйлаб суза бошлашди. Сув қаъридан юзага сапчиб чиққан олабуғани қамиш орасида пойлаб ётган, узунлиги икки қарич келадиган чўртан қува кетди...

Орадан бир эт пиширим вақт ўтгач, елкасида қўш челакли обкаш, бўйнига кизғиш кийик рўмол

боғлаб олган киз кўк кўйлагининг этаги шамолда хилпираганча, ўзан томон шошилиб кела бошлади. У соҳилга яқинлашгач, ота-бола билан бош ирғаб саломлашди-да, улардан анча нарига бориб, елкасидаги обкаш билан челақларни ерга кўйиб, шиппагини ечди. Эрасил билан Дониёр ўтирган томонга кўз кирини ташлаб, кўк кўйлагининг этагини тиззадан юкорироқ кўтарди. Қизнинг оппоқ болдирлари куёш нурларидан яркираб кўзга ташланди. Сувга эгилганча, кандайдир ёқимли бир кўшиқни хиргойи килиб ўтирган киздан кўз узолмай қолган Дониёр:

– Дада, қаранг, анави киз жуда сулув экан! – деди завқланиб .

– У кимнидир кутяпти, – деди Эрасил. – Кўрдингми, овул томонга тез-тез қараб кўйяпти.

– Кимни кутади? – ажабланди Дониёр.

– Кимни бўларди, йигитини-да.

Дониёр ўзандаги ўрдақларга қараб хўрсинди.

Шу пайт кўкиш жинси шим, қизғиш калта-енг кўйлак кийган, қора соч, хушбичим йигит оқ арғумоқни етаклаганча, ўзан томон юриб кела бошлади. У соҳилга етиб келиши билан киз ўрнидан туриб, йигитнинг қучоғига сингиб кетди...

Ота-бола уйга қайтиб келишганида ҳовлида катта сариқ самовар шиғиллаб турарди. Ерўчоқдаги қозонда қайнаётган гўштнинг кўпигини олаётган Мақпал кампир ота-болани кўриб:

– Болаларим, келдингларми, тонг отмай қаерга бордиларинг? – деди ўғли билан неварасига меҳр билан тикилиб.

– Мана шу танतिक неварангиз ўзан бўйида қуёш чиқишини томоша киламиз, деб ухлагани қўймади мени. Бунингиз доим шунақа, мен боёкишни бир ёқларга етаклагани-етақлаган! Танतिकлиги етмагандай, яна тентаклиги ҳам бор бунингизнинг, ҳозир бурчакка турғазиб қўйсаммикан? – деб Эрасил онасига кўз қисиб қўйди.

– Тегма неварамга! Тентак бўлсаям, ақлли тентак бу! Ке, бўтам, бери ке!

Кампир этагига ёпишган неварасининг бошидан ҳузурланиб хидлаб, пешанасидан ўпди. Дониёр бувисидай ишончли ҳимоячи топилгач, «Энди менга тегиб кўр-чи!» дегандай отасига гердайиб қаради.

Шу пайт чеккадаги кўрадан оппоқ улоқча дикиллаб чикиб келди. Дониёр югуриб бориб, улоқнинг бўйнидан кучиб, кафти билан майин жунини силаб:

– Улоқжон, ке, икковимиз дўст бўламиз, хўпми? – деди. Ок улоқ «майли» дегандай бош силкиди.

– Мен сени Олма-отага олиб кетаман, борасанми?

«Ме-ме» деб овоз берди улоқча.

Дониёр ҳар нарсани бир айтиб, улоқ билан анча ўйнади. Кейин улоқ боланинг кучоғидан бошини тортиб олди-да, «ме-ме»лаб, кўра ортига қараб юрди. Дониёр: «Улоқжон, қайга кетяпсан? Тўхта-чи! Мен билан Олма-отага кетгинг келмаса, кетмаёқ қўй. Ке, иккаламиз бекинмачоқ ўйнайлик!» – деб унга эргашди. Улоқча унинг га-

пига эътибор қилмасдан, бошини қайқайтирганча кетиб борарди.

– Ўйнамасанг, ўйнама! Мени хафа қилдинг, – деди Дониёр лаб-лунжи осилиб.

– Ким сени хафа қилди? – деди ўша пайт ҳовлига чиққан Ойгул.

– Анави оқ улок-да, – деди Дониёр тумшайиб. – Мен билан ўйнагиси келмаяпти.

– Ўйнамаса ўйнамасин. Бор, анави кашка бузоқча билан ўйна.

– У билан ўйнамайман.

– Нега?

– У оқ улокдай ёқимтоймас.

– Унда ювиниб, овқатлан, кейин оқ улок билан ўйнайсан, – деди Ойгул ўғлининг бетидан суйиб...

Ўша куни кечаси Макпал буви неварасини ёнида олиб ётди.

– Буви, эртак айтиб беринг, – деди Дониёр.

– Майли, бўтам, унда тоғни елкасида кўтарган паҳлавон йигит ҳақида эртак айтаман, эшит.

– Одам тоғни кўтара оладими?

– Кўтарганда кандок! Зарур бўлса, эли учун эр йигит тоғниям кўтаради.

– Қандай қилиб экан-а?

– У бундай бўлган, – деб кампир бир йўталиб олиб, эртагини бошлади:

* * *

– Эрта, эрта, эрта экан, эчки жуни калта экан. Жийдалибойнинг ерида, Жағалбойнинг элида

ёз бўйи кўкдан бир томчи ҳам ёмғир томмабди. Экинлар сарғайиб, буғдой бошоқлари ковжираб, курий бошлабди. Экин унмаган элда халқ очликдан кирилиб кетиши аниқ.

– Энди нима қиламиз? – деб халқ бош кўшиб, маслаҳат қилибди.

– Бу мушкул аҳволдан чиқишнинг фақат бир чораси бор, – дебди элнинг кўп яшаб, кўпни кўрган бир донишманд қарияси. – Бунинг учун кўшни юрт чегараси томондаги баланд тоғни буғдойзор, экинзор даламиз яқинига кўчириб келиш керак. Тоғ бор жойда ёғингарчилик бўлади. Ёғин бўлса, қурғоқчиликни енгиш осон, экин, ғалла яхши ўсади.

– Тоғни кўтариб бўлмайди-ку, – дебди кимдир.

– Эл билан ерга муҳаббати кучли бўлган эр йигитлар учун ошиб бўлмас доvon, енгиб бўлмас тўсик йўқ. Халқини қаттиқ севадиган эр йигит бўлса, йўлда учрайдиган тасодифий хатарлардан кўркмасдан, ҳаётини таваккалга тикади, – дебди қария.

– Йўлда қандай хатар учраши мумкин? – сўрашибди одамлар.

– Ақли тўлган, шижоатли бўлган эр йигит Оллоҳнинг инояти билан баланд тоғниям елкасида кўтара олади. Тасодифу хатар, деганим, йўллар равон эмас, ўйдим-чукур жойлари, ўнқир-чўнқир сойлари, паст-баланд тепалари бор. Ўшандай ерлардан туртиниб-суртинмай, қоқилмай ўтолса бас. Орангларда борми шундай элини жонидан ортиқ кўрадиган эр йигит?!

– Бор! – деб тоғ киронидай кескир овозда хитоб килибди оломон орасидан йигирма беш ёшлардаги бир йигит.

– Исминг нима? – сўрабди қария.

– Тўлағай.

– Омон бўл, Тўлағай болам! – деб қария кафтини очиб, кўзларидан ўт чакнаган эр йигитга меҳр ила тикилибди. – Эй халойик, қўлларингни очинглар, ботир боламизни дуо қилайлик. Эй элим деб юраги ёнган ўғлон! Юрганда йўлинг бўлсин, йўлдошинг Хизр бўлсин! Баланд тоғни елкангга олиб, элингга эсон-омон қайтгайсан. Эй Яратган эгам, юраги йўлбарсдай, ғайрати арслондай Тўлағай ботирнинг йўлини бергайсан!

Элининг дуосини олган арслон йигит Тўлағай кун-тун тўхтовсиз йўл юриб, қўшни мамлакатнинг чегарасига етибди. Сўнг манглайини кунга, тоvonини тошга теккизиб: «Эй Яратган эгам, ўзинг мадад бер!» – деб наъра тортиб, тоғни заминдан узиб олибди-да, тик кўтарганча юриб кетибди. Тун бўйи юриб, кун пешиндан окканда, юртига эсон-омон етиб келибди. Маррага етдим деганида, бир чўнқирда оёғи сирпаниб, муккасидан йиқилганида тоғ елкасидан босиб тушибди. Бутун эл кора кийиб, қайғу ютиб, ботирига мотам тутибди. Орадан бир ҳафта ўтгач, ниҳоят, ҳаммани орзиқтириб ёққан ёмғир қовжираган экинзорларга жон бахшида етибди. Ўшандан бошлаб, олтинранг бугдойдан тоғдай хирмон кўтарган халқ очарчилик деган балони унутиб, тўкчиликда фаровон умр кечира-

диган бўлибди. Ўша йигит кўтариб келган тоғни ҳозир ҳам халк унинг хурматига «Тўлағай» деб аташар экан.

* * *

– Дониёржон, ухлаб колдингми?

– Йўқ, ухламадим, буви.

– Нега индамай колдинг?

– Тўлағай хақида ўйлаяпман. Мен ҳам Тўлағай бўлгим келади.

– Элингни суй. Элни суйсанг Тўлағай ҳам бўласан, ундан ҳам зўр бўласан. Йигит кишига юрти, Ватани куч бағишлайди!

– Яна эртак айтинг-чи, буви.

– Айт десанг, майли, айтайин.

* * *

– Эрта, эрта, эрта экан, эчки жуни калта экан. Бир кучи тошган, акли ошган, тепса темирни узадиган паҳлавон йигит бор экан. Дунёнинг адолатсизлигини кўргинки, ўша ҳам бўйдан, ҳам ўйдан, ҳам кувватдан бекаму кўст йигит ўта камбағалликдан тўйиб овқат емай, чалакурсоқ бўлиб юраркан. Шу йўқсил йигит бир куни эрталабдан туз тотмаганидан силласи қуриб, киссаларини қоқиштириб, сўнгги тийинларини санаб, қорнини бир тўйдиришни ният қилиб келаётса, олисдан ўтган-кетганга қўл чўзиб, садака сўраб турган тиланчига кўзи тушибди. Кўчада у ёқдан-бу ёққа ўтаётган одамлар орасида чиройли кийи-

ниб, қимматбаҳо зеб-зийнатга беланган аёллар-у, кийган кийимининг ўзи бир туянинг хунига тенг, камалакдек товланган бойвачча йигитлар ҳам бор эди. Бироқ, уларнинг ҳеч қайсиси тиланчининг калтираган кафтига, лоақал сарик чақа ҳам ташламай, ёнидан гердайиб ўтишарди. Аммо, тиланчига садақа бермай ўтишга камбағал йигитнинг виждони йўл қўймабди. У ёнидаги бор чакасини очликдан тиззалари калт-калт титраб, йиқилай деб турган тиланчининг дағал кафтига солибди. Ана шунда кутилмаган мўъжиза рўй берибди. Йигит йўқчиликдан сиқилиб, эзилган онларида, тушларида кўрган Худонинг жамоли кўз ўнгида намоён бўлибди. Бир зум атроф-теварак ёришиб, кўкдан юлдуздай оқиб тушган Худо тиланчининг елкаси оша йигитга қўл чўзибди. Шу лаҳзада осмонда ой билан қуёш бирлашиб, думли юлдузга ўхшаш кизғиш-сарик нурлар йигитнинг кўз ўнгида шувиллаб кўкка кўтарилибди. Шу билан Худонинг жамоли ҳам ўша нурлар билан бирга ғойиб бўлибди. Шу куннинг эртасига камбағал йигит оёк остидан отнинг калласидай келадиган тилла ёмби топиб олиб, бой-бадавлат бўлиб кетган экан.

* * *

– Тиланчига сўнгги тийинларини берган йигитнинг исми нима экан? – деб сўради Дониёр.

– Унинг исми Хайржон экан. Ота-онаси хайрли бўлсин деб, исмини «Хайржон» қўйишган бўлса керак. Инсон бўлиб туғилган билан инсон бўлиб

қолиш қийин. Инсон бўлиб қолишнинг бир шарти – Тўлағай сингари элни суймоқ, иккинчи шарти – бева-бечора, йўқсилларга раҳмдил бўлмоқ керак. Шунингдек, ростгўй ҳамда адолатли бўлиш керак... Хуллас, инсонийлик ана шундай давом этаверади. Ёдингда бўлсин, Донишим, дунёда мардликдан аъло бахт, мушфикликдан аъло фазилат йўқ!

– Яна бир эртақ... – деявергач, бувиси:

– Мен сенга энди эртақ эмас, ҳаётда бўлган бир ғаройиб, ўрнакли воқеани айтиб берайин, – деди.

– Айтинг!

Дониёр бувисининг ҳикоясини жон қулоғи билан эшитишга шайланди.

– Овулимизда Шарифа исмли бева аёл бор эди. Жуда оқила эди раҳматли, вафот этди. Имони саломат, ётган жойи ёруғ бўлсин.

– Вафот этган бўлса, касалмиди?

– Йўқ, соппа-соғ эди...

– Машина уриб кетдимиди?

– Йўқ.

– Унда нега ўлади?..

– Ўз ихтиёри билан ўлди, боёқиш.

– Қандай қилиб?! – деб ҳайратланди Дониёр.

– Эри аварияда ўлганди. Кўзининг оку қораси – ёлғиз ўғли бор эди. Бола касалманд бўлиб туғилганди. Юрак оғриқни нима дейишарди, паракми, прохми?

– Порок сердца.

– Ҳа, ҳа, худди ўшандай. Йигирма ёшли йигит бир куни кечкурун, ишдан қайтаётиб, кўчада йиқилиб қолибди. Уни касалхонага ётқизишибди. Даволовчи шифокорлар онасига: «Болангиз бу аҳволда узок яшай олмайди. Иложи борича, тезроқ юрак алмаштирилмаса, бола нобуд бўлади, шунинг чорасини топинг», – дейишибди.

Боланинг умрини асраб қолиш учун бошқа юрак топиб, сотиб олиш керак, бунга эса жуда кўп пул керак. Бева аёлда ундай пул қайдан бўлсин. Эски, тўкилиб турган кулбасидан бошқа сотадиган ҳеч вақоси бўлмаса. Мушфик она боёқиш ўйлаб-ўйлаб, чорасиз қолгач, ҳеч ким қутмаган қарорга келибди...

– Қандай қарорга келибди?

– Боласига ўз юрагини берадиган бўлибди.

– Қандай қилиб юрагини беради?

– Шифокорлар операция қилиб, онанинг юрагини болага қўйишибди. Мана, ўша йигит ҳеч нарсa кўрмагандай, бутунлай соғайиб, кулундай чопкиллаб юрибди.

– Онаси-чи?

– Она боёқиш ўлган...

– Нега ўлади?

– Одам юраксиз яшай олмайди-да, – деб бувиси неварага сездирмай, кўз ёшини артди.

– Буви...

– Нима дейсан, қулуним?

– Яна эртак айтинг-чи.

– Чарчадинг, бўтам, мен ҳам чарчадим.

– Мен чарчамадим. Сиз айтган эртақларни тинглашни яхши кўраман.

– Ота-онанг эртақ айтишадими, сенга?

– Мамам айтади, папам айтмайди.

– Нега айтмайди?

– У... у доим ишда, командировкада юради.

– Дам олиш кунлари-чи? Дам олиш, байрам кунлари бор-ку.

– Ундай кунларда папам кабинетда ўтириб, кундуз газет, китоб ўқийди, тунда ёзади.

– Унда қандай, сенга карамайдими?

– Қарайди. Икковимиз шахмат ўйнаймиз. Мен папамни доим ютиб қўяман. «Сен яхши шахматчисан, математик бўласан», – дейди папам.

– Қулуним-эй, ишқилиб сенга кўз тегмасин! – деб бувиси уни бағрига тортиб, юзидан ўпди.

– Папамнинг шоир дўсти бор-у...

– Олмос Ойтуғановми?

– Ҳа, ўша киши шахматни зўр ўйнайди. Бир марта мен Олмос оғага ҳам «мот» қўйганман. У киши: «Ўҳ, бу нима килди?!» – деди. Кейин: «Бу зумрашанг бало экан!» – деб папамга мени мактади.

– Бўталоғим менинг, кўзичоғим менинг. Энди ухла, майлими?

– Майли. Раҳмат сизга, бувижон.

Бувисининг бағрига тикилиб ухлаб колган Дониёр тушида Тўлағай билан Хайржонни кўрди. Хайржон Сейилхон поччасига ўхшаган, чакмоқтошдай кичкина жуссали, қарчиғайдай коратўридан келган киши экан. У Дониёрнинг қўлидан етаклаб бораётганмиш.

- Қаёкка борамиз? – деб сўрабди ундан Дониёр.
 – Мактабга, – дебди Хайржон.

Тўлағай, бувиси айтган эртақдагидек, паҳлавон экан. Мактабга кетишаётганларида уларни Тўлағай паҳлавон бўз отда кувиб етибди-да, Дониёрни шартта ердан кўтариб олиб, олдига ўтказибди.

- Оға, қайга борамиз? – деб сўрабди Дониёр.
 – Токка, – дебди Тўлағай.

Улар Медев муз саройидан ўтгач, бўз от Олатовнинг юксак чўққисига учиб чика бошлабди. Бир пайт от суриниб, Дониёр унинг бошидан ошиб, ерга кулабди. Шу онда, отаси кўп айтадиган Окбош бургут ерда йикилиб ётган Дониёрнинг тепасида чарх уриб учганмиш...

Шу ерга келганида Дониёр уйғониб кетди. Кечаси бирга ётган бувиси ёнида йўк, барвақт туриб кетган бўлса керак. Ётоғидан ярим қаричгина кўтарилган қуёш хонани нурга кўмиб, Дониёрнинг юзини эркалаб силарди...

Шу куни Дониёр ота-онаси билан туман марказидаги Маданият уйида бўлди. Бу ерда ёзувчи Эрасил Жаксибеков билан учрашув бўлиб ўтди. Отчопардай улкан залнинг тўрида, ота-онасининг ўртасида ўтирган Дониёр сўзга чикувчиларнинг бир хилдаги гапларидан зерика бошлади. У кўпчилик қаршисида турган отасига кўз кирини солиб қарар, атрофга аланглаб, бошидаги тақясини бир кийиб, бир ечади. Узундан-узоқ чўзилган йиғилиш қачон тугар экан, деб типирчилайди. Бир пайт Бойғабил ўзани бўйида кўрган кўк кўйлакли сулув қиз ўрнидан туриб:

– Мен Дониёрга савол берсам майлими? – деди.

– Майли, Дониёрга саволинг бўлса, бер, – деди учрашувни олиб бораётган шу ерлик шоир.

– Рухсатни Дониёрнинг ўзидан сўрайлик, – деди кўк кўйлакли қиз. – Дониёр, сендан бир нарса сўрасам майлими?

– Майли, – деди ҳозиргина болалигига бориб, ичи пишиб, типирчилаб ўтирган Дониёр дарров жиддийлашиб.

– Дониёржон, айт-чи, катта бўлганинга ким бўласан, отанг сингари ёзувчи бўлмоқчимисан ёки онанг каби олим бўласанми?

Дониёр саволга жавоб бериш учун ўрнидан туриб, минбарга келди. Ингичка бўйнини чўзгани билан минбарга кўйилган микрофонга бўйи етмади. Залдан биров югуриб чикиб, минбар орқасига курси кўйиб берди. Дониёр курси устига чиққач, бўйи минбардан баландлаб, кўзи билан залдагилар орасидан савол берган қизни ахтарди. У олд қаторда тўлин ойдай балкиб, тик турган қизнинг оккушники сингари оппоқ бўйнидаги тарикдай холни кўрди. Қизнинг тим кора, куюк сочлари болдирина ўпган, оқ чехра, оласи оз, қораси кўп хумор кўзларга узун киприклар талашиб уйғунлашган. Яшил япроқ тусли кўйлаги тўпикқача тўкилиб, новча бўйига ўзгача кўрк бағишлаган.

Дониёр катталардай микрофонни бармоғи билан чертиб, сўнг кўк кўйлакли қизга тикилганча:

– Мен отам сингари ёзувчи ҳам, онам каби олим ҳам бўлмайман, – деди, сўнг жиндай ўйланиб

туриб, катталар сингари салмоқлаб, давом этди, – мен Тўхтар Аубакировдай космонавт бўламан!

Кейин у залдагиларга бош эгиб, енгил таъзим қилганча, гулдурос карсаклар остида жойига келиб ўтирди.

Ўша кунни тунда Дониёр кўк кўйлакли қизни тушида кўриб чиқди.

II

У ётишга энди ҳозирланаётганида телефон жинглик қолди.

– Данчик, бугунги футболни кўрдингми? – сўради Анжелика.

– Кўрганда қандай!

– Табриклайман! Севикли «Манчестер» жамоанг «Челси»ни бошлаб мағлубиятга учратди! – деди Анжелика.

– Биринчи таймда Рональду тепган тўп дарвозага жуда аломат бўлиб киргани-чи! Рональду ўта чаккон ҳужумчи-да, иккинчи таймда ҳам зўр маҳорат намойиш этди, – деди Дониёр завкланиб.

– Хайрли тун, Данчик!

– Хайрли тун, Анжелика!

Чирокни ўчириб, ухлагани ётган Дониёрнинг кўз ўнгида Анжеликанинг сиймоси гавдаланди. У билан қачон, қандай танишганини эслади.

Дониёр меваси сероб сахий олтин кузда туғилган эди. Шу сабаблыми, табиати туғилган фаслидай вазмин, қилган меҳнати ҳам куздай самарали бўларди. Унинг болдан тотли болалик йил-

лари окбош чўккиларини куёш эркалаган Олатов ёнбағридаги орзулар шаҳри – Олма-отанинг бир ихчам ҳовлисида ўтди. Эх-хей, у пайтларда шаҳар ҳовлилари қандай сўлим эди! Тамшантириб, танглайни тақиллатадиган, эсласанг кўнглинг ёришадиган файзли эди у ҳовлилар!

Дониёрнинг ўйинқароқ болалик йилларида Олма-ота ҳовлиларида ўзгача бир сеҳрли тароват ҳукм суларди. Тонг шабнамидай покиза, озода ҳовли болаларни бир-бирлари билан иноқлаштириб, бир-бирларига пўлатдай жипслаштирганди. Ҳовлидаги болалар гўё бир отанинг фарзандларидай иноқ бўлишарди. Улар бошқа ҳовлидагилар билан беллашувда ўз ҳовлиларининг шарафи учун жон куйдиришар, ҳовли номуси уларнинг шахсий номусига айланиб, бу туйғу уларнинг гўр болалик чоғларидаёқ қонларига сингган эди.

Ана шундай ҳовлида бирга ўйнаб, бирга улғайган Володя Дониёрни бир гал тоғда дам олишга таклиф этди. Бу болалик дўстларнинг Олатов кўйнида биринчи дам олишлари эмасди. Шундай бўлса-да, ўша сафарги дам олишнинг Дониёр учун эсдан чиқмас ўзгачалиги – Анжелика билан танишгани. Новча бўй, юриш-туришию сўзлари ўзига ярашган бу хушқомат, сулув кизни Дониёр бир кўришдаёқ ёқтириб қолди. Оккушникидай узун бўйни, қумой кўзлари, толма бели, ўқловдай тўғри-текис болдирлари, куёшда тилладай товланган малларанг сочлари, оппоқ, ўнг елкадаги қуш тумшуғидай қоп-қора бежирим холи – ҳамма-ҳаммаси қизга бетакрор жозиба бағишлаган эди.

– Танишайлик, менинг исмим Дониёр, сеникичи? – деди у нотаниш қизнинг қаршисига келиб.

– Анжелика.

– Исмнинг ҳам хуснингдай чиройли экан.

– Хушомад учун раҳмат.

– Бу хушомад эмас, ҳақиқат! – деди Дониёр Анжеликанинг илик кафтини кафтига олиб. Қиз уялганидан қизариб, бошини эгди. Бу қизилликдан унинг чеҳраси йигитга янада жозибалироқ кўринди.

Кечкурун Володя дўстларини тоғдаги ресторанга бошлаб борди. Зиёфат сўнггида Володя: «Дастурхон ҳақини мезбон тўлайди, сизларни мен таклиф қилганман!» – деган эътирозига қарамай, Дониёр:

– Ким тўлашининг нима фарқи бор? – деб ёнидан бир даста пул чиқариб, официантнинг қўлига тутказди.

Тоғдан қайтишларида Дониёр Анжеликани уйига кузатиб қўйди.

– Хўш, қалай? – деди эртасига Володя Анжеликага кўнғироқ қилиб.

– Нима қалай? – деди қиз аввалига саволни тушунмасдан.

– Янги танишинг Дониёрни сўраяпман?

– У менга ёқмади, – деди Анжелика.

– Нега?

– Тагида «Лексус». Эгнида қиммат кийим. Киссаси тўла пул. Ўзи мағрур. Жуда танतिकми дейман?

– Отаси атоқли ёзувчи, онаси атоқли олима. Иккалови кафтига солиб эркалатгач, у тантик бўлмай, ким бўларди? Аммо у сен ўйлагандай эмас, бекорга ошиб-тошмайди, қийинчиликлардан қочмайдиган, ақлли йигит. Дониёрга кўз тиккан кизлар кўп. Ҳушёр бўл, уни кўлдан чиқарма. Сенинг юлдузингни ёндирадиган ўша йигит! Юлдузи ёнадиган лаҳзаларда одам анграймаслиги керак!

– Жуда мактовни ошириб юбормадингми?

– Мактов эмас, ҳақиқатни айтдим.

– Омон бўлсак кўрармиз.

Шу зайлда Дониёр Анжелика билан учрашиб юрди. Ҳар учрашган сайин киз унинг янги бир фазилатини кашф эта бошлади. Володянинг айтганлари ҳақиқат бўлиб чиқди! Ҳақиқатан ҳам, Дониёр эртақлардагидай ноёб-нодир йигит экан. Вақт ўтгани сайин у ўзининг ақл-фаросати билан кизнинг кўз ўнгида юксалаверди.

Анжеликани эсласа, Дониёрнинг уйқуси қочарди. Бир куни қанча тиришса ҳам киприклари илинмагач, гитарани кўлга олиб, оҳиста куйлай бошладди:

*Ярим тун, эл уйқуда, мен уйгоқман,
Эзилганга, тўкилганга тиргакман.
«Севги йўқ» деганларни эшитсам,
Кўзимга кўринасан фариштам! –*

*Оқ бутутлар мен-ла бирла йиғлайдир,
Юрагимни қайғу-ҳасрат тиглайдир.
Гўзалгинам, қайга борсам, олдимда
Сиймонг сенинг кулумсираб тургайдир.*

*Гар узилсам, кўзларимда қотар мунг,
Қайғурарман,
Ғамгин ўйга ботарман.
Ҳолим етса сўнгги сўзни айтмоққа,
Гўзалгинам, сенинг исминг айтарман... –*

деб мунгли кўшикни тугатди. Бу бастакор Илья Жағановнинг шоир Қосимхон Бегманов сўзига ёзилган «Гўзалгинам» романи эди. Кўнгли боладай, феъли даладай кенг Дониёр тонгни ана шу янги кўшик билан қаршилади.

III

Қисқа вақт ичида чанғида маҳорат ила учадиган бўлган Дониёр кишки дам олиш кунларида дўстлари билан Табоғанга қатнади. Эрталабдан пешингача чанғи учиб чарчаган йигит йиғма тўшакка ёнбошлаб, ўзи билан ола келган кўнғир муковали қалин китобни кўлига олди. Бу отасининг «Ер такдири» деб аталувчи ҳикоялар тўплами эди. Мукованинг ички саҳифасидаги отасининг сура-тига тикилганча, ўйга чўмди. «Абай йўли» эпопея-сидан кейин битта ҳам китоб ўқимабман, уят-э! Уч ойдан бери вақт етмаслигини баҳона қилиб, кўлга китоб олмаганлигимни нима билан оқласа бўлади? Жан Жак Руссонинг: «Китоб ўқилмаса, инсоннинг ақл-идроки тушовланади», – деган ҳикматли сўзида жон бор. Тўғри, ўтган ойда отам яхши кўрадиган Қосим Омонжўлов билан онам-нинг севиқли шоираси Анна Ахматовани, ўзим яхши кўрган Сергей Есенинни қайтадан варақлаб

чикдим, аммо улардан бошка янги ҳеч нима ўкимадим. Бугун кабоб пишириб, чой кайнатиш Малика билан Диманинг зиммасида. Анжелика иккаламиз учун бугун дам. Шундан фойдаланиб, мана бу китобни ўқишни бошлай».

Китоб ўқишга қизиқиб кетган Дониёрнинг хаёлини ташқаридан гапириб кирган Анжелика бўлди:

– Нимани ўқияпсан?

– Отамнинг китобини.

– Янги романими?

– Йўқ, ҳикоялари.

– Нима ҳақда?

– Киндик қон тўкилган она заминнинг сеҳрли хислати ҳақида.

– Ҳикоя нима деб аталади?

– «Ёвшан ҳиди».

– Номи чиройли экан.

– Номигина эмас, мазмуни ҳам чиройли.

– Унда мазмунини айтиб бер-чи.

– Айтолмайман.

– Нега?

– Яхши асарнинг мазмунини чала-чулпа айтиб, асарга хиёнат қилмоқчи эмасман. Сен унинг русча таржимасини ўқиганинг маъқул.

– Русча таржимаси борми? – деб қувониб кетди Анжелика.

– Йўқ.

– Йўқ бўлса қандай ўқийман?

– Яқинда бўлади. Русчага таржима қилиняпти.

– Ким таржима қияпти?

– Юрий Бондарёв.

– Ў, у классик ёзувчилардан бири-ку!

– Менинг отам ҳам классик! Мен ҳам классикман – чанғида учишдан. Буни билиб қўйинг, Анжелика Андреевна.

– Мақтанчок!

– Дам олмай қайда юрувдинг?

– Малика билан гаплашиб ўтириб қолдим.

– Нима ҳақда гаплашдинглар?

– Мен билан танишмасингдан олдин сен билан бирга ўсган дўстларинг энди сендан хафа эмиш. Ўшаларни ҳам эсдан чиқармаслик керак, дейди Малика. Майли, дам олишингга халакит бермайман, мен уларнинг ёнига бора қолай.

– Қайга борасан?

– Малика билан Димага кўмаклашаман. Саксовул тутаб, ёнмаяпти, улар кабоб пиширолмаяпти. Тезлаштирмасак, корин очди...

– Меникиям очди. Унда тезлаштиринглар.

Анжелика хонадан чикиб кетгач, Дониёр: «Маликанинг гапи тўғри, – деб ўйлади. – Болаликдан кадрдон бўлган дўстлар билан алоқам узилиб қолди. Улардан хабар ололмаяпман. Айб менда. «Семизликни қўй кўтаради» деб, боболаримиз бежиз айтишмаган. Ота-онамнинг менга кўрсатган чексиз меҳрибонликлари-ю, менга жами шароитларни яратиб, эркалитишларидан, дўстларимнинг: «Дониёр биздан бир калла юкори, у бизга сардор» – деган мактовларидан мағрурланиб, худбинлаша

бошладим. Бу хатони тузатиб, дўстлардан кечирим сўрашим керак. Ўйлан, Дониёр, ўйлайдиган жиҳатларинг оз эмас. Вақтнинг кўпини иш билан Анжеликанинг яқинларига бағишлаб, ота-онамга ҳам деярли кўнгил бўлмай кўйдим. Онам мени безовта қилмаслик учун бозор-ўчарга ўзи қатнаб юрибди. Менинг кундан-кунга ортиб бораётган эҳтиёжларимни қондириш учун отам китобларини сотиб, кераксиз ишлар билан машғул бўлмоқда. Бунингдек майда, арзимас ишларга алаҳсимасдан, ижод билан шуғулланса, ўзига ҳам, халққа ҳам фойдаси кўпроқ тегмасмиди? Ота-онам менга нима керак бўлса, барини муҳайё қилди, нима истасам, барини топиб берди. Эркалигим шунчалик ошиб кетганидан, беш йилда машинамни уч марта янгиладим. Боёқишлар, менга сўнгги чақаларигача беришади. Кексайган ота-онага суянч бўлиш фарзанднинг бурчи эмасми? Ҳа, шунчаликка бордим. Дўстларимнинг гапларини ҳам машинада кетаётиб тинглайдиган бўлдим. Бундан ўзга камчиликлар ҳам менда бисёр. Бугундан эътиборан, ўзимга сиртдан қарашим шарт! Ҳа, шарт! Бундай шартлар эса жуда кўп. Ўйлан, Дониёр, ўйлан!..»

Куни бўйи чанғида учиб, кечкурун тоғ ёнбағрида, тоза ҳавода тиниккан дамларда Дониёрнинг кайфияти ўзгача, кўтаринки бўларди. Турли хил қизиқ воқеаларни эслаб, латифа айтиб, жўралари билан бирга кулишиб, ора-орада гитара чертиб, кўшиқ айтарди. Унинг табиат ато этган ажойиб овози тоғ бағрида ўзгача жил-

валаниб, ўзгача жарангларди. Ижрони козок халк ўланларидан бошлаб, унга кирғизларнинг «Соғинганда бир келарсан, сарғайганда бир келарсан...» деган хушоҳанг, майин термасини улаб, кетидан русларнинг жўшқин, кувнок частушкаларини айтиб, ҳамманинг кўнглини хушнуд қиларди. Бугун у бошқача бўлиб, кўшик ҳам, кувнок латифа ҳам айтмасдан, чурк этмай ўтирибди. Кейинги уч йил мобайнида доим у билан бирга юрган-турган Анжелика бугун Дониёрини таниёлмай қолди. Уни шу пайтгача, бугунгидай мунғайиб, ўйга чўмиб ўтирганини кўрмаганди.

Одатда, у дўстлари танг аҳволга тушиб, довдираб қолган чоғларида, вазминлик билан:

«Шошмаслик керак! Ақлни ишлатиб, ҳар қандай чигалликдан халос бўлиш мумкин», – дер ва чиндан ҳам ақлини пешлаб, дўстларини не-не боши берк кўчалардан олиб чиқарди. Бугун Дониёрга нима бўлганини атрофидагилар тушунмай, ҳайрон бўлишди.

– Сенга нима бўлди? – деб сўради Анжелика уйга келаётганларида. – Нимадан сиқилдинг? Ҳалиги, Маликанинг сўзиданми?

- Факат ундан эмас, – деди Дониёр.
- Яна нимадан?
- Мендаги камчилик жуда кўпайиб кетибди.
- Қандай камчилик?
- Ҳозир чарчаганман, кейин айтаман.
- Маъкул. Унда яхшилаб дам ол.

Уйга келгач, Дониёр ўтириб анча ўйланди. Сўнг Анжелика билан танишгунга қадар бирга юрган дўстларига хат ёза бошлади: «Азизим Володя» деб тагини бир чизди-да, кўнглидаги гапларни қоғозга очик-ойдин тўқа бошлади. «Аввало, мазкур дил изхоримни бетга айтмасдан, қоғозда баён этганим учун сендан узр сўрайман. Чунки, юзингга қарашга уяламан. Бу гапларни бетга айтганимдан кўра, мен учун ёзиш осонроқ. Шунингдек, бу мактубни чин юракдан, ҳеч қандай гидирсиз, кинсиз ёзмоқдаман.

Қилган барча хатоларим учун, сенга ва бошқа дўстларимга етказган озорим учун узр сўрайман. Бундан аввал ҳам менга сўнгги имконият беришларингни сўрагандим, аммо мен ундан фойдалана олмадим. Малика айтган гапларни ўзимча мушоҳада қилиб кўрдим.

Мен ҳар доим окибат ҳақида ўйламай, ўзимга қандай қулай бўлса, ўшандай иш тутишимни айтганларингда, юз фоиз ҳақ эдиларинг. Шу чокқача, ёлғизликдан ҳозиргидай изтироб чекмагандим. Мана, окибатда энг яхши, содиқ дўстларимдан айриладигандай бўлиб ўтирибман. Шу ҳолатда йўл қўйган барча хатоларимни бирма-бир таҳлил қилиб, ўзгаларга доим озор бериб келганимни англаб етдим. Неча бор сизларга сўз бериб, сўзимнинг устидан чикмаганман. Ҳар сафар оғирнинг устидан, енгилнинг остидан юрмоқчи бўлганман. Энди билсам, одам йиллар давомида мисқоллаб йиккан ишончни бир лаҳзада йўкотар экан...

Демокчиманки, энди сизлар самимий, янги Данчикни кўрасизлар ва у ўзи айтган ҳар бир сўз учун жавоб бера олади. Мен, албатта, шунча алдовларимдан кейин ҳам ваъдаларимга ишонишларингга ва мен ҳақимдаги фикрларинг ўзгаришига умид қилолмайман.

Иложи бўлса, мени кечиринглар. Биламан, шунча гапдан кейин мени кечиришларинг осон эмас. Менга сўнгги бор имконият беришларингни ва яна бир бор кечиришларингни ўтиниб сўрайман. Энди сизлар билан муомала-муносабатда софдил бўлишга ва сохталик қилмасликка сўз бераман.

Хатни ўқишга вақт ажратганинг учун сендан миннатдорман. Балки бу гапларни ёзиб, яна хато қилаётгандирман. Ўтинаман, кечир мени!

Сенга ҳурмат билан Данчик».

Компьютерда ёзилган бу хат Володягагина эмас, кунни кечагача кадрдон бўлган бир гуруҳ дўстларига ҳам аталган эди. Шу боис, Дониёр бир матндаги мактубни «Серёжа, Лора, Юра, Павел, Женя, Эмиль, Андрей» деб кўпайтириб, принтердан чиқаргач, чарчаб, диванга чўзилганча, ухлаб қолди.

Эртасига Ойгул ўғлининг хонасини йиғиштирар экан, столда ётган хатларни кўриб, уларни ўқиб чиқди. «Хатони бўйинга олиш ҳам мардлик. Тўғри қилибсан, Донишим», – деган гап Ойгулнинг кўнглидан ўтди.

IV

Дониёр вафот этган йили киш жуда эрта тушди. Октябрь ойининг бошида ёккан қор эримай, ерда узок туриб қолди. Кунлар совиб, ерни муз қоплаб, даштдаги аҳолига қийин бўлди. Одамлар қарамоғидаги бир нечта молни қаҳрли кишининг қутурган бўронлари-ю, улардай улиган оч бўрилардан омон саклаб қолиш ташвишига тушиб қолишди. Ана шундай хавотирли киш кунларининг бирида Сейилхон туғишган опасини сўнгги йўлга қузатиш учун Амангелди шахрига борган эди. Бойғабил қишлоғидан туман марказигача, ундан Аркаликқа эсон-омон етиб келди. Эрталаб осмон булутсиз, ҳаво очиқ эди. Сейилхон Аркаликдан чиқиши билан об-ҳаво бирданига ўзгарди-қолди. Сейилхоннинг шериги, туғишган жияни, эски «Мазда»нинг рулини маҳкам ушлаб, йўлдан кўз узмай келаётган қуштумшук, йириқоғиз, сарик сочли тўрғайлик йигит – Турсунжон эди. Тонгда улар йўлга чиқишганида ер бағирлаб эсаётган изғирин сут пиширим фурсатдан сўнг кимсасиз даштда шиддатли бўронга айланди. Орқада – юз, олдинда – олти юз чақирим йўл бор. Нима қилмоқ керак? Икковлон: «Таваккал!» деб, нима бўлса ҳам олдинга, фақат олдинга юриш керак, деган қарорга қилишди.

Кўксини кериб, ястаниб ётган бепоён дашт ок кўрпага бурканиб, унсиз мудрайди. Борлиқ хавотирли сукунат оғушида. Вакт-вакти билан сабий-

нинг йиғисидай заиф овоз узилиб-узилиб эшитилади. Тумансимон оқиш бугга чулғанган даштда узокдагини кўриш у ёқда турсин, ияк остидаги йўлни ҳам кўриб бўлмайди. Қарға одимича масофани кўролмаган қўш йўловчи эски «Мазда»нинг омонлигини тилаб, секин силжишмоқда.

Ердаги корни буралатиб, кўкка шопираётган шамол лахза сайин кучга кириб, худди оппок куюн оғушида сон мингта ўқилон заҳарли бошларини кайкайтириб, тўхтовсиз вишиллаётгандай ваҳимали изиллайди. Сабийнинг йиғиси сингари узилиб-узилиб эшитилаётган заиф овоз, шамол кучайганидан кўркинчали гувуллашга айланди...

Орадан бироз вақт ўтгач, машинани тўхтатиб, икки мунглиғ ташкарига чикиб, атрофга кўз югуртиришди. Чираниб, авжига чиккан шиддатли бўрон кўз очиргани кўймайди. Йўлни кўриш у ёқда турсин, бир кадам нарида нима борлигини кўриш-англаш амримаҳол.

– Биз адашдик, – деди Турсунжон.

– Нега ундай дейсан? – сўради Сейилхон.

– Йўлдан чикиб, даштга кириб кетгандаймиз.

Ҳали бир ўнқир-чўнқирдан ўтганимизда, иккала-миз сакраб, машина томини тешиб юборишимизга оз қолувди.

– Юкхонадан куракни ол-чи.

– Куракни нима киласан?

– Ҳозир кўрасан!

Сейилхон машинанинг олд-орқасидаги йўлни, сўнгра йўлнинг икки ёнини курак билан тапил-

латиб уриб чикқач, машинани паналаб, дилдираб турган Турсунжонга:

– Ҳечам адашмабмиз, йўлдан тўғри кетяпмиз, – деди.

– Нима дединг?! Нима?! – деб кичқирди Турсунжон.

– Нега кичкирасан, кар эмасман, – деди Сейилхон.

– Манов шамол овозингни эшиттирмаяпти, – минғиллади Турсунжон.

– Сен эшитмасанг, мен эшитяпман.

– Шунча камчилигинг сезилмасин учун Худо сенга супрадай калкийган кулок берган-да.

– Худо мени сендай кар қилмаганига шукур!

– Манов кутурган бўронда дийдираб, гап сотиб турганимиз нимаси? Энди нима қиламиз, шунга айт?

– Нима қилардик, Остонага етказгайсан, деб юраверамиз. Оллоҳ ўзи ёр бўлсин. Бир амаллаб Отбосарга етиб олсак, у ёғи осон. Бўрон тинмаса, ўша ерда тунаймиз, тинса, Тумарбекнинг уйига етиб йиқилармиз. Ёнилғи масаласи қалай?

– Бензин Остонагача етади. Канистрга ҳам куйиб олганман.

– Шунга ақлинг етганига ҳам шукур. Бўйинг бир қарич бўлгач, ақлинг ҳам калта-да. Яхшиям бир отим носвойча келадиган, кирарли-чиқарли ақлинг бор экан. Шунисига ҳам шукур.

– Шукур, шукур, деб лақиллайвермай, ўтир машинага, – деди гандираклаб йиқилиб бораётган Турсунжон Сейилхонни кучоқлаб.

– Нима бўлди сенга, мастмисан?

– Э, манов шамолнинг шиддатини кара! Оёқда турғазмасдан, нақ учириб кетаман дейди.

– Жа, зорлайверма. Кетдик.

Эски «Мазда» соатига қирқ чакиримлик тезлик билан юриб келади. Қуюнли бўроннинг тинадиган туси йўқ. Тентак шамол забтига олиб, гувуллаб турибди.

Машинада ёнма-ён ўтирган икки мунглиғ бир-бирига хавотирланиб қараб қўйишади.

Орадан бир чой қайнатим вақт ўтди. Ҳали тўхтаган ердан унча олисламасдан «Мазда» олдинда қорайган аллақандай нарсага бориб тумшуғи билан урилди. Иккови ташқарига икки томондан отилиб чиқишди.

– Кўзингга қарамайсанми, ё сўқирмисан?! – деб бўқирди қор қуюни орасидан айикдай лапанглаб чиқиб келган тулқитумокли, девдай киши.

– Кечиринг, кўрмай қолдим, – минғирлади Турсунжон.

– Ҳечкиси йўқ, менинг мўйим ҳам эгилмади, сенинг сўнг томон фаранг синди-ёв, дейман? – бу савфар дев кишининг овози мулойимроқ эшитилди. – Хўш, йигитлар, йўл бўлсин?

– Остонага боряпмиз, – деди Сейилхон.

– Йўлимиз бир экан.

– Нега тўхтаб турибсиз?

– Шабадалагани тўхтади дейсанми? Яхши юриб келаётгандим, манов бир кадам ердан ўтолмай, ушланиб қолдим.

– Нега?

– Мана, кўринглар, йўл бўйи қор йўғ-у, бир таёкча ерда қалин қор уюми чиқиб, «Уазик» ўтолмай, тинкани қуритди.

– Турсунжон, бери кел! – деди Сейилхон. – Мана бу қор уюмини кўрдингми? Йўл шу ергача топ-тоза. Бу ёғида, икки одим ерда, қор нега уюлган?

– Э, бу ерда дальнобойшиқлар тўхтаб, дам олишган чоғи. Бу қор улкан юк кўлиги орқасида тўпланган.

– Йигитлар, сизларда қурак борми? – деб уларнинг гапини бўлди тулқитумокли дев киши.

– Бор.

– Унда бу нима туриш? Оқке қуракни. Учовлашиб қорни тозалаб ташлайлик.

Асфальт йўл устидаги, атиги бир неча қадамдаги қор уюмини учовлашиб бирпасда тозалаб ташлашди.

– Йигитлар, энди, сизларда баданни қиздирадиган аччиқ сув йўқми? – деди тулқитумокли.

– Менда бир шиша арақ бор, – деди Сейилхон.

– Унда, қани, оқке, тезроқ баданни қиздирайлик.

Шошилинич очилган «Медведев»ни Сейилхон учта қиррали стаканга тенг бўлиб қуйди.

– Остонага эсон-омон етишимиз учун.

– Манов қутурган бўроннинг тезроқ тиниши учун!

– Йўлимиз очик бўлсин!

– Манов менинг жиянимга қари хотинлар ошик бўлсин!

– Ҳей, нағашин¹, «қари хотин» демасдан, «қиз» деган сўзга тилинг келмадими? – ўпкаланди Турсунжон.

– Сендай сарик айғир, куштумшук, йириққа қизлар қарармиди?

Оч қоринга тушган аччиқ арак бўғинларга етиб бориб, бўшашган тоға-жиян, ким билсин, гап талашиб, талай ерга боришармиди, аммо тулкитумок киши:

– Ҳой, йигитлар! Бекорчи сўз нима керак? Йўл ҳақи юрса битар. Юрамиз энди, – деб уларни хай-хайлади.

– Ҳайда, кетдик, – деди Сейилхон.

– Эсимиз борида элимизни топайлик, – деди Турсунжон.

Олдинда «Уазик», ортда «Мазда» Отбосарга етишни орзулаб, яна юриб кетишди.

Қуюк қорли бўрон тобора авжига чикмоқда. Кучаниб эсаётган тентак шамолнинг шиддати су-саяр эмас.

Секин юриб келаётган «Мазда», бир пайт, «пак» этиб ўчди-қолди.

– Нима бўлди? – деди Сейилхон.

– Ҳозир биламиз. – Турсунжон машинадан тушди. Сейилхон ҳам ташқарига чикди. У Турсунжон очган капотни кўш қўллаб ушлаб турди. Турсунжон моторнинг у ёғини чуқалаб, бу ёғини чуқалаб,

¹ Нағашин – тоға

анча урингач, рулга ўтириб, машинани ўт олдириб кўрди. Жонсиз мотордан килт этган овоз чикмади.

– Шўримиз куриди! – деди Турсунжон тарвузи кўлтиғидан тушиб.

– «Ўлмаганга ўлик балиқ йўлиқади», деганлар. Бирорта мард келиб қолар. Элдан бурун ваҳима қилмай тур, – деди Сейилхон.

– Мана бу қутурган бўронда бизга ўхшаган жинни-санғи бўлмаса, ким ҳам йўлга чиқарди дейсан?

– Таваккал дегани – елкайиқ, сузиб ўтасан-у, кетасан, кўркув дегани – ўпкон дарё, чўкасан-у, кетасан.

– Тўхташим билан ҳалиги тулкитумокли девга сигнал беришим керак эди, узоклаб кетди, энди ундан умид йўк.

– Сигнал бермаганингга ўкинмаёқ кўй.

– Нега?

– Манов изиллаган бўронда, гувуллаган шамолда у, барибир, сигналингни эшитмасди.

Олис йўлнинг устида икки мунглиғ дилдираганча қолди.

Осмоннинг очиладиган, қор бўроннинг босиладиган турки йўк.

Олдинда буларни нима кутяпти, бахтга етказувчи оқ йўлми, боқийликка олиб кетадиган ажалми? Ким билсин? Балки... Ҳар нарса бўлиши мумкин.

Энди олдинда нима бўлиши бир Яратган эгамгагина аён.

V

Ёлғизнинг бу ёлғондаги ёри – хаёл. Икки кўзинг тўрт бўлиб, юрагингга дард тўлиб, бир уйда бир ўзинг азият чекиб ўтирганда ўйланмай ҳам кўр-чи. Кун узок, тўрт девор ичида, кайғуга чўмиб ўтирган Ойгул, одатдагича, бугун ҳам ўйга чўмиб кетди.

«Худойим-эй, бир айлантиргани чир айлантиради, деганлари рост экан. Куни кечагина жонимдан азиз Дониёримдан жудо бўлганим камлик қилгандай, тақдирнинг шафқатсиз зарбасидан акдан озай деб ўтирганимда, ёнимдаги ёлғиз йўлдошим – Эрасилимни жонлантириш бўлимига ётқизадиган зарба бергудай нима гуноҳ қилувдим, нимада янглишдим, қай ерда, қачон хатога йўл қўйдим, мен бахти қаро? Қудрати чексиз Худойимга қай гуноҳим, қай ҳаракатим ёкмади?! Тўғри, фаришта эмасман. Хатоларим ҳам кўпдир? Аммо ҳеч кимга, ҳеч қандай хиёнат қилмаганман. Бировнинг ола ипидан сакраб ўтмаганман. Тўғри, ёмонликка қарши курашдим. Яхшиликка ёндашиб, тенгдошларим билан тенглашдим. Мен ҳам, Эрасил ҳам кун-тун тинмай меҳнат қилган, одил, мўмин жонлармиз. Оллоҳ таоло бизни нима учун жазолади экан? Пул учун онасини сотган махлуклар, тўрт-беш ёшдаги сабийларни зўрлаган хайвонлар ҳеч нарса бўлмагандай яйраб юрганда, сўйилингни бизнинг бошда силтаб, шўримизни шўрлатганинг – нетганинг, Яратган эгам?! Дониёримдан айрилиб, қон ютиб, жонлантириш

бўлимида ётган Эрасилимни ўйлаб, қон қусиб, дўзах оловида ўртаниб ўтиргандан ўлганим афзал. Мен ўлимдан кўркмайман. Нимасидан кўркаман, мен қиймайдиган нима бор, бу бевафо дунёда? Бор бахтим, бор қувончим Дониёрим билан бирга кетмадимми? Ўлим менга умрдан минг хисса ортиқ. Ўламан, деб эмас, Эрасилнинг холи менсиз нима кечаркин, деб ўйлайман. Мен ўлсам, Эрасил ҳам бул фанода кўп тура олмас. Унда мана бу тўрт девор тўрт томонга қийшайиб, чайкалиб турган чанғароқ чилпарчин бўлиб ерга куламайдими? Бундан ортиқ қайғу, хасрат бўларми? Донишимдан чиркираган бир сабий қолганида эди. Унда мен боламнинг кўзи, айтишга улгурмаган сўзи, тулпоримнинг туёғи, шунқоримнинг қиёғи, олтинимнинг синиғи, армонимнинг тиниғи, деб ўша неварам учун яшамасмидим? Уфкка ботган қуёш каби бир кун мен ҳам ботарман, ёруғ дунё деган ёлғонга қўлни бир силтаб, Дониёримнинг ёнига бориб ётарман...»

Ойгул бир дам оғир ўйлардан халос бўлиб, ўрнидан туриб, аввал Дониёрнинг хонасига борди. Сўнг ётоқхона, меҳмонхонага, кейин Эрасилнинг кабинетига бош суқди. Тўрт хонали уйда у ёқдан-бу ёққа, худди муз кўчкисида қолган баликдай эсанкираб юрди. Барча хоналарда Дониёрнинг катталаштирилган сурати деворнинг кўринарли ерига илинган. Қай хонага борса-да, қаршисида юзидан нур ёғилган Дониёри турибди. Ҳар бир хонада би-

роз хаяллаб, Дониёри билан сўзлашади. «Болагинам, олтиним, Доник. Донюша, куёшим, жоним, куним, нуридийдам менинг! Бисмиллаҳир роҳманир роҳим. Доношим, тинч ухла! Беҳиштнинг тўрида бўл, фариштам. Оллоҳдан раҳм, пайғамбардан шафоат бўлсин. Оллоҳга илтижо киламан!» – дейди кўнгли бўшаб.

Бир лаҳза Эрасилнинг ёзув столига келиб ўтирди-да, каршида турган Дониёрнинг суратини олиб, жонсиз коғозни ўпди. Сўнг ўзи учун азиз қиёфани кўксига босиб, йиғлаб, йўклашга тушди: «Кулуним-эй, юлуним-эй, бўтам-эй, Дониёрим-эй, жоним-эй, соғиндим-ку, сени! Сен йўксан, мен ҳалигача ер босиб юрибман. Овқат ейман, ухлайман, ишга бораман. Қандай ожиз жонман, орсиз онаман, жонидан ортик кўрадиган, бир ўлмай, калт-култ қилиб ер босиб юрган кимсаман. Шу ҳам ҳаёт бўлдимиз? Ҳаёт эмас, дўзах бу. Дўзахнинг нима эканлигини мендан сўранглар, у дунёга бормаёк, кунда кўриб юрибман уни мен...»

Даҳлиздаги кора телефон безгак тутган одамдай узок безиллади. Ойгул қилт этмади. Қўл телефони какшаб турибди. Унга ҳам қулоқ тутмади. Салдан сўнг эшик кўнғироғи тинимсиз, кўярда-қўймай какшади. Ниначидай тиришган Ойгул судралиб бориб эшикни очди. Қаршисида ранги ўчган Кулаш турарди.

– Нега бунча кўркитдинг? – деди у на омонликни, на соғликни сўрамасдан, ҳовлиқиб сўзлаб.

– Нега, нимадан кўркдинг? – сўради ажабланган Ойгул.

– Нега кўркмайин, на уй телефонинг, на кўл телефонинг жавоб бермайди. Бир нима бўп қолдимикан деб кушдай учиб келдим-да, ташқарида туриб, квартирангнинг кодини қайта-қайта тераман, унга ҳам жавоб бермадинг. Нима қилишни билмай, анграйиб турганимда кўшнинг келиб қолиб етдим-да эшигингга.

– Кечир, Кулаш, эшитмадим.

– Йиғлабсан-да, кўзларинг кип-кизил... Йиғлай-верма. Кўз ёшингни курут. Эрасилнинг аҳволи қандай, шуни айт-чи.

– Бир қолипда, ўзгариш йўқ.

– Палатага кўчирдими?

– Йўқ, ҳали ўша жонлантириш бўлимида ётибди.

– Шифокорлар нима дейди?

– Нима дейишарди? «Кутайлик. Умид узмайлик». Айтадиганлари ўша бир сўз.

Ойгулни қандай юпатишни билмаган Кулаш уни ошхонага етаклади. Одатдагидай унга тўрт-беш қошиқ шўрва, икки финжон чой ичкизди... Сўнг яна келарман, деб қайтиб кетди.

Кулаш кетгач Ойгул газеталарни варақлай бошлади. Қанча газетани кўздан кечирди, аммо кўнгилни тинчитар ҳеч нима топмади. Ҳукумат газеталари ҳам, мухолифат нашрлари ҳам муайян бир мавзунини олиб, ўз қарашларига мослаштириб,

бир-бирларини такрорлаган. Кўнгилни тортадиган бир нима беришармикан, деб телевизорни қўйди. Ҳар доимги концерт, ҳар доимги, ёмғирдан кейинги кўзикориндай кўпайиб кетган ёш «юлдузлар», тинглай-тинглай кулоқни битирадиган, кўра-кўра кўзингни толдирадиган ёши ўтган кўшиқчилар, таниқли шахслар билан нотаниш журналистларнинг суҳбати, «Юлдузлар мусобақаси» деган охири йўқ беллашув, бир-бирини такрорловчи тоқшоулар... Жуда бўлмаса, кўнгилга ёқадиган ҳаётий кино беришса экан. Буёғи, ўша, азалдан бери кўрсатиб келинаётган кинолар, нарёғи чет элликларнинг ўзлари учун «пуф сассик» бўлиб қолган, биз учун тансиқ бўлган сериаллар... Худойим-эй, Қозоғистонда қанча телеканал бор, аммо кўрадиган ҳеч нима йўқ! «Сони бор, салмоғи йўқ теледастурларни ёпиб ташлаб, уларнинг ўрнига кўрадиган битта канал очса-ку»... – дея ўйлади Ойгул.

Газета материаллари, радио билан теледастурлар кўнглига ўтиришмагач, Ойгул компютерда оламтўрини кўздан кечира бошлади. Турли сайтлардаги фиска-фасодларга тўхтамасдан, оламнинг юрак садосига кулоқ тутди. Улар ҳам йиртиқ кўнгилга ямок бўлолмади. Дунёда офатга учрамаган бирорта ҳам эл йўқ экан: бир эмас, бир неча мамлакатни саросимага солган сув тошқини... Бир халқдан кейин яна бир халқни қон қакшатган зилзила... Ҳеч қачон киш бўлмаган китъаларда қор ёғиб, совуқ минтақалар исиб, иссиқ минтақалар совимоқда. Уйқусидан уйғонган вулқонлар биридан

сўнг бири отилиб, минглаган учокларни қантариб, миллионлаган йўловчиларни қўналғаларда ипсиз боғлаб қўйган... Уч юзга яқин йўловчиси бўлган Малайзиянинг улкан учоғи ном-нишонсиз йўколибди... Эй Яратган эгам, бу ҳақда ўйлашнинг ўзи ҳам қўрқинчли! Хуллас, мунтазам содир бўлаётган ҳар турли табиий офатлар, тўхтовсиз давом этаётган турли қуроли тўкнашувлар дунё юзидаги барча эл, барча халқларни саросимага солиб, тинкасини қуритмоқда...

«Худонинг қудрати билан бўлаётган шунча хатарли бу воқеалар, олдинда тубсиз ўпкон бор, эсингни йиғ, одамзод!» деган аломат бўлса керак», деб ўйлади Ойгул. Беш кунлик дунёда бунча олатасир воқеа...

VI

Қўш мунглиғ Сейилхон билан Турсунжон қорли бўрон қуршовида дилдираб қолган куннинг эртасига Савле Эрасилнинг ёнига шошилинич етиб келди.

– Оға, ёрдам бер! – деди у йиғламсираб.

– Нима бўлди, бўтам? – сўради Эрасил.

– Сейилхон даштда, қор қуршовида қолиб кетди.

– Буни сенга ким айтди?

– Кеча тонгда Турсунжон иккови Арқалиқдан йўлга чиққан экан, Остонага етиб боришмабди. Арқалиқда кучли бўрон бошланган дейишяпти.

– Бўрон бўлгач, Отбосарда тўхтагандирлар-да?

– Отбосарга етиб борган бўлса хабарлашарди.

– Аркалиқдан қандай машинада йўлга чикибди?

– Турсунжоннинг «Мазда»си экан. Худонинг яркираган ёзида шалдир-шулдур қилиб, тўкилиб кетай деб юрган машина эмасми? Худо тош тепасидан уриб, йўлда тўхтаб қолган чиқар. Юрагим сезяпти, улар бир балога дучор бўлди.

– Кўй, бўтам, кўй! Билмасдан ваҳима қилма.

Уларнинг суҳбатини ишдан келган Ойгул бўлди:

– Ҳозир оғанг ҳамма ёққа кўнғирок қилиб аниқлайди. Юр, чой ичамиз, – деб Савлени ошхонага бошлаб кетди.

Эрасил Аркалиқ билан Остона ўрталиғидаги эл яшайдиган маконларнинг барчасига телефон қилиб, алоқа йўқ овулларга маҳаллий раҳбарлар оркали кидирувчилар гуруҳини юборишни илтимос қилди. Бу иш билан Эрасил икки соат шуғулланди. Сўнг об-ҳавони аниқловчи марказга кўнғирок қилган эди, улар бўроннинг яқин кунларда тинмаслигини айтишди.

Энди Яратганга ёлворишдан ўзга йўл йўқ эди...

VII

Эрасил кеча ўриндикда Дониёрни ўйлаб ётган эди. Кеч ётса ҳам анчагача ухлай олмади. «Доношимни, бахтимизни қомига тортган ялмоғиз илон, кетдингми? Қоранг ўчсин, сур илон. Сен қачон

халкқа яхшилик олиб келувдинг, келган сайин элни тамукқа етаклаб юрасан. Сен келган йилда доим ё ўлат, ё офат бўлади. Эсанкиратишларинг камлик қилгандай, энди мени қон қакшатдинг-а, сен ёвуз. Энди, мана, ўғлимни, бахтимни йўклаб, юрак си-зиллаб, тана музлаб, қора ёпиниб, қон қусиб, қайғу билан бирга тунаб ётибман...» Яна нималарнидир пичирлаб, ўзи билан ўзи сўзлашиб, тонгга яқин толиқиб ухлаб, яна Дониёрни ўйлаб тўшакдан турди. «Буюк Даштнинг улуғ чоллари топиб айтган экан: «Одам бахт қуши бошига қўнганини сезмайди, учиб кетганидагина сезади». Рост-да, доим беҳуда ғимир-ғимир қилиб, арзимаган нарсаларга юлкиниб юриб, «ёруғ дунё» деган ёлғоннинг ўткинчи эканини ҳам унутиб қўямиз. Кундалик ишлар билан ғимирсиб юрганимизда бошимизга қўнган бахтнинг ҳам керакли онларда кадрига етмасдан, кейин бармоқни тишлаб, ўкиниб, ўксиб ўтирамиз. Ўзгаларни айтиб нетайин, ўзим ўйламаган жойда дучор бўлган оғир қайғу даштимиз донишмандларининг сўзини яна бир марта тасдиқлади. Ғоят суюкли, ғоят иқтидорли ўғлим Дониёримдан айрилиб қолган 2013 илон йилининг ўн еттинчи августигача мен бахтли эдим. Менинг энг улкан, бош бахтим – Дониёрим эди. Дониёрим борида бутун олам менга қараб тургандай, бахтли эдим мен қандай! Юксакларга олиб учган қанотим, ўғлим эди – бор бахтим, муродим. Дониёрим, бахт қушим учиб кетган ўша қарғиш теккур қора кун –

ўн еттинчи август окшомида, бир лаҳзадаёқ бебахт бўлдим-да, колдим...

«Ҳеч ким мангу яшамайди. Аммо, қанийди, бари навбати билан бўлса», дебди Олмос Ойтуғанов жонимдан азиз фарзандим дунёдан бевакт кетганида Париждан йўллаган жадал хатида. Мен «ажал» деб аталмиш бешафқат ёвузни бутун одамзоднинг душмани деб биламан. Одамзоднинг ана шу душмани кимларни кулатиб, кимларни йиғлатмади... Аммо кулашнинг ҳам кулаши, қайғунинг ҳам қайғуси бор...

Шундай фарзанддан кўз очиб юмгунча жудо бўлиш қанчалар қайғули экан. Ўзинг тугул душманингга ҳам тиламайдиган оғир мусибат-ку! Менинг Дониёрим ақлли, шижоатли, юракли ўғлон эди. Ўн саккиз ёшида Абайни ўқиган, Мағжон, Шокарим, Есенин шеърларини кўнглига жойлаган, атиги йиғирма ёшида шахс бўлиб етишган шахбоз эди-я, Доношим! Тенги йўқ аслзода ўғлидан жудо бўлган Абайдай «юрагим менинг қирк ямоқ», «ярқираган туғинг йиғилмай, яхши ўлибсан» десам-да, қалбим менинг ярали. Унча-мунча яра эмас, қизил кони шовуллаган, умр бўйи тузалмайдиган, қабрга бирга кетадиган тузалмас, оғир яра бу!..

Эрасил тобутдай оғир ўйлардан эзилиб, ошхонага чикди. У ерда Ойгул йиғлаб ўтирган экан.

- Нега йиғлаяпсан? – деди Эрасил.
- Дониёрни ўйлаб ўтирибман.
- Ўйла, бироқ йиғлама.

– Эрталаб уйғонишим билан: «Ойижон, хайр-ли тонг» деювчи эди-я. Шу эсимга тушиб, юрагим эзилиб кетди.

– Кўй энди, йиғлама, – деди Эрасил Ойгулга жони ачиб...

Кўш мунглиғ бир-бирларини юпатиб ўтириб нонушта қилган бўлишди. Нонуштадан сўнг Эрасил кабинетига келиб, ёзув столига ўтирди. Қалам бор бўлгур юрмади. Шундан сўнг у каршисидаги Дониёрнинг суратига қараб ўйга чўмди. Русларнинг ҳозирда барҳаёт мутафаккирларидан бири, академик Феликс Кузнецов Дониёр ҳақидаги эс-далигида: Яқинлари вафот этса «у ифлос дунёдан покиза, яхши ҳаётга барчамиздан эрта кетди» деб қувонадиган ҳам халқ, эл бор эканлигини айтиб, «улар биздан кўра бахтли», дебди. Ким билсин, бу гапда ҳам жон бордир. Бизнинг қайғумизни бўлишгани келган кирғизларнинг улкан шоири, ҳамқалам дўстим Нурлан Қалибеков: «Дониёр фаришта эди, ифлос дунёдан кирланмай, топ-тоза фаришта кўйида ҳаётдан кетди. У ҳозир беҳиштнинг тўрида», деган эди. Чинакам шоир ўзга бандалардан кўра Оллоҳга бир товон яқин туради. Ким билсин, бу гапни ҳам шоирнинг дилига Оллоҳнинг ўзи солгандир.

Бу менга коронғу. Биз каби бандалар билмайдиган сирларнинг бари ёлғиз Оллоҳгагина аён.

Ёшу қари биладиган аччиқ ҳақиқат шуки, инсон юз, жуда нари борса, юз йигирма йилгина

яшайди. Ҳатто юз йил яшаса ҳам, умр дегани кўз очиб юмгунчалик ўтар-кетар экан.

Йигирма бир ёшида кўз юмган Дониёримнинг умри ўшандақа кўз очиб юмгандан ҳам қисқа бўлди!

Бироқ, Оллоҳнинг ишига чора йўқ. Оллоҳ шу ғамни бошга солди – мен кўндим. Илож борми кўнмасликка, дўзах азобига тўзмасликка? Озми, кўпми, қолган умрда Дониёримни йўқлаб ўтаман энди. Кеча ҳам, бутун ҳам янги йил билан табрикловчилар кўп бўлди. Раҳмат уларга! Бироқ бизнинг қора ёпинган мотамсаро кўнгил, қон йиғлаган ярали юрак қувонмади. Дониёримсиз байрам, бахт йўқ экан бизга...»

Бутун эл янги йилни нишонлаб, қувониб байрам қилаётганда қўш мунглиғ бир уйда – икковлон икки хонада йиғлаб ўтиришарди...

Ўша куни, ҳафта давомида очик бўлган осмон бир лаҳзада булутга бурканиб, тундай қорайди-қолди. Бехосдан кўпдан қутилган қор ёғди пағалаб. Қалин қор қучли шамолга улашди... Янги йил байрамини нишонлаётган Олма-ота бир лаҳзада шиддат билан эсган бўрон оғушида қолди.

VIII

Бугун – январь ойининг ўн иккинчиси – Эрасилнинг туғилган куни. Ўтган йили, айти шу куни Эрасил қувонч оғушида эди. Азалий одатига кўра, кеча, тунги соат ўн иккида Дониёри, тонгда уйкудан тура солиб, Ойгули табриклаган эди.

Нонушта килар-қилмасдан бошланган телефон кўнғироқлари кечгадайин ҳеч тинмади. Остонадан Тумарбек, Анварбекдан бошлаб, Маржон кўшилиб, Қўстоной билан Аркаликдаги ҳамюртлари, Москвадан, Тошкентдан, Бишкекдан, Душанбедан, Ашхободдан қаламдошлари, Париждан Альберт Фишлер... биридан сўнг бири кўнғироқ қилиб, туғилган куни билан табриклашмоқда. Уйдаги иккита шаҳар телефони билан иккита қўл телефонидан кўнғироқ қилганларнинг ҳар бирига жавоб қилиб, толиққан Эрасилнинг тушлик қилишга ҳам ҳоли бўлмади.

Ойгул билан Суюнчбека эт пишириб, турли хил салатлар тайёрлаб, дастурхонни таомларга тўлдириб ташлашди. Таомилга кўра, кечки соат олтида уйга туғишган, дўст-ёронлар тўпланишди. Эрасилнинг кучоғи гулга, чанғароғи қувончга тўлди. Одатдагидай туғилган кунга бағишланган дастурхон бошидаги ўтириш жиловини Ҳамид қўлга олди.

– Ўзларинг биласизлар, Эрасил кўкемиз бугун етмиш учда, – деди Ҳамид. – Энди, икки йилдан сўнг кўкам етмиш бешга тўлади. Етмишини опера театрида ўн мамлакатдан келган оламга таниш, атоқли арбоблар билан бирга тўйладик. Чет эл газеталари ёппасига ёзиб, ўзимизнинг телеканаллар ёппасига кўрсатган етмиш йиллик юбилей тўйи ривоятга айланди. Худо хоҳласа, кўкамнинг етмиш бешга тўлган қувончли тўйи ундан ҳам зўр бўлади. Қудасини Худодай сийлаган халқмиз. Дастлаб-

ки сўзни Малик кудага бераман. Ол, Маке, кечки салқинда яйраб бир сўзла-чи.

– Дониёрдай баркамол ўғил ўстирган Эрасил билан Ойгулнинг соғлиғи учун олиб қўяйлик! – деди Малик.

– Ҳам киска, ҳам нуска¹– ажойиб сўз бўлди, – деди Ҳамид. Эр-хотинни Худо айирмаса, инсон айирмайди. Эндиги сўз Равшанойга.

– Хоним десанг-да, жоним десанг-да ярашади Равшанойга, – деди Бойбўта.

– Мен тўйган кўзидай тўмпайиб ўтирган, кўш оккушдай бир-бирларига мос тушган икки ёш – Дониёр билан Анжеликага бағишланган шеъримни ўқийман, – деди Равшаной. Сўнг каршидаги деворга илинган расмдаги Олатовга тикилганча, жарангдор, ёқимли овозда шеърини ўқий бошлади:

*Йигирма бирда ёши бор,
Ақлга тўлган боши бор,
Дониёрни севган Анжеликанинг,
Қийилган қийғоч қоши бор.
Келин бўп келар у эртан
Ойгул билан Эрасил,
Бахтингни тошиб, кутиб ол!
Ўтқизмай бекор вақтни,
Қўшайлик қўша ёқутни,
Дониёр билан Анжела,
Бўлсин мангу бахтли!*

¹Нуска – ибратли деган маънода

– Браво, браво! Қарсаклар! Олқишла, халким, олқишла! – деди Ҳамид. Дастурхон атрофидагилар дувиллатиб қарсак чалишди. Анжеликанинг оппок чехраси оловланиб қизарди, Дониёр унга қараб жилмайди.

– Дониёр билан Анжелика турмуш қуришадими, тўй қачон? – деб сўради Ҳалима Ойгулдан.

– Худо хоҳлаган куни, – деб жавоб қилди Ойгул.

Яхши тилаклар, ҳазил-мутойибалар билан бошланган таваллуд куннинг зиёфати ярим кечадан ошганда кўшиқ билан якунланди.

«Ўтган йилдаги ўн иккинчи январда қандай бахтли эдим! – деб ўйлади Эрасил. – Энди, бу йил... бу йилги январда қайғу ютиб, қора кийиб ўтирибман. Бу одамлар қизик. Бултур шу пайтда табриклаганлар бу йил ҳам кўнғирок қилиб, туғилган куним билан қутлашмоқда. Бу йил Ойгул ўтган йилгидай дастурхон тузамади. Ўтган йилдагидай бугун ҳеч кимни қутмаймиз, тўйламаймиз туғилган кунни. Эрталаб кўнғирок қилганларга: «Кечга келиб овора бўлманглар» дедик...

Эрасил Дониёрнинг хонасига бориб ўғлининг суратига тикилиб, йиғлаб ўтирган Ойгулни узок юпатди. Сўнг кабинетдаги ёзув столига ўтириб, Дониёрга хат ёза бошлади:

*Ўн иккинчи январда
Дўстлар уйга йиғилиб,
Дастурхон ёйиб Ойгулим,
Ароқ-шароб қўйилиб.*

*Дўкирлатиб тўйлардик,
Менинг туғилган кунимни,
Қучоқлаб, суйиб сен мени,
Тутардинг совға – гулингни.*

*Ўтган йили сен мени,
Дипломат билан сийладинг.
Бахтимсан, сени қучоқлаб,
Ерга-қўкка мен сизмадим.*

*Тебраниб сўйлаб ўшал кун,
Отангга бахт тиладинг.
Сен айтган ширин тилакдан,
Шодликка тўлди юрагим.*

*Яйрагандим ўша дам,
Қучоқлаб сени – ёқутни.
Энди йўқотиб йиғлайман,
Сен каби фарзанд – бахтни.*

*2013 нинг 17 августи,
Бошимдан бахт кетган кун.
Сендан эрта айрилиб,
Қучоғин ҳасрат ёйган кун.*

*Шундан бери биз бебахт,
Календарда чизилган
Байрамни ғамда ўтказдик.
Кўз ёшимиз кўл бўлиб,
Қайғумиз элга етказдик.*

1940 нинг 12 қантари¹ –
 Шўрлик отанг туғилган кун,
 2014 нинг 12 қантари,
 Тўйни ёш-ла ювган кун.

Дониёрим – юрагим!
 Ўзингни жуда согиниб
 Биринчи бор умрда
 Тўйланмади туғилган кун.

Ўтирибман мен бугун,
 Қайғудан чакмон ёпиниб,
 Ўзингни, болам, согиниб...

Эрасил Дониёрга навбатдаги хатни ёзиб бўлганда Остонадан шоир Серали Туйғунбоев кўнғирок килиб, туғилган кун билан табриклади, Эрасил унга ҳали сиёҳи куримаган шеърни ўкиб берди.

– Ажойиб! – деди оккўнгил Серали тўлкинланиб. – Сиз, Эроға, насрнинггина устаси эмас, окиб турган шоир хамсиз. Мана бу шеърингиз бунга далил. Айникса, «Қайғудан чакмон ёпиниб» деган ўхшатишингиз ажойиб. Бу аввал ўзга шоирлар айтмаган, айта олмаган янги сўз!

– Кўнгил учун айтган сўзингга раҳмат, Серали! – деди Эрасил, – мен шоир эмасман, наср-нависман. Бу шеър эса, азадор қалбдан чиққан кофиялашган кўз ёшлари.

¹ Қантари – январь

– Йўк, сиз насрнавис эмас, шоирсиз, шоирсиз! – деб такрорларди Серали.

– Яхши, сенинг айтганинг бўлсин, – деди Эрасил. – Одам шеър ёзгани билан шоир бўлавермайди. Шоирлик – Оллоҳ таолонинг меҳри тушган бандасига берадиган ўзгача мукофоти. Ўта кучли муҳаббат билан ўта оғир қайғу ҳам инсонни шоир қилиши мумкин-ку.

Эрасил телефон гўшагини жойига қўйди-да, қаршисида турган Дониёрнинг суратига қараб: «Кечир, ўғлим, кечир мени, сени асрай олмадим. Тўй қарвони ресторан қаршисига келиб тўхтаганида, нега югуриб чикмадим қаршингга. Ўша дамда сени қарши олганимда, қўл чўзим ерда турган санаторийнинг шифокорига олиб бормасмидим? Битта укол билан сен қулундай сакраб, отдай чопиб кетар эдинг, қулуним! Энди, мана, сени йўклаб ўтирибман кўкка қараб улиган Кўкбўрига ўхшаб!...» деди ўзича. Ўзагини ўкинч олови ёндирган Эрасил ярали юрагини яна кўз ёшлари билан ювди. Йиғлаганини Ойгулга сездирмаслик учун ётоқхонага келиб, тўшакка ётиб олди. Боласини ўйлаб ётиб, кўзи илинган экан: «Ойгул, оғам қайда» деган овоздан уйғониб кетди. Ҳамиднинг овозини танигач, ўрнидан бўшашиб, аранг турди. Бугун, умуман, ҳеч нарса қилмаса-да, каттик чарчаганини сизди. «Йиғлаганники бўлса керак. Йиғласам мана шундай чарчаб қоламан. Бирор пиёла чой ичиб, қуч йиғиб, ёзувимни ёзайин».

У шу ҳаёл билан ошхонага йўл олди.

Савле козонга гўшт солиб, Кулаш идиш-товоқларни ювиб, ишга киришиб кетган экан, бир лаҳза ишни тўхтатиб, уни туғилган кун билан табриклашди. Ошхонадан чикиб, меҳмонхонага бош сукиши билан ўринларидан учиб турган Малик, Бойбўта, Муса, Сейилхонлар «Туғилган кунингиз кутлуғ бўлсин!» деб табриклашди.

Биринчи бўлиб сўз олган Сейилхон гапни яқинларигагина эмас, бутун қозок халқига ғамхўр бўлган Эрасилнинг ўта инсонийлигидан бошлаб, ўзининг ҳам кайноғасидан кўп яхшилик кўрганини, энг муҳими – қор қуршовида қолганида унинг кўмаги билан омонлик топганини айтиб, унга тан соғлиқ, узок умр тилади.

Қудағайи Равшаной қирғиз рассоми Талай Усеновнинг канопага мойбўёқда чизилган «Иссиккўл» картинасини совға қилар экан, шундай деди:

– Йиғлайверманглар, Дониёр тирик! У мана бу картинада тасвирланган оппоқ қиз ўтовда ухлаб ётибди. Бироз дам олиб, қуч тўплагач, эшик олдида турган оқ арғумоққа минади-да, оламни кезиб кетади, бизга ҳам бир куни етади!

Равшанойдан кейин сўз олган Абен Абайнинг «Инсон ўлган куни ўлмайди, унутилган куни ўлади» деган сўзини таъкидлаб ўтди.

– Дониёр, сен мен учун тириксан! Ер босиб юрган, қалқайиб тирик юргани билан ўзининг ишлари ила ўлик жон кўринганлардан минг бора сен тириксан! – деди Муса.

– Ойгул билан Эрасилнинг юраклари уриб турар экан, Дониёр тирик! – олқишлади Бойбўта.

– Ёш бўлса-да, мазмунли умр суриб, ўта мушфиклиги билан ортида эзгу из қолдирган Дониёр қозок халқи билан бирга яшайверади, – деди Қуттибек.

– Дониёрнинг онаси Ойгул Ақлжоновна ва отаси Эрасил Жакснбекович билан танишгач, фақат мана шу меҳр ва эзгуликка макон бўлган ажойиб оиладагина шундай олижаноб, покиза қалбли, меҳрибон, зоҳиран гўзал, ботинан зиёли инсон туғилиб, тарбия топганлигини англадим, – тан олди қудағайи Тамара Рюмина.

Бу сафар Дониёр бор пайтдагидай арак, шароб ичилмади. Қўшиқ ҳам айтилмади.

Дониёрнинг руҳи ўша кунн мутаваллид отаси, онаси, севикли ёри, шунингдек, жигарлари билан бирга бўлди.

«Дониёр тириклардан тирик» деганлари шу бўлса керак...

IX

Эрасил, «Дониёрим йўқ. Туғилган кунни нишонлаш менга нимага керак», деб ўтирганида жоначир яқинларининг елиб-югуришлари билан етмиш тўртни ҳам сакраб ўтди. У келажакни башорат қилувчи мунажжимларга ишонмасди. Ҳозирда Нострадамус, Вангага ўхшаган башоратчилар йўқ. «Келажакда нималар бўлиши фақат Оллоҳагина аён. Озмиди, кўпмиди, қолган умрим Дониёрим-

га бағишланади. Уч тилда: козочча, русча, инглизча чиккан Данчик хакидаги биринчи китоб қиска вақт ичида республика чегарасидан ошиб ўтиб, боламнинг қисмати чет эллардаги зиёлиларни ҳам қайғуга солди. Энди Доношим хакида иккинчи китобни нашрга тайёрламоқдаман. Худо хоҳласа, боламнинг йилигача уни ҳам нашрдан чиқариб, халққа текин таркатаман. Ундан сўнг Дониёр хакида пьеса ёзаман. Хужжатли фильм олдириш ҳам режада бор. Хужжатли фильмнинг сценарийсини ёзаман-у, аммо унга кетадиган маблағни қайдан топаман? Бизда сотадиган энди ҳеч нима қолмади. Мана бу, Дониёримсиз хувиллаб қолган тўрт хонани сотиб, икки хонали уйга кўчсакмикан? Унда «Данчикнинг хонасини ўзи бордагидай саклайман», деган ниятим нима бўлади? Сотишга яроқли ёлғиз мулк – Данчикнинг «Лексус»и эди. Уни Анжеликага бердик. Кино деяпман-у, Данчикнинг йил ошини ўтказишга, навбатдаги китобни чиқаришга маблағ тополмай ўтирибман. Унга, албатта, раҳбарлар билан бошкалар ҳам кўмаклашар. Энди кино олдирадиган бўлсам, етмишдан ошганимда, шунга кўмаклаш, деб кимга қўл чўзаман? Шундай бўлса-да, қанча маблағ кераклигини олдиндан билайин-чи. Тўрағали Ташеновга ўхшаган жоначирлар ўзлари: «Биздан нима ёрдам керак?» деб сўраб қолишса, айтарман...»

Эрасил шу ўйда хужжатли кино санъатининг дулдули Саржон Эржоновга қўнғироқ қилди.

– Саржон, саломатмисан?

– Овозингиздан танидим. Қалайсиз, Эроға?

– Шукур.

– Сизни Нобель мукофотиға тавсия этишибди, деб эшитдим, қутлуғ бўлсин.

– Бандамиз-у, бундай хабарга аввал қувонадиган эдим, энди қувонмайман. Дониёримсиз энди менга ҳеч нарса қизик эмас. Нобель мукофотини тилла товоқда келтириб берса-да, керак эмас. Шуларнинг баридан қиммат бир нарса бор. Сендан ўша ҳақда сўрайин дегандим.

– Нима экан?

– Шу, ўттиз дақиқалик ҳужжатли фильм тушириш учун қанча маблағ керак?

– Тенгеда беш миллион.

– Жуда кўп экан. Дониёрим ҳақида ҳужжатли фильм бўлса деб орзу қиялман, мен боёқиш. Топишмоқ айтиб, тақиллаб турган бегуноҳ гўдак пайти, бўзбола пайтида чет эл сафарига боргани роликда бор. Уни сифатли лентага кўчирсак, Дониёримнинг ёрқин киёфаси ўчмас эди. Агар мен маблағ топсам фильмни туширасанми?

– Тушираман.

– Унда бундай келишамиз, мен сценарийни ёзайин. Сен кам-кўстини тўғирла. Балки икковимиз сценарийга ҳаммуаллиф бўлармиз? Қўлда тайёр сценарий бўлса, бировга айтишга ҳам осон бўлади. Розимисан шунга?

– Розиман.

– Раҳмат!

«Ҳужжатли фильмга керакли материал етарли, – деб ўйлади Эрасил. – Доношим биринчи синф-

ни битирган йили «Мен тўрғайман, тўрғайман, совукда ҳам тўнгмайман, курт-кумурска, чивиндан боғ-бокчани кўрғайман», – деб, кулоғи қалқайиб, шеър айтиб тургани, менинг Бишкек, Москва, Парижда ўтган ижодий кечаларимда бирга бўлгани, никоҳ тўйи бўладиган кунги бахтли онлардаги жонли тасвирлари роликда бор. Шулардан фойдаланамиз. Дўстлардан бирини, Олмос Ойтуғановни сўзлатармиз, у чизган расмлар, турли йилларда тушган фотосуратларидан фойдаланармиз...»

Эрасилнинг хаёлини:

– Янгиликни эшитдингми? – деб ташқаридан гапириб кирган Ойгулнинг овози бўлди.

– Нима янгилик?

– Девальвация бўпти.

– Уни ким айтди?

– Ахборотдан эшитдим.

– Тенга канчага тушибди?

– Тенга долларга нисбатан аввалги баҳоси юз кирк етти, юз эллик эди, энди юз саксон, юз саксон иккига бир дегандаёқ, кулабди.

– Кўк қоғозни коплаган, кўпини чет эл банкларида саклаган олигархлар билан ҳокимиятдагилар янада бойиб, топгани томоғидан ортмайдиган коратовон халқ аввалгидан баттар қийналадиган бўпти-да, – деб ковок уйди Эрасил.

– Оч бола тўк бола билан ўйнамайди, тўк бола оч бўларман, деб ўйламайдиган иш-ку, бу. Мухолифат бошлаб, зиёли кавм унга бирлашиб, ҳукуматни жамиятнинг ночор қатламини қўллайдиган, уларга

енгилликлар берадиган чоралар кўришга мажбурлаши керак, – деди Ойгул.

– Бундай бўлмаса керак.

– Нега?

– Биздаги мухолифат кучсиз. Бошлари бирикмаган, ҳаммаси бирдай бий бўлгиси келади.

– Зиёлилар-чи? Бош-бошига бий бўлган мухолифатни бирлаштирмайдими? Тик туриб, қарши сўзлаб, халкнинг дардини етказмайдими ҳукуматга? Халкнинг «йўғимизни йўкласа, бир шу йўклар» деб умид қилган азаматининг бири сен эдинг. Сўнгги кезларда сенинг ҳам фаоллигинг су-сайиб кетди.

– Ўзингга маълум, Ойгул, зиёли қавм айтадиганини айтиб, ёзадиганини ёзиб юрибди. Бирок уни тинглаб, маъқуллайдиган ким бор? Мен, «Ширин ёлғондан аччиқ ҳақиқат афзал» деб кўрдим, «Бизда инсондан бошқа ҳамма нарса қиммат», – деб ёзиб ҳам кўрдим-ку, ахир. Фойдаси бўлмади.

– Пайгамбар сиёқли йигитлар бор,

Минарга эшаги йўқ.

Эшак сиёқли йигитлар бор.

Молининг ҳисоби йўқ, –

деган сўзинг менгагина эмас, халкка ҳам ёққанди. Бу гал энди ундан ҳам ўтқирроқ гап айтишинг керак!

– Агар ҳукумат халкнинг ижтимоий ночор қисмини қўлловчи зарур чораларни кўзда тутмаса, айтадиган сўзимни айтаман. Суюкли боламдан жудо бўлган қайғули бошга қўшимча бўлиб тушган

миллат кайғусини, албатта, айтаман! Айтаман-у, тарс ёриламам!

– Мен ёнмасам ловуллаб,
Сен ёнмасанг ловуллаб,
У ёнмаса ловуллаб,
Осмон қандай ёришар, –

демаганмиди буюк турк шоири Нозим Ҳикмат. «Эҳтиёт бўл, ёниб турган чўғни қўл билан ушлаб, куйиб қолма», дейди бир ўйим. Яна бир ўйим: «Қозокнинг зиёлиси ёлғиз менинг Эрасилимми?» дейди. Аслида ижоддан улуг иш борми? Қаламдан кучли қурол борми? Балки, ижодингни қилиб, тинчгина ўтирганинг маъқулдир. Иқтидорни Тангри беради. Ҳаммага бирдай юкмайдиган бахт бу. Оллоҳ таолонинг алоҳида меҳри тушган бандасига бериладиган сийлов бу. Ана шу сийловни ҳар синовга бир солиб, сочиб-тўкмасдан, битта йўлдан кетганинг тўғридир? Адабиётни сен қабила асрамаса, ким асрайди? – деди Ойгул.

– Адабиёт ривожланиб, юксалмоғи учун ҳам аввал халқни асраш керак, – деди Эрасил. – Халқ бўлмаса сенинг иқтидоринг кимга ҳам керак? Бозорда қоп орқалаб юрган аёл, арава судраган эркак сенинг ёзганингни ўқирмиди? Уззукун кун кўриш ғамида юрган одамни китоб ўқимайсан, деб айблай оласанми? Рўза, намоз дегани ҳам тўқликда бўлади...

Эрасил билан Ойгулнинг кизғин суҳбатини эшикнинг «зинг-зинг»лаган қўнғироғи бўлди. Дониёрнинг тенгдош жўралари Жонпўлат билан

Рустам буларни кўргани келишибди. Икковиям Дониёр билан Анжелика оркали танишган, кейинги икки йил мобайнида Дониёр билан яқин кадрдон бўлиб қолишган эди.

– Бу сизга, – деб Жонпўлат Ойгулга катта қоғоз пакет узатди.

– Бу нима?

– Дониёр «Онам хинд чойи билан Бразилия қаҳвасини яхши кўради», дерди. Чой билан қаҳва.

– Раҳмат!

– Сизлар билан кўришиб, аҳволингизни билайлик деб келдик, – деди Рустам. – Қалайсизлар?

– Шукур, – деди Эрасил.

– Соғлиқни асранглар, – деб сўзга аралашди Жонпўлат.

– Дониёрсиз соғлиқнинг энди нима кадри бор бизга, – деди Ойгул дастурхон ёзаётиб.

– Дониёр ҳақидаги китобингизни ўқидик, – деди Рустам.

– Ўқиб ўтириб, йиғлаб ҳам олдик, – деди Жонпўлат.

Дастурхон бошидаги суҳбатнинг бари Дониёр ҳақида бўлди.

– Дониёрнинг болалиги ҳақида гапириб берингчи, – деди Рустам.

– Дониёр бола пайтида, ҳали мактабга бормасиданок, кушларни яхши кўрарди, – деб хикоясини бошлади Эрасил. – Тўрт ёшидан бошлаб, ҳовлимизга учиб келадиган қаптарлар оч қолмасин, деб Худонинг берган куни уларга дон сепарди.

Яхшилиқни куш ҳам билади. Ёзда, дам олишда бўлиб, ўн-ўн беш кундан кейин уйга қайтишимиз билан бир тўп каптар Дониёрнинг атрофида чарх уриб, ғуғулашиб, қувониб қолишарди. Ўзгалардан кўркиб, яқин келганлардан ҳуркиб учадиган ўша каптарлар Дониёрнинг елкасига, сўнг кафтига қўниб, чўчимай туришарди. Доношим иккинчи синфни битирган йили тўтикуш сотиб олиб, унга «Кеша» деб исм қўйди. Бизни тан олмайдиган ўша Кеша Дониёрни кўрганида канотларини кокиб, бизга тушунарсиз овозда унга нималарнидир чулдирарди. Дониёр уни кафасдан чиқариб, кўлига қўндиради. Учириб юборса, хонани айланиб келиб, кафасига кирмасдан яна Дониёрнинг елкасига қўнади.

– Нимасини айтамыз, болам кушларнинг ҳам тилини билувчи эди, – гапга аралашди Ойгул. – Бир куни Кеша касалланиб қолди. Унинг касалланганини биз билмадик, Доношим сезиб қолди. Икковимиз куш шифокорига олиб бориб даволатиб келдик. Кеша касал бўлганидан каттик ташвишланган болам у тузалганида жуда қувонган эди.

– Кеша ўлганида Данчикнинг қайғурганини айтсанг-чи, – деб қолди Эрасил.

– Бир куни ҳаммамиз кинога, сўнг кафега бориб, уйга кеч қайтдик, – деб ҳангомасини давом эттирди Ойгул. – Келсак, Кеша ўлиб қолибди. Кешани бағрига босиб йиғлаган ўғлимни аранг юпатдик. Эртасига Дониёрнинг хоҳишига кўра ҳаммамиз Кўктепага чиқдик. Дониёр атроф-те-

варакни айланиб кўргач, бизларни одам оёғи ета-
вермайдиган бир баланд тепаликка бошлади. Ўзи
чуқур қазиган ўша ерга Кешани кўмди...

Жонпўлат билан Рустам кетиш тараддудига
тушганларида, Анжелика билан Малика кириб ке-
лишди.

– Дониёр одамларни бир-бирлари билан дўст-
лаштиришни яхши кўрарди, – деди Малика.

– Кулуним кўл телефонини кечалари ўчир-
масди, – деди Ойгул. – «Ўчириб қўйсанг-чи», де-
сам, «Дўстларимнинг бирортасига керак бўлиб
қолишим мумкин», – дерди. Кечасиям, тонгдаям
уйдан шошилганча чиқиб кетарди. «Қайга кет-
динг?» десам, «Ойижон, хавотирланманг. Кутил-
маган иш чиқиб колди. Тезда қайтаман», дерди.
Кундалигини ўқиб кўрсам, бўтамнинг бир куни,
бир соати ҳам бўш бўлмаган экан. Унда жами
кариндошларнинг, дўстларининг туғилган кунлари
рўйхатини кўрдим. Кўплаб исмларнинг қаршисига
«Табриклашим керак, яхши совға олишим керак,
эртага футболга боришимиз керак, Жонпўлатнинг
машинасини таъмирлаб беришим керак...» деб
ёзиб қўйилган. Хуллас, «керак-керак»лар давом
этаверган. Қиш келди дегунча, ҳар якшанба чанғи
учади, ёзда футбол ўйнайди, шунда ҳам бирор-
та дўстининг иши чиқиб колмаса. Ўзига вақти
бўлмабди, бўтамнинг!

– Данчикнинг қирки ўтганидан кейин бири
Семипалатинскдан, бири Туркистондан икки йи-
гит келди, – деб эслади Эрасил. – Булар Данчик-

нинг коллежда бирга ўқиган жўралари экан. Иккови Данчикнинг суратини ўпиб, бир-бирларини кучоклаб йиғлашди-ей, кейин. «Данчик бизнинг энг қимматли дўстимиз эди, йўлбошчимиз эди, ундай дўст йўқ энди. Унинг ўрни тўлмайди», дейишди.

– Ўзи Дониёр ўта кўнгилчан эди. Доим бировларга ёрдамга шай турарди. Ўзганинг қайғусини ўзининг қайғусидай қабул қиларди, – деди Туркистондан келган йигит.

– Бир гал Бишкекдан келаётганимда, Каскеленга етиб қолган жойда машинам ўчиб қолди. Тунги соат уч эди. Машинамни қолдириб кетайин десам, биров ўғирлаб кетиши мумкин. Юрай десам, ҳол йўқ, жуда чарчаганман. Ўн чоғли танишларга кўнғирок қилиб, ёрдам сўрадим. Бир нечтаси телефон гўшагини ҳам кўтармади. Айримлари, бемахалда уйкимни буздинг, деб ранжиди ҳам. Юрагимнинг тўрида Дониёр турибди. Бирок, менсиз ҳам ундан ёрдам сўрайдиганлар кўп эканлигини билганликдан уни аяб, телефон қилмагандим. Ўзгалардан хайр чикмагач, Дониёрдан ёрдам сўрадим. У тезда етиб келди, – деди Семейдан келган ўғлон.

Улар Дониёр ҳақида суҳбатлашиб ўтирганида окшом тушиб қолган эди.

– Мана бу бизнинг манзилимиз. Қандай иш бўлса-да, кўмак беришга тайёرمىз, – деб Жонпўлат билан Рустам таклиф қоғозларини бериб, ўринларидан туришди. Улар билан Анжелика ва Малика ҳам бирга кетишди.

Улар кетгач, Ойгул ётоқ бўлмасига бориб, кийимини ечмасдан тўшакка ёнбошлади. Эрасил хонасига келиб, Дониёрга навбатдаги мактубни ёзиш билан машғул бўлди. У мактубни тугатиб, ётоқ бўлмага келиб, чирокни ёқди. Тун алламаҳал бўлсада, Ойгул ухламай, тўхтовсиз йиғлаганидан ёстиғи ҳўл бўлиб кетибди.

– Йиғлайверма, Худо бандамга мусибат бериб синайман, ўшанга сабр қилса, бахт ато қиламан, сабр қилмаса, бу кўрган кунига ҳам зор бўлади, деган. Худонинг қаҳрига учрамасингдан йиғини бас қилсанг-чи. Марҳум Макпал онамизнинг сўзи эсингдами?

– Қайси сўзи?

– Вафотидан бир йил аввал: «Эй Эрасил, сен осмонга учиб кетдинг-ку. Ерга тушсанг-чи. Чет элларнинг гоҳ мукофотини, гоҳ орденини оласан. Йилда тўй қиласан. Дўстинг – Олмос, хотининг – Ойгул. Ўғлинг – Дониёр. Бир-бирларингдан ўтган асилсанлар! Тўрт қибланг тугал бўлиб атрофингда турибди. Бу ҳам яхши эмас. Бизга тил, кўз ёкмайди!» демаганмиди?

– Ҳа, деганди...

– Шу айтгани бўлди. Бизга кўз тегди. Оллоҳ таоло бизларни ўта бахтли бўлиб кетди, дедими, бир лахзада шўрладик-колдик...

Ойгул ортик гапиришга ҳоли келмай, сув ичиб, томоғини ҳўллади-да, тўшакка ётиб олди. Уйқуси қочган Эрасил ўз хонасига кирди. Дониёр ҳақидаги романнинг янги бобини ёзмокчи эди, бор бўлгур қалами юрмай колди.

«Қайғу Ойгулимнинг қалбини емиряпти, – деб ўйлади Эрасил. – Ҳозир унинг жонини иш сақлаб турибди. Ҳафтанинг беш кунда, кундуз соат бирдан бешгача чет эллик талабаларга маъруза ўқийди. Кечкурун уйга чарчаб, ҳолсизланиб етиб келади. Ўйлайдиган ўйи ҳам, айтадиган сўзи ҳам – Дониёр. Шанба, якшанбада жуда қийналади. Тунлари йиғлаб чиқади... Кун-тун қайғуришга жон чидайдами? Агар Ойгулимга бир нима бўлса, усиз мен яшай олмайман. Ҳеч қаерга бормайди, ҳеч нимага кўнгли бўлмайди. Ойгулимни қандай қилсам асраб қоламан? Эй Яратган эгам, ўзинг раҳм қилгайсан, Ойгулимни асрагайсан. Биз шўрликларни шўрлатаверма!...»

Қайғули ўйлар билан бедор ўтган бу кечадан Эрасилнинг юрагида яна бир чуқур чандик қолди...

Х

Макон билан Какимбек кенжа ўғли Асқарнинг никоҳ тўйига олти ойдан бери тайёргарлик кўришарди. Улар қудаларниқидан хурсанд бўлиб қайтаётиб, тўппа-тўғри Эрасилникига келишди.

– Ўзингиз биладиган Асқар болангизни уйлантирмоқчимиз, – деди Какимбек.

– Қутлуғ бўлсин! – табриклади Эрасил.

– Қувонч давоми билан бўлсин, – деди Ойгул.

– Тўй қачон? – деган Эрасилнинг саволига Какимбек:

– Наврўз байрами кунларида ўтказсак дегандик. Қайси кунлигини, Эроға, ўзингиз айтсангиз.

– Нега мен айтишим керак?

– Сабаби, сиз бизнинг тутинган оғамизсиз. Тўйнинг бош кўноғи ҳам ўзингиз бўласиз. Тез-тез чет элларга кетиб қоласиз. Ана шундай сафарларингизга, учрашув кечаларингизга халакит бермайдиган кунни ўзингиз белгиласангиз.

– Ундай бўлса, таквимга кара-чи, Наврўз байрами пайтида шанба, якшанба қай кунга тўғри келар экан?

– Мартнинг йигирмаси якшанба экан.

– Унда мартнинг йигирма бири маъқул бўлар?

– Яхши, унда мартнинг йигирма бирида тўхтадик. Яна хабарлашармиз. Раҳмат, Эроға, раҳмат.

Орадан ўн кун ўтгач, Какимбек билан Макон тўйга таклифнома билан келишди.

– Таклифномада тўй бўладиган ресторан «Эсперанс» деб ёзилибди. Қай ерда у ресторан? – деб сўради Эрасил.

– Ресторанни излаб овора бўлманг, Эроға, – деди Какимбек, – сизларни ўзимиз келиб олиб кетиб, ўзимиз олиб келиб қўямиз.

Кечки соат бешга белгиланган никоҳ кечаси бир соатга кеч бошланди. Рестораннинг оппок деворлари, қўнғир паркет поли, биллур кандилларнинг шуъласидан товланиб, ярқирайди. Оқ шим, оқ кўйлак, кўкиш пиджак кийиб, бўйнига қизил шарф ўраган, пакана, лўппи юзли, ўттизлардаги йигит икки юз чоғли меҳмонларни икки томонга катор турғазиб, «ёр-ёр»латиб, зорла-

тиб кўйди. Бироздан сўнг, от чоптиргудай узун залнинг остонасидан тўригача оппок мато йўлакдай қилиб тўшалди. Шундан сўнг оқ йўлдан ёш келин-куёв кўл ушлашиб, сувдай тошиб, юриб кела бошлашди. Мана шу тантанали лаҳзаларда Эрасилнинг юраги эзилиб: «Менинг Доношим шу бахтли ёшларга ўхшаб оқ йўлдан юриб ўта олмади. Бахтига етолмай, кирчинидан қийилди. Дониёримни, бахтимни йўқотган мендай шўрпешанага тўйда нима бор?», дея унсиз йиғлади.

– Кўз ёшингни тий. Йиғласанг, кўзларинг кизаради, тўй эгалари, меҳмонлардан ноқулай, – деб шивирлади Ойгул.

– Меҳмонларни ўйлайдиган аҳволда эмасман, – деди Эрасил.

– Эҳтиёт бўл, йиғлаганингни ҳеч кимга сездирма.

– Ўзинг ҳам йиғлаяпсан-ку, сен ҳам сир берма.

Эр-хотин бир-бирларини шундай юпатиб турганда Сиддик Муҳаммаджоновнинг «Шодлик ватани» куйи янграб, «Тўйбошлар» куйига уланиб кетди. Оққушдай силкинган оқ канотли қизлар ўртани тўлдириб рақсга тушмоқда. Биринчи сўз, одатдагидай, Эрасил билан Ойгулга берилди. Оғзига Оллоҳ солган сўзни айтиб, ёшларга бахт тилаган Эрасил билан Ойгул тўйда ўтиришга ҳоллари келмади. Эрасил тўй эгаларига қон босими кўтарилганини айтиб, ўзидан кейин айтилган бир тилак, бир қўшиқдан кейин уйга қайтишди.

– Шу тўйга бекор бордик, – деди Эрасил.

– Кўпдан сийлашиб юрган одамларинг ялиниб турганда, қандай бормайсан?

– Қора кийиб, кайғуриб ўтирганда тўй кўнгилга сиғармиди?

– Майли, бўлари бўлди. Дорингни ич-да, дам ол.

Ойгул шуни айтди-да, хобхонага йўл олди. Эрасил кабинетига келиб, ёзув столига ўтирди.

Дониёрга навбатдаги мактубини:

*– Тўпни ёриб икки ёш келар, деган,
Сўзига ўртакашнинг қулоқ тутдим.
Келин-куёв юрган оқ йўл билан,
Болам, сени эсга олиб, йиглаб турдим, –*

деб якунлади...

XI

«Саломнинг ҳам пайти бор», деганлари рост экан. Мавзуси 1986 йилги декабрь кўтарилишига бағишланган «Дўзах чамбараги» номли пьеса ёзилганидан кейин чорак аср ўтгач, спектакль бўлиб сахнага чикди, унда ҳам Қозоғистонда эмас, чет элда. Бу фожиавий драмани Эрасил Олма-отадаги ёшларнинг декабрь кўтарилишидан сўнг кўп ўтмай ёзган эди. «Бизнинг ёшларда ҳурликка интилиш, жасорат бор, уларда бизлардагидай катта авлодга хос бўлган мустамлакачилар олдидаги иродасизлик, кўрқоклик, куллик туйғулари йўқ. Янги авлод ўзгача яралган, кўнгли тоза, ўзини эмас,

халқини, қозоғини ўйлайдиган қудратли тўлқин. Декабрь кўтарилишида жасорат кўрсатган ёшлар «Йилқининг ҳам йилкиси бор, хоназоти бир бўлак, йигитнинг ҳам йигити бор, азамати бир бўлак», – деб даштнинг доно қариялари айтган сўзга муносиб авлод. «Истеъдодли ёшнинг олдига тушмаёк, орқасидан юриш ҳам бахт», демаганмиди Владимир Короленко. «Хуррият!» – деб бошини кундага қўйишдан кўркмаган ёшларга йўлбошчи бўлолмадик, энди, лоакал шуларнинг жасоратини қўйлайлик-да», деган ўй билан Эрасил «Дўзах чамбараги» драмасини ёзган эди.

«Саке, энди бундан кейин ҳеч нима ёзмасанг-да, мана шу асаринг билан ҳам тарихда қолсан, – деган эди ўшанда Олмос Ойтуғанов.

Асарнинг ҳам инсон қаби ўз йўли, ўз қисмати бор. «Дўзах чамабараги»нинг йўли машаққатли, тақдири тойғок бўлди. Аввалроқ бу пьесани Олма-отадаги икки театр бирдай сўраб олиб, тезроқ саҳналаштириш учун жон талашиб, мусобақалашиб ишлашган эди. Театрларнинг иккаласи ҳам бир кунда репетицияни такка тўхтатди-да, пьеса саҳнага чиқмай қолди. Муаллифга сабабини ҳеч ким айтиб беролмади.

– Нимасидан хафа бўласан? – деди Ойгул Эрасилга. – Сен, бугун саҳнага чиқмагани билан кун келиб, қўйиладиган умрбоқий асар ёздинг. Арзон унвон учун эмас, декабрь қурбонлари олдидаги фуқаролик, қаламқашлик бурчингни адо этдинг.

Асарнинг мақсади аниқ. Сен халқ томондасан. Бундай асар халққа ёққани билан, ҳокимиятга ёқмайди.

– Тўғри, – деди Эрасил. – Бунга пьесадаги никобли шахс сабабчи бўлса керак. Мен режиссёрга «бу қаҳрамонга никоб тақдирасан. Никобнинг бир томони оқ, иккинчи томони қора бўлиши керак», деганман. Ўша никобли шахснинг тимсоли – Президент деб ўйлаб, ё атайин ўзлари гапни чувлаштириб, асарга тўсик қўйишган бўлса керак?

– Кимлар улар?

– Ким бўларди, ваҳимачилар билан ҳасадгўйлар-да!

Шу гапдан кейин орадан бироз вақт ўтгач, Эрасилнинг тахмини тўғри эканлиги маълум бўлди.

«Дўзах чамбараги»нинг йўлини кесганлар ўша – соясидан хуркадиган куёнюраклар, сувюкмас валдирвасар ичиқоралар экан. «Йиртик ўтовнинг эгаси итнинг худойи бўлса, бўрининг тангрисидан асрасин», деганлари тўғри экан. Ойгул айтганидай кун келиб, «Дўзах чамбараги» сахнага яркираб чиқди. Қирғизистоннинг Маданият ва ахборот вазири, истеъдодли драматург ва билимдон театршунос Султон Раев:

«Қирғиз ёшлари мустақилликнинг кадрига етсин, тинчликни кадрласин!» деган эзгу ниятда Эрасилнинг декабрь кўтарилиши ҳақидаги пьесасини танлаган эди. Пьесадаги бош персонаж – халқ қаҳрамони Ғайрат Рискулбековнинг образи ёшларга намуна бўлсин деган мақсад-муддаосини

ижодий гуруҳ тўлик оклади. Қирғизистоннинг улкан санъат маркази – Мўлдабоев номидаги давлат драма театри сахналаштирган «Дўзах чамбараги» спектаклини бишкеклик томошабинлар юксак баҳолади.

«Дўзах чамбараги» премьерасига Қозоғистондан шоир Жазилбек Қуанишбоев раҳбарлигидаги ўттиз чоғли одам борадиган бўлди. Уларни чегарада қирғиз зиёли кавми нон-туз, гулдасталар билан қарши олди. Элга қайтишдан аввал Эрасил Қозоғистон делегациясини Бишкекдаги Чингиз Айтматов даҳмасига бошлаб келди. Буюк сўз санъаткорининг тош шохсупадаги улкан ҳайкали пойига гулдасталар қўйиш билан делегациянинг Бишкек сафари якунланди.

«Буюк шахсларнинг яқинлиги, ижодий ҳамкорлиги халқлар ўртасидаги дўстликни мустаҳкамлашга хизмат қилиб келган, – деб ўйлади Эрасил қирғиз-козок чегарасидан ўтиб Олма-отага йўл олар экан. – Икки халқни – козок билан қирғизни яқинлаштирган қанча адабиёт арбоблари оламдан ўтиб кетишди. Шу билан дўстлигимиз, ижодий алоқаларимиз, ҳамкорлигимиз узилиб қолмасин экан. Бишкекдаги санъат тадбири козок билан қирғизнигина эмас, бутун туркий оламини бирлаштиришга, тотувликка ундаса нур устига нур бўлмасмиди?

Бишкекдаги Мўлдабоев номидаги академик опера-балет театрининг сахнасида икки кун мобайнида «Дўзах чамбараги» премьераси пайти-

да залда игна сиғар жой бўлмади. Атокли ёзувчи, Қирғизистон Қаҳрамони Бекбўлат Алматов бошчилигидаги зиёли кавм, талаба ва ишчи-ёшлар, турли жамоалар билан жамоат ташкилотларининг вакиллари эди улар.

Олатовнинг нариги бетида айри қалпокли кардошларнинг таниқли фуқаролари спектаклдан сўнг пьеса муаллифи – Эрасил Жаксобековни тўрға ўтказиб, ўзларининг қирғиз билан козоқдаги умумий дастурларини ўтказишди. Қирғизистон давлатининг иккинчи раҳбари, Қирғиз Республикаси Жўкорғи Кенгашининг раиси Аслибек Жээнбеков Эрасилга табрик хати топширди. Эрасил сахна тўрида икки кун мобайнида халқнинг гулдурос қарсақли олқишларига сазовор бўлди... Қондош қирғиз эли Эрасилни бошга кўтариб шарафлади...

Ана шундай кувончли онларда ҳам Эрасил ўзини аввалгидай бахтли сезолмади. Уни айтасан, сахна тўрида туриб: «Шу кувончли лаҳзаларни Дониёрим кўролмади-ёв!», – деб кўзларига қуйилиб келаётган ёшни аранг тутиб қолди...

XII

Эрасил Дониёр ҳақида роман устида ишлаётганида Ҳамид телефон қилди:

– Кўке, «Хабар»дан янгиликларни тингладингми?

– Йўқ, тинглаёлмадим.

– «Хабар»да яхши янгилик айтишди.

– Хўш, – деб хушёр тортди Эрасил.

– Кўш палатали Парламент Олмос Ойтуғановнинг Дониёр ҳақидаги мақоласида кўтарилган муаммоларга асосланган ҳолда қонун қабул қилишибди.

– Дори-дармон бозорини тартибга солиш ҳақидами?

– Ҳа, ҳозир янгиликларнинг русчасини тингла.

– Яхши, тинглайман.

Ҳамиднинг айтгани тўғри бўлиб чиқди. Қозоғистон Парламенти Олмос Ойтуғановнинг мақоласида кўтарилган муаммоларга асосланиб, жамоатчилик анчадан бери кутаётган қонунни қабуллабди. Ойгул: «Данчигим абадий уйкуда ётганида ҳам халққа кўмаклашмоқда», – деб кўзига ёш олди.

Ушбу сув билан ҳаводай зарур қонуннинг дунёга келишида Дониёрнинг бевосита иштироки бор. Дониёр дунёдан кетган йили (2013 йил) – 27 декабрда «Казахстанская правда» газетасида Олмос Ойтуғановнинг «Дониёрнинг хотирасига» сарлавҳали мақоласи эълон қилинган эди. Мазкур мақолани бир эмас, бир нечта газеталар қозоқ тилига таржима қилиб, «Четдан келтирилган ингаликтор Дониёрнинг умрига зомин бўлди» сарлавҳаси билан чоп этишди. Ҳатто, Оқўрдага ҳам қўнғирок қилувчилар кўп бўлган.

«Мен шахсан Дониёрни мактабга бормаган сабийлик пайтида кўриб, манглайдан ўпганман. Оиласи билан борди-келди қилиб юриб, унинг ўсиб, улғайганини кўз олдимдан ўтказдим. Ўғлига

караганида Ойгулнинг қувончдан ёнган кўзларини, Эрасилнинг қувончга тўла кўнглини кўришнинг ўзи бир ғанимат эди», – дея бошланган Олмос Ойтуғановнинг мақоласида ўта долзарб, муҳим бир масала кўтарилган эди.

Оламга машҳур шоир Дониёр ҳақидаги эсдалигида Қозоғистон тиббиётининг терисини шилиб, ҳокимият эътиборини соғлиқни сақлаш соҳасининг оғрикли бир нуқтасига қаратди. Фавқулодда чора кўрилмаса, ҳали яна қанча Дониёрларнинг кирчинидан қийилиши ҳеч гап эмаслиги мақолада урғу бериб айтилган эди.

Шундан бери Парламентга, Олмос Ойтуғановга, Эрасилга кўнғирок қилаётганларнинг кети узилмайди. Жамоатчиликда улкан шов-шув уйғотган мақола Президентгача етиб борибди.

Бунгача ҳам Дониёр ҳақида ёзмаган газета йўқ эди. Олмос Ойтуғановнинг эсдалигидан кейин бундай мақолалар аввалгидан ҳам кўпайди. Ана шундай мақолаларнинг бирида шоир Жумағали Жунусов: «Балки Дониёр туғилганида унинг танасига фариштанинг руҳи билан юраги ҳам солингандир. Бунга унинг сўнгги дақиқаларигача фариштадай покиза, ҳалол умр сургани далил бўладигандай. Оллоҳ Дониёрни уйланиб, тирикчиликнинг серғуноҳ икир-чикирларига булғамай, покиза ҳолатида олиб кетиб, туғилган янги юлдузнинг корига ярасин учун у ерга фаришта килиб юборгандир? Никоҳ тўйини ўтказмай, ўшанга бир неча лаҳза қолганида Оллоҳ уни олиб кетишининг сири шунда бўлса керак», – деб ёзибди.

Иккинчи бир мақолада таниқли журналист Ойжон Аканова: «Йигирма бир ёшида думли юлдуздай ярк этиб сўнган Дониёри кетганидан бери кўзининг ёшини кўл қилиб ўтириб, орқасидан кун ўтказмай мактуб ёзишни одатга айлантирган Эрасил Жаксибековнинг ботмондай кайғусини энди ерда дунёнинг ҳеч бир кувончи енгиллата олмайди. Йиғлаб юриб еттисини берди, қовурғаси қайишиб, сўкилиб юриб қирқини ўтказди, ернинг бетини ок қор босди, кўклам уйғонди, ҳаётнинг давом этаверишига ишонди, бироқ шум ажал суюкли ўғлини қўлидан юлиб кетганига саккиз ой бўлса-да, бу жудоликни тан олмай келади. Қандай ўлим бўлмасин, бари ўкинтириб кетади, лекин энг даҳшати – ажалнинг ёш инсонни аямаганида. Яна қандай инсон денг? Бўзболаликдан йигитликка энди оёқ кўйган Дониёрнинг охир-оқибатда козокнинг азамат фуқароси бўлиб етишишига барча шарт-шароитлар бор эди: отаси – Эрасил Жаксибеков бир ёзувчи эриша оладиган жамийки бахтнинг мазасини тотган қаламқаш, онаси – Ойгул Акжоновна профессор, Ал-Форобий номидаги Миллий университетнинг кафедра муdiri, бобоси – Акжон Аҳмедов собиқ шўролар давлатида Ташки ишлар вазирлигининг Олий Дипломатия мактабини битирган, республикада юкори лавозимларда ишлаган арбоб, бувиси – Хоншойим Тўлибоева Шарқ аёллари орасидан чиққан тўнғич геология-минералогия фанлари доктори, Фанлар академиясининг мухбир аъзоси эди. Аслзода мухитда тарбияланган бўзбола ҳуқуқшунослик

бўйича олий таълим олди, яхши вазифада ишлай бошлади, болаликдан бахтли бўлиши учун унга барча шароит мавжуд эди, фақат тирикликнинг ҳар лаҳзасидан лаззатланиб, завкланиб умр сурса бўлди эди! Ҳукукшунослик факультетининг танланиши ҳам бежиз эмас, Дониёр жамиятда рўй берадиган турли хил адолатсизликлар, нопокликларга қарши курашиш учун шу соҳани танлаган эди. Боиси, ўзи ҳақиқатгўй, ёлғонни ҳазм қилолмай-диган, ўзгаларга яхшилик қилишга шошиладиган, эзгу қалбли, тарбияли инсон бўлиб вояга етган эди», –деб таърифлабди.

Телаканаллар ҳам фаоллик кўрсатиб, Дониёр ҳақида бир нечта хабарлар берди. Дониёрнинг ўзи бор пайтдагидай саранжом-саришта турган хонасини миллионлаб телетомошабинлар кўришди. Ўша пайтда Дониёр ҳақида Эрасил билан Ойгул тайёрлаган китоб нашрдан чикди. «Бу китобни ниҳоятда қайғуриб, кўзимга ёш олиб ўқидим», дебди атокли бир академик. Бир вилоят ҳокими эса китоб ҳақида шундай фикр билдирибди: «Сиз, Эрасил оға, қайғуриб туриб ҳам «Дониёрим, ёлғиз сенгина эмас, сенинг мен кўриб, билган дўст, жўраларинг ҳам бошқалардан фаркли яратилган ўзгача ёшлар. Уларнинг онгида, бизлардаги – катта авлоддаги мустамлакачилик асоратидан қолган иродасизлик, кўрқоклик, мутелик йўқ, эркинликка интилиш, жасорат бор. Ўйлайманки, йигирма биринчи асрнинг иккинчи ярмида тарихнинг довуллари билан ёғинларида топганини йўқотган козок халқининг доврўғли даври – энг бахтли боскичи

бошланади. Боиси, ўшанда давлат бошига ўзгача яралган, ўзгача истеъдодли, кўнгли тоза, ўзини эмас, элини ўйлайдиган кучли тўлқин – истиклол тенгдошлари келади. Булар «Йилқининг ҳам йилқиси бор, хоназоти бир бўлак, йигитнинг ҳам йигити бор, азамати бир бўлак», деган даштнинг доно қариялари айтган оталик сўзга муносиб авлод», деб ёзибсиз Эрасил оға. Қайғуриб туриб ёзган бу сўзларингиздан сизнинг ўғлингизнигина эмас, миллатни ҳам севадиган юксак тоғдай шахсингизни кўрдик».

Уч тилда – козок, рус, шунингдек, инглизча чикқан Дониёр хақидаги китобга чет эл зиёлилари ҳам бефарқ қарашмабди. Франузларнинг ҳозирда таниқли адабиётшуноси Альберт Фишлер, атоқли ёзувчиси Жак Иммер йўллаган хатнинг козокчаси мана бу, деб Суюнчбека менга бир варақ қоғозни берди: «Жаноб Эрасил, сизнинг Парижда ўтган ижодий кечангизда ўғлингиз Дониёрни биринчи бор кўриб, кейин сизнинг етмиш ёшга тўлган юбилей тантанангизда яқиндан танишиб, ёлқинлаб турган ёшнинг ақллилигини ўйчан кўзидан, тузилиши бўлак оксуяклигини сўзлаган сўзидан, юриш-туришидан билиб, танг қолган эдик. Мана шундай юлдузли бола дунёдан кетганида ер юзидаги нур бир томчига камайди. Сизлар Дониёрга – янги авлод вакилига ушбу китоб оркали ўчмас-тўзмас хайкал ўрнатибсизлар», – дейилибди.

Тошкентдан келган факс:

«Қимматли Эрасил Жақсибекович, Ойгул Ақлжоновна!

Дониёр ҳақида эсдаликлар китобини олиб, ушбу энг кайғули китобда акс этган икки улуғ юракнинг қалбларни тешиб юборадиган ғамгин достонини ўкиб, сизлар билан яна бир бор ғуссага ботдик. Китобни ўқир эканмиз, Дониёрсиз бу номукаммал олам бир нурли сиймодан жудо бўлганлигини ҳис қилдик... Фарзандлар бизни эрта тарк этганида умид устунлари емирилиб, гўё оёқ остимиздаги замин чўкиб кетаётгандай, дунё ғоят омонат, ишончсиз ваҳимали масканга айланади. Мана шундай, ақл бовар қилмайдиган руҳий қувват ва жасорат талаб қилувчи ушбу хотиралар китобини яратиб, Дониёрга иккинчи ҳаёт бағишлагансизлар, зеро, у энди тарихга дохил: китоб муковасидан чиройли ўсмир худди бу ҳаётнинг омонатлигини, хотирада фақат яхшилигу эзгу ишларгина қолажани эслатгандай бизга ўйчан тикилмоқда.

Қадрли Эроға, қадрли Ойгул Ақлжоновна, сизлар ҳақиқатан ҳам жасоратли ва иқтидорлисизлар! «Она истиғфори»ни мотамсаро она қалбидан изтироб ила қуюлган ғамгин кўшиқ дейиш мумкин. Адабий танқидчи Жунусов ҳақ: балки Ойгул Ақлжоновна Дониёрнинг болалик йиллари ҳақида ўз китобини ёзар, негаки ҳаётда сунъийлик, сохталик ва шафқатсизлик кучайган бугунги пайтда донишманд онанинг эзгулик нурига йўғрилган Дониёр ҳақидаги китоби кўшларга маънавий қувват бағишлаган бўларди. Илтимос, ўзларингни асранглар, негаки, сизлар бизга кераксиз, Дониёрга, унинг ёрқин хотирасига кераксиз!

Сизларни севувчи Муборак, Дилфуза, Носир Фозилов, Меҳмон Исломқулов».

Дониёр ҳақидаги мақолалар билан мактублар тошқини мана шундай давом этмоқда. Шеър билан ёзилганлари канча. Барчасида юпантирувчи аклли сўзлар айтилган. Бироқ мотамсаро юракнинг қайғу ёши тинмайди, тинадиган тури ҳам йўқ...

Бишкекнинг бош театри Эрасилнинг пьесасини сахналаштириб, энди премьерарага таклиф этаётир. Инглизлар унинг китобини чиқаришибди. Энди улар ҳам тақдимотга таклиф қилишмоқда. Ойгулга кўрсатилаётган ҳурмат ҳам оз эмас. Аммо, ўткинчи умрнинг ҳеч бир қувончи суюкли фарзанддан айрилган ота-онанинг кўз ёшларини қуритолмас экан...

XIII

Президент Эрасилни келишилган вақтда Олма-отадаги қароргоҳида қабул қилди.

– Нурсултон Абиш ўғли, сизнинг вақтингиз оз, ишингиз кўп эканини биламиз. Шунга қарамасдан, вақт топиб, мени қабул қилганингиз учун раҳмат, – деди Эрасил қизғиш-қўнғир чарм қопланган улкан оромкурсига ўтираётиб.

– Вақтнинг жуда такчил эканлиги рост, – деди Президент Эрасилга кулумсираб қараб, – аммо халқ билан, айникса, ёзувчи билан сўзлашмаганда ким билан сўзлашамиз? Бемалол ўтириб, сиқилмай, эркин сўзлайвер.

– Сиз буюк давлатларнинг биринчи раҳбарлари билан музокара олиб борганингизда уларни

ўзингизга жалб қилиб олишингиздан қувониб кетаман. Ана шундай юлдузли онда Андрей Белийнинг: «Доно инсонлар жозиба сеҳрига эга», деган сўзини эслайман. АҚШ собиқ Президенти Барак Обама билан теппа-тенг туриб сўзлашганингизда сиздан жуда рози бўлганман.

– Булар бари элнинг ғами билан бўлган ишларку.

– Халкимизнинг жонфидо меҳнати, сизнинг оқилона сиёсатингиз орқасида элимиз ажойиб ғалабаларга эришди, – деб сўзини давом эттирди Эрасил. – Олдинда, сизнинг ташаббусга кўра, оламдаги юксак ривожланган ўттиз мамлакатнинг сафига қўшилиш вазифаси турибди. Шу борада зиёли кавмга, унинг олдинги сафидаги каламкашлар зиммасига ҳам улкан вазифалар юкланади. Шунга тааллуқли тил учида турган ўйларимни кенгрок баёнласам бўладими?

– Бўлганда қандай! Шошилмай, навбати билан айтавер, – деб Президент Эрасилни рухлантирди.

– Энг аввало, кўнгилни хижил қилаётган бир саволга жавоб беришингизни истардим.

– Бу қандай савол экан? – дея Президент хушёр тортди.

– Ғарбда ўрмондай зич рус билан Шарқда ҳамма ёқни босиб кетган хитойнинг бирда елкасига йиқилиб, керак бўлган ерда пўписа қилиб, халкимизни қояларга уринтирмай-суринтирмай, омон олиб келяпсиз. Чегарадош дарёлар деган ма-

сала мени қаттиқ ташвишлантиради. Наполеон: «Хитой – ухлаб ётган дев, даҳшатли жин. Унинг уйғониб кетиши дунё учун хатарли», деган экан. Уйқусидан уйғонган қудратли Хитой кунларнинг бир кунида ўз ҳудудида бошланадиган чегарадош дарёни тўсиб ё бошқа йўналишга буриб юборса, бир эмас, бир нечта вилоятимиз сувсиз қолиб, шўримиз қуримайдими?

– Хавотиринг ўринли, Эрасил. Шундай бўлса-да, ваҳимага берилма. «Яхшининг бошига иш тушса, бўйлай билади, ёмоннинг бошига иш тушса, ўйлайверади», – демаганмиди даштнинг доно чоллари. Сиз билан биз буни ўйлашни ҳам, бўйлашни ҳам билишимиз керак. АҚШ, Россия, Хитой каби қудратли давлатлар билан низолашиб, учмохга чиқолмаслигимиз аниқ. Қозоқ иёкли оз сонли халққа ақл-устомонлик керак. Биз қуролнинг эмас, ақл-ўйнинг қудратига, сўзнинг кучига суянамиз. Қудратли элларнинг раҳбарлари ҳийлакор тулки бўлса, биз този бўлишимиз керак. Улар билан дўстлашаман, бағримга тортаман, бироқ эгилиб қўлтиғига кирмайман. Девнинг ҳам заиф томонлари бўлади. Заифликдан Хитой ҳам қуруқ қолмаган. Ўзинг айтгандай, Хитой кунларнинг кунида чегарадош дарёлар воситасида бизга муаммо туғдирадиган бўлса, унга қарши қўллайдиган чоралар бизда бор...

– Нураке, энди, умумий ишга фойдаси тегиши мумкин, деган муайян таклифларимни айтиб ўтсам бўладими?

– Бўлганда қандай!

– Президент ҳузурида маданият бўйича Миллий комиссия тузилса. Ўзингиз биласиз, «маданият» деган улуғ сўзнинг кўлами жуда кенг. Бу сўз – билим, илм, санъат, адабиёт билан бирга, ўзингиз такрор-такрор, урғулаб айтиб юрган ризқ боши – бирдамлик, миллатлараро тотувлик билан битимни ҳам ўз ичига олади. Маданият ҳукм сурган ерда бирлик, бирлик бор ерда – тириклик бор. «Маданият бўйича Президент ҳузуридаги Миллий Комиссия» Россияда ҳам, бир қатор Европа мамлакатларида ҳам бор. Жамоатчилик асосида фаолият юритадиган бўлгач, мамлакат унга тийин ҳам сарфламайди. Унга алоҳида офиснинг ҳам кераги йўқ. Турли соҳанинг элга таникли, халққа сўзи ўтимли арбобларидан тузилган мазкур комиссияга ўзингиз раис бўлсангиз янада яхши. Ўзингиз танлаган ишчан биринчи муовинингиз сизнинг вазифангизни биров енгиллатармиди? Бу – биринчидан. Иккинчидан – энг улкан муаммолардан бири – тиббиёт соҳаси. Давлат халқ соғлиғи учун йил сайин беҳисоб маблағ ажратмоқда. Бироқ, самара оз бўлаётир. Телеканалларнинг тугмасини босиб колсанг, газеталарни очиб ўқисанг, шифокорларни судларга судраётган халқни кўрасиз. Нега?

– Хўш, нега? Аввал шуни айт-чи, – деди Президент.

– Айтсам, – деди Эрасил, – Қозоғистонда инсон ўлимига кенг йўл очиб бераётган икки муаммо бор. Унинг бири – тендер орқали чет элдан

сотиб олинадиган сифатсиз дори. Бундай дори-ларнинг салмоғи Қозоғистонда саксон етти фоизни ташкил этади. Ўзимизда ўн уч фоизгина дори ишлаб чиқарилади, шунда ҳам бу миқдорга биз Ҳиндистондан келтирилган кукунни таблеткага айлантириш билан эришганмиз. Иккинчи муаммо – сўнгги йилларда Тиббиёт институтини битирган мутахассислар ажалга қарши курашиш ўрнига соғ одамни ўз қўллари билан ўлдирмоқдалар.

– Қандай қилиб?

– Боиси Тиббиёт институтида ўқийдиганлар дарсларда ҳам, амалий машғулотларда ҳам бўлишмайди. Шу туфайли улар тиббиёт илмининг яқинига ҳам боришмайди.

– Шунда улар дипломни қандай олади?

– Ўқитувчиларга пора беришади. Дарсга бормасликларининг сабаби – ўқиш пуллик. Ўшани тўлаш учун талабалар кундузлари ишлашади.

– Буни сенга ким айтди?! – деди Президент сергакланиб.

– Бундан бир ой бурун Тиббиёт университетида ишловчи бир профессорнинг ойнаи жахон оркали берган суҳбатини тингладим. Ўша профессор ана шундай бемаънилик туфайли ишдан кетдим, деди. Менинг йигирма бир ёшли ўғлим – Дониёримни ана шундай билимсиз, бефаҳм докторсимоклар ўз қўллари билан ўлдирдилар.

– Қандай қилиб?

– Дониёрим чекмаган, арақ ичмаган, спорт билан шуғулланадиган ақлли фарзанд эди. Тепса

темирни узадиган йигирма бир ёшдаги бўзбола. Тўғри, астмаси бор эди. Кейинги йилларда бундан тузалгандай бўлувди. Уйланиш тўйи бўладиган куни ўғлим ингальяторни уйда қолдириб кетган бўлса керак. Тўй бўладиган ресторанга келаётиб, йўл бўйидаги дорихонадан ингальятор олибди. Айни тўй бошланар пайтда нафас олиши қийинлашгач, ингальяторни оғзига такаб, тугмасини босмайдими? Шундай қилса, у эски экан. Ахволи оғирлашгач, боламни жўралари яқин ердаги хусусий бир клиникага етказишади. У ердаги навбатчи шифокор эуфиллин деган уколнинг ўрнига адреналин деган укол қилиб, нафас йўлини бутунлай ёпиб ташлаган. Ўшандан ўғлим вафот этиб кетди.

– Бу дахшат-ку! – деди Президент қовоғини уйиб. – Судга бердингми ўша шифокорни?

– Беролмадик.

– Нега?

– Дастлабки икки ойда эсанкираб ўтириб, бундай иш билан шуғуллана олмадик. Икки ойдан сўнг келиним шуғулланиб кўрган эди, бундан натижа чикмади. Боиси, ана шу икки ой ичида медэкспертиза билан оғиз бириктирган клиника раҳбарлари ажалнинг сабабини бошқа нарсага буриб юборибди.

Эрасил шуларни айтар экан, қўлидаги соатига тез-тез кўз ташлаб кўярди. Буни сезган Президент:

– Нега соатга қарайверасан, шошиляпсанми? – деди.

– Шошилаётганим рост, – деди Эрасил.

– Қайга шошиласан?

– Ҳеч қайга... Сизнинг вақтингизни оляпманми, деб... – ийманди Эрасил.

– Кунда учрашяпмизми? Беговга бўлмай, эркин гапиравер.

– Яна бир муҳим масала – ижтимоий жамғармалар ҳақида, – деб гапини давом эттирди Эрасил. – Бизда нима кўп, турли жамғармалар кўп. Бугунда уларнинг сони йигирма уч мингта экан! Ўша беҳисоб жамғармалардан жамиятга келадиган фойда йўқ. Улар тендерга қатнашиб, давлатдан жуда катта маблағ олади. Кейин ўша маблағдан ўзлари учун бош фойдани яратишади. Нодавлат уюшмаларининг фойдасидан ҳам зарари кўп.

– Ҳа, ўйлатадиган масала, – деди Президент.

– Яна бир ўткир муаммо, – деди Эрасил, – бизнинг юртда телеканаллар, айникса, ҳар хил газеталар урчиб кетган. Биргина Чимкентнинг ўзида уч юздан ортиқ газета чиқар экан. Шуларнинг аксарияти «сарик нашр» деб аталувчи, ҳеч нарсага арзимайдиган хусусий газеталар. Ўша олабезак нашрларнинг саҳифаларини турли хил ёлғон башоратлар, миш-мишлару реклама, беҳаё хангомалар, яланғоч аёлларнинг суратлари эгаллаган. Бу нашр эгаларининг кўзлагани арзон сўз билан чалғитиб, анков қозоқнинг чўнтагини қоқиштиришдан иборат. Элимиздаги телеканалларнинг ҳам сони кўп, салмоғи йўқ. «Хабар»дан бошлаб «Остона» телеканалигача бир-бирларини такрорлаш билан машғул бўлишади. Айрим пайтда, барча теле-

каналларни сузиб чикиб, кўрадиган ҳеч нима тополмайсан. Қайси канални очсанг, қисқа кунда қирк бора такрорланадиган арзон концерт. Қўлда ясалган сохта «юлдузлар». Ўзларида овоз йўқ. Жонсиз, сохта, йиғлоки, ёкимсиз нолишни баланд мусикага буркаб, экрандан тушмайдилар. Рост, «Қозоғистон» телеканалида яхши дастурлар бор. Бу канал тайёрлаган миллий сериалларнинг анчасини қисқартириб, айримларини «Маданият» билан «Билим» каналларида бирлаштирилса, томошабинларнинг савияси ҳам ўсарди, давлат маблағи ҳам тежаларди.

– Айтган гапларингда жон бор. Таклифларингни ўрганиб, тегишли чоралар кўрилади, – деб Президент суҳбатни якунлади.

Бир соату ўн дақиқага чўзилган суҳбатда сўзини бўлмай, айтган таклифларини, тилакларини диккат, ихлос билан тинглаган Президентдан мамнун бўлган Эрасил қабулхонадан канот боғлаб чиқди.

XIV

Олма-отадаги мухташам санъат маркази ўша кунни Дониёрнинг хотира кечасига келган одам билан лик тўлди.

Хотира кечани Эрасил уни ташкил этган жамоат уюшмаларига, ўғлининг дўстларига миннатдорчилик сўзи билан якунлади.

– Ушбу кеча тасвирга туширилдими? – деб сўради Сунғат Салим ўғли.

– «Қозоғистон» телеканали туширди. Бугун оқшомда мен гапирдим, – деди Олмос.

– Жуда яхши бўлибди, – деди Сунғат Салим ўғли, – буни ўйлаган телеканал раҳбарларига ҳам, журналистларга ҳам раҳмат. Бу кечани зангори экранда кўрган одамнинг ўйига ўй кўшилади.

– Бу Дониёрнинг руhini шодлантирган ажойиб кеча бўлди, – деди Сонсизбой Ақтаев.

– Факат шунинг ўзигина эмас, – деди Серғазии Қиличбоев.

– Яна нима?

– Бундай тадбирлар қарияларни ҳаёт мазмуни ҳақидаги теран ўйларга етаклайди, ёшларни эзгуликка ундайди, хуллас, ўта ўйли, ўта фаросатли кеча бўлди.

Бу факат академикнинггина эмас, Дониёрнинг хотира кечасида иштирок этган кўпчиликнинг фикри эди.

XV

Ўша йил халқ учун жуда ноқулай келди. Иримчил козокнинг хосиятли йилки йилидан кутган яхши умидлари оқланмади. Йил бошланмасдан туриб тенге¹ кадрсизланди. Оддий халкнинг тирикчилик манбаи – бозор касодга учради. Қишда козок билан кирғиз ерини мисли кўрилмаган қалин қор қоплади. Кеч келган кўклам элга кирғийдай тегди. Ойлар давомида ковоғидан қор ёғиб, тумтайиб турган осмон бир лахзада очилиб, ҳаво бир

¹ Тенге – Қозоғистон пул бирлиги

кундаёқ исиб кетди. Тез эриган кор суви шиддатли тошқинга айланди. Қирғоғидан ошган дарё, кўлларнинг сувлари жунбишга келган денгиздай соҳилларни ўпириб, у ерларни офат минтақасига айлантирди. Қутурган тошқин одамлар ва чорва молларни кўплаб нобуд қилди. Кўксарой сув омборидан тошиб чиққан жуда катта ҳажмдаги сув Сирдарёни ҳам ўзанидан тошириб юборди. Қизилўрда вилоятида бир нечта аҳоли масканлари сув остида қолди. Жануб ўз ҳолича, ҳатто шарқий, ғарбий вилоятларда ҳам кўплаб аҳоли тошқиндан шикаст олди. Қарағанда вилоятининг Кўкпекти масканида уч юз уйни тошқин сув ювиб кетди. Бахтга қарши, у ерда казо топганлар ҳам бўлди.

Халкнинг эндиги умиди ёздан эди. Халк «Ёруғ ёз келиб, ер кўклаб, яйрармиз, киш билан кўкламдаги сиқилиб-жунжикишларимиз ёзилиб, оёк-кўлимиз чўзилиб, елкамизга офтоб тегар», деб ўйлаганди. Бу умид ҳам ушалмайдиганга ўхшайди. Ёз ҳам унча яхши бўлмай турибди. Кўкламдан бери осмондан бир томчи ёмғир томмади. Офтоб «тириклик» деб аталган жону жониворларнинг ҳолини танг қилиб, ковордоқдай коворди. Ер-Онанинг тўши тилим-тилим бўлиб, кора-кизғиш тупрок бўзариб, оёк ости тўзонга айланди. Куз келмай туриб сарғайган яшил япроқларнинг юраги тешиқ, юзи тақдирдан кўп машаққат чекиб, эрта қариган кайвони аёлдай заъфарон бўлиб қолди. Бошқасини қўйиб туринг, ҳатто асфальт ҳам қаттиқ жазирамага дош беролмай, сабий-

нинг ликилдоғидай билқиллаб, кун кизиган саяин балқиб туради. Ҳаммадан қийини – экин ҳам, пичан ҳам қуриб қолди. Шундай бўлгач, очлик бўлмай, нима қилсин?..

Ойгулни қуёш эмас, сабил ҳижрон қуйдирарди. Юраги ёниб, вужудини кўрқинчли бир ўт-ёлин мунтазам ўртайди. Бугун уйда у ёлғиз. Эрасил бир ҳамюртининг маъракасига кетган эди. У тўрт хонани навбати билан айланиб, Дониёрнинг сурати-га қараб, нималарнидир пичирлаб, ўзи билан ўзи сўзлашиб юрибди:

– Вужудим менинг қийнаган!

Эй муҳаббат, эй соғинч,

Семург бўлиб кўтариб,

Дониёрима қарай уч! –

Ойгул шу сатрларни такрорлаб, уйдан ошиғич чикди-да, таксига ўтириб Кенгсойга етди. Дониёрнинг мангу масканига кела солиб, юрагига сиғмаган фарзанд доғи, соғинчи сиркираб, алам бўлиб, кўшиқ бўлиб, кўз ёшларига кўшилиб окди.

Ойгул юрагида тош қотган қайғусини тўкиб, кўзларидан шашқатор ёшлар оқиб, тинмай сўзлаб ўтирарди. Бир пайт, қайдан келгани номаълум, бир тўп қарға Дониёрнинг қабри тепасида пайдо бўлиб, Ойгулнинг бошида айланиб учди. Шу онда, Олатовнинг юксак чўққисидан кўтарилган Окбош бургут ҳам қора қарғалар қоплаган Кенгсойга бир лаҳзада шувиллаб етиб келди. Окбош бургутни кўрган қарғалар «қар-қар» қилиб, Кўктепани кўклаб, пастга қараб учиб, кўздан ғойиб бўлди...

Орадан бироз вақт ўтгач, осмонни коп-кора булут коплади. Атроф-теваракни коронғилик босди. Шу онда ярк-юрк этган чакмоқ осмон кўксини аёвсиз тилкалай бошлади. Унинг изидан каттиқ шамол кўтарилди. Чакмоқ ёруғига илашган момакалдирокдан тоғу тош гумбурлаб, янграб кетди. Шувиллаб ёға бошлаган ёмғир салдан сўнг челақлаб куя бошлади. Ўнг томондан эсаётган шамол шиддатли тус олди. Қуёшда куйган бўздай сарғайган бетини кўз ёши билан ёмғир ювган Ойгул тиззалаб ўтирганича, икки қўлини ёйиб, осмонга қараб хитоб қилди:

– Эй қудратли Худо! Дониёримни олдинг, мендан бахтни қизгандинг! Мен бахтсиз, шўрпешана, кенг дунёга сиғмадим! Сен юборган азобдан кун-тун куйиб адойи тамом бўлдим! Эй Худо! Борлигинг рост бўлса, менинг жонимни ол, ёнган ўтда куйдирмай! Ол, ҳозир ол, вақтни ўтказмай! Мана шу ўткинчи умрга, бевафо ёлғонга лаънатлар айтиб кетайин! Тезлатакол ўлимимни! Худо, тезлатсанг-чи! Дониёримга тезрок етайин!..

Ойгул шундай деди-да, кора, ипак кўйлагининг чап чўнтагидан кичкина чинни кутичани олиб, ўнг қўли билан тикинини очди-да, чайқалиб туриб кути ичидаги суюқликнинг бир томчисини ҳам қолдирмай ютиб юборди. Шундан сўнг Дониёрнинг қабрига ҳам етмасдан ерга қулади...

Ўша куни Олма-отада ер силкинди...

XVI

Ойгулни Дониёрнинг ёнига дафн этишди. Эрасил ўша куни туни бўйи ухлолмади. Тўшакда у ёқдан-бу ёққа ағдарилиб ётганида: «Дада, мен келдим!» деган овозни аниқ эшитди. Таниди – бу Дониёрнинг овози!

У бу овозни минг, миллион овозлар орасидан адашмай танийди. Кўзларини катта очиб, овоз чикқан томонга каради. Во ажабо! Тўшагининг тепасида жонидан азиз Дониёри унга мунғайиб қараб турарди! Эрасил нимадир айтгиси келган эди, тили боғланиб, гапиролмай колди. Кўзлари бакрайганча, унсиз ётган отасига Дониёр кўлини чўзди. Ўғлининг кўлидан қаттиқ ушлаган ота қалтираб, тўшакдан аранг турди. Тиззалари қалт-қалт титрай бошлади. Юган, кўрик тегмаган асов отдай гурсиллаган юракни аранг босди. Кўзларини укалаб, Дониёрига тикилиб каради. Ўнг билан тушнинг, борлик билан йўкликнинг орасида эсан-кираб туриб, олдинга интилганида кўзлари Дониёрнинг ярк этган ўткир нигоҳи билан тўқнашди. Эрасилнинг танаси жимирлаб кетди.

«Дониёр тирик экан! Дониёрим ўлмабди! Дониёр тирик! Кел-чи, болажоним, кел-чи, кучоғимга, соғиндим-ку, мен сени!» – деб кўлларини кушнинг қўш канотидай ёйиб, ўғлини кучмоқчи бўлганида, муккасидан йиқилди. Ўрнидан отилиб туриб, бола-сини излади. Уй жиҳозларини, ҳатто, девордаги со-атгача аниқ кўряпти. Туш эмас экан. Унда бу нима,

шарпами? Йўқ! Шарпа эмас, ҳали кўрганларининг бари чинакам кўриниш.

– Қалайсан, Доношим, қалайсан?! Кўрин-чи, кулуним, кўзимга! – деб кичкирди Эрасил. Тонгда янграган кайғули нола хобхонадан чикиб, атроф-теваракда садо берди. Шу он:

– Кўзингизни юминг-да, қайта очинг, – деган Дониёрнинг овози кулоғига чалинди.

Киприк кокиб юмгунчалик онда кўзлари ярк эта колган Эрасил Дониёрни кўрди. У ўзи «Машаккатли мухаббат» романида тасвирлаган мотамсаро Қор-Она – Ойгул билан бирга Олатовнинг окбош чўққиларида юрган экан. У чўққи бошига чикиб, отасини чорларди:

– Одамлар кизик. Кўзларини оча солиб, тура югуришади. Нимагадир ошикиб, нимагадир интилишади. Бировлар бойлик ортидан кувиб, бировлар мансаб орзусида ёнади. Кулиб кириб, йиглаб чикади. Шуниси деб итдай ириллашиб, ёка йиртишади. Панада туриб бир-бирларига тош отишади. Шу холда юриб, ўзи тўрға тушганини, булғанганини сезмайди. Мана шу итча умрни бу ёлғонда «ёруғ дунё» дейишади. Ундай эмас, бу дунёни «ёлғон дунё», деган маъкул. Инсон умрида маъно-мазмун йўқ. Ундан кўра, мана бу бевафо, ёлғончи, алдамчи ҳаётга қўлни бир силтаб, искирт дунёда булғанмасдан, покиза холингда фанодан бакога тезроқ кетган маъкул. Ке, ота, тоғлар кучоғига ке! Сени кутаман!

Дониёр шуни айтди-да, оппок корли туманга сингиб кетди.

Эрасилнинг кулоғига мотамсаро сулув Қор-Онанинг кўшиғи эшитилди:

– *Фарзандим ўлиб, гам қучган,
Қайғу ютиб, қон қусган.
Мотамсаро Қор-Онаман,
Бола ўрнига тош қучган.*

«Бу ёлғон дунёда мен қиймайдиган нима колди? Кетаман бу ёлғон дунёдан. Ўғлимга, қулунимга – Дониёримга етаман. Кетиш керак. Тезроқ Дониёр-га етиш керак. Кетиш керак. Кетиш керак!...»

Шу сўзлар ақл-ўйини эгаллаган Эрасил ўтириб, васиятнома битди:

«Айланайин оқ бўтам – Суюнчбека! Мени Дониёрим чакиряпти. У менинг «Машаққатли муҳаббат» романимдаги мотамсаро, сулув Қор-Она – Ойгулим билан бирга қорли тоғлар оғушида экан. Уни сулув Қор-Она билан Ойгулим кўриклаб юрибди. Мен уларга тезроқ етишим керак. Сенга айтар омонатим, манов тўрт хонали уйни ўзингдаги иккинчи калит билан оч. Сўнг уни уйсиз, жойсиз юрган кўп козокнинг бирига ҳақсиз, пулсиз бер. Уларга: «Дониёрнинг хонасини шу ҳолатда сақланглар, колган уч хонада ўзларинг яшанглар», деган шарт қўй. Мени ахтариб овора бўлманглар. Барибир тополмайсизлар. Мен Олатовга кетдим, қорли тоғлар кўйнидаги мотамсаро Қор-Она – Ойгулим билан оқ қанотли фариштам – Дониёримга.

Алвидо, алвидо, соғ бўл, бўтам, Суюнчбекам менинг. Бахтсиз отанг – Эрасил».

Эрасил хатни эшикнинг ичкарисига елим тасма билан ёпиштирди-да, Олатов томон юриб кетди.

Суюнчбека билан Қуттибек Эрасилнинг уйига келиб, хатни ўқишганида у мотамсари сулуви Қор-Она – Ойгул билан оқ канотли фаришта – Дониёрини ахтариб, Олатовнинг қорли чўққиларини кезиб юрган эди...

Ўша куни кундуз осмондан ерга улкан метеорит тушди... Ўша куни тунда тоғда қалин қор ёғди, шаҳар челақлаб қуйган ёмғирга чўмилди...

ЮРАК ҚОНИ БИЛАН ЁЗИЛГАН АСАР

2013 йил, 17 август. Бунақанги даҳшатли фожияни кўриш у ёқда турсин, ҳечам эшитмаганмиз ва бунақа ҳодисани ҳеч кимнинг бошига тушишини истамаймиз! Гап шундаки, ўша кун қозоқ адабиётининг таниқли адиби, Давлат мукофотининг лауреати, санъат арбоби, яқин дўстимиз Собит Дўсанов севикли кенжатойи, кўзининг оқу қораси, жигарбанди Дониёрбекдан ажралиб қолди.

Мен бу оилани яхши билардим, борди-келдимиз бор эди. Олма-отада бўлган адабий анжуманларда, адабиёт ва маданиятга оид турли тадбирларда тез-тез учрашиб, мулоқотда бўлиб турар эдик. Мен Дониёрбекни 2000 йили, отасининг 60 йиллик юбилейига борганимда кўрган эдим.

Собитнинг бир одати бор. Олма-отада Ёзувчилар уюшмасида биронта тадбир бўлиб қолса, ўша тадбирга келган барча қардош халқларнинг ёзувчиларини хонадонига таклиф қилиб, зиёфат беради. Ана шу зиёфатда Дониёрни биринчи бор кўргандим. Эғнида калтаенг кўйлак, шортик кийиб олган 11–12 ёшлардаги ўсмир, қўлида японларнинг катталиги ўзи билан барабар камерасини зўрға кўтариб, меҳмонларни тасвирга тушириб юрарди. Мен ичимда: «Бу бола ким ўзи? Унинг қўлига бундай қимматбаҳо камерани ким бериб қўйибди?» деб ўйлардим. Ахир, ўша пайтда бунақа камера учун

бир енгил автомашина олиш мумкин эди-да. Кейин, зиёфат тарқаб, холи қолганимизда бу бола Собитнинг севиқли кенжасойи эканини билиб олган эдим.

Собит дўстимнинг 70 йиллик тўйида эса, ўша, мен кўрган 11–12 ёшли Дониёр 21 га тўлиб, анча миқти, тўлишган, гап-сўзларига маза кирган, чиройли йигит бўлибди. Бу 2010 йили, феврал ойида эди. Олма-ота шаҳри жуда гавжум бўлиб кетган, кўчалари тор, бунинг устига, машиналар серқатнов. Дониёрбек машинани шундай ҳайдардики, биз – рафиқам Муборак икковимиз юракларимизни ҳовучлаб ўтирардик: у олдинги машинага машинасининг тумшугини тақаб, жуда тез, чапдастлик билан ҳайдарди...

Дониёрбек жуда ақлли, меҳрибон, дилбар йигит бўлиб вояга етибди. Биз, яъни турмуш ўртоғим Муборакхон билан, нима десак, қўлларини кўксига қўйиб, «Хўп бўлади, ога!» деб югургилаб хизмат қиларди. Шаҳарнинг гўзал масканларини, Олатовнинг хушманзара жойларини томоша қилдирар эди. Ёзмишдан бўлиб, камина бетоб бўлиб қолдим-у, ўша юбилей кечаси (юбилей 2010 йили 1 февралда Олма-отадаги муҳташам Абай номидаги опера ва балет театрида бўлаётган эди) табриклаш галим келганида сахнага кўтарилиб, Собитни муборакбод этдим-у, пастга тушдим. Собитнинг аёли Қуралайхоним ҳушёр аёл эмасми, мендан келиб ҳол сўради. Борган сари нафасим сиқилиб, безовта бўла бошлаган эдим. Бунни пайқаган Қуралай шоншолинч «Тез ёрдам» машинасини чақирди ва мени

тўғри Президентнинг стационарига олиб кетишди. Ана ўшанда Дониёрга жуда меҳрим тушиб қолган эди. У кеч демай, кундўз демай мендан тез-тез хабар олар, Муборакхонимни, Қуралайни, отаси Собитни мен ётган касалхонага олиб келиб турарди. Унинг муомаласини айтмайсизми! Кейинчалик эшитишимга қараганда, у қўни-қўшиларга ҳам, боқувчиси йўқ ёлғиз қўшни кампирга ҳам меҳрибонлик кўрсатиб, уларга ёрдам беришга шошилар, Тўрғай вилоятидаги амакиси Бўтайга пул жўнатиб турар экан. Шундай ақлли-фаросатли болани яхши кўрмай бўладими?

Биз, Муборакхоним билан стационарда ўн олти кун ётиб, даволаниб чиққанимизда ҳам бизни ўзининг «Жип» машинасида вокзалга олиб чиқиб, купега жойлаштириб, қайтган ҳам ўша Дониёр бўлади. «Ота-онам, амакиларим, янгаларим ҳам Носир огани кузатиш учун вокзалга чиқишди-ку, мен қола қолай», – демади. Ўшанда унинг «Хайр!» деб қўл силкиши, илиқ ва меҳрибон табассуми ҳанузгача кўз олдимдан кетмайди...

2013 йилнинг 5 августида Олма-отадан Собит кўнгироқ қилиб қолди.

– Наке, анови Дониёр болангизни уйлантиряпмиз. Келинглар. Меҳмонқулга ҳам айтинг, келин билан бирга келсин! Ҳа, айтгандай, тўйимиз 17 август кuni «Олма-ота» ресторанида бўладиган бўлди, – деди.

Мен қийин аҳволга тушиб қолдим, нега деганингизда, Олма-отада бошланган юрак хуру-

жидан ҳалиям қутулолмай юрган эдим. Дарҳол Меҳмонқулга қўнғироқ қилиб, воқеани батафсил тушунтирдим. Минг афсуслар бўлсинким, ўша кунлари Меҳмонқулнинг ҳам ошлавий тадбирлари бор экан. Биз тўйга боролмаслигимизни айтиб, жадалхат орқали Собитдан узр сўрадик, яхши ниятлар билдириб, тўй билан табрикладик. Кейин, боролмаганимиз туфайли афсусланиб, 17 август кунини кўтдик. Ўша кун Меҳмонқул иккаламизнинг калламизда фақат: «Тўй қандай ўтди экан?» деган гап айланарди. Кейин эшитсак...

Бир тасаввур қилинг-а, тўйга ҳамма нарса ҳозир у нозир. Дастурхонлар бадастир. Ҳамма меҳмонларнинг юзларида байрамона кайфият. Фақат ҳозир келин билан куёв кириб келади-ю, ҳамма уларни «Ёр-ёр!» билан қарши олади. Шу билан висол тўйи бошланади. Ҳамманинг қўлоғи динг. Ҳамманинг кўзи йўлда. Шу аснода башанг кийинган, капалакнусха галстук таққан икки йигит ресторанга шошилиб кириб келди-ю, эшик олдида турган Дониёрнинг ота-онасига бир нималарни шипшигандай бўлди. Собитнинг тили калмага келмай қолди, онаизори Қуралай ҳушидан кетиб йиқилди...

Маълум бўлишича, келин билан куёв келаётган машина ва уларни кузатаётган машиналар карвони йўлда тўхтабди. Сабаби, Дониёрнинг мазаси қочиб қолибди. Уни дарров яқиндаги шифохонага олиб кириб, укол қилдиришган. Шу жойнинг ўзида Дониёрнинг... жони узилган.

Ресторандаги меҳмонлар бу гапларни эшитиб, турган жойларида қотиб қолишади. Шундан кейин улар аста-секин тарқалиб, икки юз кишилик ресторан ҳувиллаб қолади. Мана, бор гап шундай.

Ҳурматли ўқувчим, сиз юз берган фожияни кўз олдингизга келтирган бўлсангиз керак. Бунга қандай чидаш мумкин?! Мана, бир йилдирки, ота-она ўғли Дониёрнинг куйиғида ўртанади. Қозоғистонда нечта газета бўлса, ҳаммаси Дониёрнинг фожияли ўлими ҳақида ёзишди. Улар ҳам отаси билан онасига таскин бермади. Собит «Умр суриш осонмас» деган залворли, каттагина китоб чоп эттирди. Бу ҳам таскин бермади. Ота юз берган фожия ҳақида ўзини овуттиш учун юрак қони билан қўлингиздаги ушбу романни ёзди. Роман дарҳол қирғиз тилига таржима қилиниб, китоб ҳолида нашр этилди. Асарни Қозоғистондаги «Юлдуз» журнали чоп этди. Эшитишимизга қараганда, руслар ва инглизлар ҳам асарни ўз тилларига таржима қилиб, чоп этишган.

Романнинг ўзбек тилидаги таржимаси бизнинг дўстимизга бўлган тасаллимиздир. Асарни моҳир мутаржим дўстимиз Меҳмон Исомқул ўғли таржимасида Сизга ҳавола этаётимиз. Асарда муболағали ўринлар мавжуд. Масалан, муаллиф Дониёр дафн этилганида кун тутилди, дейди. Дониёрнинг онаси – асар қаҳрамони Ойгул ўлганида шаҳарда зилзила бўлди, деган сифатлар бор. Уни тўғри тушуниш керак. Аслида зилзила ҳаётнинг бешафқат зарбаларидан озурда бўлган муаллиф-

нинг кўнглида бўлган, кун тутилиши кўзларида бўлган, деб тушунмоқ керак.

Фарзанди аржумандига ота муҳаббати, она меҳри шундоқ бўлиши керак. Биз бу саъй-ҳаракатимиз орқали ўқувчиларимизни хабардор қилиш билан бирга, Дониёрнинг падари бузрукворию муҳтарама онасига жиндек тасалли беролсак, ақалли бир дастрўмолча бўлиб, кўз ёшини арта олсак, дўстлик бурчимизни ўтаган бўлар эдик.

Ҳеч кимнинг бошига бундай мусибат тушмасин!

**Носир Фозилов,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган
санъат арбоби**

МУНДАРИЖА

Одил Ёқубов. Забардаст адиб.....	3
Арвона. <i>Насрий достон.</i>	
Носир Фозилов таржимаси.....	5
Дилдаги оҳим менинг. <i>Қисса.</i>	
Носир Фозилов таржимаси.....	30
Ёвшан иси. <i>Ҳикоя.</i>	
Носир Фозилов таржимаси.....	105
Окбош бургут ҳақида ривоят. <i>Ҳикоя.</i>	
Меҳмон Ислонкул ўғли таржимаси.....	115
Учрашув. <i>Ҳикоя.</i>	
Меҳмон Ислонкул ўғли таржимаси.....	130
Қашкир улиган тун. <i>Роман.</i>	
Меҳмон Ислонкул ўғли таржимаси.....	161
Носир Фозилов. Юрак қони билан ёзилган асар.....	375

Адабий-бадий нашр

СОБИТ ДЎСАНОВ

ҚАШҚИР УЛИГАН ТУН

(Роман, қисса, ҳикоялар)

Мухаррир Т. Мирзаев

Бадий муҳаррир Ш. Қурбонов

Техник муҳаррир Л. Хиждова

Мусаххих С. Салоҳутдинова

Кичик муҳаррир Г. Ералиева

Компьютерда саҳифаловчи С.Азизтоева

Нашриёт лицензияси АИ№ 158, 14.08.2009.
Босишга 2017 йил 13 февралда рухсат этилди.
Бичими 80x100 $\frac{1}{32}$. «Газетная пухлая» қоғози.
«Times New Roman» гарнитурасида, офсет босма
усулида босилди. Шартли босма табағи 17,76.
Нашр табағи 13,17. Адади 3000 нусха.
Буюртма №17-23.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.
100011, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz
www.iptd-uzbekistan.uz

Дўсанов, Собит.

Д 99 Қашкир улиган тун [Матн]/ С. Дўсанов.
Тошкент: «O‘zbekiston» НМИУ, 2016. – 384 б.

ISBN 978-9943-28-762-4

УЎК 821.512.122-3
КБК 84(5Қаз)

Собит Дўсанов

Собит Дўсанов 1940 йилда Қозоғистоннинг Тўрғай вилояти Амангелди туманида туғилган. Ҳозирги қозоқ адабиётининг етук намояндаларидан бири, жамоат арбоби, Қозоғистон Давлат мукофоти соҳиби.

Унинг ўнлаб роман, қисса, ҳикоя ва публицистик мақолалари турли халқлар тилларига таржима қилинган. Адиб 2000 йилда М. Шолохов номидаги халқаро мукофотга сазовор бўлган. Шунинг билан бир қаторда у Россия педагогика ва ижтимоий фанлар академиясининг академиги саналади.

Собит Дўсановнинг «Тоғ йўли», «Иккинчи ҳаёт» романлари, «Арвона» номли қиссаси муаллифга катта шуҳрат олиб келиш билан бирга, унинг номини чет элларга ёйишга хизмат қилди.

Собит Дўсанов ўзининг туркий халқлар олдидаги хизматлари учун М. Кошғарий номидаги халқаро мукофот билан тақдирланган.

«O'ZBEKISTON»

ISBN 978-9943-28-762-4

9 789943 287624